శ్రీరస్తు.

కార్యాధికరణవాదః

(చతుర్థాది ద్వాదశతరఙ్గాన్తః)

శ్రీ వేంకటాద్రి శ్రీమదనన్త పూరుషాచార్య దివ్య

సింహాసనాసీన శ్రీరఙ్గాచార్య

స్వామి విరచితః

చెన్న నగర్యాం ప్రెసిడెన్సి ప్రెస్ నామ్ని ముద్రాశాలాయాం

ముద్రితో విజయతే

(౫౦౧౦) కలియుగాబ్దే (౧౮౩౧) శాలివాహన శకాబ్దే

సౌమ్యవత్సరే కన్యామాసే (౧౨) దినే

శుక్లద్వాదశ్యాం ఇందువాసరే.

1909.

శ్రియఃకాన్తాయనమః

శ్రీమతేవిష్వక్సేనాయనమః.

శ్రీమతేరామానుజాయనమః

శ్రీమత్సన్తార్యమహాగురవేనమః.

శ్రీమతేవరవరమునయేనమః.

కార్యాధికరణవాదే చతుర్థతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథాత్మానుభవలక్షణ కైవల్యాఖ్యపురుషార్థో మార్గాన్తరగామిగమ్యో వా, అర్చిరాదిమార్గగామిగమ్యో వేతి ద్వితీయ విప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥ అత్ర ప్రథమకోటౌ కైవల్యపురుషార్థత్వావచ్ఛేదేన మార్గాన్తరగామిగమ్యత్వం వివక్షితమిత్యేకః కల్పః, తత్సామానాధికరణ్యేన మార్గాన్తరగామిగమ్యత్వం వివక్షితమిత్యపరఃకల్పఇతి కల్పద్వయ మభిమతమ్; ద్వితీయకోటౌతు కైవల్యపురుషార్థత్వావచ్ఛేదేనార్చిరాదిమార్గగామిగమ్యత్వమభిమతమిత్యవగన్తవ్యమ్ ॥ ౨ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే.—కైవల్య పురుషార్థో ద్వివిధః-శుష్కాత్మవిదనుభావ్య ఏకః, తదితరానుభావ్యో ఽపర ఇతి—౧—ద్వివిధో ఽపి స నార్చిరాదిమార్గగామిగమ్యః—౨—అపితు మార్గాన్తరగామిగమ్య ఏవ—౩—అతఏవ కార్యాధికరణభాష్యే, ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకం కైవల్యనిష్ఠమపి ప్రతీకాలమ్బనేష్వన్తర్భావ్య తస్యార్చిరాదిగతిః ప్రతిషిద్ధా—౪—ఏవమన్తరాధికరణే, "శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చే"తి పఞ్చమసూత్రేఽక్షిపురుషస్య తదుపాసకర్తృప్రత్యర్చిరాదిగత్యుపదేశలిఙ్గేన పరమాత్మత్వసమర్థనేనార్చిరాదిగతేః పరబ్రహ్మోపాసకాసాధారణ్యం సిధ్యతి—౫—అతో ఽపి కైవల్యా

ర్థినో నార్చిరాదిగతి రితి సిద్ధ్యతి — ౬ — పఞ్చాగ్నివిదోఽర్చిరాది గత్యుపదేశోఽపి కైవల్యపురుషార్థానుభవోత్తరకాలపరః — ౭ — అతః కైవల్యపురుషార్థసామాన్యం నార్చిరాదిగతిగమ్యమ్ - ౮ - యద్వా- పఞ్చాగ్నివిదాం కైవల్యపురుషార్థానుభవార్థగమనారమ్భ ఏవా ర్చిరాదిగతిరిష్యతే- తేషాం పృథగ్గత్యుపదేశబలాత్ - ౯ - పఞ్చాగ్నివి ద్భిన్నకైవల్యనిష్ఠానాన్తు నార్చిరాదిగతిగమ్యః కైవల్యపురుషార్థః, అపితు మార్గాన్తరగతిగమ్య ఏవ, తేషాం ప్రతీకాలమ్బనకోట్యన్తర్భా వితానామర్చిరాదిగతే ర్భాష్యే ప్రతషేధాదితి ॥ ౩ ॥

తథోక్తం హి రహస్యత్రయసారఏకోనత్రింశే చరమశ్లోకాధి కారే "మోక్షయిష్యామీ"తి పదవ్యాఖ్యానావసరే, ప్రకృతిసంసృష్టే ప్రకృతివియుక్తే వాఽఽత్మవస్తుని స్వరూపేణ వా బ్రహ్మదృష్ట్యా వా క్రియమాణానామనుసన్ధానానాం చతుర్ణామపి నామాద్యుపాసనానా మివార్చిరాదిగతి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యత ఇత్యంశః-"అప్రతీకా లమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథా చ దోషాత్తత్క్రతుశ్చే"తి సూత్రేఽభిహితః; "శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చే"తి సూత్రేఽపి కస్మింశ్చిద్విద్యావిశేష ఉపాస్యః పరమాత్మేత్యస్య-అర్చిరాదిగత్యభిధా నం హేతూకృత్య సాధనా జ్జీవమాత్రోపాసనస్యార్చిరాదిగతిర్నవి ద్యత ఇత్యంశస్సిద్ధ ఇతి ॥ ౪ ॥

న్యాయసిద్ధాఞ్జనే జీవపరిచ్ఛేదాన్తేప్యుక్తమ్ - కేన మార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి కుత్ర తిష్ఠతీతి చేద్యేన కేనాపి యత్ర కుత్రాపి- నత వదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యతే, పరమా త్మోపాసనప్రకరణేష్వేవ తయోశ్శ్రవణాత్ ; "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచే మేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇతి విభాగస్యాపి పరమాత్మాత్మక స్వాత్మానుసన్ధాన స్వాత్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధాన భేదమూలత్వా దితి; "అప్రతీకాలమ్బనాన్నయతీతి బాదరాయణ" ఇతి సూత్రేచా

త్రైవక్తవ్యం సర్వం ప్రపఞ్చితం భాష్య ఇత్యారభ్య - భూమవిద్యాగత
ప్రాణశబ్దవాచ్య కేవలజీవోపాసకస్య చార్చిరాదిగతిః కణ్ఠోక్త్యా ప్రతి
షిద్ధా - నామాదిప్రాణపర్యన్త ప్రతీకాలంబనానాముభయవిధ
శ్రుతిసిద్ధోపాసనాభావాదచిన్మిశ్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చా
ర్చిరాదిగతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ నవిద్యత ఇత్యాదినా- నామాదిప్రాణప
ర్యన్తోపాసకానాం -"విశేషఞ్చదర్శయతీ"తి సూత్రేణ ఫలాన్తర
ఞ్చప్రదర్శితమ్;తదధికరణోపసంహారేచోక్తమ్-"తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవ
లంవాచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే నతా
న్నయతి, అపితు పరంబ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ ప్రకృతివియుక్తం
బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాతివాహికోగణో నయతీతి సిద్ధమి" తీతిచ ॥౫॥

ఏవమధికరణసారావళ్యామప్యుక్తం "ధ్యాయేయుర్యేచ
జీవాన్ ప్రకృతిశబలితాన్, కేవలాన్వా యథేష్టం ద్వేధాపి బ్రహ్మదృష్ట్యా
జడనివహమపి స్వేన యద్వాఽన్యదృష్ట్యా। తే సర్వేపి ప్రతీకప్రణిహిత
మనసో నార్చిరాద్యధ్వయోగ్యా బ్రహ్మోపాస్తేశ్చ లిఙ్గం గతిరియమ
నఘా సూత్రితా పూర్వమేవ" ॥ ౪-౧-౨ ॥ ఇతి ॥ ౬ ॥ ఉక్తఞ్చ గీతా
ష్టమాధ్యాయ త్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయామపి
పఞ్చాగ్నివిదముద్దిశ్య - అర్చిరాదిగతిశ్చాస్యావాన్తరఫలానుభవాత్ప
శ్చాద్వా గతిమధ్యేవా దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రమస్సాయుజ్యవ
ద్విశ్రమమాత్రరూపోఽయమవాన్తరఫలానుభవ ఇత్యుభయథాపి న
విరోధః. ఏతేన పశ్చాదేవాస్యాప్రతీకాలమ్బనత్వమిత్యపి నిరస్తమ్.
మధువిద్యానిష్ఠవదేవ ప్రథమమపి తదుపపత్తేరితి ॥ ౭ ॥ ఏవమాదిభిః
పూర్వపక్షిణాంగ్రన్థైర్యథోక్తలక్షణస్తదభిమతః పక్షో వ్యక్తః ॥ ౮ ।
అత ఏష ఏవ ద్వితీయవిప్రతిపత్తౌ పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వఃపక్షః॥౯॥

అథాత్ర సిద్ధాన్తినాం పక్ష ఉచ్యతే ॥ ౧౦ ॥ కైవల్యనిష్ఠస్యా
పునరావృత్తేరన్యథాసిద్ధ్యసహాయాశ్శ్రుతిస్మృతిన్యాయ ప్రతిపన్న

త్వాదర్చిరాదిమార్గస్యైవాఽపునరావృత్తిహేతుతాయాశ్శ్రుతిస్మృ
త్యాదిప్రతిపన్నత్వాత్కైవల్యనిష్ఠానామపునరావృత్తిహేతుమార్గా
న్తరస్య క్వచిదప్యశ్రవణాచ్చాపునరావృత్తిలక్షణకైవల్యాఖ్య నిత్య
పురుషార్థోఽర్చిరాది మార్గగామిగమ్య ఏవ॥ ౧౧॥ ఏవం పఞ్చాగ్ని
విద్యానిష్ఠానామేవ కైవల్యనిష్ఠరూపతాయాస్తత్ప్రతిపత్తివిచారే
స్థాపయిష్యమాణత్వాత్తేషామర్చిరాదిగతేః పూర్వపక్షిణామపి సం
ప్రతిపన్నత్వాచ్చార్చిరాదిమార్గగామిభిరేవాసౌ పురుషార్థోఽధి
గన్తవ్య ఇతి సిధ్యతి ॥ ౧౨ ॥ కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరావృత్తిశ్చ శ్రుతి
స్మృత్యాది ప్రమాణగణైర్న్యాయతశ్చ ప్రాగేవ వ్యరూపి ॥ ౧౩ ॥
శ్రుతిస్మృతిషు సమన్తతోఽర్చిరాదిమార్గస్యైవాఽపునరావృత్తి
హేతుత్వం ధూమాదిమార్గస్య తు పునరావృత్తిహేతుత్వమేవేత్యయ
మంశస్సుప్రసిద్ధః॥ ౧౪॥ తదిదమేవోక్తం గీతాశాస్త్రేఽప్యష్టమాధ్యాయే
షడ్వింశశ్లోకే "శుక్లకృష్ణే గతీ హ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే। ఏకయా
యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునరి"తి ॥ ౧౫ ॥ ఏవం బృహ
దారణ్యకోపనిషద్యష్టమాధ్యాయే ఛాన్దోగ్యోపనిషది పఞ్చమప్రపాఠకే
చ పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణే కర్మవశ్యానాం ప్రాణినాం కర్మాధీనగత్య
భిధానస్థలేఽస్మాల్లోకాదూర్ధ్వలోకగామిషు విదుషామపునరావృత్తిం
పుణ్యకర్మణాం పునరావృత్తిం చాభిధాయ తత్రాపునరావృత్తిహేతు
తయాఽర్చిరాది లక్షణస్య దేవయానస్య పునరావృత్తిహేతుతయా
ధూమాదిలక్షణస్య పితృయాణస్య చ నిర్దేశాద్దర్శితమార్గద్వ
యానధికారిణాం పాపకర్మణామూర్ధ్వగతిమన్తరేణాత్రైవాసకృజ్జనన
మరణధర్మత్వలక్షణాధోగతేరేవాభిధానాచ్చాస్య కైవల్యనిష్ఠస్యా
వశ్యం కస్యాఞ్చిద్గతౌ వక్తవ్యాయామపునరావృత్తిమత్త్వేన ప్రతిపన్నా
తయా తద్ధేతురర్చిరాదిగతిరేవ హ్యావర్జనీయా ప్రాప్నోతి ॥ ౧౬ ॥
"ద్వే సృతీ అశృణవం పితౄణామహం దేవానాముత మర్త్యానామ్।

తాభ్యామిదం విశ్వమేజత్సమేతి యదన్తరా పితరం మాతరఞ్చే" తి బృహదారణ్యకోపనిషదష్టమాధ్యాయద్వితీయబ్రాహ్మణగతయా శ్రుత్యా పితృమాతృశబ్దితద్యావాపృథివీమధ్యగతస్య కృత్స్నస్య ప్రాణిజాతస్యోర్ధ్వలోకం గచ్ఛత ఆభ్యామేవ గతిభ్యాం గమనశ్రవణాత్, "అథైతయోః పథోర్నకతరేణచ తానీమాని క్షుద్రాణ్యసకృదావర్తీని భూతాని భవన్తి జాయస్వ మ్రియస్వేత్యేతత్తృతీయం స్థానం తేనాసౌ లోకో న సంపూర్యత" ఇతి ఛాన్దోగ్యోపనిషత్పఞ్చమప్రపాఠకదశమఖణ్డగతయా శ్రుత్యా దర్శితార్చిరాది ధూమాదిగతిభ్యామూర్ధ్వలోకమగచ్ఛతామధోగతేరేవాభిధానాచ్చాపునరావృత్తిహేతుగత్యన్తరంహి నోపలభ్యతే ॥ ౧౭ ॥ బృహదారణ్యకపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణస్థగతిశ్రుతౌ - "తే య ఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసత" ఇతి, ఛాన్దోగ్యపఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణస్థగతిశ్రుతౌ-"తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇతిచార్చిరాదిగతిసంబన్ధితయా పఞ్చాగ్నివిదో బ్రహ్మవిదశ్చేతి ద్వివిధాధికారిణాం శ్రవణాత్, తత్ర పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితాధికారిణాం ప్రకృతివియుక్తత్వరూపకైవల్యవిశిష్టప్రత్యగాత్మోపాసకతయా భాష్యకారైర్నిర్ణీతత్వేన తేషామేవ కైవల్యనిష్ఠరూపత్వావగమాత్, అన్యేషాం కైవల్యనిష్ఠరూపతయా భాష్యకారైః క్వాప్యనభిధానాచ్చ యుక్తమేవ కైవల్యనిష్ఠానామర్చిరాదిగతిసంబన్ధిత్వమ్ ॥ ౧౮ ॥

"పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి తేషు బ్రహ్మలోకేషు పరాః పరావతో వసన్తి తేషాం నపునరావృత్తిరి" తి బృహదారణ్యకాష్టమాధ్యాయ ద్వితీయబ్రాహ్మణ పఞ్చదశఖణ్డికాయాం శ్రవణాత్, అత్రత్యబ్రహ్మలోకశబ్దస్య పరమపురుషాసాధారణలోకవిశేషపరతాయాఅపి భాష్యకారైరభిధానాచ్చ బ్రహ్మోపాసకవత్కైవల్యనిష్ఠానామప్యర్చిరాదిగత్యా గతానాం ప్రకృతేః పరస్తాత్పరమపురు

పాసాధారణలోకవిశేష ఏవ క్వచిద్వాసోఽవగమ్యతే ॥ ౧౯ ॥ “పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాత్” ॥ ౪।౩।౧౧ ॥ ఇతి సూత్రభాష్యేఽపి “పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాస్స్వాసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా నాత్యన్తాయ నసన్తి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాది”తి వదద్భిర్భాష్యకారైర్దర్శితత బ్రహ్మలోకశబ్దః పరబ్రహ్మాసాధారణాప్రాకృతలోకపరతయాపి వ్యాఖ్యాతః ॥ ౨౦ ॥ స్థాపయిష్యతే చ విస్తరేణ పఞ్చమవిప్రతిపత్తి విచారే కైవల్యనిష్ఠానామపి ప్రకృతేః పరస్తాదేవ వాస ఇతి ॥ ౨౧ ॥ ఏతేన-“కేన మార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి కుత్ర తిష్ఠతీతి చేద్యేన కేనాపి యత్ర కుత్రాపి, న తావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యతే; పరమాత్మోపాసనప్రకరణేష్వేవ తయోశ్శ్రవణాది” తి న్యాయసిద్ధాఞ్జనోక్తం నిరస్తమ్. అపునరావృత్తినిర్ణయే తద్ధేతుతయాఽర్చిరాదిగతేః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసస్య చ క్లృప్తతయా మార్గదేశానియమకథనాసంభవాత్ ; ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తి లక్షణే కైవల్యస్య ప్రకృతిమణ్డలే కథఞ్చిదప్యసంభవేన, ప్రమాణైశ్చ ప్రకృతేః పరస్తాదేవ వాససిద్ధేః, గీతాశాస్త్రే వేదాన్తేషు చ ధూమాద్యర్చిరాదిగత్యోః పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుతానైయత్యప్రతిపాదనేన, నశ్వరబ్రహ్మాణ్డోదరవర్తి ప్రాకృతలోకప్రాప్తేః పునరావృత్తిహేతుత్వస్యావర్జనీయతాప్రతిపాదనేన చాపునరావృత్తిమత్త్వేన ప్రతిపన్నస్య కైవల్యనిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిదేశవిశేషవాసయోర్నియతత్వసిద్ధేః, అపునరావృత్తిమభ్యుపగమ్యాపి తయోరనియమకథనస్య సుతరామేవాసఙ్గతత్వాత్; కేవలస్యాపి పరమాత్మోపాసకత్వావిశేషేణ పరమాత్మోపాసనప్రకరణేష్వేవార్చిరాదిగతిదేశవిశేషవాసయోశ్శ్రవణస్య తయోః కేవలస్యాఙ్గీకారబాధకత్వలేశాభావాచ్చ ॥ ౨౨ ॥ ధూమాదిగతేరివ ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిలోకవాసస్యాపి పునరావృత్తి

హేతుత్వమేవహి "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే''తి గీయతే. ॥ ౧౩ ॥ అభ్యుపగతాచ కైవల్యనిష్ఠస్యాప్యపునరావృత్తి న్యాయసిద్ధాఙ్గనే భవద్భిరేవ గ్రన్థాన్తరోక్తప్రక్రియాముత్సృజ్య భఙ్గ్యన్తరేణ తాముపపాదయద్భిః ॥ ౧౪ ॥ యథోక్తం తత్ర - అచిత్సంసర్గేఽపి కథమసౌ పునర్న సంసరతీతిచేత్కైవల్యహేతుకర్మజనిత భగవత్సఙ్కల్పస్య తథావిధత్వాదితి భావ్యమితి, అస్యాప్యచిత్సంసర్గోఽభ్యుపగన్తవ్యఏవ, అతశ్శరీరారంభో భవిష్యతి నవేత్యేష ఏవ విశేష ఇతి చ ॥ ౧౫ ॥ అత్రహి కైవల్యనిష్ఠస్యాచిత్సంసర్గసద్భావమభ్యుపగమ్యాపి పునస్సంసారహేతుశరీరారంభాభావేన పునస్సంసారిత్వప్రసఙ్గాభావం సాధయద్భిర్భవద్భిరేవపునరావృత్త్యభావస్స్పష్టముపపాదితః ॥ ౧౬ ॥ తదుపష్టంభకఞ్చ భవద్భిరేవోదాహృతం వరదవిష్ణుమిశ్రవచనమపి. స్వానన్దమాత్రానుభవశ్చ- "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషిణశ్చ య'' ఇతి భగవత్పరాశరవచనాన్ముక్తివ్యతిరిక్తమనపాయియోగసాధ్యమైశ్వర్యమితి ॥ ౧౭ ॥ ఇత్థం కైవల్యార్థినోఽపునరావృత్తిం స్వయమేవాభ్యుపగమ్యాపునరావృత్తిప్రతినియతాసాధారణహేతుతయా శ్రుతిస్మృత్యాదిషు సమన్తతః ప్రతిపన్నాయా అర్చిరాదిగతేరనభ్యుపగమోఽత్యన్తాసఙ్గతః ॥ ౧౮ ॥ ఏవం భగవత్పరాశరవచనం ప్రమాణీకృత్య తత్ర "అమృతం స్థానమి''త్యనేన ప్రతిపన్నం కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానస్యాపి నిత్యత్వముపజీవ్య ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తిలక్షణ కైవల్యపురుషార్థస్య స్వతస్స్థానతోవా వినాశప్రసఙ్గగన్ధాభావం నిశ్చిత్యానపాయిత్వం నిశ్శఙ్కంప్రతిపాదయతాం వరదవిష్ణుమిశ్రాణాం వచనం స్వాభిమతార్థప్రమాణతయోదాహరద్భిర్భవద్భిః కైవల్యపురుషార్థస్యాచిత్సంసర్గమిశ్రత్వాభ్యుపగమః, తన్నిష్ఠానాం ప్రకృతేఃపరస్తాన్నిత్యవిభూత్యన్తర్గతనిత్యస్థానస్య తదనుభవస్థానత్వానభ్యుపగమోఽపిచ సుతరామసఙ్గతః ॥ ౧౯ ॥

యదపి స్తోత్రభాష్యే చతుర్థశ్లోకే “భోగాపవర్గతదుపా
యగతీ” రిత్యంశవ్యాఖ్యానావసరే, “భోగ ఇహస్వర్గస్వారాజ్యాది
సుఖానుభవస్స్వాత్మానన్దానుభవశ్చ” తి కైవల్యమైశ్వర్యలక్షణభోగ ఏవా
న్తర్భావ్య, నహి నిత్యం కిఞ్చిత్స్వాత్మానన్దమాత్రానుభవరూపం
కైవల్యమస్తీతి తస్యానిత్యత్వమేవచాభ్యుపగమ్య, గతావపి తచ్ఛబ్దో
న్వేతి, తత్సంబన్ధినీ గతిరర్చిరాదికా ధూమాదికా చేతి వ్యాకుర్వద్భి
ర్భవద్భిః కైవల్యనిష్ఠస్యైశ్వర్యార్థిష్వేవాన్తర్భావితస్య ధూమా
దిగతిమత్త్వమేవాభిహితమ్. తాత్పర్యచన్ద్రికారహస్యత్రయసారగ్రన్థ
యోః ప్రాగుదాహృతయోః పునరావృత్తిమత్త్వం తత్పురుషార్థస్యా
నిత్యత్వం చాభిహితమ్ ॥ ౩౦ ॥

తదేతత్సర్వమప్యనేనైవ నిరస్తమ్, భవద్భిరేవాత్ర కైవల్యపు
రుషార్థస్య నిత్యతాయాస్తన్నిష్ఠస్యాపునరావృత్తేశ్చాభిధానాత్ ;
అపునరావృత్తిమత్త్వేన సుదృఢప్రమాణప్రతిపన్నస్య భవద్భిరపి త
థోపపాదితస్యాస్య పునరావృత్తిహేతుధూమాదిగత్యయోగాత్ ; కై
వల్యస్య భోగైశ్వర్యాన్తర్భావాసంభవస్య పూర్వముక్తత్వాదుత్త
రత్ర స్ఫుటతరం వక్ష్యమాణత్వాద్దర్శితశ్లోకవ్యాఖ్యానావసరే ప్రాచీన
వ్యాఖ్యాతృభిరస్యాపవర్గశబ్దార్థతయైవ వ్యాఖ్యానాచ్చ ॥ ౩౧ ॥

కింబహునా గీతాశాస్త్రే, “చతుర్విధా భజన్తే మాం జనా
స్సుకృతినోఽర్జున। ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభే”తి
సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకే, ఐశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభార్థినోఽధి
కారిణః ప్రస్తుత్య తేషాం ప్రాప్యోపాస్యపురుషార్థభేదాదివైలక్షణ్య
ప్రతిపాదనపూర్వకం, అష్టమాధ్యాయే “మాముపేత్య పునర్జన్మ
దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్ । నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం
గతా” ఇతి పఞ్చదశశ్లోకేన – “మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ
న విద్యత” ఇతి షోడశశ్లోకోత్తరార్ధేన చ భగవల్లాభార్థినామపున

రావృత్తిమభిధాయ, "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జు
న"ఇతి షోడశశ్లోకపూర్వార్ధేన, "సహస్రయుగపర్యన్తమి"త్యారభ్య
"రాత్ర్యాగమేఽవశః పార్థ ప్రభవత్యహరాగమ" ఇత్యన్తేన సప్తద
శాదిశ్లోకత్రయేణైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తిఞ్చాభిధాయ, "పర
స్తస్మాత్తు భావోఽన్య" ఇత్యారభ్య "యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే త
ద్ధామ పరమం మమే"త్యన్తేన వింశైకవింశశ్లోకద్వయేన పునః కైవల్యా
ర్థినామపునరావృత్తిఞ్చాభిధాయ, "యత్ర కాలేత్వనావృత్తిమా
వృత్తిఞ్చైవ యోగినః। ప్రయాతా యాన్తి తం కాలం వక్ష్యామి భర
తర్షభే"తి త్రయోవింశశ్లోకేన—యేన మార్గేణ గతానాం పూర్వో
క్తాఽనావృత్తిర్భవతి, యేనచ గతానాం పూర్వోక్తాపునరావృత్తిర్భ
వతి, తన్తం మార్గం వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్ల
షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో
జనా" ఇతి చతుర్వింశశ్లోకేనాపునరావృత్త్యర్హాణాం కైవల్యార్థి
భగవల్లాభార్థిరూపాణాం ద్వివిధానామధికారిణాం తమసఃపరస్తాత్ప్ర
దేశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిఫలబ్రహ్మోపాసననిష్ఠత్వేతౌల్యేన బ్రహ్మవిచ్ఛబ్ద
సఙ్గృహీతానామపునరావృత్తిలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుమర్చిరాదిగతి
మభిధాయ, "ధూమో రాత్రిస్తథాకృష్ణష్షణ్మాసా దక్షిణాయనమ్। తత్ర
చాన్ద్రమసం జ్యోతిర్యోగీ ప్రాప్య నివర్తత"ఇతి పఞ్చవింశశ్లోకేన పుణ్య
కర్మసంబన్ధివిషయయోగిశబ్దగృహీతస్యైశ్వర్యార్థిగణస్య పునరావృ
త్తిలక్షణధూమాదిగతిఞ్చాభిధాయ, "శుక్లకృష్ణే గతీహ్యేతే జగతశ్శా
శ్వతే మతే। ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునరి"తి
షడ్వింశశ్లోకేన - అపునరావృత్తిపునరావృత్తిహేతుతయా యథోక్తే
అర్చిరాదిధూమాదిగతీ ఏవ శ్రుతావపి తథాశ్రుతే ఇతి ప్రతిపాద్య
నిగమయితా భగవతా వాసుదేవేనైవ కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరావృత్తిహే
తురర్చిరాదిగతిస్సుస్పష్టమభిహితేతి నాత్ర కిఞ్చిత్సంశయపదమస్తి ॥

3౨ ॥ నచాత్ర చతుర్వింశశ్లోకస్థబ్రహ్మవిచ్ఛబ్దో జ్ఞానిశబ్దితపరమపురుష నిష్ఠమాత్రగోచర ఇతి శక్యం వక్తుమ్- ఉపక్రమోపసంహారవిరోధాత్; పూర్వప్రస్తుతేష్వేవాధికారిషు పునరావృత్తిమత్త్వేనాపునరావృత్తిమత్త్వేన చాభిహితేషు కేన మార్గేణ గతానాం పునరావృత్తిః, కేన మార్గేణ గతానామపునరావృత్తిరిత్యాశఙ్కాపరిహారాయైవ దర్శితగతిశాస్త్రస్య ప్రవృత్తతయా పూర్వం జ్ఞానివత్కైవల్యార్థినామప్యపునరావృత్త్యభిధానేన తద్విషయతాయా అప్యస్య శాస్త్రస్యావశ్యకత్వాత్, దర్శితగతిద్వయపరశ్రుతిసమానవిషయకతాయా అస్యోత్తరశ్లోకాభిహితతయా ద్వివిధాధికారిణామర్చిరాదిగతివిధానపరశ్రుతిసమానకణ్ఠత్వేనాపి కైవల్యనిష్ఠబ్రహ్మనిష్ఠలక్షణద్వివిధాధికారివిషయత్వస్యావశ్యకత్వాచ్చ దర్శితబ్రహ్మవిచ్ఛబ్దస్య దర్శితోభయాధికారివిషయతాయా దుర్వారత్వాత్; అన్యథా పూర్వప్రసక్తాధికారిషు కైవల్యనిష్ఠస్యాపరం గత్యనభిధానే సన్దర్భవిరోధాచ్చ ॥ 33 ॥ అత ఏవ హి భగవాన్ భాష్యకారోఽపి త్రీనధికారిణః ప్రస్తుత్య తత్రైకస్యావృత్తిమన్యయోరనావృత్తిఞ్చాభిధాయ, యేన మార్గేణ గతానామావృత్తిర్యేన చ గతానామనావృత్తిః, తన్మార్గం వక్ష్యామీతి ప్రతిజ్ఞాయ, తతశ్శ్లోకద్వయేన మార్గద్వయమభిధాయ, తత ఏకేన శ్లోకేన- "అనేన మార్గేణ గతానామావృత్తిః. అనేన చ గతానామనావృత్తిః. ఇమావేవ చ మార్గౌ శ్రుతావపి శ్రూయేతే." ఇత్యుపసంహారం, అనావృత్తిమార్గప్రదర్శనపరే శ్లోకే- "తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః" ఇతి బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దేనానావృత్త్యధికారిణో నిర్దిశ్య తేషాం బ్రహ్మప్రాప్తికథనం, ఐశ్వర్యార్థిగతిపరశ్లోకవజ్జిజ్ఞాసుగతిపరశ్లోకాన్తరాభావం, తస్యపరమ్మార్గకథనే సన్దర్భవిరోధం, పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకత్వసమర్థకతయా శారీరకోక్తతత్క్రతున్యాయఞ్చ పర్యాలోచ్య, శ్రుతావర్చిరాదిగతిసమ్బన్ధితయా బ్రహ్మ

నిష్ఠేనసహ నిర్దిష్టః పఞ్చాగ్నివిదధికార్యేవాస్మిన్ గీతాశాస్త్రే జ్ఞా
నినాసహ నిర్దిష్టో జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారీతి నిశ్చిత్యాతోఽత్ర బ్రహ్మవి
చ్ఛబ్దో జ్ఞానిజిజ్ఞాసూభయపర ఇత్యనుసన్దధానః, "యత్ర కాలే త్వి"త్యాది
త్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకయోర్ద్వయోరపి యుగపత్ప్రవృత్తాయా
మవతారికాయాం శారీరకశాస్త్రవదేవ జిజ్ఞాసుశబ్దితానామాత్మోపాస
కానామప్యర్చిరాదిమార్గేణ బ్రహ్మోపాసకత్వం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ
సమర్థయామాస ॥ ౩౮ ॥ ప్రకృతేః పరస్తాత్ప్రదేశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మ
ప్రాప్తిఫలబ్రహ్మోపాసనలక్షణజ్ఞానస్యోభయసాధారణ్యమభిప్రేత్య
దర్శితచతుర్వింశశ్లోకే "బ్రహ్మవిద" ఇత్యుభయాధికారినిర్దేశం, శ్రీముఖ
సూక్త్యాఖ్యద్రావిడబ్రహ్మసంహితాచతుర్థకాణ్డదశమగాథాయాం జ్ఞానిశ
బ్దేన కైవల్యార్థినస్స్పష్టనిర్దేశఞ్చమూలీకృత్యైవాత్రషడ్వింశశ్లోకభా
ష్యే "ఏతే శుక్లకృష్ణే గతీ జ్ఞానినాం ద్వివిధానాం పుణ్యకర్మణాఞ్చ
శ్రుతౌ శాశ్వతే మతే" ఇత్యత్ర జ్ఞానిశబ్దేన వివక్షాభేదేన ద్వివిధాధికారి
నిర్దేశో భాష్యకారేణాపి కృతః ॥ ౩౯ ॥ ఏవం "యత్ర కాలే త్వి"త్యాది
గీతాశాస్త్రాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశశ్లోకప్రభృతి సప్తవింశశ్లోకపర్య
న్తగ్రన్థవిషయం "యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే" ॥ ౪ ॥ ౨ ॥
౨౦ ॥ ఇతి దక్షిణాయనాధికరణచరమసూత్రం తద్భాష్యం తట్టీకా
శ్చ కుర్వాణైః సూత్రకారభాష్యకారటీకాకారైః, యానధికారిణః
ప్రతి "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽ
ర్చిషమభిసంభవన్తీ"త్యాద్యా "అథ య ఇమే గ్రామ ఇష్టాపూర్తే
దత్తమిత్యుపాసతే తే ధూమమభిసంభవన్తీ"త్యాద్యా చ శ్రుతిర్దేవ
యానపితృయాణాఖ్యే వర్త్మనీ ప్రతిపాదయతి, తదుపబృంహణభూతం
గీతాశాస్త్రమపి తానేవాధికారిణః ప్రతి తే ఏవ చ వర్త్మనీ స్వస్వాధికృ
తయోగాఙ్గత్వేనానుదినం స్మర్తవ్యతయా విదధాతి. తే చాధికారిణ
ఇహ యోగిశబ్దేనోక్తాః, సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకప్రభృత్యేతావ

త్పర్యన్తగ్రన్థేన ప్రతిపాద్యమానలక్షణాశ్చేతి ప్రతిపాదయద్భిః, ఇహ
జిజ్ఞాసుశబ్దేన, "తద్య ఇత్థం విదుః" ఇత్యాదిశ్రుత్యాం తద్య ఇత్థం విదుః
రిత్యనేనచైకఏవాధికారీ ప్రత్యగాత్మవిద్యానిష్ఠః ప్రతిపాద్యత ఇతి స్ఫుటీ
కృతమ్ ॥ ౩౬ ॥ "యోగినః - యోగనిష్ఠాః ప్రతి;స్మార్తే - స్మృతివిష
యభూతే-స్మర్తవ్యే దేవయానపితృయాణాఖ్యే గతీ స్మర్యేతే" ఇతిహి త
త్సూత్రభాష్యమ్ ॥ ౩౭ ॥ "యోగిన ఇతి సూత్రయోగిశబ్దశ్చతుర్విధభగ
వదుపాసకసాధారణః - భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాత్. తత్ర
ముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధానం, ఐశ్వర్యార్థినో యోగినః పితృయాణా
నుసన్ధానమి"తిచ టీకాగ్రన్థః ॥ ౩౮ ॥ అత్ర "యత్రకాలేత్వి" త్యాది
శ్లోకస్థయోగిశబ్దసమానవిషయసూత్రయోగిశబ్దస్య "చతుర్విధా భజ
న్తే మామి"త్యాదిసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకోక్తచతుర్విధయోగిపర
త్వాభిధానాత్, తాదృశశ్లోకోపక్రాన్తాత్ "యత్రకాలేత్వి" త్యాది
శ్లోకపర్యన్తగ్రన్థాభిహితలక్షణానేవాధికారిణః "యత్రకాలేత్వి"త్యాది
శ్లోకే యోగిశబ్దేన గృహీత్వా తేషామేవ గతిద్వయ్యుపదర్శనమిహ
వివక్షితమితిస్ఫుటమ్ ॥ ౩౯ ॥ తత్ర "ముముక్షోర్దేవయానానుసన్ధాన
మైశ్వర్యార్థినో యోగినః పితృయాణానుసన్ధానమి"త్యత్ర చతుర్విధయో
గినామ్మధ్యే ద్వయోర్ద్వయోరేకైకాధికారతాత్పర్యేణ జిజ్ఞాసుజ్ఞానినో
ర్ముముక్షుశబ్దేనార్తార్థార్థినోరైశ్వర్యార్థిశబ్దేన చైకోక్త్యా
క్రోడీకారః కృతః ॥ ౪౦ ॥ ఆర్తార్థార్థినోరైశ్వర్యవిషయతయైక
ఏవాధికారః "చతుర్విధా భజన్తే మామి"త్యాదిశ్లోకభాష్యఏవోక్తః
॥ ౪౧ ॥ కైవల్యార్థిభగవల్లాభార్థినోర్ముముక్షుత్వలక్షణమేకాధికారి
త్వన్తు, "అక్షరం బ్రహ్మ పరమమి" త్యాదికైవల్యార్థివిషయా
ష్టమాధ్యాయతృతీయశ్లోకభాష్యే, "తదుభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్య
తయాచ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమి" తి, "తచ్చాఖిలం సానుబన్ధము
ద్వేజనీయతయా చ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమి"తిచ జ్ఞానిసాధారణముము

క్షుశబ్దేన కైవల్యార్థినో నిర్దేశాత్, తత్రతత్ర కైవల్యార్థినః ప్ర
కృతివినిర్ముక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యత్వాభిధానాచ్చావగ
మ్యతే॥౨౨॥ ఏతేన దర్శితటీకాగ్రన్థే కైవల్యార్థిన ఐశ్వర్యార్థినోర్యో
గిశబ్దేనైవ క్రోడీకారో వివక్షితో భవత్వితి శఙ్కాఽపి దూరోత్సారితా-
భాష్యకారైరేవ తత్తన్నిర్దేశైస్తత్తత్క్రోడీకారబీజస్య స్పష్టముప
దిష్టత్వాత్ ॥ ౨౩ ॥ ఏవం పూర్వపక్షిణాం, "భోగాపవర్గతదుపాయ
గతీరి"తి స్తోత్రరత్నశ్లోకభాగవ్యాఖ్యానావసరే ప్రాగుదాహృతగ్రన్థేన
కైవల్యస్య భోగశబ్దితైశ్వర్యఏవాన్తర్భావం తన్నిష్ఠస్య ధూమాదిగతి
మేవచ నిరూపయతాం, గీతాష్టమాధ్యాయషడ్వింశశ్లోకభాష్యే "ఏతే
శుక్లకృష్ణే గతీ జ్ఞానినాం ద్వివిధానాం పుణ్యకర్మణాఞ్చ శ్రుతౌ శాశ్వతే
మతే" ఇత్యత్ర "జ్ఞానినాం ద్వివిధానామి"తి కైవల్యార్థిభగవత్ప్రా
ప్త్యర్థ్యుభయవిషయం భాష్యకారనిర్దేశం స్వాభిమతవిరుద్ధంమత్వా
తత్ర "ద్వివిధానామి"తిస్థానే "వివిధానామి"తి పాఠం కల్పయిత్వా
తస్య పుణ్యకర్మవిశేషణతయా శాఠ్యేన వ్యాఖ్యానలక్షణం వఞ్చనా
చాతుర్యముష్యైతేనైవ దూరోత్సారితం విజ్ఞేయమ్-సర్వత్ర గీతాభాష్య
కోశేష్వద్యయావత్ "ద్వివిధానామి"తి పాఠస్యైవ దర్శనాత్, "వివిధానా
మి"తి పాఠస్య క్వాప్యదర్శనాత్; ప్రాగుక్తరీత్యాఽఽర్తార్థార్థినో
రైశ్వర్యార్థిత్వేనైకాధికారవత్, కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థి
నోర్ముముక్షుత్వేనైకాధికారవివక్షయా ఏవ భాష్యకారాభిమతత్వస్య
స్పష్టత్వాత్, "తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనా"
ఇత్యత్ర ప్రాగుక్తజ్ఞానిమాత్రవివక్షాయాం కైవల్యార్థినోఽనావృత్తి
మత్త్వేన ప్రతిపన్నస్య గత్యనభిధానప్రయుక్తన్యూనతాశఙ్కాపరిహార
కతయా బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దేనానావృత్తిమత్త్వేన పూర్వోక్తయోః కైవల్యా
ర్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినోర్ద్వయోరపి క్రోడీకారజ్ఞాపనాయ "జ్ఞా
నినాం ద్వివిధానామి"తి నిర్దేశస్యావశ్యాపేక్షితత్వాత్పుణ్యకర్మణాం

వైవిధ్యప్రదర్శనస్యానపేక్షితత్వాదపేక్షితోపేక్షాయా అనపేక్షితాభి
ధానస్య చాత్యన్తాయుక్తత్వాచ్చ ॥ ౪౪ ॥ కిఞ్చ కైవల్యనిష్ఠస్య పఞ్చాగ్ని
విద్యానిష్ఠాదన్యతాయా ఏవ స్థాపయిష్యమాణత్వాత్పఞ్చాగ్నివిద్యా
నిష్ఠస్యార్చిరాదిగతేః పూర్వపక్షిభిరప్యభ్యుపేతత్వాచ్చ నాస్మాభిరస్యా
ర్చిరాదిగతివిషయేఽత్రాతీవ విచారః కర్తవ్యః; పరన్తు పూర్వపక్ష్య
భిమతరీత్యా కైవల్యార్థినః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యస్యాపి సత్త్వేఽ
పి సామాన్యతః పూర్వోక్తపునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుగతి ప్రతి
పాదనప్రవృత్తమిదం గీతాష్టమాధ్యాయస్థగతిశాస్త్రమపునరావృత్తి
మత్త్వేన పూర్వాభిహితస్యాస్య తద్ధేతుతయాఽర్చిరాదిగతిం గత్యన్త
రం వాఽనభిధాయైవ విరమతీతి నహ్యనువృత్తః కశ్చిద్బ్రూయాదితి
తథావిధగత్యన్తరాభిధానాదర్శనాదవశ్యమస్యాప్యర్చిరాదిగతిం ప్రతి
పాద్యైవ విరన్తుమర్హతీతి తు వయం బ్రూమః ॥ ౪౫ ॥ విదుషామపున
రావృత్తిలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తయే గచ్ఛతామర్చిరాదిరేక ఏవ మార్గ
ఇతి చార్చిరాద్యధికరణే స్థాపితమ్ ॥ ౪౬ ॥ కైవల్యార్థినోఽపి భోగ
దేశవిధయా ప్రకృతేః పరస్తాత్ప్రదేశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మో
పాసకత్వాచ్చాస్తీత్యుక్తం వక్ష్యమాణఞ్చైతదనుసన్ధేయమ్ ॥ ౪౭ ॥

యదపి న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "భగవద్యామునమునిభిరపి 'సంసృ
త్యక్షరవైష్ణవాధ్వసు' ఇతి వైష్ణవాధ్వా పృథగుపదిష్ట" ఇత్యభిధాయ తతః
కైవల్యార్థినోఽర్చిరాదిగత్యభావసిద్ధివర్ణనమ్ ॥ ౪౮ ॥ తదప్యవివే
చితరమణీయమ్.- శ్రీయామునమునిప్రణీతచతుశ్శ్లోకీతృతీయశ్లోకఘటక
స్య - "శ్రేయో నహ్యరవిన్దలోచనమనః కాన్తాప్రసాదాదృతే సంసృ
త్యక్షరవైష్ణవాధ్వసు నృణాం సంభావ్యతే కర్హిచిత్" ఇత్యంశస్య,
ఐశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభార్థిలక్షణత్రివిధాధికారిసంబన్ధిధర్మానుష్ఠానప
ద్ధతిషు తిసృష్వపి లక్ష్మీప్రసాదంవినా తత్తదధికారిణాం సిసాధయిషితతత్త
త్పురుషార్థాసిద్ధిప్రతిపాదనమాత్రపరతయా తేషాం స్వస్వపురుషా

థక్రాప్త్యర్థ గమనోపయిక మార్గత్రయ ప్రతిపాదనపరత్వాభా
వేన తత్రైవ కైవల్యార్థిగమనమార్గాద్భగవత్ప్రాప్త్యర్థిగమనమా
ర్గస్య పృథఙ్నిర్దేశకథాయా ఏవా దర్శనాత్ దర్శితత్రివిధాధికారి
ణాం పృథక్పృథక్ పరస్పరవిభిన్నత్రివిధమార్గసద్భావస్యైవ శ్రుతి
స్మృత్యాదిషు క్వాప్యనుపలమ్భేన తత్ప్రతిపాదనకథాయాస్సుదూరప
రాహతత్వాత్ ; పునరావృత్త్యపునరావృత్తిలక్షణయోర్ధూమార్చి
చిరాదిమార్గయోర్ద్వయోరేవ సర్వత్ర ప్రతిపాదనదర్శనేనాత్ర
త్యర్థశబ్దస్య గమనమార్గపరత్వే బహువచనానుపపత్తేః ; చతు
శ్లోకీభాష్యే - "ఐశ్వర్యాక్షరవైష్ణవాధ్వస్వి"తి శబ్దస్యైశ్వర్యకైవల్య
భగవత్ప్రాప్తిలక్షణత్రివిధపురుషార్థపరతయా పూర్వపక్షిభిరేవ
వ్యాఖ్యానేన స్వోక్తివిరోధస్యాప్యపరామర్శమూలకత్వాచ్చ ॥ ౪౯ ॥
తస్మాదత్ర త్యర్థశబ్దస్య గమనమార్గపరత్వమాశ్రిత్య కైవల్యార్థినో మా
ర్గాద్భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం పృథఙ్మార్గ ఉపదిష్ట ఇత్యభిధాయ కైవ
ల్యార్థినామర్చిరాదిగత్యభావవర్ణనం పామరజనవఞ్చనమాత్రమే
వేతి వివేకినాం విశదమ్ ॥ ౫౦ ॥

యత్త్వర్వాచీనః కశ్చిన్న్యాయసిద్ధాఞ్జనవ్యాఖ్యాతా తాత్పర్య
చన్ద్రికాన్యాయసిద్ధాఞ్జనయోరైకకర్త్ర్యకరణవ్యసనేన తాత్పర్యచన్ద్రికావ
దేవ న్యాయసిద్ధాఞ్జనగ్రన్థస్యాపి, గీతాతద్భాష్యయోస్సప్తమాధ్యాయ
షోడశశ్లోకప్రభృతిగ్రన్థే జిజ్ఞాసుకైవల్యార్థ్యాదిశబ్దైర్నిర్దిశ్యమాన
స్యాధికారిణః, అష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకావతారికాభాష్యే
"అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చి
రాదికాం గతిమాహే"త్యత్రాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దనిర్దిష్టాధికారిణ
శ్చైకత్వం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠరూపత్వమేవ చాభిమతమ్, నత్వన్యా
దృశకైవల్యనిష్ఠవిషయత్వమితి వర్ణయతి ॥ ౫౧ ॥ తత్తు తత్తద్గ్రన్థతా
త్పర్యసమ్యగనవధారణమూలకమేవ ॥ ౫౨ ॥ తథాహి "యస్త్వయం

“ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చిరాది
కాం గతిమాహే”త్యాదిగ్రన్థః, సతు ప్రస్తుతత్వమాత్రేణ కైవల్యనిష్ఠప
రమపురుషనిష్ఠవిషయ ఇతి నమన్తవ్యమ్; కిన్తు పరమాత్మాత్మకస్యాత్మా
నుసన్ధాతృస్వాత్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధాతృభేదభిన్నబ్రహ్మవిద్విషయ
ఏవ; తథాసత్యాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దోఽప్యత్యన్తానుగుణః; ఏకగ్రన్థ
శకలాస్వారస్యం బహుగ్రన్థస్వారస్యాయగ్రాహ్య”మిత్యాదిన్యాయసిద్ధా
ఞ్జనగ్రన్థేన, ఆత్మయాథాత్మ్యవిద ఇత్యాద్యుదాహృతభాష్యస్థాత్మయా
థాత్మ్యవిచ్ఛబ్దః పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితబ్రహ్మవిత్పర ఏవ, గీతాతద్భాష్య
యోస్సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకప్రభృతిగ్రన్థే జిజ్ఞాసుకైవల్యార్థ్యా
దిశబ్దైర్నిర్దిశ్యనిరూప్యమాణస్వరూపోపాసనప్రాప్యపురుషార్థాదికః
కైవల్యనిష్ఠస్తు తస్మాదన్య ఏవేత్యంశోఽపి స్ఫుటమేవప్రతిపద్యతే - ప్రస్తుత
త్వమాత్రేణేత్యనేన తస్యైవ పూర్వగ్రన్థక్రియమాణనిరూపణగోచర
త్వలక్షణప్రస్తుతత్వప్రదర్శనాత్ ॥ ౧౩ ॥ ప్రస్తుతత్వమాత్రేణేత్యస్యా
పాతప్రతీతివిషయత్వమాత్రపరతయా వ్యాఖ్యానన్తు పూర్వప్రక్రాన్త
నిరూపణగోచరవిషయప్రస్తుతశబ్దార్థాపరిజ్ఞానమూలమేవ ॥ ౧౪ ॥
యద్యప్యేవంసతి పూర్వప్రస్తుతస్య కైవల్యనిష్ఠస్య గత్యనభిధానమప్రస్తు
తస్య పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య గత్యభిధానఞ్చాసఙ్గతమితి తద్గ్రన్థస్యాస్వా
రస్య ప్రసఙ్గో దుర్వారః ॥ ౧౫ ॥ తథాపి తాదృశగ్రన్థశకలస్యైకస్య
ప్రసక్తమస్వారస్యం బహుగ్రన్థస్వారస్యాయ సోఢవ్యమితి గ్రన్థకారా
శయోఽప్యుదాహృతగ్రన్థేనైవ స్ఫుటం ప్రతిపాద్యత ఇతి న తదర్థకం
తద్గ్రన్థస్య విపరీతార్థకరణం యుక్తమ్ ॥ ౧౬ ॥

అయం ఖల్వత్ర న్యాయసిద్ధాఞ్జనకారాశయః.—గీతాతద్భాష్య
యోర్నిరూప్యమాణస్వరూపోపాసనప్రాప్యపురుషార్థాదికః కైవల్య
నిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్య ఏవేతి యుక్తమఙ్గీకర్తుమ్; పఞ్చాగ్ని
విద్యానిష్ఠస్య శ్రుతిభిరర్చిరాదిగతిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తేరభిధానాత్ -

గీతాతద్భాష్యయోః ప్రతిపద్యమానస్య కైవల్యనిష్ఠస్య బ్రహ్మప్రాప్తివి
ధురకైవల్యమాత్రపురుషార్థకత్వావగమాత్; ప్రత్యుత మూలే తస్య
క్వచిత్ప్రతీయమానాయామపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ తద్విషయమూలగ్రన్థస్య
ప్రసక్త్యన్యథావ్యాఖ్యానేన భాష్యకారైస్తదభావస్యైవ ప్రస్ఫుటం
జ్ఞాపితత్వాచ్చ - ౧ - గీతాసప్తమాధ్యాయే- "చతుర్విధా భజన్తే మాం
మి"త్యాది షోడశశ్లోకభాష్యే, "జిజ్ఞాసుః-ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపా
వాప్తీచ్ఛురి"తి జిజ్ఞాసుపదం వ్యాఖ్యాయ జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారిణః ప్రకృ
తివియుక్తాత్మస్వరూపలక్షణం కైవల్యమేవ పురుషార్థ ఇతి జ్ఞాపనాత్,
"జ్ఞానీచ "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామి" త్యాదినాఽభిహిత
భగవచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్ ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవ
స్యన్ భగవన్తం ప్రేప్సుర్భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యం మన్వాన" ఇతి జ్ఞాని
పదవ్యాఖ్యానే జ్ఞానిశబ్దితాధికారిణః కైవల్యార్థిరూపజిజ్ఞాసుశబ్దితాధి
కారితో వ్యావృత్తిజ్ఞాపనాయ ప్రయుక్తేన "ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్య
పర్యవస్యన్ని"తి విశేషణేన-ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపలక్షణకైవల్యాతి
రిక్తపురుషార్థకాఙ్క్షారాహిత్యవిశిష్టకైవల్యపురుషార్థకాఙ్క్షా
వత్త్వరూపం ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మని పర్యవసన్నత్వం జిజ్ఞాసోరస్తి,
జ్ఞానినస్తు తన్నాస్తీతి వ్యావృత్తిజ్ఞాపనాచ్చ జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారిణః ప
శ్చాద్భగవత్ప్రాప్తిర్నాస్తీతి విజ్ఞాయతే-౨- ఏవం "తేషాం జ్ఞానీ నిత్య
యుక్త" ఇత్యాదిసప్తదశశ్లోకభాష్యే, "నిత్యయుక్త" ఇతి జ్ఞానివిశేషణ
స్యైశ్వర్యకైవల్యార్థివ్యావర్తకస్య వ్యాఖ్యానదశాయాం, "తస్యహి
మదేకప్రాప్యస్య మయా యోగో నిత్యః. ఇతరయోస్తు యావ
త్స్వాభిలషితప్రాప్తి మయా యోగ" ఇత్యుక్త్యా జ్ఞానీతరయోరైశ్వర్య
కైవల్యార్థినోస్స్వాభిలషితపురుషార్థప్రాప్త్యనన్తరం భగవద్యోగ
రాహిత్యజ్ఞాపనాదపీహ వివక్షితకైవల్యార్థ్యధికారిణస్స్వాభిలషితపురు
షార్థప్రాప్త్యనన్తరం భగవత్ప్రాప్తిర్నాస్తీతి విజ్ఞాయతే - 3 - ఏవం

“జరామరణమోక్షాయే” త్యాద్యేకోనత్రింశశ్లోకభాష్యే “జరామరణ
మోక్షాయే”తి కైవల్యార్థిపురుషార్థపరశబ్దస్య- ప్రకృతివియుక్తాత్మ
స్వరూపదర్శనాయేత్యేవ వ్యాఖ్యానాత్, ప్రకృతివిమోక్షపూర్వక
భగవత్ప్రాప్తయ ఇత్యవ్యాఖ్యానాచ్చ భగవత్ప్రాప్తిరస్య నాస్తీతి విజ్ఞా
యతే -౪- ఏవం “యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పర
మాం గతిమి” త్యష్టమాధ్యాయ త్రయోదశశ్లోకాంశవ్యాఖ్యానావస
రేఽత్రవివక్షిత కైవల్యార్థ్యధికారిణో భగవత్ప్రాప్తిసత్త్వే పరమ
గతిశబ్దస్య భగవత్యేవ స్వారసికతయా తత్పరతయైవ వ్యాఖ్యాతుముచి
తత్వేన తద్విహాయ, “ప్రకృతివియుక్తం మత్సమానాకారమపునరా
వృత్తిమాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థ” ఇతి వ్యాఖ్యానాదపి నాస్య భగ
వత్ప్రాప్తిరిత్యవగమ్యతే -౫- ఏవం “తే ప్రాప్నువన్తి మామేవ
సర్వభూతహితే రతా” ఇతి ద్వాదశాధ్యాయ చతుర్థశ్లోకాంశవ్యా
ఖ్యానావసరే, మూలే కైవల్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్తి ప్రతిపద్యమా
నాయామపి తామపహ్నూయ, “య ఏవమక్షరముపాసతే తేఽపి మాం
ప్రాప్నువన్త్యేవ - మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్ను
వన్త్యేవేత్యర్థ” ఇతి ప్రసహ్య భాష్యకారైరన్యథా వ్యాఖ్యానాద
ప్యతిస్ఫుటోఽత్ర వివక్షితకైవల్యాధికారిణో భగవత్ప్రాప్త్యభావః-౬-
ఏవం అష్టమాధ్యాయే “ పర స్తస్మాత్తు భావోఽన్య ” ఇత్యాది కైవ
ల్యార్థిప్రాప్యవిషయవింశైకవింశశ్లోకవ్యాఖ్యానానన్తరం,జ్ఞానిప్రాప్య
విషయస్య, “ పురుషస్సపరః పార్థే” త్యాదిద్వావింశశ్లోకస్యావతారి
కాయాం “జ్ఞానినః ప్రాప్యస్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్త[illegible]త్యాహే” త్యుక్త్యా
ప్యత్ర వివక్షితకైవల్యనిష్ఠస్య భగవత్ప్రాప్త్యభావస్స్ఫుటః-౭-త్రయో
దశాధ్యాయావతారికాభాష్యే “ ఆత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షాణాఞ్చే”
తి కైవల్యనిష్ఠనిర్దేశేన తస్య భగవత్ప్రాప్త్యభావోఽతీవ స్ఫుటః-౮-
అత ఇత్థమత్ర వివక్షితకైవల్యార్థ్యధికారిణో భగవత్ప్రాప్త్యభావస్య

భాష్యకారై రభిహితత్వాత్, పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యతు బ్రహ్మప్రాప్తే శ్శారీరకభాష్యాదౌ, గీతాశాస్త్రేష్వష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాది శ్లోకావతారికాభాష్యేచ, తై రేవ స్పష్టమభిహితత్వాచ్చ నాసౌ జిజ్ఞాసు శబ్దితకైవల్యనిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో భవితుమర్హతీతి ॥ ౫౭ ॥

కిఞ్చ సర్వథాపి తాత్పర్యచన్ద్రికాన్యాయసిద్ధాఞ్జనయోరైక కణ్ఠ్యకరణవిషయోఽదసీయః ప్రయాసో వ్యర్థ ఏవ - వేదాన్తాచార్యై స్తాత్పర్యచన్ద్రికాదిషు పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదతిరిక్తత్వేన స్వాభిమతస్య కైవల్యనిష్ఠస్య పునరావృత్తేః,న్యాయసిద్ధాఞ్జనే పునరావృత్త్యభావస్య చ స్పష్టమేవ ప్రతిపాదనాత్ ॥ ౫౮ ॥ ఉక్తోహి తస్య పునరావృత్త్య భావో న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "అచిత్సంసర్గేఽపి కథమసౌ పునర్న సం సరతీతిచేత్కైవల్యకర్మజనితభగవత్సఙ్కల్పస్య తథావిధత్వాదితిభావ్య మి"త్యాదినా॥౫౯॥కథన్తర్హి తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం జిజ్ఞాసోరేవ పఞ్చా గ్నివిద్యానిష్ఠరూపత్వవర్ణనమ్;న్యాయసిద్ధాఞ్జనే తస్యతదన్యత్వవర్ణ నమ్. ఏవం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యస్య కైవల్యనిష్ఠస్య తాత్పర్య చన్ద్రికాయాం పునరావృత్తివర్ణనమ్; న్యాయసిద్ధాఞ్జనేతు తస్యాపున రావృత్తివర్ణనమిత్యాదికం పరస్పరవిరుద్ధకథనమితిచేత్తత్తద్గ్రన్థకరణ దశాయాం తథాతథా యోజనాకరణం యుక్తమితి ప్రతిభానాదిత్యే వావగమ్యతే ॥ ౬౦ ॥ ఇత్థం యోజనాభేదాభిప్రాయేణ గ్రన్థద్వయప్ర వృత్త్యవగమాత్తదుభయైకకణ్ఠ్యకరణవ్యసనమర్వాచీనవ్యాఖ్యాతుః కస్యచిద్దర్శితగ్రన్థద్వయ తాత్పర్యానభిజ్ఞతామూలమేవ ॥ ౬౧ ॥

ఏతేన - స్వాభిమతస్య దర్శితగ్రన్థద్వయైకకణ్ఠ్యస్య సమర్థ నాయ సాహసికస్యాస్య వ్యాఖ్యాతుః, గీతాష్టమాధ్యాయ త్రయో దశశ్లోకభాష్యే "దేహం త్యజన్ యః ప్రయాతీ"తి స్థానే "దేహం త్యజన్నర్చిరాదికయా గత్యా యః ప్రయాతీ" త్యపూర్వపాఠకల్పన ధూర్తాయితమపి నిరస్తమ్ - తాదృశపాఠస్య ప్రాచీనేష్వర్వాచీనేషు

వా గీతాభాష్యశ్లోకేషు క్వాప్యదర్శనాత్; తాత్పర్యచన్ద్రికాయామపి
తాదృశపాఠసద్భావానుపలంభాత్; మూలేఽనుక్త్యాఽర్చిరాదిగతేరి
హ ప్రసఙ్గలేశాభావేన తత్కథనస్యేహాప్రసక్తత్వాచ్చ ॥౬౨॥ యద్యపి
జిజ్ఞాసురేవ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠః. స ఏవ చ కైవల్యనిష్ఠః. నాఽన్యా
దృశః కశ్చిత్కైవల్యనిష్ఠో నామాస్తి. తస్యైవ చ, “అథాత్మయా
థాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమా
హ” ఇత్యాదినాఽఽత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేన నిర్దేశపూర్వకమర్చి
రాదికా గతిరుచ్యత ఇత్యేవ సిద్ధాన్తాత్సిద్ధాన్తినా ముక్తస్థలే దర్శితపాఠ
సద్భావో నానిష్టః ॥ ౬౩ ॥ తథాపి, ఉత్తరత్ర త్రయోవింశాది శ్లోకా
వతరణికాభాష్య ఏవ మూలోక్తార్చిరాదిగతేః, “ద్వయోరప్యర్చి
రాదికా గతిస్స్మృతా శ్రుతా. సా చాపునరావృత్తిలక్షణా- యథా పఞ్చా
గ్నివిద్యాయామ్” ఇత్యాదినా పరమపురుషనిష్ఠపూర్వప్రస్తుతజిజ్ఞాసుశబ్దిత
కైవల్యనిష్ఠోభయసాధారణతాయాః ప్రమాణోపన్యాసపూర్వకం స్థాప
యిష్యమాణతయా స్థాపనాత్పూర్వమేవ పూర్వత్ర మూలే తత్ప్రసఙ్గ
లేశవిధురే స్థలేఽనిశ్చితాయా అర్చిరాదిగతేస్సిద్ధవదనువాదస్యాయో
గేన స్వాభిమతసిద్ధయే తత్ర తథా విధపాఠకల్పనమదసీయసాహసిక్య
మూలమయుక్తమేవ ॥౬౪॥ తత్ర ప్రస్ఫుటతాదృశపాఠసత్త్వే పూర్వ
ప్రస్తుతస్య జిజ్ఞాసుశబ్దితస్య కైవల్యనిష్ఠస్య, “అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః
పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమాహ” ఇత్యుత్తర
త్ర కైవల్యనిష్ఠాపరపర్యాయాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేనైవ నిర్దిష్టస్యాధి
కారిణశ్చ భేదమతిమన్దోఽపి నానుమన్తః కశ్చిద్బ్రూయాదితి దర్శితపాఠక
ల్పనయాఽనేన వ్యాఖ్యాత్రా, న్యాయసిద్ధాఞ్జనే తయోర్భేదం స్ఫుటం
ప్రతిపాదయతాం స్వమతకూటస్థానాం శౌణ్డ్యమేవ స్థాపితం భవతీతి
నానేన గ్రన్థకారాభిమతయోజనాద్వయమపహ్నోతుం శక్యమ్ ॥
౬౫ ॥ కిం బహునా,- గ్రన్థకృతాం గ్రన్థయోర్ద్వయోర్వైకల్పేన యోజ

నాద్వయమేవవాభిప్రేతమస్తు. అథవా తాత్పర్యచన్ద్రికాద్యుక్తయోజనాద్వయస్యాస్వారస్యమాలోచ్య న్యాయసిద్ధాఞ్జనే కృతం యోజనాన్తరమేవవాఽభిమతమస్తు. యోజనాద్వయమప్యసఙ్గతమేవ- ప్రమాణభాష్యకారాదిపూర్వాచార్యసూక్తిలక్షణసర్వాకరవిరుద్ధత్వాదితి నకశ్చిదత్ర విశేషః ॥ ౬౬ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్.—ప్రథమన్తావద్ద్వివిధకైవల్యనిష్ఠసద్భావవర్ణనమేవాసఙ్గతమ్ - ప్రమాణానుపలంభాత్ ; పూర్వపక్ష్యభిమతరీత్యా ద్వివిధతత్సద్భావస్య భాష్యకారాభిమతత్వే, అస్య కైవల్యనిష్ఠస్యైషా రీతిః. అన్యస్యాన్యాదృశీ రీతిరితి విభజ్యవర్ణనావశ్యకతయా భాష్యకారైస్తథావిధవిభాగస్య క్వాప్యవర్ణనాత్, ప్రత్యుత తథావిధవిభాగమన్తరేణ గీతాభాష్యే "అథ కైవల్యార్థినాం స్మరణప్రకారమాహ" "ఏవమైశ్వర్యార్థినః కైవల్యార్థినశ్చ స్వప్రాప్యానుగుణం భగవదుపాసనప్రకార ఉక్తః" "అతః పరమధ్యాయశేషేణ జ్ఞానినః కైవల్యార్థినశ్చాపునరావృత్తిమైశ్వర్యార్థినః పునరావృత్తిఞ్చాహ" "అథ కైవల్యం ప్రాప్తానామపి పునరావృత్తిర్నవిద్యత ఇత్యాహ" ఇత్యాదిషు కైవల్యాధికారిణస్సామాన్యరూపేణ నిర్దేశాయోగాత్, తత్రోక్తోపాసనప్రకారాదీనాం సర్వసాధారణ్యే ద్వైవిధ్యస్యైవాసిద్ధేశ్చ - ౧- ఇత్థం భాష్యకారైస్సామాన్యరూపేణ నిర్దిష్టస్య కైవల్యార్థినస్తద్ద్వైవిధ్యాభ్యుపగన్తృభిః పూర్వపక్షిభిరేకవిధమాత్రరూపత్వవర్ణనమప్యసఙ్గతమ్ - సామాన్యశబ్దస్య సఙ్కోచే సముచితగమకాభావాత్ - ౨ - ఏవం తత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యత్వేనాభ్యుపగతస్య కైవల్యనిష్ఠస్య తాత్పర్యచన్ద్రికాదిషు తదీయపురుషార్థస్యానిత్యత్వమాశ్రిత్య పునరావృత్తివర్ణనమప్యసాధు - కైవల్యపురుషార్థస్వరూపపర్యాలోచనే తస్యానిత్యతాయా ఏవ దుర్వచత్వాత్, తదనిత్యతాయాం క్వాపి ప్రమాణానుపలంభాత్, ప్రత్యుత ప్రమాణై-

పూర్వాచార్యైశ్చ సర్వైరైకకణ్ఠ్యేన కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్యతా
యా ఏవ ప్రతిపాదితత్వస్య ప్రాగుపపాదితత్వాచ్చ - ౩ - ఏవంతస్యైవ
న్యాయసిద్ధాన్తే ఫలానుభవకాలేఽపి ప్రకృతిమిశ్రత్వం ప్రకృతిమణ్డలా
న్తఃపాతిస్థానఏవ స్థితిమర్చిరాదిగత్యభావఞ్చాభ్యుపగమ్యైవ కథఞ్చిద
పునరావృత్తిత్వసమర్థనమప్యసాధు - ప్రతిక్షణక్షరణశీలప్రకృతిమి
శ్రత్వే ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానవాసిత్వయోస్స్వీకారే పునరావృత్తే
రవర్జనీయత్వాత్ ; అపునరావృత్తేరర్చిరాదిగతినియతత్వేన తద
భావే తత్స్వీకారాయోగాచ్చ - ౪ - "అప్రతీకాలంబనాని"త్యాదిసూ
త్రభాష్యే, పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాదర్చిరాదినాగత
స్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చాతఏవ తత్క్రతున్యాయా
త్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధమితి వదద్భిర్భాష్యకా
రైరపునరావృత్తిశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివినిర్ము
క్తత్వవిశిష్టోపాసకత్వసాధనేన కైవల్యనిష్ఠస్య సర్వత్ర ప్రకృతివియుక్తా
త్మస్వరూపావాప్తేరేవ ఫలత్వాభిధానేనాపిచ తస్య ఫలకాలే ప్రకృతి
మిశ్రత్వస్వీకారే పునరావృత్తేరవర్జనీయతా సిద్ధా - ౫ - ఏవం
"ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే"తి గీతాశాస్త్రేణ
ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానవాసిత్వస్వీకారేఽపి సా దురపహ్నవా సిద్ధే
తి - ౬ - ఏవం "శుక్లకృష్ణే గతీహ్యేతే జగతశ్శాశ్వతే మతే । ఏక
యా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునః" ఇతి గీతాశాస్త్రేణ
ధూమాద్యర్చిరాదిగత్యోః పునరావృత్త్యపునరావృత్తినియతప్ర
యోజకత్వోక్త్యా శ్రుత్యాదిభిరపి తథైవ ప్రతిపత్త్యాచాపునరావృత్తి
స్వీకారేఽర్చిరాదిగతిరపి దురపహ్నవైవ - ౭ - నచ క్రమముక్తిభా
జాం బ్రహ్మలోకే ప్రళయపర్యన్తం స్థితానాం బ్రహ్మణా సహైవ ముక్తి
స్వీకారేణార్చిరాదిగతేరథోలోకాదేవ ప్రవృత్తతయా బ్రహ్మలోకాద్గ
చ్ఛతాం తదసంభవేన తదీయాపునరావృత్త్యా వ్యభిచారేణార్చిరాదిగ

తివ్యాప్యత్వమపునరావృత్తేర్న సంభవతీతి వాచ్యమ్- తేషామధోలోక
ప్రభృత్యర్చిరాదిమార్గగామిత్వాసంభవేఽపి, యతః స్థానాత్తే గ
చ్ఛన్తి, తతఃప్రభృత్యేవ తేషామర్చిరాదిమార్గగామిత్వసంభవే
క్షతివిరహేణ తదీయాపునరావృత్తావప్యర్చిరాదిగతేర్వ్యభిచారాభా
వాత్ - ౮ - బ్రహ్మోపాసకానామయమ్మార్గః. ఇమే చాతివా
హికాః. అస్మిన్ మార్గే స్వస్వాధికృతదేశప్రభృతిప్రస్థితానాం బ్ర
హ్మోపాసకానాం స్వస్వాధికృతదేశసీమాన్తాతివాహనమాతివాహికా
నాంకృత్యమ్.అస్మిన్మార్గే ప్రయాతానామపునరావృత్తిరిత్యేవ పరమపు
రుషశాసనస్య వ్యవస్థితతయా తత్రతత్ర స్థితానాం బ్రహ్మోపాసకానాం
తత్తత్ప్రదేశప్రభృత్యేవాస్మిన్మార్గే ప్రస్థానస్య తత్రతత్ర ప్రతినియ
తాతివాహికైరతివాహనస్య చ సంభవే క్షతివిరహేణ సర్వేషామేవ
ముముక్షూణామపునరావృత్తిమత్త్వమర్చిరాదిగత్యధీనం భవితుమ
ర్హత్యేవేతి నాత్ర కాచిదనుపపత్తిః - ౯ - ద్రావిడబ్రహ్మసంహితా
తృతీయకాణ్డదశమశ్రీముఖసూక్తపఞ్చమగాథాయా వైదికపుత్రానయ
నవృత్తాన్తప్రతిపాదికాయా వ్యాఖ్యానావసరే షట్త్రింశత్సహస్రికా
భాష్యే, పరమపదం గతానాం వైదికపుత్రాణాం కథం పునరావృత్తి
సంభవ ఇత్యాశఙ్క్య, ప్రాకృతశరీరేణ సహైవ గతానాం తేషాం కర్మ
సంబన్ధనివృత్తిం ప్రాప్యాఽగతత్వాత్పునరావృత్తిరితి ప్రతిపాదనాదచిత్సం
బన్ధతన్నిబన్ధనకర్మసంబన్ధనివృత్త్యధీనతాయా అపునరావృత్తౌ సిద్ధ్యా
వ్యచిత్సంసర్గవిశిష్టస్య కర్మసంబన్ధవిశిష్టస్యచాపునరావృత్తివర్ణనమ
సంబద్ధమ్ - ౧౦ - ఏవం "ఏష దేవపథో బ్రహ్మపథ ఏతేన ప్రతిపద్య
మానా ఇమమ్మానవమావర్తం నావర్తన్తే నావర్తన్త" ఇతి ఛాన్దోగ్య
శ్రుత్యాఽర్చిరాదిమార్గగతేరపునరావృత్తిహేతుత్వావగమాన్మా
ర్గాన్తరగతేః క్వాపి తద్ధేతుత్వానవగమాచ్చార్చిరాదిమార్గగతి
హేతుకతయా ప్రమితాహ్యపునరావృత్తిర్హేతుం వినా న సంభవతీ

త్యర్చిరాదిగతిమన్తరేణైవ కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరావృత్తివర్ణనమప్య
సంబద్ధమేవ - ౧౧ - తస్మాత్కైవల్యనిష్ఠస్య ఫలకాలే ప్రకృతిమిశ్రత్వా
స్యార్చిరాదిగత్యభావస్య ప్రకృతేఃపరస్తాద్వాసాభావస్యచ వర్ణన
మసఙ్గతమేవ - ౧౨ - ఏతేన- కైవల్యార్థిస్థానాత్పరమైకాన్తిస్థానస్య
శ్రీవిష్ణుపురాణే పృథఙ్నిర్దేశమాత్రేణ కైవల్యార్థిస్థానస్య ప్రకృతి
మణ్డలాన్తఃపాతిత్వవర్ణనమపి నిరస్తమ్ - పృథఙ్నిర్దిష్టయోరపి
తయోర్ద్వయోః స్థానయోః ప్రకృతేః పరస్తాద్వర్తిత్వస్వీకారే క్షతిలే
శాదర్శనాత్; ప్రత్యుత "యోగినామమృతం స్థానమి"త్యత్రామృత
శబ్దేన తస్యైవోత్తమ్యనాచ్చ -౧౩ - కైవల్యనిష్ఠానాం ప్రాప్యస్థానస్య
ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతత్వం ప్రాప్యపురుషార్థస్య నిశ్శేషాచిత్సంస
ర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వఞ్చాగ్రేవిశదం నిరూపయిష్యత ఇతి
నేహ తత్ప్రపఞ్చ్యత ఇతి॥ ౬౭ ॥

యత్తు - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగా
త్మమాత్రోపాసకం కఞ్చిదధికారిణం కైవల్యపురుషార్థాధికారిత్వేన
ప్రకల్ప్య తస్య కార్యాధికరణభాష్యే ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవేశేనా
చిరాదిగతిః ప్రతిషిద్ధేత్యభిధీయతే ॥ ౬౮ ॥ తదేతత్తద్భాష్యార్థ
యథావదనవధారణమూలమేవ - తద్భాష్యే ప్రకృతిమిశ్రచిత్తత్త్వం
కేవలప్రకృతితత్త్వంవోపాసీనానామేవ ప్రతీకాలంబనశబ్దార్థతయా
వివక్షితత్వాత్ ; ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకస్య ఫలస్యోపసా
యినః కస్యచిచ్ఛాస్త్రేషు క్వాప్యప్రతిపన్నత్వాచ్చ ॥ ౬౯ ॥ కార్యా
ధికరణే నవమసూత్రభాష్యే, "యేతు బ్రహ్మకార్యాన్తర్భూతనామా
దికం వస్తు దేవదత్తాదిషు సింహాదిదృష్టివద్బ్రహ్మదృష్ట్యా కేవలం వా తత్త
ద్వస్తూపాసతే, న తాన్నయతి. అతః పరంబ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ
ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాన్నయతీతీ"తి "నామాది ప్రాణ
పర్యన్తప్రతీకాలంబనానాముభయవిధశ్రుతిసిద్ధోపాసనా భావాదచిన్

త్రోపాసనే తత్క్రతున్యాయాచ్చార్చిరాదినా గతిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ న విద్యత” ఇతిచ గ్రన్థాభ్యాం “యావన్నామ్నో గతం తత్రాస్య యథా కామచారో భవతీత్యాదికా శ్రుతిర్నామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకముపాసీనానాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషఞ్చ దర్శయతి. తస్మాదచిన్మాత్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే. న తాన్నయతి. అపితు పరం బ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాతివాహికో గణో నయతీతి సిద్ధమ్” ఇతి దశమసూత్రభాష్యగ్రన్థేనచ ఛాన్దోగ్యసప్తమప్రపాఠకస్థభూమవిద్యాప్రకరణోక్తనామాదిప్రాణపర్యన్తవస్తూపాసకానాం ప్రతీకాలంబనరూపత్వం ప్రదర్శ్య, తేషు వస్తుషు నామాద్యాశాపర్యన్తానామచిద్వస్తురూపత్వాత్ప్రాణశబ్దవాచ్యవస్తునోఽచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మరూపత్వాచ్చ తన్నిదర్శనేనాన్యత్రాపి శాస్త్రసిద్ధాచిద్వస్తు తన్మిశ్రచిద్వస్తూపాసననిష్ఠానామపి తథాత్వమేవాశ్రిత్య, తానిచోపాసనాని- బ్రహ్మతాదాత్మ్యవిషయకమచిద్వస్తూపాసనమ్, తదవిషయకమచిద్వస్తూపాసనమ్; తద్విషయకమచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మోపాసనమ్, తదవిషయకమచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మోపాసనఞ్చేతి చతుర్విధానీతిచ ప్రదర్శ్య, తాదృశచతుర్విధోపాసననిష్ఠానాం ప్రతీకాలంబనరూపాణామచిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిర్న విద్యతే. పరబ్రహ్మోపాసన ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసనలక్షణద్వివిధోపాసననిష్ఠానాన్త్వచిరాదిగత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిర్విద్యత ఇత్యేవ నిర్ణయః కృతో దృశ్యత ఇతి నాత్ర ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకస్య ప్రతీకాలంబనతాయా అచిరాదిగతిప్రతిషేధస్యవా ప్రతిపాదనం దృశ్యతే ॥ ౭౦ ॥ ఏవం కార్యాధికరణనవమసూత్రసారే చోక్తమ్- “అప్రతీకాలంబనాహి నామాదిప్రాణశబ్దనిర్దిష్టప్రత్యగాత్మపర్యన్తం సర్వం చిదచిద్వస్తుజాతం బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా య ఉపాసతే ప్రతీకాలంబనాస్తద్వ్యతిరిక్తా” ఇతి ॥ ౭౧ ॥

దశమసూత్రసారే "కార్యముపాసీనాని" తి ప్రతీకాలంబననిర్దేశః కృతః ॥ ౭౨॥ ఏవం కార్యాధికరణనవమసూత్రదీపేప్యుక్తమ్ - "ప్రతీకాలంబనాస్తు - అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తు చ సింహదృష్ట్యా దేవదత్తవద్బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా య ఉపాసతే త' ఇతి "అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తు చోపాసీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తిరవర్జనీయే"తి చ ॥ ౭౩ ॥ దశమసూత్రదీపే చ "అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తు చోపాసీనానాం సర్వేషాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషఞ్చ దర్శయతి శ్రుతిరి" తి గ్రన్థేన పూర్వసూత్రోక్తప్రతీకాలంబనాననూద్య తేషాం పరిమితఫలవిశేషః ప్రదర్శితః ॥ ౭౪ ॥ అత్ర సర్వత్ర ప్రకృతిలక్షణాచిత్తత్త్వతన్మిశ్రచిత్తత్త్వతదుభయస్యైవ ప్రతీకశబ్దార్థతాయాస్తదాలంబనానామేవ ప్రతీకాలంబనశబ్దార్థతాయాశ్చ స్పష్టత్వాత్ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మనః ప్రతీకశబ్దార్థత్వం తదుపాసకస్య ప్రతీకాలంబనత్వం వా నవివక్షితమ్ ॥ ౭౫ ॥ ఛాన్దోగ్యసప్తమప్రపాఠకస్థభూమవిద్యాప్రకరణే ప్రాణాత్ప్రాచీనానాం నామాద్యాశాన్తవస్తూనా మచిత్తత్త్వరూపత్వాత్ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్య చాచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మరూపత్వాచ్చ న తత్ర ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకప్రసక్తిరితి న ప్రతీకాలంబనేషు తదన్తర్భావశఙ్కావచనః ॥ ౭౬ ॥ తత్రత్యప్రాణశబ్దః ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మపర ఏవ - వాయువిశేషపరస్య తస్య తత్సాహచార్యముఖేనైవ ప్రత్యగాత్మబోధకత్వసంభవాత్; ప్రత్యగాత్మబోధకతారూపస్య తత్ప్రకరణసిద్ధత్వాత్; ప్రాకరణికనిర్దేశాన్తరైరపి తస్య ప్రకృతిమిశ్రపరతాయా ఏవ వ్యక్తత్వాచ్చ ॥ ౭౭ ॥ "ఆత్మనః ప్రాణః" ॥ ఛాం ॥ ౭ ॥ ౨౬ । ౧ ॥ ఇతి తత్ప్రకరణే ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య ప్రత్యగాత్మనః పరమాత్మసకాశాదుత్పత్తివచనాత్ప్రకృతివియుక్తశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యోత్పత్త్యసంభవాచ్చ తత్రత్యప్రాణశబ్దః ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మపర ఏవేతి సిద్ధమ్। ౭౮ ॥ తదిదం సర్వం భూమాధికరణభా

ష్యే "ఇహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ న వా
యువిశేషః సూత్రమ్. "ప్రాణో హ పితా ప్రాణో హ మాతే" త్యాద
యశ్చ ప్రాణస్య చేతనత్వమవగమయన్తీ" త్యాదిగ్రన్థేన. "ఆత్మనః
ప్రాణ" ఇతిచ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టస్యాత్మన ఉత్పత్తిరుచ్యత" ఇతి గ్రన్థేనచ
భాష్యకృతైవదర్శితమ్ ॥ ౭౯ ॥ ఏవం తత్రత్యప్రాణశబ్దార్థః ప్రకృతి
మిశ్రప్రత్యగాత్మైవేత్యంశః "అచిన్మిశ్రోపాసనేతత్క్రతున్యాయాచ్చే" తి
దర్శితకార్యాధికరణనవమసూత్రభాష్యపఙ్క్త్యైవ వ్యాఖ్యాతః - తా
దృశభాష్యపఙ్క్తేః, నామాద్యాశాన్తవస్తూనాం క్షరణశీలాచిత్తత్త్వ
రూపతయా తదుపాసకానాం పునరావృత్తేరవర్జనీయతయా తేషా
మర్చిరాదిగత్యపునరావృత్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యసంభవేపి ప్రాణశబ్దితస్య
ప్రత్యగాత్మనో నిత్యత్వాత్తదుపాసకస్య తత్స్వరూపయాథాత్మ్యలక్షణ
నిత్యపురుషార్థప్రాప్తేః ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిలోకేష్వసంభావితత్వే
నప్రకృతేః పరస్తాదేవతల్లాభసంభవాత్తత్రగన్తుస్తస్యార్చిరాదిగత్య
పునరావృత్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యసంభవస్యదుర్వచత్వాచ్చ కథం తదసంభవ
ఇత్యాశఙ్కాయాం, తత్ర ప్రాణశబ్దవివక్షితః ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మై
వేతి తదుపాసకస్య తదేకప్రాప్యకతయా తాదృశప్రాప్యస్య ప్రకృతిమ
ణ్డలఏవ ప్రాప్తవ్యతయా క్షరణశీలప్రకృతిలక్షణ విశేషణస్వభావాన్న
పునరావృత్తేరవర్జనీయతయా తాదృశప్రాప్యప్రాప్తయే ప్రకృతేః
పరస్తాద్గమనానావశ్యకతయాచ తదసంభవఏవేతి తాదృశాశఙ్కాపరి
హారాయైవ ప్రవృత్తత్వాత్ ॥ ౮౦ ॥ దర్శితభూమవిద్యాప్రకరణస్థప్రతీక
పదార్థవిషయశబ్దేషు నామాద్యాశాన్తశబ్దానాం కేవలాచిత్తత్త్వ
పరత్వాత్ప్రాణశబ్దార్థ ఏవ దర్శితభాష్యదీపయోరచిన్మిశ్రత్వేన
వ్యపదిశ్యతఇతి ప్రాణశబ్దార్థోఽచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మైవేతివ్యాఖ్యానాయుక్త్యా
సిధ్యతి ॥ ౮౧ ॥ కిఞ్చ-కార్యాధికరణభాష్యదీపాదిషు ప్రతీకాలంబనా
నాముపాస్యకోటావచిత్తత్త్వప్రవేశం నిమిత్తీకృత్యైవ తత్క్రతున్యా

యేన పునరావృత్త్యాదిసమర్థనస్య, పఞ్చాగ్నివిదామపునరావృత్తిశ్రవణం నిమిత్తీకృత్యైవ ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకత్వాదిసమర్థనస్యచ దర్శనాత్ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకానాం ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవిష్టత్వే పునరావృత్తిహేతుక్షురణశీలాచిత్తత్త్వసంసర్గవిరహేణ కథం తేషాం పునరావృత్తిరిత్యాశఙ్కాపరిహారస్యావశ్యవక్తవ్యత్వేన తదకథనాచ్చ ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకానాం న కథఞ్చిదపి ప్రతీకాలంబనేష్వన్తర్భావోఽభిమత ఇతి హి స్పష్టమవగమ్యతే॥౨౨॥ అచిదుపాసకానాం తన్మిశ్రోపాసకానాముభయేషామేవచ ప్రతీకాలంబనరూపతావర్ణనాదపి ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకానాం తదనన్తర్భావస్స్పష్టః ॥ ౨౩ ॥ అచిదుపాసకానాం తన్మిశ్రోపాసకానాముభయేషామేవ ప్రతీకాలంబనరూపతాం వర్ణయతాం భాష్యకృతామయమాశయః—ప్రతీకాలంబనానాం పునరావృత్తిరేవ సూత్రకారస్యాభిమతా- తేషామపునరావృత్తిహేత్వర్చిరాదిగత్యాదికం ప్రతిషిధ్య తదన్యేషాం తద్విధానార్థమేవ సూత్రే తేనాప్రతీకాలంబనశబ్దేన పరబ్రహ్మోపాసకాదిగ్రహణాత్. పునరావృత్తిశ్చ క్షురణశీలాచిత్తత్త్వస్య ప్రాప్యకోటినిక్షేపమన్తరేణ న సంభవతి. "ఆబ్రహ్మభువనాది" త్యాదినాచ గీతాశాస్త్రే భగవతాప్యయమేవ పునరావృత్తౌ హేతుర్దర్శిత ఐశ్వర్యార్థినః. తదభావాదేవ చేతరయోః కైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థినోరపునరావృత్తిశ్చోక్తా. తస్మాదిహ పునరావృత్తిమత్త్వేనాభిమతాః ప్రతీకాలంబనాస్స్వోపాస్యకోటిప్రవిష్టాచిత్తత్త్వకా ఏవ. అతోఽచిత్తత్త్వం తన్మిశ్రఞ్చేత్యుభయమేవ ప్రతీకశబ్దార్థత్వేనాశ్రయణీయమ్. నత్వచిద్వియుక్తమపి చిత్తత్త్వమితి ॥ ౨౪ ॥

యత్తు- "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలంవాచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే- న తాన్నయతీ"తి కార్యాధికరణదశమసూత్రభాష్యపఙ్క్త్యా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వి

యోగేనచోపాసీనయోరపి ప్రతీకాలంబనత్వాభిప్రాయేణార్చిరాదినే
యత్వాభావోఽభిధీయత ఇత్యనుసన్దధానైః పూర్వపక్షిభిః పఞ్చాగ్నివి
ద్యానిష్ఠాతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠత్వేనస్వాభిమతయోస్తయోరపి ప్రతీకాలంబన
కోటినిక్షేపేణార్చిరాదిగత్యభావోఽప్రతీకాలంబనసూత్రాదిష్వభి
ధీయత ఇతి ప్రాగుదాహృతరహస్యత్రయసారాదిగ్రన్థేష్వభిధానమ్॥౨౫॥

తదేతేన నిరస్తమ్-ప్రాగుక్తరీత్యా ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకస్య
ప్రతీకాలంబనకోట్యన్తర్భూతతాయా ఏవ సిద్ధత్వాత్; తత్రత్యస్య ప్రతీ
కాలంబనసూత్రభాష్యే తయోః ప్రతీకాలంబనకోట్యన్తర్భావప్రాప్తి
హేతుసన్దర్భలేశస్యాప్యనుపలంభేన తత్ర తదభిధానవర్ణనస్య స్వీయ
విపరీతవాసనామాత్రనిబన్ధనతాయాస్స్పష్టత్వాత్; "తస్మాదచిన్మిశ్రం
కేవలం వా చిద్వస్త్వి" త్యాద్యుదాహృతకార్యాధికరణచరమసూత్ర
భాష్యోపసంహారగ్రన్థసఙ్గతావపి వాకారోత్తరవివక్షితాకారప్రశ్లేషా
జ్ఞానసావధానపూర్వోత్తరగ్రన్థతాత్పర్యానవధారణమూలకభ్రాన్తినిబ
న్ధనతాయా ఏవ పూర్వపక్షివాదస్యావగమేన తత్రాపి తదభిధానాసిద్ధే
శ్చ ॥ ౨౬ ॥ దర్శితభాష్యపఙ్క్తిర్హి పూర్వసూత్రార్థానువాద
పూర్వకాధికరణసిద్ధాన్తార్థనిగమనరూపా, న పూర్వసూత్రోక్తార్థ
ప్రహాణేనాపూర్వార్థప్రతిపాదనపరా శక్యతే వక్తుమ్ ॥ ౨౭ ॥ అత్ర
వాకారోత్తరమకారప్రశ్లేషాసత్త్వే తు నాస్యాః పఙ్క్తేః పూర్వసూ
త్రార్థానువాదరూపతా సంభవతి - తదుక్తనామాద్యచిదుపాసకాం
శానువాదస్య తదనుక్తప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకాభిధానస్య చ ప్రస
ఙ్గాత్ ॥ ౨౮ ॥ ఏవం ప్రాగుదాహృతకార్యాధికరణనవమదశమసూత్ర
దీపవాక్యేషు సమానప్రకరణే ద్విత్రస్థలేషు "అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వ
స్తు చే"తి నిర్దేశేన తత్సమానార్థకే "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచి
ద్వస్త్వి"త్యాదిభాష్యవాక్యే వాకారోత్తరమకారప్రశ్లేషాభావో న
కథఞ్చిదపి సువచః॥ ౨౯ ॥ తథాచ - ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకానాం

ప్రతీకాలంబనేష్వన్తర్భావాసంభవాన్నవమసూత్రే ప్రతీకాలంబనశ
బ్దార్థతయా తేషాం భాష్యే పూర్వమనుపాత్తత్వాత్పూర్వోదాహృ
తనవమదశమసూత్రదీపవాక్యేషు సమానప్రకరణే ద్విత్రేషు «అచిన్మి
శ్రం కేవలమచిద్వస్తుచే"తి నిర్దేశేషు ప్రస్ఫుటమేవాకారశ్రవణాచ్చ
నవమసూత్రార్థానువాదపరే «తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలంవాఽచిద్వస్తు
బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే-నతాన్నయతీ" త్యాదిద
ర్శితదశమసూత్రభాష్యస్థాధికరణసిద్ధాన్తనిగమనవాక్యే వాకారోత్తర
మకారప్రశ్లేషానుసన్ధానమూలభ్రాన్తిమూలకమేవ ప్రకృతివియుక్త
ప్రత్యగాత్మోపాసకానాం ప్రతీకాలంబనాన్తర్భావవర్ణనమితి సిద్ధమ్ ॥
౯౦ ॥ ఇత్థఞ్చ «తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలంవాఽచిద్వస్త్వి" త్యత్ర కేవల
త్వస్య చిత్తత్త్వామిశ్రత్వరూపస్యైవ వివక్షితతయా చిత్తత్త్వామిశ్రా
చిత్తత్త్వోపాసకఏవ ప్రతీకాలంబనతయా పూర్వసూత్రభాష్యోక్త ఇహా
నూదితో భవతి. అన్యథా పూర్వసూత్రభాష్యోక్తనామాద్యాశాన్తవ
స్తురూపకేవలాచిత్తత్త్వోపాసకానామగ్రహణేన ప్రకృతివియుక్తాత్మో
పాసకానాం పూర్వానుక్తానామిహగ్రహణేనచాస్య వాక్యస్య పూర్వ
నిష్పన్నాధికరణసిద్ధాన్తార్థానువాదకనిగమనవాక్యరూపతాయా ఏవ
భఙ్గప్రసఙ్గాత్ ॥ ౯౧ ॥ ఏవఞ్చ ప్రాగుక్తరీత్యా బ్రహ్మతాదాత్మ్యవిష
యకాచిత్తత్త్వోపాసనతదవిషయకాచిత్తత్త్వోపాసనతద్విషయకాచి
న్మిశ్రచిత్తత్త్వోపాసనతదవిషయకాచిన్మిశ్రచిత్తత్త్వోపాసనరూపచతు
ర్విధోపాసననిష్ఠాధికారిణామేవ దర్శితభూమవిద్యాప్రకరణస్థనామాది
ప్రాణపర్యన్తప్రతీకపదార్థోపాసననిష్ఠరూపాణాం ప్రతీకాలంబనత్వేన
దర్శితనవమసూత్రవివక్షితత్వసిద్ధ్యా ప్రాగుదాహృతరహస్యత్రయసా
రాధికరణసారావళీగ్రన్థాదిషు ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మని స్వరూపేణ
బ్రహ్మదృష్ట్యావా క్రియమాణయోరుపాసనయోరపి దర్శితనవమసూత్ర
ఘటకప్రతీకాలంబనశబ్దవివక్షితోపాసనాన్తర్భూతతాయాస్తత్సూత్ర

భాష్యసిద్ధత్వవర్ణనం సమ్యగపరామర్శనిబన్ధనభ్రాన్తిమూలకమేవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౬౨ ॥

ఏతేన ప్రాగుదాహృతన్యాయసిద్ధాఞ్జనగ్రన్థే భూమవిద్యాగత ప్రాణశబ్దవాచ్యకేవలజీవోపాసనకస్యార్చిరాదిగతిః కణ్ఠోక్త్యా ప్రతిషిద్ధేత్యాదినా ప్రాణశబ్దవాచ్యస్య ప్రకృతివియుక్తకేవలజీవరూపతాం తదుపాసకస్య కైవల్యనిష్ఠరూపతాఞ్చ స్వయమభిసన్ధాయ తస్యార్చిరాదిగతిప్రతిషేధమాత్రేణ స్వేష్టసిద్ధ్యనుసన్ధానమపి నిరస్తమ్ - దర్శితప్రాణశబ్దవాచ్యస్య ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మరూపతాయా ఏవ భాష్యాద్యభిప్రేతతాయాః ప్రాగేవ స్ఫుటీకృతతయా తదుపాసకస్యార్చిరాదిగతిప్రతిషేధేన కైవల్యనిష్ఠస్య తత్ప్రతిషేధాసిద్ధేః ॥ ౬3 ॥

ఏవం ప్రాగుదాహృతాధికరణసారావళీశ్లోకవ్యాఖ్యానాధికరణచిన్తామణౌ "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వా చిద్వాస్త్వి"త్యాద్యుదాహృతకార్యాధికరణదశమసూత్రభాష్యగ్రన్థే ప్రాఙ్నిష్పన్నతదధికరణసిద్ధాన్తార్థోపసంహారరూపే "కేవలం వా చిద్వాస్త్వి"త్యకారప్రశ్లేషస్యాస్వీకారే పూర్వసూత్రభాష్యోక్తకేవలాచిదుపాసకగ్రహణాసిద్ధ్యా పూర్వోక్తార్థానువాదరూపతాభఙ్గప్రసఙ్గః. తత్స్వీకారే చ మూలోక్తప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకద్వయస్యైతద్గ్రన్థప్రతిపాద్యత్వాసిద్ధిః. తతశ్చ మూలకృతాం దర్శితోపాసకద్వయే ప్రతీకాలంబనత్వవర్ణనస్య స్వకపోలకల్పితత్వం వ్యక్తం స్యాదితిభియా వేదాన్తాచార్యకుమారైర్వరదాచార్యైః "అత్ర కేవలం వా చిద్వాస్త్వితి సన్ధిప్రశ్లేషాదకారప్రశ్లేషాప్రశ్లేషాభ్యాం చిదచితోర్ద్వయోరపి గ్రహణమితి" వ్యాకుర్వద్భిర్మూలకారకుదృష్టిచ్ఛాదనమప్యేతేనైవ నిరస్తమ్-పూర్వసూత్రభాష్యే ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకస్య ప్రతీకాలంబనాన్తర్భూతత్వేనానుక్తతాయాః ప్రాగావేదితతయా తత్ప్రతిపాదకత్వేఽస్య గ్రన్థస్య పూర్వసూత్రభాష్యోక్తార్థానువాదరూపోపసంహారగ్రన్థరూపతాభఙ్గప్రసఙ్గస్య దుర్వార

త్వాత్; సకృదుచ్చరితన్యాయవిరోధేన సకృత్ప్రయుక్తస్య కేవలం వాచిద్వస్తీవ'' త్యస్యైకవిధార్థాభిధానేనైవ చరితార్థస్య క్లిష్టగత్యా దర్శితార్థద్వయబోధకత్వకల్పనాసంభవాత్ ; భాష్యకారైరీదృశక్లిష్టగత్యా దర్శితార్థద్వయప్రతిపాదనే కారణాభావాత్; అస్య గ్రన్థస్యేదృశార్థద్వయకల్పనే గమకలేశాభావాత్ ; ప్రత్యుత సమానప్రకరణవేదాన్తదీపవాక్యేషు ద్విత్రస్థలేషు "అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తుచే'' తిదర్శితగ్రన్థవివరణభూతనిర్దేశైరీదృశకుదృష్టేరవకాశస్యైవ నిరుద్ధత్వాచ్చ ॥ ౯౪ ॥

ఏవమన్తరాధికరణపఞ్చమసూత్రే "శ్రుతోపనిషత్కగత్యభిధానాచ్చ'' ॥ ౧ ॥ ౨ ॥ ౧౬ ॥ ఇత్యేవంరూపేఽక్షిపురుషస్య తదుపాసకంప్రత్యపునరావృత్తిలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తిహేతుబ్రహ్మోపాసకాసాధారణార్చిరాదిగత్యుపదేశలిఙ్గేన పరమాత్మత్వానుమానాత్తాదృశగతేః కైవల్యనిష్ఠసాధారణ్యే తాదృశానుమానాయోగాదపి కైవల్యనిష్ఠస్యార్చిరాదిగత్యభావస్సిద్ధ్యతీత్యభిధానమప్యయుక్తమ్ - బ్రహ్మానుపాసకస్యార్చిరాదిగతేరస్మాభిరప్యనభ్యుపగమాత్, ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనస్య పఞ్చాగ్నివిద్రూపస్యైవ కైవల్యనిష్ఠతయాఽస్మాభిరభ్యుపగమాత్ ; తస్య భాష్యకారైరేవ ముక్తకణ్ఠమర్చిరాదిగత్యభిధానాచ్చార్చిరాదిగత్యుపదేశేనోపకోసలవిద్యాయా బ్రహ్మవిద్యారూపతాయాస్తద్వేద్యాక్షిపురుషస్య పరమాత్మతాయాశ్చనిర్ణయే క్షతిలేశాభావాత్ ॥ ౯౫ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్.—ఉపకోసలవిద్యావేద్యోఽక్షిపురుషః పరమాత్మా అర్చిరాదిగతిప్రయోజకవిద్యావేద్యత్వాదిత్యనుమానం నేహాక్షిపురుషస్య, పరమాత్మత్వసాధకమభిమతమ్ - బ్రహ్మవిద్యావేద్యపరమాత్మభిన్ననానాపదార్థాన్తరాన్తర్భావేణ హేతోర్వ్యభిచారప్రసఙ్గాత్ - ౧ - అపితు ఉపకోసలవిద్యా పరమాత్మవిషయిణీ అర్చి

రాదిగతిప్రయోజకవిద్యాత్వాదిత్యనుమానప్రయోగే, ఏతద్విద్యావేద్యో
ఽక్షిపురుషాదన్యో న పరమాత్మేతీతరబాధజ్ఞానసహకృతపరామర్శేన,
ఉపకోసలవిద్యాఽక్షిపురుషరూపపరమాత్మవిషయిణీత్యనుమితిప్రయో
జకేనాక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసిద్ధిరేవేహాభిప్రేతా - ౧ - ఇత్థఞ్చ
అర్చిరాదిగతిప్రయోజకవిద్యాత్వ పరబ్రహ్మవిషయకత్వయోరేవ
వ్యాప్యవ్యాపకభావస్యేహ వివక్షితత్వాత్, పఞ్చాగ్నివిద్యాయా బ్రహ్మ
విషయకత్వస్యనిర్వివాదత్వాచ్చ, తత్ర వ్యభిచారలేశానవకాశేన బ్రహ్మో
పాసకేష్వన్యతమం పఞ్చాగ్నివిదమేవ కైవల్యనిష్ఠమభ్యుపగచ్ఛతామ
స్మాకం దర్శితరీత్యాఽక్షిపురుషస్య పరమాత్మత్వసాధనేహి న కశ్చిద్వి
రోధో భవద్భిరుపపాదయితుం శక్యః-భవద్భిరపి తస్య బ్రహ్మోపాస
కత్వార్చిరాదిగత్యోరభ్యుపగమాత్ - ౨ - యత్పునః పఞ్చాగ్నివిద్యా
నిష్ఠాదన్యఏవ కైవల్యనిష్ఠోనామ కశ్చిదస్తీత్యభిసన్ధాయ తస్య బ్రహ్మో
పాసకత్వార్చిరాదిగత్యభావోఽభిధీయతే - ౩ - తత్తు గగనకుసుమ
సౌరభాపద్భావప్రతిపాదనసమశీలమ్-తాదృశస్య కస్యచిత్ప్రమాణాసిద్ధ
త్వాత్ - ౪ - తదిదం షష్ఠవిప్రతిపత్తివిచారే స్పష్టీభవిష్యతీతి నేహ
తద్విచారః ప్రపఞ్చ్యత ఇతి॥-౯౬॥

ఏవం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య మధ్యే ప్రకృతిమణ్డలఏవ క్వచి
చ్చిరకాలానుభావ్యం కైవల్యరూపం ఫలమఙ్గీకృత్య తతఃపరమేవ బ్రహ్మ
ప్రాప్తిఞ్చ స్వీకృత్యార్చిరాదిగతిశ్చాస్యావాన్తరఫలానుభవాత్పశ్చా
ద్వాఽవాన్తరఫలానుభవార్థగమనారంభకాలఏవవా స్వీక్రియత ఇత్య
భిధానమప్యయుక్తమ్ - అర్చిరాదిమార్గేణ ప్రస్థితానాం పఞ్చాగ్ని
విదాం బ్రహ్మవిదాఞ్చోభయేషామవిశేషేణ, మధ్యే చిరకాలానుభావ్య
ఫలాన్తరమన్తరేణామానవాధీనాయా బ్రహ్మప్రాప్తేరేవావిలంబేన శ్రుతి
సిద్ధతయా [పఞ్చాగ్నివిదాంపరం మధ్యే చిరకాలానుభావ్యఫలవిశేష
కల్పనస్య తద్విరుద్ధత్వాత్ప్రమాణాన్తరలేశస్యాపి తద్విషయే క్వాప్యను

వలంభాత్ ; పఞ్చాగ్నివిదామవాన్తరఫలప్రాప్త్యనన్తరమర్చిరాది
గతిస్వీకారే తదానీం తేషాం శుద్ధబ్రహ్మోపాసకేష్వేవాన్తర్భావేన
తేషాం గత్యుపదేశేనైవామీషామపి తత్సిద్ధ్యా పరబ్రహ్మోపాసకేభ్యో
విభజ్యామీషాం పృథగ్గతినిర్దేశస్యానావశ్యకత్వాత్ ; అవాన్తరఫలా
ర్థగమనారమ్భకాలే తత్స్వీకారస్యచ తదానీం తేషాం ప్రతీకాలంబన
కోట్యన్తర్భూతత్వేనైవాసంభవాచ్చ ॥ ౯౭ ॥ అతఏవ కార్యాధికరణ
దశమసూత్రవేదాన్తదీపే "బ్రహ్మణాసహ తే సర్వ ఇతివచనం నార్చి
రాదినా గతానాం గతిప్రకారవిషయమ్-అర్చిరాదినా గతానాం దేహా
వసానసమయఏవ సుకృతదుష్కృతయోర్హానాద్ధిరణ్యగర్భలోకావా
ప్తితద్వాసతత్రస్థభోగానుభవహేత్వభావాత్తత్క్రతున్యాయవిరోధా
త్తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చే"తి ప్రతిపాదయద్భిర్భాష్య
కారైః ప్రస్ఫుటమేవోక్తమర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానాం మధ్యే కర్మవి
శేషసాధ్యచిరకాలానుభావ్యఫలవిశేషానుభవాసంభావితత్వమ్ ॥ ౯౮ ॥
వ్యక్తీభవిష్యతి చేదముపరిష్టాదపి ॥ ౯౯ ॥ పఞ్చాగ్నివిదాం మధువిద్యా
నిష్ఠవదేవ మధ్యే ఫలాన్తరప్రాప్తేః ప్రాగస్యప్రతీకాలంబనత్వమర్చి
రాదిగతిమత్త్వఞ్చ సంభవతీత్యుక్తిరపి న సాధీయసీ- అఙ్గీభూతపరబ్రహ్మ
ప్రాప్త్యభావవిశిష్టాఙ్గభూతవస్త్వన్తరప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థోద్దేశ్య
కోపాసననిష్ఠత్వస్యైవ ప్రతీకాలంబనత్వరూపత్వేన మధువిద్యానిష్ఠా
నామపి మధ్యే తథావిధపురుషార్థప్రాప్తినిష్ఠత్వేన ప్రతీకాలంబనతా
యా అర్చిరాదిగత్యసంభవస్యచ తథావిధపురుషార్థప్రాప్త్యర్థ
గమనారంభదశాయాం దుర్వారతయా తన్నిదర్శనేన పఞ్చాగ్నివిదా
మవాన్తరఫలాత్ప్రాగప్రతీకాలంబనత్వస్యార్చిరాదిగతిసంభవస్యచ
సమర్థనాయోగాత్ ॥ ౧౦౦ ॥ కిఞ్చ పఞ్చాగ్నివిదః కైవల్యపురుషా
ర్థానుభవానన్తరమర్చిరాదిగత్యభ్యుపగమే, "అథాత్మయాథాత్మ్య
విదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమాహే"తి

గీతాభాష్యగ్రన్థే "ఆత్మయాథాత్మ్యవిద" ఇతి నిర్దేశ ఏవ నాథ-
వార్-ఆత్మయాథాత్మ్యలక్షణకైవల్యప్రాప్త్యర్థం గన్తౄణామర్చి-
రాదిగతిసత్త్వే, ఆత్మయాథాత్మ్యవిదోఽప్యర్చిరాదిగతిరస్తీతి కథనసం
భవేఽపి తత్ప్రాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థం గమనసమయే తథా
కథనాసంభవాత్; ప్రత్యుత తదానీం బ్రహ్మవిదోఽర్చిరాదిగతిరిత్యేవ
కథనస్యోచితత్వాచ్చ ॥ ౧౦౧ ॥ తస్మాత్ - యావత్, పఞ్చాగ్నివిదాం
కైవల్యాపరపర్యాయాత్మయాథాత్మ్యమేవ పురుషార్థః, తత్ప్రాప్త్య-
ర్థప్రయాణసమయ ఏవార్చిరాదిగతిరితి నాభ్యుపగమ్యతే; తావత్,
శ్రుతౌ గీతాభాష్యే చ పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మవిదాఞ్చ పృథగర్చిరా-
దిగత్యుపదేశో న కథఞ్చిదపి సంభవదుపపత్తిక ఇతి యథోక్తలక్షణ ఏవ
శాస్త్రార్థోఽభ్యుపగన్తవ్యః ॥ ౧౦౨ ॥ ఫలభేదాభావేఽప్యుపాసనే విశే-
ష్యవిశేషణభావవ్యత్యాసమాత్రేణ పృథగ్గత్యుపదేశ ఇత్యభిధానఞ్చా-
సమఞ్జసమప్రయోజనకఞ్చేత్యేతద్వ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాత్ ॥ ౧౦౩ ॥

ఇదం పునరత్రావధేయమ్.—"తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వా చిద్వస్తు
బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేన చ య ఉపాసతే న తాన్నయతీ"తి కార్యా-
ధికరణచరమసూత్రభాష్యోపసంహారగ్రన్థే "కేవలం వా చిద్వస్త్వి"
త్యత్ర పూర్వోత్తరగ్రన్థసన్దర్భవశేన సమానప్రకరణవేదాన్తదీపగ్ర-
న్థాదిభిశ్చ ప్రస్ఫుటమవగమ్యమానం వాకారోత్తరమకారప్రశ్లేషమనా-
దృత్య కుదృష్ట్యాఽర్చిరాద్యాతివాహికగణానేయప్రకృతివియుక్తచి-
ద్వస్తూపాసకాధికారిద్వయప్రతిపాదకత్వవర్ణనం పూర్వపక్షిణామవివే-
చితరమణీయమ్— తన్మతే స్థూలదేహేన్ద్రియాద్యాత్మ్యనికలయమాత్ర-
మన్తరేణ నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గలయలక్షణప్రకృతివియుక్తత్వస్య
కైవల్యపురుషార్థేఽనఙ్గీకారేణ కైవల్యార్థినామచిన్మిశ్రోపాసకతా-
యా దుర్వారతయా "అచిన్మిశ్రమి"త్యనేనైవ తేషామపి సఙ్గ్రహేణ
దర్శితాధికారిద్వయస్య పృథగ్గ్రహణే ప్రయోజనాభావాత్, పూర్వ-

మచిన్మిశ్రమిత్యుక్త్వా పశ్చాత్కేవలమిత్యుక్తా సామాన్యతః ప్రకృతి
సంసర్గసామాన్యశూన్యత్వరూప కేవలత్వస్యైవ కేవలశబ్దేనలాభసంభ
వేఽపి స్థూలాచిద్వియుక్తత్వరూపభవదభిమతార్థాలాభాత్, పూర్వో
ద్ఘోషసంహారరూపస్యోక్తగ్రన్థస్య పూర్వోక్తకేవలాచిదుపాసకా
నువాదకత్వాసంభవాదిదోషస్య ప్రాగేవోక్తత్వాత్ప్రకృతివియుక్తప్ర
త్యగాత్మోపాసకస్యాప్రతీకాలంబనకోటినివేశపూర్వకమర్చిరాద్యాతి
వాహికగణనేయతాయా ఉత్తరత్రాభిధానేనాత్రతద్గ్రహణస్యాయుక్త
త్వాచ్చాత్రాకారప్రశ్లేషానాదరణస్యాయుక్తత్వాత్ -౧- నచ నిశ్శేష
ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకత్వేనోపాసీనస్యాప్రతీకాలమ్బ
నకోటినివేశపూర్వకమర్చిరాద్యాతివాహికగణనేయత్వాభిధానేఽపి బ్ర
హ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా తదుపాసకాధికారిణోరుత్తరత్ర తథాత్వా
నభిధానాత్, పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మవిదోర్ద్వయోరేవాప్రతీకాలంబనత్వే
న వివక్షితతయా తద్వ్యతిరిక్తానాం సర్వేషాం ప్రతీకాలమ్బనకోట్యన్త
ర్భావావశ్యకత్వాచ్చోక్తాధికారిణోరపి ప్రతీకాలమ్బనకోట్యన్తర్భా
వ ఆవశ్యక ఏవేతి వాచ్యమ్- నిశ్శేషప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం
బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవోపాసీనస్య ఫలపర్యవసాయినః కస్యచిచ్ఛా
స్త్రేఽనుక్త్యాప్యనుపలమ్భాత్; తస్యైవాధికారిణో యథోక్తలక్షణ
పఞ్చాగ్నివిద్రూపేణ పరిణతస్యాప్రతీకాలమ్బనత్వార్చిరాద్యాతివాహి
కగణనేయత్వయోర్భాష్యకారైస్సిద్ధాన్తితత్వాచ్చ -౨- నహిఖలు
పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణేప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మాత్మకతయో
పాసనం ముక్తకణ్ఠం శ్రూయతే-౩- అపితు ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మో
పాసనమాత్రమ్ -౪- తథాపి, ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకస్య త
థావిధప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరేవ పురుషార్థతయా వక్తవ్యత్వాత్, తథా
విధాత్మప్రాప్తేశ్చ ప్రకృతిమణ్డలే కథఞ్చిదప్యసమ్భవేన ప్రకృతేః పరస్తా
దేవ సమ్భవస్య సువచత్వాత్, ప్రకృతిసంసర్గనిశ్శేషనివృత్తిపూర్వకం

తత్ర గమనేచ బ్రహ్మస్వరూపతిరోధాయకప్రకృతిసంసర్గాభావేన బ్రహ్మప్రాప్తేరావశ్యకత్వాత్, తత్క్రతున్యాయేనానుపాసితప్రాప్తేరయోగాచ్చ ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవోపాసీనస్యాధికారిణస్తావన్మాత్రేణ స్వోపాసనానుగుణపురుషార్థపర్యవసాయిత్వం దుర్లభమ్. అతో యథోక్తలక్షణపఞ్చాగ్నివిద్రూపేణ పరిణతస్యైవ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకాధికారిణః పురుషార్థపర్యవసాయిత్వం సమ్భవతి. అతఏవచ పఞ్చాగ్నివిదో బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణమపి సఙ్గచ్ఛతే - ఇతిన్యాయసఞ్చారేణైవ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకస్య యథోక్తలక్షణబ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసనపర్యవసాయిత్వ మప్రతీకాలంబనత్వ మర్చిరాద్యాతివాహికగణనేయత్వఞ్చ భాష్యకారైస్సిద్ధాన్తితమ్- ౫- తస్మాన్నాత్ర ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకస్య కస్యచిత్ప్రతీకాలమ్బనకోట్యన్తర్భావకల్పనమావశ్యకమితి తథావిధాధికారిణః ఫలపర్యవసాయినః కస్యచిత్కల్పనం పూర్వర్షీణాం సమ్ప్రదాయతో యథావస్థితశాస్త్రార్థగ్రహణేన స్వోత్ప్రేక్షావిజృంభితకుదృష్టిమూలమేవేతి సిద్ధమ్ - ౬ - ఏవం న్యాయసిద్ధాఞ్జనే « కేన మార్గేణ కేవలోగచ్ఛతి కుత్ర తిష్ఠతీతిచేద్వ్యస కేనాపి యత్రకుత్రాపి. నతావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యత" ఇత్యుక్తిరప్యవివేచితరమణీయా- కేవలస్య పునరావృత్త్యఙ్గీకారే ధూమాదిగతేః, అపునరావృత్త్యఙ్గీకారేచార్చిరాదిగతిప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశవాసయోశ్చ స్వీకారేశ్రుతిలేశాదర్శనాత్, స్తోత్రభాష్యే చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యాయాం « భోగాపవర్గతదుపాయగతీ"రిత్యంశవ్యాఖ్యానావసరే, «భోగ ఇహ స్వర్గస్వారాజ్యాదిసుఖానుభవస్స్వాత్మానన్దానుభవశ్చ. తస్మిన్ముక్తిశబ్దం కేచిదుపచరన్తి. నహి నిత్యం కిఞ్చిత్స్వాత్మానన్దమాత్రానుభవరూపం కైవల్యమస్తీ"తి, «గతావపి తచ్ఛబ్దోఽస్త్యేవ.తత్సమ్బన్ధినీ గతిరర్చిరాదికా ధూమాదికాచే"

తిచ వ్యాకుర్వద్భిః పూర్వపక్షిభిరేవ కైవల్యస్యైశ్వర్యాన్తర్భావమాశ్రిత్య తన్నిష్ఠస్య ధూమాదిగత్యభిధానదర్శనాత్, "ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునరి"తి గీతాశాస్త్రే) ధూమాదిగత్యర్చిరాదిగత్యోః పునరావృత్త్యపునరావృత్తిహేతుత్వప్రతిపాదనదర్శనాచ్చానియమకథనే కారణాభావాత్ - ౭- నచ న్యాయసిద్ధాఞ్జనే కైవల్యనిష్ఠస్య ఫలానుభవకాలేఽపిసూక్ష్మతమాచిత్సంసర్గసద్భావమఙ్గీకృత్యైవాపునరావృత్తేః పూర్వపక్షిభిరభ్యుపగమాత్తథావిధస్య కైవల్యనిష్ఠస్యార్చిరాదిగతేః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసస్య చాభ్యుపగమాసంభవాదేవచ యథోక్తరీత్యా మార్గస్థానానియమోఽభిహిత ఇతి వాచ్యమ్- కైవల్యనిష్ఠస్య నిశ్శేషప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిమస్వీకృత్య సూక్ష్మతమప్రకృతిసమ్బన్ధసద్భావస్వీకారే క్షణక్షరణశీలప్రకృతిసంసర్గవిశిష్టస్య తస్య పునరావృత్తేరవర్జనీయతాయాః ప్రాగేవోక్తత్వాత్ ; దర్శితానుపపత్తిమాలోచ్యైవ పూర్వపక్షిభిరేవ న్యాయసిద్ధాఞ్జనే, "అచిత్సంసర్గేఽపికథమసౌ పునర్న సంసరతీతి చేత్కైవల్యకర్మజనిత భగవత్సఙ్కల్పస్య తథావిధత్వాదితి భావ్యమి"త్యచిత్సంసర్గసద్భావకల్పోక్త్యనన్తరం, "నను తాపత్రయాభిహతోఽయమీశ్వరజ్ఞానాదేవ విశుద్ధిం గతః. తత్కథం విశదస్వాత్మానుభవదశాయామీశ్వరం విస్మరేదితి చేత్ -సమ్యగుక్తమ్. తథాపి కైవల్యసద్భావే నిర్బన్ధశ్చేత్పూర్వోక్తఏవ హేతురి"తి నిశ్శేషావిద్యానివృత్తికల్పస్యాపి కస్యచిదభిధానదర్శనాత్; తత్కల్పేఽర్చిరాదిగతిప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వస్థానవాసయోస్స్వీకారే క్షత్యభావాచ్చ- ౮- నచార్చిరాదిగతిప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వస్థానవాసయోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యవినాభూతత్వాత్కైవల్యనిష్ఠస్య తదసంభవేన తయోస్స్వీకారాసంభవాచ్చ యథోక్తరీత్యా మార్గస్థానానియమఏవ వక్తుముచిత ఇతి వాచ్యమ్- కైవల్యనిష్ఠస్యాపి బ్రహ్మప్రాప్తేరవర్జనీయతాయాః, తథాపి కైవల్యనిష్ఠబ్రహ్మనిష్ఠయోః పురుషా

ర్థభేదస్యచ వక్ష్యమాణయా తస్య తయోస్స్వీకారే శ్రుతిలేశాభావాత్ -౯- తస్మాత్కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరావృత్తిమభ్యుపగమ్యాప్యర్చిరాదిగతిప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వస్థానవాసానభ్యుపగమవాదః పూర్వపక్షిణాం కపిముష్టిబన్ధ ఏవేతి సిద్ధమ్-౧౦-ఏతేనైతచ్ఛాయానుసారిణాం రహస్యత్రయతాత్పర్యదీపికాకృతాం కైవల్యనిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిమన్తరేణైవ ప్రకృతేః పరస్తాదపునరావృత్తిలక్షణకైవల్యఫలానుభవకల్పనమపి నిరస్తమ్ - అపునరావృత్తేరర్చిరాదిగతినియతత్వాత్; భాష్యకారైః కైవల్యనిష్ఠస్యాప్యపునరావృత్త్యర్చిరాదిగత్యోర్గీతాభాష్యే స్పష్టమేవాభిధానదర్శనాచ్చ- ౧౧ - నచ కార్యాధికరణచరమసూత్రభాష్యాదౌ కేషాఞ్చిత్ప్రతీకాలమ్బనానాం గత్యనపేక్షమేవ ఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనదర్శనేన కైవల్యనిష్ఠస్యాప్యర్చిరాదిగత్యనపేక్షమేవ ఫలప్రాప్తిస్వీకారే కా క్షతిరితి వాచ్యమ్-తత్ప్రకరణే శ్రుతౌ గత్యనభిధానేఽపి సామాన్యతః ప్రమాణాన్తరప్రాప్తగతిసాపేక్షతాయాః తత్ప్రకరణోక్తఫలవిశేషస్యాపి దుర్వారత్వాత్; తస్య గత్యనపేక్షత్వప్రతిపాదకభాష్యాదేస్తు తాదృశఫలస్య దేశకాలపరిచ్ఛిన్నత్వేనాపునరావృత్తిలక్షణాపరిచ్ఛిన్నఫలప్రతినియతార్చిరాదిగతినిరపేక్షత్వపరత్వాత్; గతిసామాన్యనిరపేక్షత్వపరత్వే తు యోగసిద్ధన్యాయేన తత్తద్విద్యాకర్మయోనిదేహావియోగాత్ప్రాగేవ దర్శితగతిద్వయనిరపేక్షార్వాచీనదేశకాలపరిచ్ఛిన్నఫలప్రాప్తిమాత్రవిషయత్వాత్; అన్యథా తత్తద్విద్యాకర్మయోనిదేహావియోగాదనన్తరమూర్ధ్వలోకగామినాం పరిచ్ఛిన్నాపరిచ్ఛిన్నఫలప్రాప్తివిషయే పునరావృత్త్యపునరావృత్తిలక్షణధూమాద్యర్చిరాదిగత్యోర్నియతతాయాః అధోగామినాం పాపఫలప్రాప్తివిషయ ఏవ తాదృశగతినిరపేక్షతాయాశ్చ ప్రాగేవ షోడశసప్తదశవాక్యయోర్బృ

హదారణ్యకచ్ఛాన్దోగ్యోపనిషదుదాహరణపూర్వకముపపాదితత్వేన త
ద్విరోధస్య దుష్పరిహారత్వాచ్చ -౧౨- తస్మాత్కైవల్యనిష్ఠస్యాపునరా
వృత్తిమభ్యుపగమ్యాప్యర్చిరాదిగతి ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశవాసాన
భ్యుపగమవాదోఽత్యన్తాసమ్బద్ధఏవ -౧౩- కిఞ్చ తాత్పర్యచన్ద్రికాస్తో
త్రభాష్యాదౌ కైవల్యపురుషార్థస్య పునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలరూ
పత్వం భోగైశ్వర్యవదాన్తర్భూతత్వం ధూమాదిగతిలభ్యత్వం ప్రకృతి
మణ్డలఏవ స్థానవిశేషనియతత్వఞ్చాభిధాయ, న్యాయసిద్ధాఞ్జనే త
స్యైవాపునరావృత్తిలక్షణనిత్యఫలరూపత్వం తథాప్యర్చిరాదిగతిమ
న్తరేణ ప్రకృతిమణ్డలఏవ స్థానవిశేషమార్గవిశేషవ్యవస్థామన్తరేణ
యేనకేనచిన్మార్గేణ యత్రకుత్రాపి లభ్యత్వమిత్యాదికం పూర్వపక్షి
భిరున్మత్తవత్పరస్పరవిరుద్ధం స్వైరం కథమభిధీయతఇతి విద్వాంసో వి
హసన్తి -౧౪- కింబహునా, ఘణ్టాపథమనృజుత్వబుద్ధ్యా పరిత్యజ్య
కస్మింశ్చిత్కుపథే ప్రవృత్తాస్తత్రపారమలభమానాస్తతో నానాకుప
థాన్తరేషు ప్రవృత్త్య తత్రాపి పారమలభమానా దిఙ్మూఢాః కేనాపి
మార్గేణ గన్తుమశక్నువన్తః ఖిద్యమానాః పాన్థాఇవ పూర్వపక్షిణ
ఏతే శ్రీభాష్యకారాదిపూర్వాచార్యపరిక్షుణ్ణం, కైవల్యమర్చిరాదిగత్యా
గత్వా ప్రకృతేః పరస్తాదేవానుభావ్యాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షాత్మక
నిత్యఫలరూపమిత్యేవంభూతం ఘణ్టాపథమనృజుత్వభ్రాన్త్యోత్సృజ్య గ
న్థాన్తరేషు, కైవల్యం ధూమాదిగతిలభ్యపునరావృత్తిలక్షణానిత్యఫలరూ
పం భోగైశ్వర్యాన్తర్భూతఞ్చేతి విపరీతవాదలక్షణం కుపథమాశ్రిత్య
ప్రవృత్తాబహుతరభాష్యకారాదిప్రాచీనాచార్యగ్రన్థస్వారస్యభఙ్గభియా
తత్ర పారమలభమానా న్యాయసిద్ధాఞ్జనే తస్యైవాపునరావృత్తిలక్షణ
నిత్యఫలరూపతాం నానావర్త్మనా నిరూపయన్తస్తత్రాప్యలబ్ధపారాః

కేనాపి వర్త్మనా గన్తుమశక్నువన్తోఽనన్యగతయ ఇతికర్తవ్యతామూఢా ఏవ 'కేనమార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి. కుత్ర తిష్ఠతీతిచేద్యేన కేనాపి యత్రకుత్రాపీ''త్యసమ్బద్ధం కిమపి జజల్పురిత్యేవతు తత్త్వమితి॥౧౦౫॥

తస్మాదాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థోఽర్చిరాదిమార్గగామిగమ్య ఏవ; న మార్గాన్తరగామిగమ్య ఇతి సిద్ధమ్॥౧౦౬॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని
శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత
కార్యాధికరణవాదకల్లోలే కైవల్యస్యా
ర్చిరాది మార్గ గామిగమ్యత్వ
విషయ ద్వితీయవిప్రతి
పత్తివిచారో నామ
చతుర్థస్తరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

కార్యాధికరణవాదే పఞ్చమతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

:(౦):

అథాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థో నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షానాత్మకో వా తాదృశమోక్షాత్మకో వేతి తృతీయవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే.—కైవల్యాఖ్యపురుషార్థో న నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపః - తథా సతి భగవత్ప్రాప్తి-ప్రతిబన్ధకసర్వకర్మవినిర్మోకసిద్ధ్యా భగవదనుభవాభావస్య దురుపపాదత్వాత్, తత్రాపి భగవదనుభవసద్భావస్యేష్టత్వే చ భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థాదవిశేషప్రసఙ్గేన తత్ర తదభావస్య సంప్రతిపన్నత్వాత్, తదభావస్య చ ప్రతిబన్ధకకర్మబన్ధమన్తరేణ ప్రయోజకాన్తరాభావాత్, కర్మణా స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధానలక్షణబన్ధస్య చ ప్రకృతిసంసర్గలక్షణద్వారమన్తరేణాసంభవాచ్చ ప్రకృతిసంసర్గస్యావర్జనీయత్వాత్ ; తత్రతత్ర విద్యమానస్యైతద్విషయమోక్షవ్యపదేశస్య దుఃఖహేతుభూతదేహేన్ద్రియాదిలయవిషయత్వాదిభిః కథఞ్చిదౌపచారికతయా నిర్వాహసంభవేన సూక్ష్మతమాచిత్సంసర్గస్వీకారే బాధకాభావాచ్చేతి ॥ ౨ ॥

యత్తూక్తం త్రైన్యాయసిద్ధాఞ్జనే జీవపరిచ్ఛేదాన్తే.— "యది చాసౌ మోక్షః-౧-తదా స్వాభావికరూపప్రాప్తిమన్తరేణ న పర్యవసానమ్ - ౨ - యది పర్యవసానమ్ - ౩ - తదా నిత్యసంసారవిశేష ఏవాయమితి మన్తవ్యమ్ - ౪ - అశరీరస్య కథం సంసారిత్వమితి చేత్ - ౫ - కథం వా ప్రళయదశాపన్నస్య - ౬ - తదానీమప్యుత్తరశరీరాద్యారం

భయోగ్యసూక్ష్మాచిత్సంసర్గాదితిచేత్ - ౭ - అస్యాప్యచిత్సంసర్గోఽ-
భ్యుపగన్తవ్యఏవ - ౮ - అతశ్శరీరారమ్భో భవిష్యతి నవేత్యేషఏవ
విశేషః - ౯ - కిమస్యాచిత్సంసర్గే ప్రమాణమితిచేత్ - ౧౦ - స్వప
రయాథాత్మ్యానుభవాభావః - ౧౧ - మాయాయవనికాన్తర్హితో హి
జీవో యథావస్థితం పరం న జానాతి - ౧౨ - కింకారణమితిచేత్ -౧౩-
కర్మవిశేషః - ౧౪ - ఉక్తఞ్చ వేదార్థసఙ్గ్రహే.— “సర్వకర్మవినిర్ము
క్తాత్మప్రాప్తిర్హి భగవత్ప్రాప్తిగర్భా - “త ఇమే సత్యాః కామా
అనృతాపిధానా”ఇతి భగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృత
శబ్దేన కర్మణః ప్రతిపాదనాది”తి - ౧౫ - యద్యస్య నిశ్శేషావిద్యావిల
యేఽపి పరమాత్మయాథాత్మ్యానుభవో న స్యాత్ -౧౬- అన్యేషామపి
తథాస్యాదవిశేషాది”తి ॥ ౩ ॥ ఏవం తత్రైవ, “కథమిహ మోక్షవ్యప
దేశఇతిచేత్ - దుఃఖహేతుభూతదేహేన్ద్రియాద్యత్యన్తలయాది” త్యు
క్తమ్ ॥ ౪ ॥ ఏవం, “యదిచాస్యాచిరాదిమార్గేణ గతిస్స్యాత్,
తదా విశిష్టదేశప్రాప్త్యా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ స్యా
దేవ-“స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ”తి శ్రవణాత్ ; సూత్రఞ్చ-“దర్శనా
చ్చే”తి. ఏవఞ్చసతి జ్ఞానసఙ్కోచహేతుభూతావిద్యాత్యన్తవిలయాత్స
ర్వజ్ఞత్వాదిప్రసఙ్గోఽపి దుష్పరిహార” ఇతిచ తత్రోక్తమ్ ॥ ౫ ॥ స్తో
త్రభాష్యేఽపి చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యాయాముక్తమ్.—“భోగఇహ స్వ
ర్గస్వారాజ్యాదిసుఖానుభవస్స్వాత్మానన్దానుభవశ్చ. తస్మిన్ముక్తిశబ్దం
కేచిదుపచరన్తీ”తి, “సర్వకర్మవినిర్మోక్షే ముక్తిభేదః కథం భవేత్ ।
కర్మైకదేశయోగేతు న ముక్తిర్భుక్తిభేదవత్ ॥ నచ కైవల్యవాఙ్మా
త్రాన్ముక్తిశేషేతి యుజ్యతే । స్వమాత్రభుక్తితాత్పర్యాత్తత్ర తస్య ప్ర
యోగత” ఇతిచ ॥ ౬ ॥ రహస్యత్రయసారేఽపి చరమశ్లోకాధికార
ఉక్తమ్.—“ఇమమనుభవమచిదనుభవేనచ భగవదనుభవేనచ సంస్పర్శ
విధురతయా కైవల్యమితి వ్యపదిదిశుః - భగవత్ప్రాప్తౌ కైవల్యశబ్దస్తు

ర్వోపాధినివృత్తిమభిసన్దధాతి. ఆత్మమాత్రానుభవవిషయః “స్వాత్మాను
భూతిరితి యాకిల ముక్తిరుక్తే” త్యాదిషు ప్రయుక్తో ముక్తిశబ్దోఽపి
“విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్తఏవ స”ఇత్యాదిష్వివ నిర్వా
హ్యః. “జరామరణమోక్షాయే”తి వ్యపదేశోఽపి దేవానామమరత్వ
వ్యపదేశవదాపేక్షిక”ఇత్యాది ॥ ౭ ॥ ఏవమన్యదప్యేతద్విషయం తదీయ
గ్రన్థవాక్యజాతముదాహర్తవ్యమ్॥ ౮ ॥ ఏవం తావత్తృతీయవిప్రతిపత్తౌ
పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వః పక్షః ॥ ౯ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్తిపక్ష ఉచ్యతే॥౧౦॥ కైవల్యపురుషార్థో నిశ్శే
షప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షాత్మకఏవ - ప్రమాణైః పూర్వా
చార్యశ్రీసూక్తిభిర్న్యాయతశ్చ సర్వతో ముఖం మోక్షరూపతాయా
ఏవ తస్య సమ్యగవగమ్యమానత్వాత్ ; ప్రమాణబలేన నిరాబాధం స
ర్వతః ప్రతిపద్యమానాయాస్తదీయమోక్షరూపతాయా అతీన్ద్రియార్థ
సాధనసరణౌ పఙ్గునా కేవలతర్కేణ దురపహ్నవతయా సార్వత్రికస్య
తదీయమోక్షవ్యపదేశస్య స్వరసతో నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తివిష
యస్య సూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గసద్భావమభ్యుపగమ్యాపచారికతా
కల్పనస్య నిర్మూలత్వాచ్చ ॥ ౧౧ ॥ సూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గసద్భావ
స్థాపనేచ ప్రమాణాన్తరాలాభేనానన్యశరణా భవన్తః కేవలంతర్కమేవ
కిల శరణయన్తో దృశ్యన్తే ॥ ౧౨ ॥ యథోక్తం ప్రాక్తృతీయవాక్యో
దాహృతన్యాయసిద్ధాఞ్జనగ్రన్థే.—“కిమస్యాచిత్సంసర్గే ప్రమాణమితిచే
త్స్వపరయాథాత్మ్యానుభవాభావ” ఇత్యాది ॥ ౧౩ ॥ నచ లిఙ్గపర్యవ
[illegible]యుక్తికే ప్రమాణం సమస్తతః ప్రసిద్ధాం కైవల్యస్య మోక్షరూపతా
శ్రుతిం బాధితుం ప్రభవతి॥ ౧౪ ॥ ఆఖ్యయైవచ విజ్ఞాయతే కైవల్యస్య
మోక్షరూపతా ॥ ౧౫॥ కేవలశబ్దస్య ముక్తశబ్దవత్సంబన్ధికతయా వివ
క్షితయత్కిఞ్చిద్వస్త్వన్తర సంసర్గనివృత్తిమత్పరత్వేనానయోర్ద్వ
యోరపి శబ్దయోరనాదితాత్పర్యవశతస్సంసారివ్యావర్తకప్రకృతిరూప

వస్త్వన్తర సంసర్గనివృత్తిమత్పరత్వాత్ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిరేవ కైవల్యశబ్దార్థో భవితుమర్హతీతి మోక్షపర్యాయ ఏవహి భవతి కైవల్యశబ్దః ॥ ౧౬ ॥ నచ కేవలశబ్దస్య యత్కిఞ్చిద్వస్త్వన్తరసంసర్గనివృత్తిమద్విషయస్య భగవదనుభవశూన్యపరతయాఽపినిర్వాహసంభవేన కైవల్యశబ్దస్య నావశ్యం ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షపరతా సేద్ధుమర్హతీతి వాచ్యమ్ - తథాసతి కైవల్యశబ్దపర్యాయభూతమోక్షశబ్దస్యాపి తుల్యన్యాయేన తదసిద్ధిప్రసఙ్గాత్; ప్రయోగప్రాచుర్యసిద్ధానాదితాత్పర్యాధీనవ్యవస్థాయా ఉభయత్ర తుల్యత్వాత్; కైవల్యశబ్దస్య భగవదనుభవశూన్యత్వపరతాయాం మోక్షశబస్య పరం ప్రకృతిసంసర్గశూన్యతాపరతాయాఞ్చ వినిగమకలేశాభావాత్; ప్రత్యుత "జరామరణమోక్షాయే" తి గీతాశాస్త్రవచనేన, "సంసారకర్షణోత్త్రా తే యాన్తి నిర్బీజతాం ద్విజే"తి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనేన, ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యతాప్రతిపాదకభాష్యకారాదిపరస్సహస్రవాక్యైశ్చ కైవల్యశబ్దస్య ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిపరతాయా ఏవ స్ఫుటీక్రియమాణత్వాత్; భగవదనుభవశూన్యతాపరత్వే చైశ్వర్యలక్షణసాంసారికఫలస్యాపి కైవల్యశబ్దార్థతాప్రసఙ్గస్య దుర్వారత్వాత్; కైవల్యశబ్దస్య ముక్తిపర్యాయతాపరేన విరోధప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౧౭ ॥ పఠన్తి హి కైవల్యశబ్దం మోక్షాదిశబ్దపర్యాయతయా పౌరాణికా నైఘణ్టుకాశ్చ ॥ ౧౮ ॥ యథోక్తం పాద్మపురాణోత్తరఖణ్డేఽష్టావింశత్యుత్తరద్విశతతమే, తత్రత్యవసిష్ఠదిలీపసంవాదరూపపరమమోక్షధర్మప్రకరణే షష్ఠేచాధ్యాయే కైవల్యప్రస్తావే- "స్వాత్మానుభవజానన్దసుఖదం కేవలంపదమ్। నిశ్శ్రేయసఞ్చ నిర్వాణం కైవల్యమ్మోక్ష ఉచ్యతే" ఇతి ॥ ౧౯ ॥ ఉక్తఞ్చ నామలిఙ్గానుశాసనే ప్రథమకాణ్డే ధీవర్గే "ముక్తిః కైవల్యనిర్వాణశ్రేయో నిశ్శ్రేయసామృతమ్। మోక్షోఽపవర్గ" ఇతి ॥ ౨౦ ॥ అత్ర పాద్మోత్తరఖణ్డవచనే స్వా

త్త్వానుభవలక్షణపురుషార్థస్య కైవల్యరూపత్వం కైవల్యశబ్దస్య మో
క్షాదిశబ్దపర్యాయత్వఞ్చ స్పష్టమ్ ॥ ౨౧ ॥

ఇదంపునరత్రావధేయమ్.— కేవలశబ్దస్య కిఞ్చిద్వస్త్వన్తరసం
సర్గశూన్యపరత్వాత్తస్యైవభావప్రత్యయాన్తత్వేనసిద్ధోఽనాదికాలాత్ప్ర
వృత్తస్సంసారివ్యావర్తకధర్మవిశేషపరతయా వ్యవస్థితప్రయోగః కైవ
ల్యశబ్దః ప్రకృతిసంసర్గశూన్యత్వపరఏవ భవితుమర్హతి – భగవదను
భవశూన్యత్వపరత్వే సాంసారికఫలరూపైశ్వర్యేఽపి తత్పదప్రయోగప్రస
ఙ్గాత్; ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తివాచిమోక్షాపవర్గాదిశబ్దైస్సహ ప
ర్యాయతయా పఠ్యమానస్యాస్య ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తివాచితాయా
ఏవ యుక్తత్వాత్; కైవల్యార్థినః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసన
ప్రాప్త్యోరేవ తత్రతత్రాభిధీయమానతయా తదానుగుణ్యాచ్చ - ౧ -
కిఞ్చ ముక్తిమోక్షాదిశబ్దపర్యాయతయా పఠ్యమానః కైవల్యశబ్దోఽపి
తద్వదేవ పూర్వసంసృష్టవస్తుసంసర్గనివృత్తిపరఏవ భవితుమర్హతి;
నత్వసంసృష్టవస్తుసంసర్గాత్యన్తాభావపర ఇతి స్పష్టమవగమ్యతే -౨-
అతఏవ “జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే” ఇతి
గీతాసప్తమాధ్యాయవచనేన జిజ్ఞాసుప్రాప్యభూతకైవల్యం జరామరణ
మోక్షరూపతయా ప్రతిపాద్యతే - ౩ – తస్య భగవదనుభావాభావరూ
పత్వే సంసారిదశాయామేవ తస్య సిద్ధత్వాదపురుషార్థరూపత్వాచ్చ
తదర్థిత్వమేవాస్యాధికారిణో న నంభవతి - ౪ - ఏవం కైవల్యశబ్దస్య
మోక్షపర్యాయభూతస్య మోక్షాదిశబ్దాన్తరవద్భగవత్ప్రాప్తిలక్షణప
రమపురుషార్థేఽపి ప్రయోగేణ తత్సాధారణ్యస్యేష్టతయా తదసిద్ధిప్రస
ఙ్గశ్చ - ౫ - తద్విషయే ప్రయుజ్యమానస్యాస్య ప్రవృత్తినిమిత్తాన్తర
కల్పనమప్యయుక్తమ్- ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిత్వలక్షణప్రవృత్తినిమిత్త
స్యోభయసాధారణస్య సంభవతః పరిత్యాగే బీజాభావాత్; శబ్దస్య స
ర్వప్రయోగానుగుణ్యేన సంభవత్యైకార్థ్యే నానార్థకత్వకల్పనా

యోగాచ్చ - ౬ - ఈదృశకైవల్యస్య పఞ్చాగ్నివిత్పరమపురుషనిష్ఠోభ
యసాధారణత్వేఽపి పఞ్చాగ్నివిదః పరం కైవల్యార్థిత్వేన వ్యపదేశ
స్తు, తస్యస్వాత్మసంసృష్టప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిమాత్రవిశ్రాన్తవాఞ్ఛ
త్వాత్తదుపరితనభగవత్ప్రాప్తివిశేషపర్యన్తవాఞ్ఛావిరహాచ్చ ప్రకృతి
సంసర్గనివృత్తిమాత్రస్య పురుషార్థతయా తదిష్టత్వేన “ అసతి
బాధకే సర్వం వాక్యం సావధారణం జ్ఞేయమి” తి న్యాయేన తావన్మా
త్రార్థిత్వాభిప్రాయేణ క్రియతే - ౭ - అతఏవ గీతాత్రయోదశాధ్యా
యావతరణికాభాష్యే “ఆత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షాణాఞ్చే ”తి కైవల్య
నిష్ఠాధికారినిర్దేశో భాష్యకారైః కృతస్సఙ్గచ్ఛతే - ౮ - తస్మాత్కేవ
లశబ్దలక్షణతదాఖ్యామైవ యోగశక్తిబలేన కైవల్యశబ్దితాత్మప్రాప్తిలక్ష
ణపురుషార్థస్య ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వంసిధ్యతి
- ౯ - కైవల్యశబ్దస్యాత్మప్రాప్తౌ పరమపురుషార్థాద్వ్యావృత్తప్రయో
గస్తు ప్రత్యగాత్మస్వరూపనిష్ఠవిలక్షణవిషయతాశాల్యనుభవవిశేషేరూఢి
శక్తిబలేన - ౧౦ - ఏతత్తత్త్వముపరిష్టాద్వ్యక్తీభవిష్యతీతి॥ ౨౨ ॥

ఏతేన “నచ కైవల్యవాఞ్ఛామాత్రాన్ముక్తిరేషేతి యుజ్యతే । స్వమా
త్రభుక్తితాత్పర్యాత్తత్ర తస్య ప్రయోగత ” ఇతి స్తోత్రభాష్యోక్తమ్,
“ఇమమనుభవమచిదనుభవేన భగవదనుభవేనచ సంస్పర్శవిధురత
యా కైవల్యమితి వ్యపదిదిశుః. భగవత్ప్రాప్తౌ కైవల్యశబ్ద స్సర్వోపాధి
నివృత్తిమభిసన్ధత్తే ”తి రహస్యత్రయసారచరమశ్లోకాధికారోక్తఞ్చ
నిరస్తమ్ - కైవల్యశబ్దస్యాత్మవిశేషణవస్త్వన్తరసంసర్గనివృత్తిపర
త్వేనానుభవపరత్వాభావాత్కస్మింశ్చిదనుభవేఽచిదనుభవభగవదను
భవసంస్పర్శవైధుర్యస్యానేన బోధనాసంభవాత్; కైవల్యనిష్ఠస్య ఫ
లానుభవకాలేఽపి సూక్ష్మాచిత్సంసర్గసద్భావమేవాఙ్గీకృత్య నిశ్శేషాచి
త్సంసర్గనివృత్తేర్భవద్భిరనఙ్గీకారేణ తస్యాచిత్సంసృష్టతాయాం విద్య
మానాయామచిదవిషయకతత్సాక్షాత్కారస్య రూపావిషయకద్రవ్య

చాక్షుషవదుదయాదరోగేన కైవల్యానుభవస్యాచిదనుభవసంస్పర్శవి
ధురతాయామపి దుర్వచత్వాచ్చ ॥ ౨౩ ॥ నహి పఙ్కలిప్తః పురుషః
పఙ్కమిశ్రతయా స్వాత్మానం చక్షుషా సాక్షాత్కర్తుం శక్నోతి॥ ౨౪॥
వస్తుతః కైవల్యనిష్ఠానుభవే కార్త్స్న్యేన భగవదవగాహనాసంస్ప
ర్శాభిధానమప్యప్రామాణికమిత్యుత్తరత్ర ప్రత్యాఖ్యాస్యామః॥ ౨౫॥

ప్రమాణానాం తదేకశరణానాంపూర్వాచార్యాణాఞ్చాయం పు
రుషార్థో నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూప ఇత్యేవా
భిమతః ప్రతీయతే స్పష్టమ్- ప్రకృతివినిర్ముక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తిరూపత
యైవ సర్వత్ర తత్స్వరూపప్రతిపాదనాత్ ॥ ౨౬ ॥ పఞ్చాగ్నివిద్యాప
రశ్రుతేః, చిదచితోస్స్వరూపవివేకమభిధాయాచితస్త్యాజ్యతాయాశ్శు
ద్ధాత్మస్వరూపస్యోపాదేయతాయాశ్చ జ్ఞాపనపూర్వకం ప్రకృతివియు
క్తాత్మస్వరూపోపాసనవిధానఏవ తాత్పర్యం నిర్ణీయహి పఞ్చాగ్నివిదు
పాస్యం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపమితి భాష్యకారైస్సర్వత్రాభిధీయ
తే ॥ ౨౭ ॥ అయంనిర్ణయశ్చ కార్యాధికరణచరమసూత్రవేదాన్తదీ
పే గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకావతారికాభాష్యేచ స్పష్టత
రం కృతః ॥ ౨౮ ॥ యథోక్తం వేదాన్తదీపే.—„తత్రైవ తత్ర శ్రుతిరపి
„ఇతితు పఞ్చమ్యామాహుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీ"తి „రమ
ణీయచరణా"ఇతిచ కర్మహేతుకమనుష్యాదిభావోఽపామేవ భూతాన్త
రసంసృష్టానామితి చిదచిద్వివేకం ప్రతిపాద్య, „తద్య ఇత్థంవిదు" రితి
భూతసూక్ష్మవ్యతిరిక్తాత్మస్వరూపోపాసనమేవ విదధాతీ"తి॥ ౨౯॥ గీతా
భాష్యేప్యుక్తమ్.—„పఞ్చాగ్నివిద్యాయాఞ్చ, „ఇతితు పఞ్చమ్యామా
హుతావాపః పురుషవచసో భవన్తీ"తి „రమణీయచరణాః కపూయచ
రణా" ఇతి పుణ్యపాపహేతుకో మనుష్యాదిభావోఽపామేవ భూతాన్త
రసంసృష్టానామ్; ఆత్మనస్తు తత్పరిష్వఙ్గమాత్రమితి చిదచితోర్వివేక
మభిధాయ, „తద్య ఇత్థంవిదుః" „తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి" „ఇమం

మానవమావర్తం నావర్తన్త" ఇతి వివిక్తే చిదచిద్వస్తునీ త్యాజ్య
తయా ప్రాప్యతయా చ య ఇత్థం విదుః - తేఽర్చిరాదినా గచ్ఛన్తి;
నచ పునరావర్తన్త ఇత్యుక్తమితి గమ్యతే" ఇతి॥౩౦॥ అతశ్శ్రుత్యైవ
ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వమస్య పురుషార్థస్య ద
ర్శితమ్ ॥ ౩౧ ॥ గీతాశాస్త్రేఽపి సప్తమాధ్యాయే "జరామరణమో
క్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే । తే బ్రహ్మ తద్విదుః కృత్స్నమ
ధ్యాత్మం కర్మ చాఖిలమ్" ఇత్యేకోనత్రింశశ్లోకే జరామరణమోక్షశ
బ్దేన కైవల్యపురుషార్థః జరామరణాదిసకలసంసారికోపద్రవహేతు
ప్రకృతిసంసర్గవినిర్మోకవిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణోఽభి
ధీయతే ॥ ౩౨ ॥ అతఏవ తద్భాష్యే "జరామరణమోక్షాయ-ప్రకృతి
వియుక్తాత్మస్వరూపదర్శనాయే"తి భాషితం భాష్యకారైః॥౩౩॥ ఏవం
శ్రీవిష్ణుపురాణే ప్రథమాంశద్వావింశాధ్యాయే కైవల్యార్థిప్రకరణే
పఞ్చచత్వారింశాదిశ్లోకత్రయే, "యోగినో ముక్తికామస్య ప్రాణాయా
మాదిసాధనమ్ । సాధ్యఞ్చ పరమం బ్రహ్మ పునర్నావర్తతే యతః ॥
సాధనాలంబనం జ్ఞానం ముక్తయే యోగినాం హి యత్ । స భేదః ప్రథ
మస్తస్య జ్ఞానభూతస్య వై మునే॥ యుఞ్జతః క్లేశముక్త్యర్థం సాధ్యం
యద్బ్రహ్మ యోగినః।తదాలంబనవిజ్ఞానం ద్వితీయోఽంశో మహామునే॥"
ఇత్యేవంరూపే, "యోగినో ముక్తికామస్యే"తి, "సాధనాలంబనం
జ్ఞానం ముక్తయ"ఇతి, "యోగినః క్లేశముక్త్యర్థమి"తిచ ముక్తిశ
బ్దేన కైవల్యపురుషార్థస్య మోక్షరూపత్వమేవ దర్శితమ్ ॥ ౩౪ ॥
తత్ర ప్రథమశ్లోకోత్తరార్ధే,"సాధ్యఞ్చ పరమం బ్రహ్మ పునర్నావర్తతే
యత" ఇతి-కైవల్యార్థిప్రాప్యం పరమబ్రహ్మశబ్దితం ప్రకృతివినిర్ముక్త
ప్రత్యగాత్మస్వరూపమ్. తత్ప్రాప్త్యనన్తరం న పునరావృత్తిరితి స్పష్ట
మభిధానాదపునరావృత్తిసహచరితేయమభిధీయమానా ముక్తిర్నిశ్శే
షప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిరూపైవ భవితుమర్హతి ॥ ౩౫ ॥ అతఏవ త

ద్వ్యాఖ్యాయాం శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైః, "పరమం బ్రహ్మ-ముక్తస్వరూపమ్.
"సర్వబ్రహ్మమయో హరిరి"తివచనాత్ప్రకృతిపురుషయోరపి బ్రహ్మత్వం.
తదపేక్షయా ముక్తస్వరూపస్య పరమబ్రహ్మత్వమి"తి వ్యాకుర్వద్భిః,
ప్రకృతిలక్షణం బ్రహ్మపరంపర్వ, ప్రకృతిమిశ్రపురుషలక్షణం బ్రహ్మ
పరంపర్వ, ప్రకృతిసంసర్గవియుక్తముక్తాత్మస్వరూపలక్షణం బ్రహ్మ
పరమంపర్వేతిపర్వత్రయం ప్రదర్శ్య, తృతీయపర్వతయా ప్రతిపాదితం
కైవల్యార్థిప్రాప్యభూతముక్తాత్మస్వరూపమ్ ॥ ౩౬ ॥ నచాస్య సూక్ష్మత
మాచిత్సంసర్గమిశ్రత్వం సంభావయితుమపి శక్యమ్ – తథాసతి ప్ర
కృతిమిశ్రపురుషలక్షణద్వితీయపర్వణ్యేవాన్తర్భావప్రసఙ్గాత్ ॥ ౩౭ ॥
"యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమే"తి గీతాష్టమాధ్యా
యైకవింశశ్లోకాంశభాష్యే భాష్యకారైరపి, "తన్మమ పరమం ధామ-
పరమం నియమనస్థానమ్-అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానమ్, తత్సం
సృష్టరూపా జీవప్రకృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానమ్, అచిత్సంసర్గవి
యుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థానమి
త్యర్థః. తచ్చాపునరావృత్తిరూపమి" తి భాష్యకారైర్యథోక్తయైవ
రీత్యా కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య తృతీయపర్వరూప
తాం ప్రతిపాదయద్భిస్తస్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గవియుక్తశుద్ధప్రత్యగా
త్మస్వరూపలక్షణత్వం ప్రస్ఫుటమేవ భాషితమ్ ॥ ౩౮ ॥ అపునరావృత్తి
సాహచర్యేణాభిధానాదప్యదనీయముక్తేర్నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తి
రూపత్వం దురపహ్నవమ్-కార్యాధికరణభాష్యాదిషు, అపునరావృత్తి
శ్రవణం నిమిత్తీకృత్యైవ తత్క్రతున్యాయేన పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివి
యుక్తాత్మోపాసకత్వం సమర్థ్య ప్రకృతితన్మిశ్రోపాసకత్వే ప్రతీకాలంబ
నాన్తర్భావప్రసఙ్గస్య చ జ్ఞాపనాత్ప్రతిక్షణక్షరణశీలప్రకృతిసంసర్గలే
శమాత్రసద్భావస్వీకారేఽపివా తద్విశిష్టస్య ప్రళయదశాపన్నస్యేవ పు
నరావృత్తేరపవర్జనీయత్వాత్ ॥ ౩౯ ॥ ఏవం "నిర్వ్యాపారమనా

యం వ్యాప్తిమాత్రమనూపమమ్ । అత్మసంబోధవిషయం సత్తామాత్ర
మలక్షణమ్ ॥ ప్రశాన్తమభయం శుద్ధం దుర్విభావ్యమసంశ్రయమ్ ।
విష్ణోర్జ్ఞానమయస్యోక్తం తజ్జ్ఞానం బ్రహ్మసంజ్ఞితమి" తి పఞ్చాశాదిశ్లోక
ద్వయే కైవల్యార్థిప్రాప్యం పరిశుద్ధాత్మస్వరూపమిత్యభిధాయ, "త
త్రాన్యజ్ఞానరోధేన యోగినో యాన్తి యే లయమ్। సంసారకర్షణోప్తౌ
తే యాన్తి నిర్బీజతాం ద్విజే"తి ద్విపఞ్చాశశ్లోకే తాదృశప్రత్యగాత్మ
నిలయం గతానాం కైవల్యయోగినాం పునస్సంసారప్రసఙ్గహేతుప్రకృతి
సంసర్గలక్షణబీజవినిర్ముక్తతయా వితుషవ్రీహీణామఙ్కురణయోగ్య
తానివృత్తివత్పునస్సంసారప్రసఙ్గయోగ్యతానివృత్త్యభిధానాన్నిశ్శేష
ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణ ఏవాయం పురుషార్థః ॥ ౪౦ ॥ ఏవం
"ఏవంప్రకారమమలం నిత్యం వ్యాపకమక్షయమ్। సమస్తహేయరహి
తం విష్ణ్వాఖ్యం పరమం పదమ్ ॥ తద్బ్రహ్మ పరమం యోగీ పునర్నా
వర్తతే యతః। అపుణ్యపుణ్యోపరమః క్షీణక్లేశోఽతినిర్మలః"ఇతి త్రిప
ఞ్చాశాదిశ్లోకద్వయే భగవద్యోగిప్రాప్యాదిప్రతిపాదనపరే, భగవద్యోగి
ప్రాప్యభూతపరమాత్మస్వరూపే "ఏవంప్రకారమమలమి" త్యాదినా
ప్రాగుక్తకైవల్యయోగిప్రాప్యభూతముక్తాత్మస్వరూపగతనిర్మలత్వాది
ధర్మాతిదేశదర్శనేన "నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ"తి శ్రుత్యుక్త
శుద్ధిసామ్యస్యైవేహ వివక్షితత్వావగమాన్నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృ
త్తిలక్షణశుద్ధిరూపైవ ముక్తిః కైవల్యరూపేతి స్పష్టమవగమ్యతే- అన్య
థా సునిర్మలపరమాత్మస్వరూపగతశుద్ధేః కైవల్యయోగిప్రాప్యప్రత్య
గాత్మస్వరూపస్య కిఞ్చిదపివా ప్రకృతిమిశ్రత్వే తద్గతశుద్ధిం నిదర్శనీ
కృత్య నిరూపణాయోగాత్ ॥ ౪౧ ॥ పరన్త్విదం కైవల్యం భగవత్ప్రా
ప్తిలక్షణపరమమోక్షాదర్వాచీనమ్మోక్షాన్తరమిత్యేవపరం విజ్ఞాయతే-
శ్రుతిస్మృత్యాదిభిః ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిపరమాత్మప్రాప్తినిష్ఠౌ ద్వావధి
కారిణౌ నిర్దిశ్య, ద్వయోరవిశేషేణార్చిరాదిగత్యపునరావృత్త్యోః ప

రమపురుషనిష్ఠయోగినస్సర్వాధికతాయాశ్చాభిధానదర్శనాన్మోక్షేతర
పురుషార్థం ప్రత్యచిరాదిగతేః క్వాప్యనభిధానాత్కైవల్యస్యాపి మో
క్షపర్యాయశబ్దైరేవ సర్వత్ర వ్యపదిశ్యమానత్వాచ్చ ॥ ౪౨ ॥

ఏతేన కైవల్యవిషయమోక్షవ్యపదేశస్య న్యాయసిద్ధాఞ్జనే
దుఃఖహేతుభూతదేహేన్ద్రియాదిస్థూలాచిద్వస్తుమాత్రాత్యన్తలయవిష
యత్వేనౌపచారికత్వవర్ణనం, రహస్యత్రయసారే "యతేన్ద్రియమనో
బుద్ధిర్మునిర్మోక్షపరాయణః । విగతేచ్ఛాభయక్రోధో యస్సదా ముక్త
ఏవ సః" ఇతి గీతాపఞ్చమాధ్యాయాష్టావింశశ్లోకస్థముక్తవ్యపదేశవదౌప
చారికత్వవర్ణనఞ్చ నిరస్తమ్ - ప్రాగుక్తరీత్యా తస్య ప్రమాణేషు
సర్వత్ర సామాన్యతః ప్రకృతివినిర్మోకవిషయతయైవ దర్శనాత్త
థైవ భాష్యకారాదిభిర్వ్యాఖ్యానాత్; సూక్ష్మతమస్యాపి ప్రకృతిసంబ
న్ధస్య సత్త్వే క్వాపి ప్రమాణలేశస్య పూర్వాచార్యసూక్తిలేశస్యవా
గమకస్యానుపలంభాచ్చ; స్థూలసూక్ష్మప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేష నివృత్తివిష
యతాయామేవ ప్రస్ఫుటమవగమ్యమానాయాం, దేహేన్ద్రియాదిస్థూలా
చిద్వస్తుమాత్రనివృత్తివిషయత్వేన కామక్రోధాదిరాహిత్యలక్షణమో
క్షపరికరమాత్రసిద్ధివిషయత్వేనవా తస్యౌపచారికత్వకల్పనే కుసృష్టి
మన్తరేణ కారణలేశానుపలంభాచ్చ ॥ ౪౩ ॥ ఉదాహృతగీతాశ్లోకే
"మోక్షపరాయణ" ఇత్యనిరుక్తమోక్షం నిర్దిశ్య తత్సాధనభూతకామ
క్రోధాదిరాహిత్యలక్షణపరికరసంపన్నస్యాచిరేణావశ్యభావిముక్తికత్వే
నహేతునా ముక్తశబ్దేన స్తూయమానతాయాస్తత్రత్యపదసన్దర్భతఏవ
సువ్యక్తతయా తత్రత్యముక్తపదస్యౌపచారికత్వేఽపి తన్నిదర్శనేన
కైవల్యవిషయమోక్షవ్యపదేశస్యౌపచారికత్వం నసువచమ్- తథావిధౌ
పచారికత్వకల్పనాబీజస్య తద్విషయే క్వాప్యనుపలంభాత్ ; ప్రత్యుత
ముఖ్యతాగమకస్యైవ బహుళమధస్తాదుపపాదనాత్ ; క్వచిదౌపచారి
కవ్యపదేశసద్భావమాత్రమాశ్రిత్య సర్వవ్యపదేశస్య నిర్బీజమేవౌప

చారికత్వవర్ణనే సర్వత్రాతిప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౮౪ ॥ కైవల్యమోక్షాదిశబ్దేషు పర్యాయతయా పఠ్యమానేషు కైవల్యవిషయతయా ప్రయుజ్యమానేషు కైవల్యశబ్దస్యపరం ప్రకృతిపరమాత్మసంస్పర్శవిధురప్రత్యగాత్మానుభవపరత్వవర్ణనే మోక్షాదిశబ్దానాం పరమన్యాదృశార్థపరత్వవర్ణనేచ కారణం భవదేకవేద్యమ్ ॥ ౮౫ ॥ ఏవం "జరామరణమోక్షాయే" తినిర్దేశస్య దేవానామమరత్వవ్యపదేశవదాపేక్షికత్వవర్ణనం క్రమేణ ముక్తిపర్యన్తసిద్ధ్యభిప్రాయకత్వవర్ణనఞ్చాపి పూర్వోక్తనైవ ప్రత్యుక్తిమ్—దర్శితరీత్యా కైవల్యవిషయమోక్షవ్యపదేశస్య ముఖ్యత్వాత్; విద్యావిహీనసాధ్యఫలసామాన్యస్య "యోవా ఏతదక్షరం గార్గ్యవిదిత్వాఽస్మింల్లోకే జుహోతి యజతే తపస్తప్యతే బహూనివర్షసహస్రాణ్యన్తవదేవాస్య తద్భవతి" ॥ బృ ॥ ౫ ॥ ౮ ॥ ౧౦ ॥ ఇత్యాదిశ్రుతిభిః "త్రైవిద్యామాం సోమపాః పూతపాపా యజ్ఞైరిష్ట్వా స్వర్గతిం ప్రార్థయన్తే। తే పుణ్యమాసాద్య సురేన్ద్రలోకమశ్నన్తి దివ్యాన్ దివి దేవభోగాన్ ॥ తే తం భుక్త్వా స్వర్గలోకం విశాలం క్షీణేపుణ్యే మర్త్యలోకం విశన్తి। ఏవం త్రయీధర్మమనుప్రపన్నా గతాగతం కామకామా లభన్తే" ॥ గీ ॥ ౯ ॥ ౨౦ ॥ ౨౧ ॥ ఇత్యాదిస్మృతిభిశ్చ నశ్వరత్వావగమేన తాదృశకర్మసాధ్యఫలవిశేషభాగ్దేవవిషయామరత్వవ్యపదేశస్య ప్రమాణబలాదాపేక్షికతాయా ఆవశ్యకత్వేఽపి కైవల్యవిషయమోక్షవ్యపదేశస్యాపేక్షికతాయాం ప్రమాణలేశాదర్శనాత్; ఇత్థం కైవల్యస్యైవ స్వతో ముక్తిరూపతయా తన్నిష్ఠస్య తత్ప్రాప్త్యనన్తరం క్రమేణ ముక్తిస్సంభవతీత్యత్రాపి ప్రమాణలేశాదర్శనాత్; కేవలతర్కమూలతాణ్డవమాత్రేణ తదసిద్ధేశ్చ ॥ ౮౬ ॥ గీతాద్వాదశాధ్యాయచతుర్థశ్లోకభాష్యే, సర్వబన్ధవినిర్ముక్తివిషయాం పరమసామ్యశ్రుతిం "తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతి" ॥ ముం ॥ ౩ ॥ ౧ ॥ ౩ ॥ ఇత్యేవంరూ

షాం, తత్సమానార్థికాం "ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే నవ్యథన్తి చ"॥ గీ॥ ౧౪ ॥ ౨॥ ఇతిస్మృతిష్వప్యేదావృత్త్యా కైవల్యదశాయామపి నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిలక్షణపర్యవసన్నఫలభూతమోక్షరూపతాయా భాష్యకారైస్స్పష్టముపదర్శితత్వేన తద్విషయముక్తిశబ్దస్య న కథఞ్చిదప్యుపచారికత్వం సంభవదుక్తికమ్ ॥ ౪౭ ॥

కిఞ్చ ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకస్య కైవల్యనిష్ఠస్య తత్క్రతున్యాయేన ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యతయా తత్ర సూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గసద్భావఏవ న సంభవదుక్తికః- ప్రళయదశాయామాత్మన్యతిసూక్ష్మరూపేణ సంసృష్టాయా అపి ప్రకృతేః పశ్చాత్సంసారారంభకత్వదర్శనేన స్థూలాయాం సూక్ష్మాయామపి ప్రకృతావనిష్టాధాయకత్వావిశేషే సత్యనిష్టాధాయకత్వేన హేతునా తద్వియోగకాఙ్క్షిణ ఉపాసకస్య స్థూలప్రకృతివియోగమాత్రే కాఙ్క్షాయా దుర్వచత్వాత్; స్థూలసూక్ష్మప్రకృతిసంసర్గనిశ్శేషనివృత్తేరేవ కాఙ్క్షితత్వే ఫలదశాయాం సూక్ష్మప్రకృతిసంసర్గసద్భావస్య తత్క్రతున్యాయవిరుద్ధత్వాచ్చ ॥ ౪౮ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్.—కైవల్యార్థినః ప్రాప్యస్వరూపనిరూపణప్రకరణేషు నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిరేవ భాష్యకారైస్స్పష్టముపదర్శితా- ౧ - తథాహి-గీతాష్టమాధ్యాయే తృతీయశ్లోకభాష్యే "పరమమక్షరం-ప్రకృతివినిర్ముక్తాత్మస్వరూపమ్. స్వభావోఽధ్యాత్మముచ్యతే - స్వభావః-ప్రకృతిః. అనాత్మభూతమాత్మనిసంబధ్యమానం భూతసూక్ష్మతద్వాసనాదికం పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం జ్ఞాతవ్యతయోదితమ్. తదుభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్యతయా చ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమి"తి, "తచ్చాఖిలం సానుబన్ధముద్వేజనీయతయా పరిహరణీయతయా చ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమి"తి చ నిర్దిష్టమ్- ౨ - అత్ర త్యాజ్యతయా వివక్షి

తస్యానాత్మభూతస్యాత్మని సంబధ్యమానస్య భూతసూక్ష్మతద్వాసనావిస
ర్గాదికస్యాఖిలశబ్దేనచ విశేషణపూర్వకం పరిహరణీయతయా జ్ఞాతవ్య
శ్చాభిధానేన స్థూలసూక్ష్మప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తేరేవ కైవల్యా
ర్థికాఙ్క్షితత్వం తద్విశిష్టశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ తదుపాస్యత్వ
ఞ్చ స్పష్టమ్ - ౩ - ఏవం తత్రైకవింశశ్లోకభాష్యే, "తన్మమ పరమం
ధామ-పరమంనియమనస్థానమ్. అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానమ్,
తత్సంసృష్టరూపా జీవప్రకృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానమ్, అచిత్సంస
ర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితముక్తస్వరూపం పరమంనియమనస్థాన
మి"తి "ప్రకృతిసంసృష్టాత్పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపాదాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్న
జ్ఞానరూపతయా ముక్తస్వరూపం పరంధామే" తిచ కైవల్యార్థిప్రా
ప్యస్వరూపం నిష్కృష్య ప్రదర్శితమ్ - ౪ - అత్రాచేతనం ప్రథమ
పర్వత్వేన తత్సంసృష్టచేతనం ద్వితీయపర్వత్వేనచ నిర్దిశ్య తద్వియు
క్తచేతనస్వరూపలక్షణకైవల్యార్థిప్రాప్యస్య తృతీయపర్వత్వేననిర్దే
శాత్తత్ర సూక్ష్మతమాచిత్సంసర్గస్యాపి సద్భావస్వీకారే ద్వితీయప
ర్వాన్తర్భావస్య దుర్వారత్వాత్, తత్రాప్యచిత్సంసర్గవియుక్తమితి
విశేషణానన్తరం స్వరూపేణావస్థితమితిపునర్విశేషణాన్తరేణ సూక్ష్మా
చిత్సంసర్గగన్ధస్యాప్యభావజ్ఞాపనేన తద్విరోధప్రసఙ్గాత్, ప్రకృతిసం
సర్గనిబన్ధనపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానస్వరూపాచిన్మిశ్రాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వే
న వ్యావృత్త్యభిధానేనాపి సూక్ష్మాచిత్సంసర్గగన్ధాభావజ్ఞాపనేనతద్విరో
ధస్యాపి ప్రసఙ్గాచ్చోక్తగ్రన్థేన కైవల్యార్థిప్రాప్యే ప్రకృతిసంసర్గస్య
గన్ధోఽపి నాస్తీత్యేవ భాష్యకారాభిప్రాయస్స్పష్టః - ౫ - ఏవం ద్వా
దశాధ్యాయచతుర్థశ్లోకభాష్యే "యఏవమక్షరముపాసతే తేఽపి
మాం ప్రాప్నువన్త్యేవ - మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రా
ప్నువన్త్యేవేత్యర్థః-"మమసాధర్మ్యమాగతా" ఇతిహి వక్ష్యతే. శ్రూ
యతేచ "నిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతీ"తీ"తిచోక్తమ్ - ౬ - అత్ర

కైవల్యార్థిప్రాప్యపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య పరమపురుషసమా
నాసంసారిత్వలక్షణశుద్ధిసంభవమభిధాయ నిరఞ్జనత్వేన బ్రహ్మపరమ
సామ్యాపత్తిలక్షణముక్తిదశావిషయశ్రుతిస్మృత్యోస్తత్ర ప్రమాణత
యోదాహరణాత్, ముక్తైశ్వర్యవిచారప్రకరణే "అవిభాగేన దృష్ట
త్వాత్" ॥ ౪ ॥ ౪ ॥ ౪ ॥ ఇత్యధికరణశ్రీభాష్యే "సామ్యసాధర్మ్యవ్య
పదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం తత్సమమితి
దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేన బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతీ"తి
దర్శితశ్రుతిస్మృత్యోర్నిరఞ్జనత్వేన బ్రహ్మపరమసామ్యాపత్తిలక్షణ
సంప్రతిపన్నముక్తిదశావిషయతాయాస్స్పష్టమేవాభిధానాచ్చ కైవ
ల్యార్థిప్రాప్యప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిలక్ష
ణసర్వసంప్రతిపన్నమోక్షదశాపన్నత్వమేవ భాష్యకారాభిమతమితి స్ప
ష్టమ్ - ౭ - ఏవం ఆసృత్యుపక్రమాధికరణే "తదాపీతేస్సంసారవ్యపదే
శాత్" ॥ ౪ । ౨ ॥ ౮ ॥ ఇతిసూత్రభాష్యేఽర్చిరాదిమార్గేణ దేశ
విశేషప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం ప్రకృతిసంబన్ధలక్షణసంసార
సద్భావప్రతిపాదనాత్, అసంసారిణఇతిహ నిర్దేశాచ్చ కైవల్యార్థి
నోఽప్యర్చిరాదిమార్గేణ దేశవిశేషంగతస్యైవ బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భా
సంసార్యాత్మప్రాప్తిర్భవతీతిసిద్ధ్యా తత్ర ప్రకృతిసంబన్ధగన్ధస్యైవానవ
కాశేన నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిలక్షణఏవ కైవల్యపురుషార్థో భా
ష్యకారాభిమతఇతి సిధ్యతి - ౮ - ఏతేన "నతావదయమ్మోక్షో భాష్య
కారాభిమత" ఇతిన్యాయసిద్ధాఞ్జనోక్తం నిరస్తమితి ॥ ౪౯ ॥

యత్తు న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "జీవస్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహి
తస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమాత్మానుభవమేవ మో
క్షమాచక్షతే"ఇత్యత్రాధికరణభాష్యం, నానావిధవాద్యభిమతమోక్షోప
న్యాసప్రకరణే, "త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్తు" ఇత్యారభ్య స్వమతోపన్యాస
స్థానస్థితముదాహృత్య, తత్ర "అవిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వాభావికపరమా

త్మానుభవస్యైవ మోక్షరూపత్వోక్త్యా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యానుభవస్య మోక్షరూపత్వవాదినాం తద్విరోధప్రదర్శనమ్॥౫౦॥ తదప్యుక్తేనైవ ప్రత్యుక్తమ్-కైవల్యార్థినాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టస్య ప్రాప్తేః ప్రాగుక్తరీత్యా బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భతయా ఏవ భాష్యకారాభిమతత్వేన తత్ప్రాప్తిలక్షణకైవల్యానుభవస్య స్వాభావికపరమాత్మానుభవరూపతాయా దురపహ్నవతయా స్వాభావికపరమాత్మానుభవానాత్మకానుభవస్య మోక్షరూపతావ్యవచ్ఛేదపరదర్శితభాష్యగ్రన్థవిరోధగన్ధాభావాత్ ॥౫౧॥

యదపి-న్యాయసిద్ధాఞ్జనే, "కిమస్యాచిత్సంసర్గే ప్రమాణమితి చేత్స్వపరయాథాత్మ్యానుభవాభావః.మాయాయవనికాన్తర్హితో హి జీవో యథావస్థితం స్వం పరఞ్చ నజానాతి. కింకారణమితి చేత్కర్మవిశేషః. ఉక్తఞ్చ వేదార్థసఙ్గ్రహే "సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్హి భగవత్ప్రాప్తిగర్భా- "తఇమే సత్యాః కామా అనృతాపిధానా" ఇతిభగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృతశబ్దేనకర్మణః ప్రతిపాదనాదితీ" త్యనేనగ్రన్థేన, కైవల్యం ప్రాప్తానాం స్వపరయాథాత్మ్యానుభవాభావహేతుతయా కర్మవిశేషస్య తద్ద్వారత్వేనాచిత్సంసర్గస్యచ సద్భావసమర్థనమ్ ॥౫౨॥ తదేతదుదాహృతవేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థయథావస్థితార్థపరిజ్ఞానమూలం, మమ మాతా వన్ధ్యేతివద్వ్యాహతార్థకఞ్చ వచనమితి విపశ్చితో విహసన్తి-దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థస్య కైవల్యార్థిపురుషార్థభూతాత్మస్వరూపప్రాప్తేస్స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకసర్వకర్మవిమోక్షరూపతయా భగవత్ప్రాప్తిగర్భతావశ్యకత్వనిరూపణైకపరస్య భవద్భిరేవోదాహృతత్వాత్; తమేవగ్రన్థం ప్రమాణీకృత్యాచిత్సంసర్గసద్భావభగవత్ప్రాప్త్యభావయోరభిధీయమానత్వాచ్చ ॥౫౩॥

అయంహి వేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థః కైవల్యనిష్ఠాధికారిపరశ్రీవిష్ణు

పురాణప్రథమాంశద్వావింశాధ్యాయప్రకరణస్థపరమపదశబ్దస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపపరత్వమభిధేయ, తస్య కథం పరమప్రాప్యత్వరూపం పరమపదత్వమ్. భగవతోఽపి తత్సంభవతీతిశఙ్కాపరిహారాయ తత్ప్రాప్తేరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవ తస్య పరమప్రాప్యత్వం సంభవతీతి ప్రతిపాదనాయ కైవల్యపురుషార్థభూతప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తేః భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వసమర్థనపరః ॥ ౫౪ ॥ "క్వచిత్పరస్థానఞ్చ పరమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యతే. క్వచిత్ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపమ్. క్వచిద్భగవత్స్వరూపమ్. "తద్విష్ణోః పరమం పదమి"తి పరస్థానమ్. "సర్గస్థిత్యన్తకాలేషు త్రిధైవం సంప్రవర్తతే। గుణప్రవృత్త్యా పరమం పదం తస్యాగుణమ్మహత్" [వి॥ ౧ ॥ ౨౨ ॥ ౪౧] ఇత్యత్ర ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపమ్. " సమస్తహేయరహితం విష్ణ్వాఖ్యం పరమంపదమ్" [వి।౧॥౨౨॥౫౩] ఇత్యత్ర భగవత్స్వరూపమ్. త్రీణ్యప్యేతాని పరమప్రాప్యత్వేన పరమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యన్తే. కథం త్రయాణాం పరమప్రాప్యత్వమితి చేత్ -భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్యత్వాదేవ పరమంపదమ్; ఇతరయోరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవ పరమపదత్వమ్. సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భా. "తఇమే సత్యాః కామా అనృతాపిధానాః" [ఛాం ॥ ౮ ॥ ౩ ॥ ౧] ఇతి భగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృతశబ్దేన స్వకర్మణః ప్రతిపాదనా"దిత్యేవం భూతోఽపి సోఽయం వేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థః ॥ ౫౫ ॥ అత్ర పరమపదశబ్దితస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య ప్రకృతివియుక్తతాయాస్సర్వకర్మవినిర్ముక్తతాయాస్తత్ప్రాప్తౌ భగవత్ప్రాప్తిగర్భతాయాశ్చ భాష్యకారైస్స్పష్టమభిధానేన తత్ప్రాప్తిదశాయాం కాత్స్న్యేన భగవత్ప్రాప్త్యభావో వా తద్ధేతుతయా కర్మవిశేషసద్భావో వా తద్ద్వారత్వేనాచిత్సంసర్గసద్భావో వా నసువచ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౫౬ ॥ కైవల్యార్థిప్రాప్య

భూతసర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తౌ భగవత్ప్రాప్తిగర్భతాం వదతాం భాష్యకృతామయమాశయః.—సర్వతిరోధాయకనివృత్త్యా ప్రత్యగాత్మస్వరూపే యథావద్భాసమానే తస్య బ్రహ్మాత్మకతయైవ వస్తుత్వాత్తథైవోపాసితత్వేన తత్క్రతున్యాయాచ్చ తదన్తర్బహిస్సమస్తతశ్చ వ్యాప్యస్థితస్య బ్రహ్మస్వరూపస్యాపి భానమవర్జనీయమితి॥ ౫౭ ॥ "సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే" త్యత్ర భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వం తత్సాహిత్యరూపమ్. "సర్వకర్మవినిర్ముక్తే" త్యాత్మవిశేషణం హేతుగర్భమ్. తతః - ఆత్మనస్సర్వకర్మవినిర్మోకేణైవ తత్స్వరూపావాప్తిః, తస్యాం భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యఞ్చేతి తయోస్సర్వకర్మవినిర్మోకహేతుకత్వం లభ్యత ఇతి బోధ్యమ్ ॥ ౫౮ ॥ తదిదం సర్వం దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహతాత్పర్యదీపికాయాం "ఇతరయోరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాత్ - భగవత్ప్రాప్తిసహితత్వాదిత్యర్థః. తత్రాత్మప్రాప్తేర్భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యమాహ - సర్వేతి - తిరోధాయకసర్వకర్మవినాశే హ్యాత్మప్రాప్తిః. భగవద్గుణానామపి తిరోధాయకం కర్మేతి తన్నివృత్తిపూర్వకాత్మప్రాప్తౌ భగవద్గుణతిరోధాయకనివృత్తేరపి భావాద్భగవత్ప్రాప్తిస్సిద్ధ్యతీత్యర్థః" ఇత్యేవంరూపాయాం శ్రుతప్రకాశికాచార్యైస్స్పష్టముక్తమ్ ॥ ౫౯ ॥ ఇత్థం కైవల్యార్థిప్రాప్యాత్మస్వరూపస్య సర్వకర్మవినిర్మోకపూర్వకమేవ ప్రాప్తేస్తస్యాం బ్రహ్మప్రాప్తిసాహిత్యస్యచ నియతత్వసిద్ధ్యా,—పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిసనకసనన్దనాదిలోక ఏవ ప్రథమం కైవల్యానుభవః. తదానీం భవగత్ప్రాప్తిర్నాస్తి - తత్ప్రతిబన్ధకస్య సూక్ష్మాచిత్సంసర్గస్య కర్మవిశేషస్యచ సత్త్వాత్. తతశ్చిరాత్పశ్చాదేవ బ్రహ్మప్రాప్తిః. పఞ్చాగ్నివిద్వ్యతిరిక్తానాం కైవల్యార్థినామపి ప్రకృతిమణ్డల ఏవ కైవల్యానుభవః. తేషామపి సూక్ష్మాచిత్సంసర్గకర్మవిశేషానివృత్త్యైవ బ్రహ్మప్రాప్త్యభావః. తేషాం పునరావృత్తిరపి స్వీక్రియతే. అపునరావృత్తిస్వీకా

కేఽపి బ్రహ్మప్రాప్త్యభావానురోధేన యావదాత్మభావినీ సూక్ష్మాచిత్సం
సర్గకర్మవిశేషయోర్ద్వయోరన్తతః కర్మవిశేషమాత్రస్యైవాఽనువృ
త్తిః స్వీక్రియతే-ఇత్యాదిపూర్వపక్షికల్పనాజాలం శ్రీభాష్యకారశ్రుత
ప్రకాశికాకారాదిపూర్వాచార్యాభిమత యథావస్థిత వేదాన్తార్థసంప్ర
దాయానభిజ్ఞతామూలమనుపాదేయమేవ విపశ్చితామ్-ద్వివిధకైవల్యా
ర్థిసద్భావస్య ప్రమాణపూర్వాచార్యాసంప్రతిపన్నతాయాః, కైవల్య
పురుషార్థస్య నిత్యత్వనిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిరూపత్వయోస్తత్సం
ప్రతిపన్నతాయాశ్చ ప్రాగేవ దర్శితత్వాచ్చ ॥ ౬౦ ॥ పరస్థానాదిత్రి
తయసాధారణపరమప్రాప్యత్వ నిర్వచనప్రకారశ్చ ప్రాక్ ప్రథమతరఙ్గ
సప్తచత్వారింశదుత్తరశతతమవాక్యేఽభిహితోఽభిధాస్యతే చ యథా
వసరముపరిష్టాదపి ॥ ౬౧ ॥

దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహవదేన కార్యాధికరణశ్రీభాష్యదీపసా
రేషు గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకద్వయావతరణికాభాష్యే
చ కైవల్యార్థినాం ప్రాప్యభూతప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మాత్మకత్వే
నోపాసనసమర్థనపూర్వకం బ్రహ్మప్రాప్తిరపి ప్రతిపాదితా భాష్యకా
రైరితి స్ఫుటమేవ ॥ ౬౨ ॥

నచ గీతాష్టమాధ్యాయవింశైకవింశశ్లోకభాష్యే, “అచిత్సంసర్గ
వియుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థాన
మిత్యర్థః. తచ్చాపునరావృత్తిరూపమి”తినిర్దేశః, ధామశబ్దస్య ప్రకా
శవాచిత్వాశ్రయణపక్షే “ప్రకృతిసంసృష్టాత్పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపాదా
త్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపతయా ముక్తస్వరూపం పరంధామే” తి ని
ర్దేశః, దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహే “సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావా
ప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే” తినిర్దేశశ్చ న కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రత్యగాత్మ
స్వరూపవిషయః. అపితు సంప్రతిపన్నముక్తాత్మస్వరూపవిషయ ఏవ. ‘అ
త స్తత్రోక్తం స్వరూపేణావస్థితత్వాత్తృతీయపర్వనివిష్టత్వాపరిచ్ఛిన్నజ్ఞా

నహూపత్వసర్వకర్మవినిర్ముక్తత్వాది విశేషణం నిమిత్తీకృత్య దర్శితని ర్దేశబలేన కైవల్యార్థిప్రాప్యభూత ప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తేర్ని శ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిరూపత్వం బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వఞ్చ న నిర్ధా రయితుం శక్యమితి వాచ్యమ్ - తాదృశనిర్దేశానాం తత్తత్ప్రకరణ బలాదేవ కైవల్యార్థిప్రాప్యవిషయతాయాస్స్పష్టత్వాత్ ॥ ౬౩ ॥ తథాహి - గీతాష్టమాధ్యాయవింశైకవింశశ్లోకయోరవతరణికాయాం "అథ కైవల్యంప్రాప్తానామపి పునరావృత్తిర్నవిద్యత ఇత్యాహే" త్యభిధాయ, వ్యాఖ్యానభాగే క్రియమాణస్య "అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితమి" త్యాదిప్రాగుదాహృతనిర్దేశద్వయస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యవిషయత్వమాపణ్డితపామరమఖిలానామతిస్ఫుటమేవేతి నతదపహ్నోతుం శక్యమ్॥ ౬౪॥ నచ గీతాశాస్త్రే జిజ్ఞాసుశబ్దితకైవల్యార్థినస్తాత్పర్యచన్ద్రికోక్తరీత్యా పఞ్చాగ్నివిద్రూపతాయా ఏవాస్మదభిమతతయా తస్యచ మధ్యే చిరకాలం కైవల్యానుభవస్వీకారేఽపి పశ్చాదన్తే జ్ఞాన్యవిశిష్టసత్ప్రతిపన్నముక్తిదశాయా ఏవాస్మాభిస్స్వీకారేణోక్త నిర్దేశద్వయస్య తాదృశదశావిషయత్వాన్నానేన భవదభిమతసిద్ధిరితి వాచ్యమ్ - అవతారికాయాం "అథకైవల్యంప్రాప్తానామపి పునరావృత్తిర్నవిద్యత ఇత్యాహే"త్యుక్త్వా వ్యాఖ్యానస్థదర్శితనిర్దేశద్వయస్యావతారికోక్తకైవల్యప్రాప్తిదశావిషయకత్వస్యావశ్యకత్వాత్; "పునరావృత్తిర్నవిద్యత" ఇత్యవతారికానిర్దేశానుగుణేన "తచ్చాపునరావృత్తిరూపమి" తివ్యాఖ్యానస్థనిర్దేశేన కైవల్యప్రాప్తిదశావిషయకత్వస్య ప్రస్ఫుటమేవ ప్రత్యభిజ్ఞాప్యమానత్వాత్; అవతారికాయాం శ్లోకప్రతిపాద్యతయా యా దశోక్తా - వ్యాఖ్యానస్య తద్దశావిషయకత్వమస్వీకృత్య దశాన్తరవిషయకత్వస్వీకారేఽవతారికాయా ఏవాసఙ్గతత్వాపత్తేః; అవతారికోక్తకైవల్యప్రాప్తిదశాస్వరూపమనభిధాయైవ దశాన్తరాభిధానే కారణాభావాత్; తాదృశదశాతో దశాన్తరవిష

యకత్వాభిధానే తత్ర గమకలేశానుపలంభాచ్చ ॥ ౬౫ ॥ ఏవం “పు
రుషస్సపరః పార్థే” త్యాద్యుత్తరశ్లోకావతారికయా “జ్ఞానినః ప్రా
ప్యన్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహే” త్యేవంరూపయా,-పూర్వం విం
శైకవింశశ్లోకద్వయం కైవల్యార్థిప్రాప్యవిషయమ్, ఉత్తరో ద్వావిం
శశ్లోకో జ్ఞానిప్రాప్యవిషయః, తచ్ఛబ్దపరామృష్టపూర్వశ్లోకప్రతిపాద్య
కైవల్యార్థిప్రాప్యాదుత్తరశ్లోకప్రతిపాద్యజ్ఞానిప్రాప్యమత్యన్తవిలక్షణం-
ఇత్యంశస్య స్ఫుటమేవ సిద్ధ్యా పూర్వశ్లోకభాష్యస్థదర్శితనిర్దేశద్వ
యస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యభూతకైవల్యదశాపన్నప్రత్యగాత్మస్వరూప
విషయకత్వం న కథఞ్చిదప్యపహ్నోతుం శక్యమ్ ॥ ౬౬ ॥ ప్రాగుక్త
వేదార్థసఙ్గ్రహఘటకతృతీయనిర్దేశోఽపి కైవల్యార్థిప్రాప్యదశావి
షయఏవ - తద్ఘటకస్య సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపశబ్దస్య వేదార్థ
సఙ్గ్రహే “సర్గస్థిత్యన్తకాలేష్వి” త్యాదిప్రాగుదాహృతవిష్ణుపురాణ
శ్లోకఘటకపరమపదశబ్దార్థవిషయత్వాత్; తాదృశపరమపదశబ్దస్య
ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపపరతయా తత్రైవ భాష్యకారైర్వివృత
త్వాత్; ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్యైవ కైవల్యార్థిప్రాప్యతయా
సర్వత్ర భాష్యకారైరభిధానదర్శనాచ్చ ॥ ౬౭ ॥ కిఞ్చ-పరమపదశబ్దేన
పరమప్రాప్యత్వేనైవాకారేణ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్యాపి ప్రతిపా
ద్యతాయా వేదార్థసఙ్గ్రహే నిర్ణీతతయా తస్య కైవల్యార్థ్యపేక్ష
యైవ ప్రాప్యతానిర్దేశస్య సర్వత్ర ప్రసిద్ధత్వాత్ - ఇహ పరమపదశబ్దేన
వివక్షితం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపం కైవల్యార్థిప్రాప్యమేవ, నతు
జ్ఞానిప్రాప్యమ్- జ్ఞాన్యపేక్షయా ప్రాప్యతానిర్దేశస్య పరమపురుషఏవ
సర్వత్ర ప్రసిద్ధత్వాత్ - ఇతిహి సునిశ్చయమ్ ॥ ౬౮ ॥ అతఏవహి గీతాశా
స్త్రేసప్తమాధ్యాయే షోడశశ్లోకభాష్యే జిజ్ఞాసుశబ్దవివరణే “ప్రకృతివి
యుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛురి” తి, జ్ఞానిశబ్దవివరణే “భగవన్తమేవ పర
మప్రాప్యం మన్వాన” ఇతిచ తత్తత్ప్రాప్యనిర్దేశస్స్ఫుటమేవ కృతః॥

౧౯ ॥ ఏవమష్టమాధ్యాయే పరమధామశబ్దితప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపలక్షణప్రాప్యనిష్కర్షపరస్య వింశైకవింశశ్లోకద్వయస్య “అథ కైవల్యం ప్రాప్తానామపి పునరావృత్తిర్నవిద్యత ఇత్యాహే” త్యవతారికయా కైవల్యార్థిప్రాప్యవిషయత్వం, తత ఉత్తరస్య “పురుషస్స పరః పార్థే”త్యాదిద్వావింశశ్లోకస్య పరమపురుషలక్షణప్రాప్యనిష్కర్షపరస్య “జ్ఞానినః ప్రాప్యస్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహే”త్యవతారికయా జ్ఞానిప్రాప్యవిషయత్వఞ్చ భాష్యకారైర్భాషితమ్ ॥ ౨౦ ॥ ఏవం కార్యాధికరణప్రథమసూత్రదీపే సిద్ధాన్తనిరూపణే “పఞ్చాగ్నివిదో హి ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తే చ తత్ప్రాప్య పునర్ననివర్తన్తే. పరం బ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరం బ్రహ్మైవ ప్రాప్య పునర్ననివర్తన్త” ఇతి గ్రన్థేఽపి, పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దవివక్షితానాం కైవల్యార్థినాం ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రాప్యతా, పరబ్రహ్మోపాసీనశబ్దవివక్షితానాం జ్ఞానినాం పరిపూర్ణపరబ్రహ్మణ ఏవ ప్రాప్యతా చ స్ఫుటమేవ దర్శితా ॥ ౨౧ ॥ యద్యపి పఞ్చాగ్నివిదామాత్మప్రాప్తౌ బ్రహ్మప్రాప్తిః జ్ఞానినాం బ్రహ్మప్రాప్తావాత్మప్రాప్తిశ్చాన్తర్భూతాఽస్తీత్యవగమ్యతే- తథాపి పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపమేవ ప్రధానప్రాప్యమ్; జ్ఞానినాన్తు పరం బ్రహ్మైవ ప్రధానప్రాప్యమ్. అతో యథోక్తరీత్యా నిర్దేశ ఇత్యవధేయమ్ ॥ ౨౨ ॥ అపి చ “సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే”త్యత్ర సర్వకర్మవినిర్ముక్తత్వేన హేతునా కథఞ్చిత్సమర్థ్యమానమాత్మస్వరూపావాప్తేర్భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యం కైవల్యార్థిప్రాప్యాత్మస్వరూపవిషయమేవ - ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తీచ్ఛయా తదుపాసకత్వేన సమన్తతః ప్రమా[illegible]ప్రసిద్ధానాం కైవల్యార్థినామాత్మస్వరూపావాప్తావేవ భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యస్య న్యాయసఞ్చారేణ సమర్థనసాపేక్షత్వాత్; భగవత్ప్రాప్తీచ్ఛయా తదుపాసకత్వేనైవ సమన్తతః ప్ర

మాణప్రసిద్ధానాం జ్ఞానినాన్తు స్వాత్మస్వరూపావాప్తౌ భగవత్ప్రాప్తిసా
హిత్యస్య సర్వతస్సిద్ధస్య న్యాయసఞ్చారేణ సమర్థననిరపేక్షత్వాచ్చ॥
౨౩ ॥ ఏవం విష్ణుపురాణే ప్రథమాంశే ద్వావింశాధ్యాయే "సర్గస్థి
త్యన్తకాలేషు" ఇత్యాద్యుదాహృతైకచత్వారింశశ్లోకే "పరమంపదం
తస్యాగుణమ్మహది" ఇత్యారభ్య "తద్బ్రహ్మపరమంయోగీ" ఇత్యాదిచతుష్ప
ఞ్చాశశ్లోకాన్తగ్రన్థే, కైవల్యార్థిశబ్దితాత్మయోగి జ్ఞానిశబ్దితభగవద్యో
గిరూపాధికారిద్వయప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మస్వరూపభ
గవత్స్వరూపైతదుభయ ప్రతిపాదనపరే ద్విపఞ్చాశశ్లోకాన్తభాగస్య
కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపపరత్వం, తతఉపరి త్రిప
ఞ్చాశాదిశ్లోకద్వయాత్మకభాగస్య జ్ఞానిప్రాప్యభగవత్స్వరూపపరత్వఞ్చ
దృశ్యతే ॥ ౨౪ ॥ త్రిపఞ్చాశశ్లోకే "విష్ణ్వాఖ్యంపరమంపదమ్" ఇతినిర్దిష్ట
పరమపదశబ్దవాచ్యస్య విష్ణుస్వరూపాభిన్నతాయాః, "ఏవంప్రకారమ
మలమ్" ఇత్యనేన పూర్వగ్రన్థఘటక పరమపదశబ్దవాచ్యం దృష్టాన్తీకృత్య
తత్తుల్యశుద్ధేః ప్రతిపాదనేన తద్భిన్నతాయాశ్చ ప్రతీతేః - పూర్వగ్రన్థ
ఘటకపరమపదశబ్దవాచ్యస్య, "పరమాత్మన" ఇతి "విష్ణోః" ఇతిచ
షష్ఠ్యన్తశబ్దేన విష్ణోర్వ్యతిరేకనిర్దేశం కృత్వా శరీరవాచినా స్వరూ
పమితినిర్దేశేన తచ్ఛరీరతాప్రతిపాదనముఖేన తదన్తరాత్మకత్వం ప్ర
తిపాద్య విష్ణుస్వరూపాద్భిన్నత్వప్రతిపాదనాత్, పఞ్చచత్వారింశశ్లో
కే పరమబ్రహ్మశబ్దేన సప్తచత్వారింశశ్లోకే బ్రహ్మశబ్దేనచ ప్రకృతివియు
క్తాత్మస్వరూపవాచినా తస్యనిర్దేశాత్, అగుణమితివిశేషణేన గుణమ
యప్రకృతివియుక్తత్వస్య తస్మిన్ స్పష్టమేవ ప్రతిపాదనాచ్చ ప్రకృతివి
యుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూపాభిన్నతాయాః ప్రతీతేః,-పూర్వగ్రన్థ
ఘటకపరమపదశబ్దవాచ్యమేవ పఞ్చచత్వారింశశ్లోకే పరమబ్రహ్మశబ్దేన
నిర్దిశ్య, తద్రూపంప్రాప్యం ప్రాప్తస్యాపునరావృత్తిం ప్రతిపాద్య,
పశ్చాత్తత్ప్రాప్తిసాధనజ్ఞానచాతుర్విధ్యం తాదృశజ్ఞానసాధ్యస్య ప్రాక్

పరమపద పరమబ్రహ్మశబ్దనిర్దిష్టాత్మస్వరూపస్య యాథాత్మ్యఞ్చ ప్రద
ర్శ్య, తతః "తత్ర త్వాన్యజ్ఞానబోధేన యోగినో యాన్తి యే లయమ్। సం
సారకర్షణోప్తా తే యాన్తి నిర్బీజతాం ద్విజ" ఇతి ద్విపఞ్చాశశ్లోకే
ప్రాక్పఞ్చచత్వారింశశ్లోకోక్తాపునరావృత్తిం హేతూపన్యాసపూర్వకం
దృఢీకర్తుం ప్రవృత్తే, తత్రేతి తచ్ఛబ్దేన ప్రాక్పరమపద పరమబ్రహ్మాది
శబ్దనిర్దిష్టం నిరూపితయాథాత్మ్యఞ్చ ప్రత్యగాత్మస్వరూపం నిర్దిశ్య,
తస్మిన్ లయం గతానాం యోగినాం పునస్సంసారబీజభూత ప్రకృతిసం
బన్ధ నివృత్తిలక్షణం హేతుముపపాద్య తద్దృఢీకరణాత్ - పునరుత్తర
గ్రన్థఘటకపరమపదశబ్దవాచ్యవిష్ణ్వాఖ్యపరమబ్రహ్మలక్షణప్రాప్యం ప్రా
ప్తస్య యోగినః పృథగపునరావృత్తిప్రతిపాదనాచ్చాస్మిన్ ప్రకరణే పూ
ర్వోత్తరగ్రన్థఘటకపరమపదశబ్దౌ భిన్నవిషయావేవ. తత్ర ప్రథమః
ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూపవిషయః. ద్వితీయో విష్ణ్వా
ఖ్యపరబ్రహ్మవిషయః. యథోక్తలక్షణద్వివిధప్రాప్యప్రాప్త్రధికారిణః పృ
థగ్విభజ్యనిర్దేశ్యాపునరావృత్తివర్ణనం శ్రుతిగీతాశాస్త్రాదివ దేవే
హాపి కృతమిత్యవగమ్యతే. అతో యథోక్తరీత్యా వేదార్థసఙ్గ్రహే
విష్ణుపదశబ్దవాచ్యతయా ప్రతిపాదితస్య సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపశబ్దే
ననిర్దిష్టస్య చ ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్తేస్సమర్థ్యమానం
భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యం కైవల్యార్థిప్రాప్యవిషయమేవేతి సుగమమ్॥
౨౫॥ శ్రీవిష్ణుపురాణవ్యాఖ్యాతృభిశ్శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైశ్చ దర్శితవిష్ణు
పురాణప్రకరణం కైవల్యార్థిరూపాత్మయోగి భగవత్ప్రాప్త్యర్థిద్వ
నిరూపభగవద్యోగిలక్షణద్వివిధాధికారి ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపభగ
వత్స్వరూపలక్షణతత్ప్రాప్యద్వయపరతయా స్పష్టమేవ వ్యాఖ్యాతమ్॥
౨౬॥ తత్ర హి "పరమం పదం తస్యాగుణమ్మహాది" త్యేకచత్వారింశశ్లోకా
దిగ్రన్థవ్యాఖ్యానే, "పరమం విరిఞ్చాదిపదాత్. అగుణం-గుణమయప్ర
కృతివియుక్తమ్. మహాత్ అవ్యక్తాత్. పద్యత ఇతి పదం-ముక్తస్వరూపమ్.

తదపి తస్య పరమాత్మనస్స్వరూపమిత్యన్వయః. అత్ర స్వరూపశబ్దో రూపవచనః. స్వంరూపంహి స్వరూపమి" తిపద్దైః, « పరస్తస్మాత్తు భావో న్యోఽవ్యక్తోఽవ్యక్తాత్సనాతన" ఇత్యాది గీతాశాస్త్రతద్భాష్యయోః కైవల్యార్థిప్రాప్యస్వరూపస్యైవేహాపి పరమపదశబ్దవాచ్యస్య విరిఞ్చాది పదలక్షణైశ్వర్యపదాదవ్యక్తశబ్దితప్రకృతితత్త్వాచ్చ పురుషార్థతయోత్కృష్టత్వం ప్రకృతివియుక్తత్వం ముక్తస్వరూపత్వం పరమాత్మశరీరతయా బ్రహ్మాత్మకత్వఞ్చోక్తమ్॥ ౭౭॥ «యోగినో ముక్తికామస్యే"త్యాది పఞ్చచత్వారింశశ్లోకవ్యాఖ్యానే «పరమం బ్రహ్మ ముక్తస్వరూపమ్. సర్వ బ్రహ్మమయో హరి" రితి వచనాత్ప్రకృతిపురుషయోరపి బ్రహ్మత్వమ్. తదపేక్షయా ముక్తస్వరూపస్య పరమబ్రహ్మత్వమి"త్యేవంరూపే, « యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమే"తి గీతాశాస్త్రాంశవ్యాఖ్యానే భాష్యకారోక్తరీత్యా, ప్రకృతితత్సంశ్రపురుషాభ్యాం బ్రహ్మశబ్దితాభ్యాముత్కృష్టరూపతయా పరమబ్రహ్మశబ్దితముక్తస్వరూపస్య తృతీయపర్వరూపత్వమభిహితమ్॥ ౭౮ ॥ «తత్రాన్యజ్ఞానరోధేనే"త్యాది ద్విపఞ్చాశశ్లోకం « ఆత్మయోగినామన్తిమప్రత్యయేనావశ్యం భావ్యమన్యథా పునరావృత్తేరిత్యాహే"త్యవతార్య, తద్వ్యాఖ్యానే, « తత్ర-నిర్వ్యాపారం మిత్యాదినోక్తే నిజస్వరూపే. అన్యజ్ఞానరోధేన - అన్తిమప్రత్యయ బలాత్. యే లయమ్-ఉపాధివియోగమ్. యాన్తి- ఆవిర్భూతస్వరూపా భవన్తీత్యర్థః. కృష్యత ఇతి కర్షణం కేదారః. సంసారకేదారే, ఉప్త-సస్యావాపే. వితుషవ్రీహివదబీజతాం యాన్తీ"త్యేవంరూపే, ఆత్మయోగి శబ్దితానాం కైవల్యార్థియోగినాం, సర్వోపాధివినిర్మోకతః ప్రాప్తే స్వస్వరూపావస్థితాత్మస్వరూప ఏవ ప్రధానప్రాప్యత్వబుద్ధ్యా పర్యవసన్నానామావిర్భూతస్వరూపత్వం సంసారబీజభూతప్రకృతిసంసర్గనిశ్శేషనివృత్త్యా పునస్సంసారగన్ధరాహిత్యఞ్చ ప్రతిపాద్య, తతః «ఏవం ప్రకారమమలమి " త్యాది త్రిపఞ్చాశశ్లోకం, « అథ భగవతస్స్వరూప

మూహే" త్యవతారికయాజ్ఞానిలక్షణాధికార్యన్తరప్రాప్యభగవత్స్వరూప
విషయం ప్రతిపాద్య" తతః "తద్బ్రహ్మపరమంయోగీపునర్నావర్తతే
యత" ఇత్యాదిజ్ఞాన్యపునరావృత్తి ప్రతిపాదనపరచతుష్పఞ్చాశశ్లోక
వ్యాఖ్యానే, "యోగీ-భగవద్యోగీ. అస్యాప్యన్తిమప్రత్యయేన భగవతిలీన
వృత్తిర్ద్రష్టవ్యే" త్యేవంరూపే, భగవద్యోగిశబ్దితజ్ఞాన్యధికారిణో భగ
వత్స్వరూపఏవ ప్రధానప్రాప్యత్వబుద్ధ్యా పర్యవసన్నత్వలక్షణోలయో
భిహితః ॥ ౭౯ ॥ తథాచేత్థంవ్యాకుర్వద్భిశ్శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైర్దర్శిత
శ్రీవిష్ణుపురాణప్రకరణస్య గీతాశాస్త్రసమానప్రకరణత్వేన వ్యాఖ్యా
నాద్యథోక్తపరమపదశబ్దస్య తత్సమానవిషయస్య వేదార్థసఙ్గ్రహస్థ
సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపశబ్దస్యచ కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రకృతివియు
క్తాత్మస్వరూపవిషయత్వమేవ సిద్ధంభవతి ॥ ౮౦ ॥

ఏవం ద్రావిడవేదతదఙ్గోపాఙ్గరూపదివ్యసూరిప్రబన్ధేషు తద్వ్యా
ఖ్యేషుచ పరశ్శతస్థలేషు తైస్తైరాచార్యైః కైవల్యమ్మోక్షఇత్యేవ
స్పష్టతరముద్ఘుష్యతే ॥ ౮౧ ॥

ఏవం శ్రుతప్రకాశికాచార్యైరపి శ్రీభాష్యద్వితీయశ్లోకవ్యాఖ్యా
నే, "సఞ్జీవినీమితి-జీవనమ్-ఉజ్జీవనమ్-సంసారోన్మూలనమ్. సమితికైవల్య
వ్యావృత్తిరి" తి వదద్భిరైశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభరూపాణాం త్రయా
ణాంపురుషార్థానాం జీవనోజ్జీవనసఞ్జీవనరూపతామభిప్రేత్యోజ్జీవన
శబ్దవివక్షితకైవల్యస్య సంసారోన్మూలనరూపత్వాభిధానాత్కైవల్యస్య
నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వం స్పష్టీకృతమ్॥౮౨॥
ఇత్థం ప్రమాణగణైః పూర్వాచార్యగ్రన్థైశ్చ కైవల్యపురుషార్థస్య
నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపతాయాంస్ఫుటమవగమ్య
మానాయాం కథంవా కేవలేనతర్కేణాఽచిత్సంసర్గసద్భావం సాధ
యితుముద్యుఞ్జతే భవన్తః. "నహి వచనవిరోధే న్యాయఃప్రభవతీ"
తిహి న్యాయవిదః. "కిమస్యాఽచిత్సంసర్గే ప్రమాణమి" త్యాదినాచా

స్మిన్విషయే తస్యైకశరణైర్భవద్భిరేవ తర్కేతరప్రమాణాభావో ద
ర్శితః. అసత్యామపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ "శ్రుతేస్తు శబ్దమూలత్వాత్" ఇతి
కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణే ద్వితీయసూత్రే సూత్రకారాభిహితన్యాయే
నాతీన్ద్రియేఽర్థే యథాశ్రుతిప్రతిపత్తేరేవ కార్యతయా బ్రహ్మప్రాప్తావపి
భాష్యకారైః ప్రమాణతర్కాదిభిస్స్థాప్యమానాయాం కాత్స్న్యేన తద
భావం స్వబుద్ధ్యైవ కల్పయిత్వా తదన్యథానుపపత్త్యా ప్రకృతిసంసర్గ
సద్భావసమర్థనఞ్చాతీవ హేయమిత్యలమప్రతిష్ఠితకుతర్కనిరసనేన ॥
౮౩ ॥ ఏవం కైవల్యస్య నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరూపతాయా ఘణ్టాపథ
సిద్ధతయా తత్ప్రాప్తస్య స్వాభావికరూపావిర్భావసర్వజ్ఞత్వాదికమిష్ట
మేవేతి తదాపాదనమయుక్తమేవ - గీతాష్టమాధ్యాయవింశైకవింశశ్లో
కభాష్యే, "అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితమ్ముక్తస్వరూపమి"
త్యనేన స్వస్వరూపావిర్భావస్య, "అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపతయా ముక్త
స్వరూపమి"త్యనేన సర్వజ్ఞత్వస్య చ భాషితత్వాత్ ; దర్శితవిష్ణుపురా
ణప్రకరణస్థపఞ్చశ్లోకవ్యాఖ్యానే చాత్మయోగినామావిర్భూతస్వరూ
పత్వస్య శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యైరప్యభిహితత్వాచ్చ; ప్రకృతిసంబద్ధనివృత్త్యేక
నిర్వాహ్యస్య కస్యాప్యపహ్నవాయోగాత్తాదృశదశాపన్నస్య తత్స్వీకా
రే బాధకప్రమాణాభావాచ్చ ॥ ౮౪ ॥

"సర్వకర్మవినిర్మోక్షే ముక్తిభేదః కథం భవేత్ । కర్త్రైకదేశయో
గేతు న ముక్తిర్భుక్తిభేదవది"తి స్తోత్రభాష్యోక్తమపి నయుక్తమ్ - సర్వ
కర్మవినిర్మోక్షేఽపి సాలోక్య సామీప్య సారూప్య సాయుజ్యరూపమోక్ష
భేదస్య ప్రామాణికత్వేన జిజ్ఞాసుజ్ఞానినోరపి ప్రమాణానురోధేన పరస్ప
రవిలక్షణమోక్షభేదస్వీకారే క్షత్యభావాత్ ॥ ౮౫ ॥ నిరూపయిష్యతే
చేదముపరిష్టాద్యథావసరమ్ ॥ ౮౬ ॥

ఏవఞ్చ "లోకేషు విష్ణోర్నివసన్తి కేచిత్సమీపమృచ్ఛన్తి చ కేచి
దన్యే । అన్యే తు రూపం సదృశం భజన్తే సాయుజ్యమన్యే స తు మోక్ష

"ఉక్తి" ఇతివచనే సాయుజ్యమాత్రస్య మోక్షత్వవర్ణనం - "ఏతే వై నిరయాస్తాత స్థానస్య పరమాత్మనః" ఇతివచనే సుఖమయానామేవ సతాం బ్రాహ్మాదిలోకానాం పరమాత్మస్థానాపేక్షయా నిరయత్వవర్ణనం యథా తదపకర్షమాత్రాభిప్రాయకం, నతు వస్తుతో నిరయత్వాభిప్రాయకమ్; యథాచ బ్రాహ్మణానామేవ సదస్యభిజనవిద్యావినయాదిసంయుతవిప్రవిషయే - అయం కిలాత్ర బ్రాహ్మణ ఇతివ్యపదేశ ఇతరేషామపకర్షమాత్రాభిప్రాయకః, నతు బ్రాహ్మణత్వాభావాభిప్రాయకః ;- తథైవ సాలోక్యాదీనామపకర్షమాత్రాభిప్రాయకం, నతు మోక్షరూపత్వాభావాభిప్రాయకమిత్యవధేయమ్॥ ౮౭ ॥ అతఏవ "మోక్షం సాలోక్యసారూప్యసామీప్యం ప్రార్థయే నచ। ఇచ్ఛామ్యహం మహాబాహో సాయుజ్యం తవ సువ్రత [జి ॥ ౨ ॥ ౩౬ ॥] ఇతివచనే సాలోక్యాదిమోక్షత్వవచనం సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౮౮ ॥ ఏతేన రహస్యత్రయసారే పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవాధికార చరమశ్లోకాధికారయోః, "లోకేష్వి"త్యాదివచనే సాయుజ్యమాత్రస్య మోక్షత్వవర్ణనముపజీవ్య, సాలోక్యాదిభాజాం తత్రతత్ర కృతముక్తిత్వవ్యపదేశస్య క్రమేణ ముక్తిసిద్ధ్యభిప్రాయకతయా గౌణత్వవర్ణనమ్, సాలోక్యాదిత్రయస్య పరమపదేతరస్థలానుభావ్యతాయాః సాయుజ్యమాత్రస్య పరమపదానుభావ్యతాయాశ్చ వర్ణనఞ్చ నిరస్తమ్ - దేవతాన్తరసాలోక్యాదీనామేకత్రైవానుభావ్యానామివ విష్ణుసాలోక్యాదీనామప్యేకత్రైవానుభావ్యానాం విప్రకృష్టత్వసన్నికృష్టత్వాభ్యాం తత్తదసాధారణాకారాన్తరైశ్చ వ్యావృత్తతాయాః ప్రామాణికత్వేఽపి లోకభేదానుభావ్యత్వలక్షణవైషమ్యస్య కేనాపి ప్రమాణేనాసిద్ధేశ్చ ॥ ౮౯ ॥ "లోకేష్వి"త్యాదివచనే యాదృశవిష్ణోస్సాయుజ్యం వివక్షితమ్-తాదృశవిష్ణోరేవ సాలోక్యాదికం వివక్షితమితి ప్రతియోగ్యైక్యప్రతీత్యా సాలోక్యాదీనాం మూర్త్యన్తరసంబన్ధిత్వం లోకాన్తరానుభావ్యత్వమ్, సాయుజ్యమాత్రస్య పరమపదనాథ

పరవాసుదేవసమ్బన్ధిత్వం పరమపదానుభావ్యత్వఞ్చేతి కల్పనమయుక్తమ్ - వచనతస్తదలాభాత్ ; ఏకైకస్మిన్నేవ లోకేష్వేకైకవిధభగవత్సమ్బన్ధినాం సాలోక్యాదీనాం చతుర్ణాం తత్తదధికార్యనుభావ్యానాం సమ్భవేన భిన్నలోకానుభావ్యత్వస్వీకారనిబన్ధనాయోగాచ్చ ॥ ౯౦ ॥

ఏవంచ పరమపద ఏవ సాలోక్యాదీనాం చతుర్ణాం సమ్భవేన తత్తదధికారిణాం తత్ర ప్రకృతిసమ్బన్ధగన్ధాభావేన తదీయముక్తత్వవ్యపదేశస్య క్రమేణ ముక్తిసిద్ధ్యభిప్రాయకతయా గౌణత్వకల్పనమప్యనావశ్యకత్వేనాయుక్తమేవ ॥ ౯౧ ॥

ఏవం శ్రీపరాశరభట్టార్యైరపి శ్రీసహస్రనామభాష్యే, "ముక్తానాం పరమా గతిరి"తి ద్వాదశనామవ్యాఖ్యానావసరే, "ప్రకృతిబన్ధావిద్యాకర్మసంస్కారరుచివిపాకేభ్య ఆవరణేభ్య ఏకాన్తతోఽత్యన్తఞ్చ విశ్లిష్టా ముక్తా" ఇత్యారభ్య మహతా విస్తరేణ ముక్తిశబ్దం సర్వప్రకారప్రకృతిసమ్బన్ధనిశ్శేషనివృత్తిమత్పరం వ్యాఖ్యాయ, అన్తే "పరమేతి విశేషణేన ముక్తానామేవ కేషాఞ్చిదర్వాచీనా గతిర్గమ్యతే. గృహ్యతే చ నిర్ముక్తజరామరణాత్మకైవల్యలక్షణా "జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే" ఇతీ, త్రిగ్రన్థే "ముక్తానామేవ కేషాఞ్చిది"తి నిర్దేశేన కైవల్యనిష్ఠానపి యథోక్తలక్షణముక్తిశబ్దార్థాన్తఃపాతితామేవ జ్ఞాపయిత్వా జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థాదర్వాచీనపురుషార్థస్య తేషామభిధానాత్ - కైవల్యేఽపి సర్వప్రకారప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిరూపమేవ; తథాసత్యపి తన్నిష్ఠానాం జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థాదపకృష్ట ఏవ పురుషార్థ ఇతి పరావరపురుషార్థభేదసమ్భవో నిరూపితః ॥ ౯౨ ॥

స్తోత్రభాష్యే చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యానే భోగాపవర్గపదయోః, "భోగ ఇహ స్వర్గస్వారాజ్యాదిసుఖానుభవస్స్వాత్మానన్దానుభవశ్చే"తి "అపవర్గస్సర్వకర్మాత్యన్తోచ్ఛేదేన నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిలక్షణపరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవ" ఇతి చ వ్యాఖ్యానం కుర్వద్భిః పూర్వపక్షిభిః కై

వల్యస్య భోగపదార్థాన్తర్భూతతాయాః, భగవత్ప్రాప్తిమాత్రస్యా
పవర్గశబ్దార్థతాయాశ్చ వర్ణనం సర్వపూర్వాచార్యసంప్రదాయ
శైలీవిరుద్ధస్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృమ్భితం, పూర్వాచార్యవ్యాఖ్యానవి
రుద్ధఞ్చేతి ప్రాగేవ తృతీయతరఙ్గ పఞ్చదశాదివాక్యద్వయే నిరూపితమ్॥
౯౩॥ అతఏవ తత్త్వత్రయరహస్యవ్యాఖ్యానే తృతీయప్రకరణే "ధర్మా
ర్థకామమోక్షాఖ్యచతుర్విధఫలప్రద" ఇతీశ్వరవిశేషణవ్యాఖ్యానావ
సరే, "కామో నామైహికపారలౌకికభోగ్యపదార్థానుభవసుఖమ్.
మోక్షో నామాత్మానుభవ భగవదనుభవావి" తి కామపదం భోగైశ్వర్య
మాత్రపరం వ్యాఖ్యాయ మోక్షపదం కైవల్యభగవల్లాభోభయపరమేవ
వ్యాచఖ్యౌ ప్రమాణపూర్వాచార్యసంప్రదాయానురోధేన భగవాన్
వరవరమునిః ॥ ౯౪ ॥ అతఏవచ; భోగా ఇమే విధిశివాదిపదఞ్చ కిఞ్చ
స్వాత్మానుభూతిరితి యా కిల ముక్తిరుక్తే" త్యాదివరదరాజస్తవైకాశీతి
తమశ్లోకే, భోగశబ్దేన బ్రహ్మలోకాన్తర్కృతైశ్వర్యం నిర్దిశ్య ముక్తి
శబ్దేనైవ కైవల్యం నిర్దిష్టం శ్రీవత్సాఙ్కమిశ్రైరపి॥ ౯౫॥

యదపి-న్యాయసిద్ధాఞ్జనే, "నన్వేవం నిశ్శేషకర్మక్షయాభావా
త్కైవల్యం ప్రాప్తో నముక్తస్స్యాత్. సత్యమముక్తఏవ సః- మోక్షస్య
పరమాత్మానన్దానుభవరూపత్వాత్; తస్య బ్రహ్మానన్దానుభవాభావాత్;
స్వానన్దమాత్రానుభవాత్. స్వానన్దమాత్రానుభవశ్చ "యోగినామ
మృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషిణశ్చ య" ఇతిభగవత్పరాశరవచనాత్
అతో ముక్తివ్యతిరిక్తమనపాయి యోగసాధ్యమైశ్వర్యం కైవల్యమి"తి
వరదవిష్ణుమిశ్రగ్రన్థముదాహృత్య కైవల్యస్య మోక్షరూపత్వాభావవ
ర్ణనమ్ ॥ ౯౬ ॥ తదప్యయుక్తమ్ - వరదవిష్ణుమిశ్రాణామపి కైవల్య
స్య ప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తిరూపత్వాభావే తాత్పర్యానవగ
మాత్; అన్యథాఽనపాయిత్వాభిధానాసఙ్గతేః; పరన్తు "ముక్తిర్మోక్షో
మహానన్ద" ఇత్యాదికోశస్వారస్యేన ముక్తిమోక్షాదిశబ్దానామనవధికా

తిశయానన్దరూఢిశక్తిసద్భావమాశ్రిత్య - అనవధికాతిశయానన్దఏవ
మోక్షః - యోగరూఢిభ్యాం తత్రైవ ముక్తిమోక్షాదిశబ్దానాం ముఖ్య
త్వావగమాత్. తాదృశశ్చానన్దః పరబ్రహ్మానుభవఏవ. స్వాత్మానుభవ
స్తు కర్మసాధ్యసాపాయైశ్వర్యేభ్యస్స్వయం యోగసాధ్యత్వానపాయి
త్వాభ్యాం వ్యావృత్తశీలోఽపి పరబ్రహ్మానుభవాదత్యన్తాపకృష్టతయా
సాతిశయానన్దరూపత్వేన మోక్షశబ్దముఖ్యార్థో న భవితుమర్హతి-ఇ
త్యేతావన్మాత్రఏవ తాత్పర్యాచ్చ ॥ ౯౭ ॥ అతఏవహి త్రైః “ సత్త్వమ
ముక్తఏవస” ఇత్యుక్తముక్తత్వం మోక్షస్య పరమాత్మానన్దానుభవ
రూపత్వమాశ్రిత్య తదభావేనైవ సమర్థ్యతే; నతు ప్రకృతిసంసర్గ
సద్భావోపపాదనేనేత్యవగమ్యతే ॥ ౯౮ ॥ “నిశ్శేషకర్మక్షయాభావా
ది”తి హేతూక్తిరపి,- కేవలస్య భగవత్ప్రాప్తివిశేషప్రతిబన్ధకః కైవల్య
హేతుభగవత్సఙ్కల్పవిశేషః. సోఽపి కర్మవిశేష - ఇతి తాదృశకర్మస
ద్భావేన పరమాత్మానన్దానుభవాభావసాధనముఖేనైవ ముక్తత్వాభా
వోపపాదనార్థా ॥ ౯౯ ॥ కైవల్యస్యైశ్వర్యరూపత్వోక్తిరపి నప్ర
కృతిసంబన్ధసద్భావసాధికా - భోగైశ్వర్యరూపతాయాఏవ తత్సాధక
త్వాత్; అన్యథా పరిపూర్ణపరబ్రహ్మానన్దానుభవస్యాపి ముక్తైశ్వర్య
రూపతాయా భాష్యాదిసిద్ధతయా తన్నిష్ఠస్యాపి తద్దశాయాం ప్రకృతి
సంసర్గసిద్ధిప్రసఙ్గాత్; అపితు - మహానన్దరూపత్వాభావేన మోక్ష
వ్యావృత్తం, అనపాయిత్వయోగసాధ్యత్వాభ్యాం కర్మసాధ్యసాపాయై
శ్వర్యేభ్యో వ్యావృత్తం కైవల్యమపికిఞ్చిద్విజాతీయమైశ్వర్యమిత్యేతావ
న్మాత్రాభిప్రాయికా-ఇత్యవగమ్యతే॥ ౧౦౦ ॥ ఏతావన్మాత్రేణ కైవల్యస్య
ప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తిరూపత్వేనధాత్వర్థరూపత్వ సంభవాత్,
కైవల్యశబ్దస్య మోక్షాదిశబ్దపర్యాయతాపఠనస్వారస్యాత్, కైవల్యస్య
మోక్షత్వేన బహుప్రమాణపూర్వాచార్యగ్రన్థేషు నిర్దేశదర్శనాచ్చ
మోక్షశబ్దస్య ప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తిపరస్య యోగశక్త్యై ప్ర

_ప్తం సర్వపూర్వాచార్యసంప్రతిపన్నం కైవల్య భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థద్వయసాధారణత్వం నైతేషామనభిమతమితి సువచమ్॥౧౧॥ అతఏవార్థపఞ్చకరహస్యే లోకాచార్యైరపి - కైవల్యం దుఃఖాకరాచిత్సంసర్గనివృత్తినిబన్ధనదుఃఖనివృత్తిమాత్రేణ మోక్షఇతి వ్యపదిశన్తి-ఇతి వదద్భిః, "సా విద్యా యా విముక్తయ" ఇత్యాద్యుక్తన్యాయేన భగవత్ప్రాప్తేరేవ పరమమోక్షతయా మోక్షశబ్దనిర్దేశార్హత్వం స్వయముపగమ్యాపి ప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వం కైవల్యస్యాఙ్గీకృతమేవ ॥ ౧౨ ॥ భాష్యకారైస్సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిరిత్యత్ర కైవల్యార్థప్రాప్యాత్మస్వరూపస్య సర్వకర్మవినిర్ముక్తత్వవర్ణనం "పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ" త్యాదిశ్రుత్యుక్తరీత్యా పుణ్యపాపలక్షణ సర్వకర్మవినిర్మోకవిషయమితి నవిరోధః ॥ ౧౩ ॥

అథ కైవల్యనిష్ఠస్య సుదూరమపి గత్వా భవద్భిరపి జ్ఞానిప్రాప్యభగవదనుభవవిశేషానభ్యుపగమేన తత్ప్రతిబన్ధకకర్మవిశేషసద్భావస్యావశ్యకతయా కైవల్యస్య సర్వకర్మవినిర్మోకలక్షణమోక్షరూపతా దురుపపాదైవ - ౧ - భాష్యకారాణామపి వేదార్థసఙ్గ్రహే "సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే" త్యాదికం వదతాం సర్వకర్మవినిర్మోకఏవ మోక్షశబ్దార్థతయాభిమతఇత్యవగమ్యతే -౨- "నన్వేవం నిశ్శేషకర్మక్షయాభావాత్కైవల్యంప్రాప్తో నముక్తస్స్యాత్ - సత్యమముక్తఏవస" ఇతివదతాం వరదవిష్ణుమిశ్రాణామపి సర్వకర్మవినిర్మోకస్యైవ మోక్షశబ్దార్థత్వమభిమతమ్ - ౩ - అతః కైవల్యస్య మోక్షరూపత్వమేవ దురుపపాదమితిచేత్ - ఇదమత్రావధేయమ్.— స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిరేవ మోక్షశబ్దార్థః. కైవల్యస్య తద్రూపత్వమస్తీత్యేవ ప్రామాణికమ్-౧-అతఏవ గీతాసప్తమాధ్యాయైకోనత్రింశశ్లోకే "జరామరణమోక్షాయే"తి

కైవల్యనిర్దేశో భగవతైవ కృతః - ౨ - అతఏవచ భాష్యకారైస్త త్పదం "ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపదర్శనాయే"తి వ్యాఖ్యాతమ్ -౩- అతఏవచ తైరన్యత్రాపి సర్వత్ర ప్రకృతివియుక్తత్వరూపమేవ కైవల్య స్వరూపమభిధీయతే -౪- "పరాభిధ్యానాత్తు తిరోహితం తతో హ్యస్య బన్ధవిపర్యయౌ"॥ ౩ ॥ ౨ ॥ ౪ ॥ "దేహయోగాద్వా సోఽపి"॥౩॥౨॥ ౫ ॥ ఇతి సన్ధ్యాధికరణచతుర్థపఞ్చమసూత్రాభ్యాం తద్భాష్యేణచ జీవస్య బన్ధమోక్షౌ పరమపురుషసఙ్కల్పాయత్తస్వరూపయాథాత్మ్య తిరోధాయకప్రకృతిసమ్బన్ధతన్నివృత్తిరూపావేవ స్పష్టం నిరూపితౌ -౫- "పరాభిధ్యానాత్ - పరమపురుషసఙ్కల్పాత్. అస్య-జీవస్య. స్వాభావికం రూపం తిరోహితమ్ - అనాదికర్మపరమ్పరయా కృతాపరాధస్య హ్యస్య స్వాభావికం కల్యాణరూపం పరమపురుషస్తిరోధాపయతి. తతః - తత్సఙ్కల్పాదేవహి. అస్య - జీవస్య. బన్ధమోక్షౌ స్రుతా" వితి చతుర్థసూత్రభాష్యేణ, "సోఽపి-తిరోభావః. దేహయోగద్వారేణవా భవతి-సూక్ష్మాచిచ్ఛక్తిద్వారేణవా. సృష్టికాలే దేహాపన్నాచిద్వస్తునా సంయోగాద్భవతి, ప్రళయకాలే నామరూపవిభాగానర్హసూక్ష్మాచిద్వస్తుయోగాది"తి పఞ్చమసూత్రభాష్యేణచాయమర్థస్స్పష్టః- ౬- ఉక్తఞ్చ జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యే లఘుసిద్ధాన్తారమ్భే "యదుక్తమవిద్యానివృత్తిరేవ మోక్షః. సాచ బ్రహ్మవిజ్ఞానాదేవ భవతీతి తదభ్యుపగమ్యత" ఇతి-౭ - సమ్పద్యావిర్భావాధికరణ ద్వితీయసూత్రభాష్యవ్యుక్తిమ్ - "అతో నిత్యప్రాప్తస్యాపి స్వరూపస్య కర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్య తిరోధాననివృత్తిరత్రాభినిష్పత్తిరుచ్యత" ఇతి, "అతః కర్మణా సమ్బద్ధస్య పరఞ్జ్యోతిరుపసమ్పద్య బన్ధనివృత్తిరూపా ముక్తిస్స్వేనరూపేణాభినిష్పత్తిరుచ్యత" ఇతిచ - ౮ - అత్ర సర్వత్ర స్వరూపయాథాత్మ్య తిరోధాయకప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తిరేవ మోక్షఇతి స్పష్టం ప్రతిపద్యతే ౯ - అత్ర బన్ధనివృత్తిరూపముక్తేస్స్వరూపాభినిష్పత్తిరూపత్వవర్ణ

నం సిద్ధాన్తే భావాన్తరస్యైవాభావరూపత్వాభిప్రాయేణ-౧౦-అత్త్రా
ధికరణచరమసూత్రభాష్యే “త్రయ్యన్తనిష్ణాతాస్త్వి”త్యారభ్యాన్తే జీవ
స్యానాదికర్మరూపావిద్యాతిరోహితస్వరూపస్యావిద్యోచ్ఛేదపూర్వకస్వా
భావికపరమాత్మానుభవమేవ మోక్షమాచక్షత” ఇత్యుక్తిరపి భావాన్త
రస్యాభావరూపత్వేన తిరోధాయకప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తేః పరమాత్మా
నుభవరూపత్వసమ్భవాభిప్రాయికైవ- ౧౧- తథోక్తిరప్యపురుషార్థ
భూతపాషాణకల్పత్వలక్షణమోక్షస్వరూపవాదిప్రత్యర్థిమతనిరసనా
ర్థా - ౧౨ - అత్రోక్తస్వాభావికపరమాత్మానుభవరూపత్వఞ్చ
కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థద్వయసాధారణమేవ - కైవల్య
స్యాపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాభిధానాత్ - ౧౩ - వేదార్థసఙ్గ్రహే
“సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే” త్యత్ర
సర్వకర్మశబ్దేన “పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతి”
“సర్వే పాప్మానః ప్రదూయన్తే” ఇత్యాదివిద్యామాహాత్మ్యపరశ్రుత్యు
క్తపుణ్యపాపలక్షణసర్వకర్మాణి వివక్షితాని - ౧౪ - మీమాంసకమత
ఇవ సిద్ధాన్తే స్వర్గనరకాదిహేత్వపూర్వాఖ్యాదృష్టవిశేషానుపగమా
దిష్టానిష్టహేత్వనుగ్రహనిగ్రహాత్మకపరమపురుషసఙ్కల్పవిశేషాణామే
వ పుణ్యపాపరూపతయాఽభిమతానాం ప్రాగుదాహృతసన్ధ్యాధికరణ
సూత్రతద్భాష్యోక్తరీత్యా స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకప్రకృతి
సంసర్గసమ్పాదనతన్నివర్తనద్వారాబన్ధమోక్షహేతుత్వాచ్చేహ
వివక్షితం సర్వకర్మవినిర్ముక్తత్వం స్వప్రయోజ్యస్వరూపయాథాత్మ్యతి
తిరోధాయకప్రకృతిసంసర్గవత్త్వసమ్బన్ధేన పరమపురుషసఙ్కల్ప
వత్త్వలక్షణకర్మనివృత్తిరూపం సత్ప్రకృతివియుక్తత్వరూపమేవ పర్యవ
స్యతి - ౧౫ - అతఏవ ప్రాక్పఞ్చపఞ్చాశవాక్యోదాహృతవేదార్థస
ఙ్గ్రహగ్రన్థే, “గుణప్రవృత్త్యా పరమం పదం తస్యాగుణమ్మహాది”తి విష్ణు
పురాణవచనస్థపరమపదశబ్దం కైవల్యార్థిప్రాప్యప్రకృతివియుక్తాత్మస్వ

రూపపరం వ్యాఖ్యాయ, తాదృశప్రకృతి వియుక్తాత్మస్వరూపస్యైవ
" సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే " త్యత్ర
సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూప శబ్దేనానువాదః కృతో భాష్యకారైః -
౧౬ - అతస్స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్తి
రేవ మోక్షఇతి భాష్యకారాశయస్స్పష్టః - ౧౭ - ఉదాహృతశ్రీభా
ష్యగ్రన్థభాగైరప్యయమేవాశయః ప్రతిపద్యతే - ౧౮ - " నన్వేవం
నిశ్శేషకర్మక్షయాభావాది " త్యాదివరదవిష్ణుమిశ్రగ్రన్థస్తు ప్రాగస్మదు
క్తరీత్యైవ నిర్వాహ్యః - అన్యథా ప్రాగుక్తరీత్యా స్వప్రయోజ్యస్వ
రూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకప్రకృతిసంసర్గవత్త్వసమ్బన్ధేన పరమ
పురుషసఙ్కల్పవత్త్వస్యైవ కర్మరూపత్వాత్కైవల్యం ప్రాప్తస్య ని
శ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిస్వీకారే కర్మసద్భావస్య దుర్వచత్వాత్ ;
తదస్వీకారే సూక్ష్మాచిత్సంసర్గసద్భావస్వీకారే చ సతి క్షణక్షరణశీల
ప్రకృతిసంసర్గసత్త్వే పునరావృత్తేరవర్జనీయతయా కైవల్యపురు
షార్థస్యానపాయ్యైశ్వర్యరూపత్వకథనాసఙ్గతేః; తస్య సర్వకర్మవినిర్ము
క్తరూపత్వాపునరావృత్తిలక్షణనిత్యపురుషార్థత్వ ప్రతిపాదక భాష్య
కారాదిసర్వపూర్వాచార్యగ్రన్థ శ్రుతిస్మృత్యాదిప్రమాణగణవిరోధస్య
దుష్పరిహరత్వాచ్చ - ౧౯ - వస్తుతస్తు కైవల్యహేతుపరమపురుషస
ఙ్కల్పవిశేషస్య భగవత్ప్రాప్తివిశేషలక్షణపురుషార్థవిశేషప్రతిబన్ధ
కత్వం మోక్షప్రతియోగికర్మరూపత్వంవా దుర్వచమ్- తదసాధారణో
పాసన తదాయత్తసఙ్కల్పవిశేషలక్షణసామగ్ర్యభావాదేవ కైవల్యని
ష్ఠస్య తాదృశపురుషార్థవిశేషాసిద్ధినిర్వాహే కైవల్యహేతుసఙ్కల్ప
స్య తత్ప్రతిబన్ధకత్వకల్పనానావశ్యకత్వాత్ ; కథఞ్చిత్తత్కల్పనేఽపి

ప్రాగుక్తరీత్యా ప్రకృతిసంసర్గద్వారా స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాన
ప్రయోజకసఙ్కల్పస్యైవ తాదృశకర్మరూపత్వేనేదృశసఙ్కల్పవిశేష
స్య తాదృశకర్మరూపత్వాసమ్భవాత్; నిశ్శేషప్రకృతిసమ్బన్ధనివృత్త్యాస
త్త్యామప్యనుభవాన్తరప్రతిబన్ధకయత్కిఞ్చిదనుభవవిశేషహేతుసఙ్క
ల్పవిశేషాణాం తాదృశకర్మరూపత్వస్వీకారే సౌన్దర్యాదిగుణానుభవస్య
కైఙ్కర్యాద్యనుభవప్రతిబన్ధకత్వేన తద్ధేతుసఙ్కల్పస్యాపి తాదృశకర్మ
రూపతాప్రసఙ్గస్య దుర్వారతయా గుణానుభవకైఙ్కర్యనిష్ఠానామపి
సర్వసమ్ప్రతిపన్నముక్తత్వవ్యవహారవిలోపప్రసఙ్గాచ్చ - ౧౦ - తస్మా
ద్యథోక్తరీత్యైవ స గ్రన్థో యథాకథఞ్చిన్నిర్వాహ్యః - ౧౧ - కింబ
హునా.—భాష్యకారాదిప్రాచీనాచార్యగ్రన్థానాం పరమప్రమాణానాం
ప్రమాణాన్తరాణాఞ్చైకకణ్ఠ్యేన కైవల్యస్య మోక్షరూపతాప్రతిపాద
నపరత్వే సతి తద్విరుద్ధార్థకార్వాచీనగ్రన్థస్య న కథఞ్చిదపి ప్రమాణత్వం
సమ్భవతీతి న వరదవిష్ణుమిశ్రగ్రన్థస్య యథోక్తార్థవిపరీతార్థకత్వే
ప్రామాణ్యం సమ్భవతి. తథాత్వే సతి తు జ్ఞానాద్రవ్యత్వాది తదీయవా
దాన్తరవదయమపి వాదో భాష్యకారాదిగ్రన్థవిరుద్ధతయా దుర్లభప్రా
మాణ్యక ఏవేతి, న తతః కైవల్యస్య మోక్షానాత్మకత్వం సుసాధమిత్య
వధీయతామ్ - ౧౨ - ఏతేన న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "నను తాపత్రయా
భిహతోऽయమీశ్వరజ్ఞానాదేవ విశుద్ధిం గతః, తత్కథం విశదస్వాత్మాను
భవదశాయామీశ్వరం విస్మరేదితి చేత్-సమ్యగుక్తమ్. తథాపి కైవల్య
సద్భావే నిర్బన్ధశ్చేత్పూర్వోక్త ఏవ హేతురి" తి నిశ్శేషప్రకృతిసమ్బన్ధని
వృత్త్యనన్తరమపి కైవల్యహేతుభగవత్సఙ్కల్పస్య 'పరమపురుషార్థ
ప్రతిరోధిత్వమాశ్రిత్య దర్శితవరదవిష్ణుమిశ్రగ్రన్థానుసారికల్పాన్తరో

క్తిరపి ప్రత్యుక్తా - ౨౩ - స్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకప్రకృతిస మ్బన్ధనిశ్శేషనివృత్తావపి పురుషార్థభేదసంభవః కైవల్యార్థినో జ్ఞాని ప్రాప్యవిలక్షణభగవదనుభవవిశేషాసంభవశ్చ, విశదతరముపరిష్టాదుపపా దయిష్యత ఇతి ॥ ౧౦౮ ॥ తస్మాదాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషా ర్థః ప్రకృతిసమ్బన్ధనిశ్శేషనివృత్తిలక్షణమోక్షాత్మక ఏవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౦౯ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని
శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత
కార్యాధికరణవాదకల్లోలే కైవల్యమో
క్షాత్మకత్వ తదభావ విషయ తృతీ
యవిప్రతిపత్తివిచారో నామ
పఞ్చమస్తరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

కార్యాధికరణవాదే షష్ఠతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ కైవల్యపురుషార్థస్య సూక్ష్మతమప్రకృతిసంసర్గగర్భత్వమభ్యుపగమ్యైవ కథఞ్చిన్నిత్యత్వముపపాదయితుం శక్యంవా నవేతి చతుర్థవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే.-కైవల్యస్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిలక్షణమోక్షరూపత్వే స్వాభావికరూపావిర్భావమన్తరేణ పర్యవసానాయోగాత్తదావిర్భావేచ జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థాదవిశేషాపత్తేశ్చ తదావిర్భావమన్తరేణైవ పర్యవసానం వాచ్యమిత్యపునరావృత్తివచనస్వారస్యావలమ్బనే సూక్ష్మాచిత్సంసర్గమభ్యుపగమ్య కైవల్యస్య నిత్యసంసారరూపత్వైవాభ్యుపగన్తుముచితా- ౧- శరీరరాహిత్యేఽపి కేవలస్య ప్రళయదశాపన్నస్యేవ సూక్ష్మాచిత్సంసర్గవశాత్సంసారిత్వముపపద్యతే- ౨ - ప్రళయదశాపన్నస్య పునశ్శరీరారమ్భో భవతి. కేవలస్యతు నేత్యేషఏవ విశేషః - ३ - సూక్ష్మాచిత్సంసర్గసత్త్వేఽపి పునశ్శరీరారమ్భాభావస్తు కైవల్యహేతుకర్మజనితభగవత్సఙ్కల్పవిశేషవశాదేవ సమ్భవతి- ౪ - అచిత్సంసర్గస్తు జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థభూతభగవదనుభవవిశేషాభావస్య తన్మూలికాయా మహానర్థత్వాదినావిన్దాయాశ్చ నిర్వాహాయావశ్యమఙ్గీకార్యఏవ కైవల్యే - ౫ - తత్ర మోక్షవ్యపదేశస్తు దుఃఖహేతుభూతదేహేన్ద్రియాదిస్థూలాచిత్సంసర్గలయమాత్రేణ- ౬ - ఇత్థఞ్చ కైవల్యార్థినామపునరావృత్తిశాస్త్రం స్వారసతఏవ నిర్వ్యూఢం భవతీతి ॥ ౨ ॥ ఏతద్విషయోఽత్రోదాహర్తవ్యః పూర్వపక్షిణాం న్యాయసిద్ధాఞ్జనాదిగ్రన్థః ప్రాగేవ పఞ్చమతరఙ్గ ఉదాహృతోఽత్రానుసన్ధేయః॥ ३ ॥ తథాచ కైవల్యపురుషార్థస్య

పునరావృత్తిత్వనిత్యత్వాదిప్రతిపాదకవచనస్వారస్యావలమ్బనే నైవంవా
నిర్వాహః కర్తుం శక్యఇతి తావత్పూర్వః పక్షః ॥ ౪ ॥
అథాత్ర సిద్ధాన్తిపక్ష ఉచ్యతే ॥ ౫ ॥ కైవల్యస్య సూక్ష్మతమ
ప్రకృతిసంసర్గవైశిష్ట్యాభ్యుపగమేన నిత్యత్వం నకథఞ్చిదపి సమర్థయి
తుం శక్యతే- క్షరణశీలాయాః ప్రకృతేస్సంసర్గేసతి పురుషార్థస్యా
నిత్యతాయా అవర్జనీయత్వాత్ ॥ ౬ ॥ అతఏవహి ప్రాప్యవస్తునశ్వ
రత్వానశ్వరత్వాభ్యామేవ పురుషార్థస్యానిత్యత్వం నిత్యత్వఞ్చ గీతా
శాస్త్రాదిష్వభిధీయతఇతి ప్రాగేవ నిరూపితమ్ ॥ ౭ ॥ కార్యాధికరణే
సూత్రకారభాష్యకారాభ్యాం పఞ్చాగ్నివిదామర్చిరాదిగత్యపునరావృ
త్తిశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యైవ తత్క్రతున్యాయసఞ్చారేణ ప్రకృతివి
యుక్తాత్మోపాసకత్వసమర్థనాత్ప్రకృతిసంసర్గసాహిత్యేసత్యనిత్యత్వ
మవర్జనీయమేవ భవతీత్యవగమ్యతే॥ ౮ ॥ యథోక్తం కార్యాధికరణ
నవమసూత్రభాష్యే —"పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాద
ర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చాతఏవ త
త్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధ" మితి॥
౯ ॥ కార్యాధికరణవేదాన్తదీపేఽపి నవమసూత్రవివరణే "అచిన్మిశ్రం
కేవలమచిద్వస్తుచోపాసీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తిర
వర్జనీయే"తి, దశమసూత్రవివరణే "తద్య ఇత్థం విదురితి పఞ్చాగ్ని
విదో బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాత్తత్క్రతున్యాయేనాచిద్వియు
క్తబ్రహ్మాత్మకభూతస్వాత్మవ్యతిరిక్తాత్మోపాసనం వివక్షితమితి నిశ్చీయతే"
ఇతిచోక్తమ్ ॥ ౧౦ ॥ అత్రాచిన్మిశ్రోపాసకస్య పునరావృత్తేరవర్జనీ
యత్వాభిధానం, శ్రూయమాణాపునరావృత్తేః పఞ్చాగ్నివిదోఽపునరా
వృత్తిశ్రవణేనైవ హేతునా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకత్వ సమ
ర్థనఞ్చ, ప్రకృతిమిశ్రోపాసకస్య తత్క్రతున్యాయేన ప్రకృతిమిశ్ర
స్యైవ ప్రాప్యతయా క్షరణశీలప్రకృతిమిశ్రప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య

వినాశితాయా దుర్వారత్వాభిప్రాయేణైవ కృతమితీహ వక్తవ్యమ్॥౧౧॥ ఏవంసతి కైవల్యపురుషార్థస్య సూక్ష్మప్రకృతిసంసర్గమిశ్రత్వమభ్యుపగమ్యైవ కథం నిత్యత్వం సమర్థయితుం శక్యమ్ ॥ ౧౨ ॥ ఏతేన కైవల్యస్య సూక్ష్మాచిత్సంసర్గగర్భస్యైవ సతో నిత్యతయా నిత్యసంసార-రూపతావర్ణనం, తథాత్వేఽపి దేహేన్ద్రియాదిలయమాత్రేణోపచారతో మోక్షపదవ్యపదేశ్యతాసమర్థనం, కైవల్యహేతుకర్మజనితభగవత్సఙ్కల్పవిశేషకల్పనేనాచిత్సంసర్గవతోఽపి పునశ్శరీరారంభాభావసంభవోపపాదనఞ్చ నిరస్తమ్-నశ్వరప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానానుభావ్యతయాఽభ్యుపగతస్య కైవల్యస్య భవద్భిర్నిత్యతాయా దురుపపాదత్వాత్; సూక్ష్మస్యాప్యచిత్సంసర్గస్య సంసారబీజభూతస్య తత్ర సత్త్వే పునశ్శరీరాదిప్రాప్తిరూపపునరావృత్తేరనిత్యతాయాశ్చ పరిహార్యత్వాత్; అచిత్సంబన్ధమిశ్రస్యైవ భగవత్సఙ్కల్పవిశేషేణాపునరావృత్తిసంభవే ప్రకృతిమణ్డలఏవ మోక్షప్రాపణస్యాపి తేనైవ సంభవేన తదర్థం నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిప్రయోజకపరమవ్యోమాఖ్యదేశవిశేషప్రాపణపరశాస్త్రానర్థక్యప్రసఙ్గాత్; అపునరావృత్తిశ్రవణబలేన పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకత్వసమర్థనస్య భాష్యకృతామసంబద్ధజల్పితప్రాయత్వాపాతాత్; ప్రమాణలేశమన్తరేణాదృష్టార్థేఽతిప్రసఙ్గేన ప్రత్యక్షవిరుద్ధకల్పనాయాః ప్రామాణికగోష్ఠీబహిష్ఠత్వాచ్చ ॥ ౧౩ ॥ ఏతేన కేవలస్య కైవల్యహేతుభగవత్సఙ్కల్పవిశేషేణైవ భగవదనుభవప్రతిరోధసంభవమాశ్రిత్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిలక్షణశుద్ధివిశేషమప్యభ్యుపగమ్య కైవల్యనిత్యతానిర్వాహకకల్పాన్తరమపినిరస్తమ్-ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానఏవానుభావ్యతయాఽభ్యుపగతస్య

తస్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్తిరూపతాయా నిత్యతాయా వా భవద్భి రనుపపాదత్వాత్ ॥ ౧౪ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్.—ప్రకృతితత్త్వంహి క్షరణశీలతయా సతత పరిణామీతి సర్వప్రత్యక్షసిద్ధమ్ - ౧ - తత్సంసర్గే సతి పునశ్శరీరారం భోఽవశ్యంభావీ - అన్యథా ప్రళయదశాయాం "తమః పరే దేవ ఏకీభవ తీ" త్యాదిశ్రుత్యుక్తనిరతిశయసూక్ష్మదశాపన్నప్రకృతిసంసర్గవతాం సర్వేషామేవ చేతనానాం పునశ్శరీరారంభస్వీకారాయోగేన పునస్సృ ష్ట్యాదిలక్షణసంసారోచ్ఛేదాపత్తేః - ౨ - నచ ప్రళయకాలదశాపే క్షయా సూక్ష్మా కాచిదస్తి ప్రకృతేరవస్థా- ౩ - తస్మాత్సూక్ష్మాచిత్సంస ర్గస్య పునశ్శరీరానారంభకత్వకల్పనం ప్రళయదశాయాం తాదృశా చిత్సంసర్గాపన్నచేతనానాం శరీరారంభాదిలక్షణపునస్సృష్టిప్రతిపా దకశాస్త్రవిరుద్ధమ్ - ౪ - నచాపునరావృత్తిశ్రవణం సూక్ష్మాచిత్సంస ర్గస్య క్వచిచ్ఛరీరానారంభకత్వే ప్రమాణమితి వాచ్యమ్ - ప్రత్యుత తస్య ప్రకృతిసంసర్గవినిర్మోకప్రమాణతయైవ భాష్యాద్యుదాహృత తాయాః ప్రాగావేదితత్వాత్ - ౫ - నచ కైవల్యంప్రాప్తస్య సూక్ష్మా చిత్సంసర్గః కేనచిత్ప్రమాణేనావగమ్యతే - ౬ - నవా పూర్వాచా ర్యేషు కేనచిదుక్తః - ౭ - ప్రత్యుత సర్వైరేవ పూర్వాచార్యైరేక కణ్ఠైస్తన్నివృత్తిరేవ ప్రతిపాద్యతే - ౮ - నచ బ్రహ్మప్రాప్త్యభావ స్తత్ప్రయుక్తనిన్దా వా తస్యాచిత్సంసర్గసద్భావే ప్రమాణమ్- భాష్య కారైరేవ తస్యాధికారిణస్తద్దశాయాం బ్రహ్మప్రాప్తేరస్త్యేకవిధాయాస్స మర్థితత్వాత్ ; తత్సత్త్వేఽపి పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవాభావస్వరూపా ననురూపత్వాభ్యాం నిన్దోపపత్తేశ్చ- ౯ - నాపి చ జ్ఞానస్యసాధారణపది

ప్రాగ్బ్రహ్మానుభవలక్షణపురుషార్థవిశేషాభావ స్తత్ర ప్రమాణమ్ - తాదృశపురుషార్థవిశేషస్య ప్రాచీనాపేక్షావిశేషేణ తత్క్రతున్యాయవ్యవస్థితస్య తదసాధారణవిద్యావిశేషసాధ్యత్వేన ప్రకృతివినిర్మోక్షమాత్రోపాసిప్రాప్యతాయా వక్ష్యమాణత్వాత్ - ౧౦ - ప్రాగుదాహృతప్రమాణైః కైవల్యనిష్ఠస్య నిశ్శేషాచిత్సంసర్గనివృత్త్యపునరావృత్త్యోః పరస్పరోత్తంభితయోః ప్రస్ఫుటం ప్రతిపాద్యమానయో స్తద్విరుద్ధేన కేవలతర్కేణ పరస్పరవిరుద్ధప్రకృతిసంసర్గాపునరావృత్త్యోః కల్పనం ప్రత్యక్షశాస్త్రన్యాయవిరుద్ధం సర్వథైవాసంభావితమ్ - ౧౧- నచ ప్రకృతిమిశ్రస్యాపి నిత్యపురుషార్థత్వం సత్యసఙ్కల్పస్య భగవతస్సఙ్కల్పవిశేషేణ వ్యవస్థాపయితుం శక్యమ్ - తదుపపాదకప్రమాణాభావాత్ - ౧౨ - ప్రమాణమన్తరేణ సత్యసఙ్కల్పత్వస్యాప్రామాణ్యేన తత్సంభావనేచ తేనైవ హేతునాఽనావృత్తిమత్తయా సంప్రతిపన్నస్యాప్యావృత్తిస్సంభావయితుం శక్యేతేతి తర్కోఽప్యప్రతిష్ఠితస్స్యాత్ - ౧౩ - భాష్యకారైశ్చ "జరామరణమోక్షాయే" త్యాదిశాస్త్రస్య, పఞ్చాగ్నివిద్యాపరశ్రుతేః, భగవత్పరాఙ్కుశాదిదివ్యసూరిశాస్త్రస్య, ఉభయవిధాధికార్యర్చిరాదిగత్యపునరావృత్తిప్రతిపాదకశ్రుతిస్మృత్యోశ్చ స్వారస్యం పర్యాలోచ్య తదనురోధేనైవ కైవల్యార్థినః ప్రకృతివినిర్మోక్షాదికం నిర్ణీతమ్ - ౧౪ - నచ తైః క్వచిదపి తస్య సూక్ష్మాచిత్సంసర్గసద్భావో వర్ణితః - ౧౫ - ప్రత్యుత, "అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపమి" తి, "ప్రకృతిసంసృష్టాత్పరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపాదాత్మనోఽపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానరూపతయా ముక్తస్వరూపం పరంధామే" తిచ గీతాష్టమాధ్యాయవింశైకవింశశ్లోకభాష్యేఽతిస్ఫుటమేవాచిత్సంసర్గవినిర్మోక్షేణావిర్భూతతయాఽవస్థితస్వస్వ

రూపత్వమపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానత్వఞ్చోచ్యతే- ౧౭ - ఇత్థం స్వస్వరూపప్రాప్త్యైవ కైవల్యార్థినః పర్యవసానమిష్టమేవేతి తన్మూలమోపపత్తిజాలం “యదిచాసౌ మోక్షః” ఇత్యాదినా ఽభిహితం సర్వం నిరస్తమ్ -౧౮- తస్మాదసంభవదుక్తికమప్రతిష్ఠితకుతర్కమూలమేవాచిన్మిశ్రస్యాపునరావృత్తిపురుషార్థసమర్థవమితి ॥ ౧౯ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని
శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత
కార్యాధికరణవాదకల్లోలే కైవల్యస్య
సూక్ష్మాచిత్సంసర్గగర్భత్వస్వీ
కారే నిత్యత్వసంభవాసం
భవవిషయ చతుర్థ
విప్రతిపత్తివిచా
రోనామసప్త
తరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

కార్యాధికరణవ్యాదే సప్తమతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థానుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతి నశ్వరంవా, తద్బహిర్భూతం నిత్యంవేతి పఞ్చమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే—భగవదుపాసకప్రాప్యపరమస్థానాదర్వాచీనస్యైవ స్థానస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానతయా ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్పరమస్థానస్యైకస్యైవ ప్రకృతేః పరత్వాచ్చ ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాత్యేవ కైవల్యానుభవస్థానమ్- ౧ - తచ్చ సనకాదియోగ్యావాసభూతప్రాకృతలోకరూపమేవవా, ప్రాకృతం స్థానాన్తరమపీత్యనియమోవా - ౨ - పఞ్చాగ్నివిదామప్యవాన్తరఫలభూతకైవల్యలక్షణస్వాత్మానుభవస్థానమిదమేవ-౩ - పరన్తు పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసకతయా బ్రహ్మప్రాప్తౌ విశ్రమః, కేవలాత్మోపాసకానాన్తు న స ఇతి విశేషఇతి ॥ ౨ ॥ యథోక్తం న్యాయసిద్ధాఞ్జనే “కేన మార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి. కుత్ర తిష్ఠతీతిచేద్యేనకేనాపి యత్రకుత్రచిత్. నతావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యతే - పరమాత్మోపాసనప్రకరణేష్వేవ తయోశ్శ్రవణాది”తి॥ ౩ ॥ స్తోత్రభాష్యే చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యాయాముక్తమ్-“యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామిత్యనేన స్వాత్మానుభవపరాణాం స్థానమప్యుక్తమ్. సనకాదియోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామపి స్థానం భవతీత్యర్థః. అత్ర పూర్వాపరవాక్యప్రవృత్తిప్రకారః పరామర్శనీయః.“స్వధర్మమనువర్తినామి”తి కేషాఞ్చిత్పాతేఽపి యోగినపతేఽర్వాచీనాః.తత్స్థానమపి తత్రైవ-“ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యో

గినోఽపి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానమి"తి తదధికస్య స్థానస్యాన్తరో క్తేరి"తి॥ ౪॥ రహస్యత్రయసారచరమశ్లోకాధికారేఽపి "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి" త్యేతదాత్మానుభవస్థానవిశేషోప్యుక్తః. అయం స్థానవిశేషః పరమపదం నేత్యంశః, అస్మిన్ ప్రకరణే "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోఽపి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ" ఇతి భగవత్ప్రాప్తికామస్య పరమైకాన్తినస్సూరిదృశ్యస్థానాన్తరాభిధానేన సిద్ధ" ఇత్యుక్తమ్॥ ౫ ॥ గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయామప్యష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకభాష్యవ్యాఖ్యానే "స్మరన్తి చ స్వాత్మానుభవస్థానముక్తిస్థానాదర్వాచీనమ్ - "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామ్॥ ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోఽపి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ"ఇతీ" త్యుక్తమ్ ॥ ౬ ॥ తథాచ స్వాత్మానుభవస్థానస్య పరమైకాన్తిప్రాప్యస్థానాదర్వాచీనత్వకథనాదేవ తస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిత్వమవగమ్యత ఇతి తావత్పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వపక్షో నిష్పన్నః ॥ ౭ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్తపక్ష ఉచ్యతే ॥ ౮ ॥ ఆత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థానుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతం నిత్యమేవ - ప్రకృతివియుక్తస్వరూపావస్థితప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యస్య ప్రకృతిమణ్డలే నిష్పత్త్యసంభవాత్; బహిర్భూతత్వే భగవత్ప్రాప్తికామస్థానవదేవాస్యాప్యనిత్యత్వాసంభవాచ్చ ॥ ౯ ॥ అతఏవ కార్యాధికరణస్థసూత్రభాష్యే నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిపర్యవసన్ననిశ్శేషావిద్యానివృత్తేః ప్రాకృతదేశవిశేషసాపేక్షతా సువ్యక్తముక్తా ॥ ౧౦ ॥ ఇదంహి తద్భాష్యమ్— "యథాహి విద్యోత్పత్తిర్వర్ణాశ్రమధర్మశౌచాచారదేశకాలాద్యపేక్షా "తమేతం వేదానువచనేనే"త్యాది శాస్త్రాదవగమ్యతే - తథా నిశ్శేషావిద్యానివర్తనరూపవిద్యా

నిష్పత్తిరపి విశిష్టదేశగతిసాపేక్షేతి గతిశాస్త్రాదవగమ్యత" ఇతి॥ ౧౧ ॥ తథాచ నిశ్శేషావిద్యానివృత్తేర్దేశవిశేషఏవ సంభవాభిధానేన తద్విశిష్టప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరూపకైవల్యానుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతదేశవిశేషఏవేతి భాష్యకారైరేవ భాషితం భవతి॥ ౧౨ ॥ నచైతావతా కైవల్యనిష్ఠానాం పరమపురుషనిష్ఠానాఞ్చ స్వస్వపురుషార్థానుభవస్థానైక్యాపత్తిః - నాపివా తదనుభవస్థానయోర్నీచోచ్చభావానుపపత్తిః - ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతదేశవిశేషేఽపి లోకబాహుళ్యసద్భావస్య ప్రామాణికత్వాత్ ; తత్రైవ కైవల్యానుభవస్థానభగవదనుభవస్థానయోర్భేదస్య, తయోర్నీచోచ్చభావలక్షణతారతమ్యస్యచ సంభవాచ్చ ॥ ౧౩ ॥ దర్శితఞ్చ దర్శితసూత్రశ్రీభాష్యఏవ "పరస్య బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్య సర్వగతస్య సత్యసఙ్కల్పస్య స్వేచ్ఛాపరికల్పితాస్సర్వసాధారణా అప్రాకృతాశ్చ లోకా నాత్యన్తాయ న సన్తి - శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణప్రామాణ్యాది" త్యప్రాకృతలోకానన్త్యమ్ ॥ ౧౪ ॥ ఐశ్వర్యార్థినాం ప్రకృతిమణ్డలే ముముక్షూణాం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతప్రదేశేచ యథాధికారం తత్తద్భోగయోగ్యలోకానన్త్యంహి సమస్తశాస్త్రేషు బహుధా ప్రతిపాద్యతే॥ ౧౫ ॥ గీతాశాస్త్రేతావదైశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభార్థినాం త్రివిధానామధికారిణాం స్వస్వానుభావ్యపురుషార్థస్వరూపస్వభావానుగుణతత్తదనుభవస్థానభేదప్రతిపాదనంహ్యవగమ్యతే ॥ ౧౬ ॥ ఐశ్వర్యార్థినాం స్వపురుషార్థానుభవస్థానాని బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తీని నశ్వరాణి. అతఏవ పునరావృత్తియోగ్యానీత్యష్టమాధ్యాయే షోడశశ్లోకే "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే"తి పూర్వార్ధేనోక్తమ్॥ ౧౭॥ తద్భాష్యేచ "బ్రహ్మలోకపర్యన్తా బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తినస్సర్వే లోకా భోగైశ్వర్యాలయాః పునరావర్తినః - వినాశినః. అత ఐశ్వర్యగతింప్రాప్తానాం ప్రాప్యస్థానవినాశాద్వినాశిత్వమవర్జనీయమి"త్యుక్తమ్ ॥ ౧౮ ॥

ఇదమత్ర తాత్పర్యమ్.—ఐశ్వర్యస్య విలక్షణప్రకృతివికారనిబన్ధన భోగ రూపత్వా త్తస్య ప్రకృతిమణ్డలఏవానుభావ్యత్వాత్ప్రకృతిమణ్డలస్యచ క్షరణైకశీలత్వా త్తస్య వినాశిత్వం తదర్థినాం పునర్జన్మ చావర్జనీయ మితి ॥ ౧౯ ॥ ప్రకృతిమణ్డలస్య క్షరణైకశీలత్వమేవచైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తినిర్వాహకం "సహస్రయుగపర్యన్తమి"త్యాదిసప్తదశశ్లోక ప్రభృతిశ్లోకత్రయేణోచ్యతే॥ ౨౦ ॥ అతఏవ తాదృశశ్లోకత్రయావతా రికాభాష్యే "బ్రహ్మలోకపర్యన్తానాం తదన్తర్వర్తినాఞ్చ పరమపురుష సఙ్కల్పకృతాముత్పత్తివినాశకాలవ్యవస్థామాహే"తి,తద్వ్యాఖ్యానోప సంహారభాష్యే "ఏవమ్బ్రహ్మవ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య కాలవ్యవస్థయా మత్త ఉత్పత్తేర్మయి ప్రళయాచ్చోత్పత్తివినాశయోగిత్వ మవర్జనీయ మిత్యైశ్వర్యగతిం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరపరిహార్యా. మాముపేతా నాన్తు న పునరావృత్తిప్రసఙ్గ"ఇతిచాభిహితమ్ ॥ ౨౧ ॥ అత్ర బ్రహ్మ వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య కాలవ్యవస్థయా బ్రహ్మాధీనోత్పత్తిప్రళయకత్వే నోత్పత్తివినాశయోగితాయా అవర్జనీయత్వమభిధాయ, తేన హేతునా స్వప్రాప్యం ప్రాప్తానామైశ్వర్యార్థినాంపరం పునరావృత్తేరపరిహార్య తావర్ణనమనుపపన్నమ్ - స్వప్రాప్యప్రాప్తకైవల్యార్థిభగవత్ప్రా ప్త్యర్థినామపి బ్రహ్మవ్యతిరిక్తకృత్స్నాన్తర్గతత్వాత్తేషు"కాలవ్యవ స్థయే"త్యాద్యుక్తహేతోరసత్త్వాత్; తేష్వపితాదృశహేతోస్సత్త్వేతు "మాముపేతానాన్తు న పునరావృత్తిప్రసఙ్గ" ఇత్యభిధానమనుపప న్నమ్-హేతుబలేన తత్రాపి పునరావృత్తేరేవ ప్రాప్తత్వాదితిచేన్న - కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం ప్రకృతేఃపరస్తాదేవ స్వప్రాప్యం ప్రాప్తానాం తత్రత్యనిత్యవిభూతిదేవీపరిజనాదివదవిభాగాతిశయేన బ్రహ్మణ్యన్తర్భూతతయా బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వం నాస్తి. తాదృశబ్రహ్మాన్త ర్భూతత్వాభావేన ప్రాకృతప్రపఞ్చస్యైవపరం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వమి త్యభిప్రాయకత్వేనోక్తగ్రన్థస్యానుపపత్త్యభావాత్ ॥ ౨౨ ॥ నిత్యవి

భూతి నిత్యముక్తదేవీపరిజనాదీనామవిభాగాతిశయేన బ్రహ్మాన్తర్భూతత్వాఙ్చ వ్యక్తీభవిష్యత్యుపరిష్టాత్ ॥ ౨౩ ॥ ఏవం షోడశశ్లోకోత్తరార్ధేన "మాముపేత్యతు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇత్యేవంరూపేణ, "మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్। నాప్నువన్తి మహాత్మానస్సంసిద్ధిం పరమాం గతాః" ఇత్యేవంరూపేణ పఞ్చదశశ్లోకేనచ భగవన్తం ప్రాప్తానామపునరావృత్తిరుక్తా ॥ ౨౪ ॥ అత్ర "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జున" ఇతిపూర్వార్ధే క్షరణశీలప్రకృతిమణ్డలాన్తర్వర్తిస్థానానుభావ్యపురుషార్థశాలినాం పునరావృత్తిముక్త్వా, "మాముపేత్యతు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" ఇత్యుత్తరార్ధే భగవన్తముపేతానాం పునరావృత్త్యభావకథనేనానయావాచో భఙ్గ్యాఽత్రాభిధీయమానా భగవత్ప్రాప్తిః, "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"త్యాదిశ్రుత్యుక్తనిశ్శేషావిద్యానివర్తకదేశవిశేషావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిరేవేత్యవగమ్యతే - తత్తదధికారిప్రాప్యప్రాప్తిదశాప్రతిపాదనప్రకరణానుగుణ్యాదపునరావృత్తిప్రతిపాదనానుగుణ్యాచ్చ ॥ ౨౫ ॥ ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వవర్తినాం నిత్యవిభూతినిత్యముక్తాదీనాం భగవదవిభాగాతిశయేన పరమపురుషవాచిశబ్దేనైవ తదన్తర్గతవిశేషణతయా తేన సహైవ వస్తుత్వేన నిర్దేశార్హతయా "మాముపేత్యే" తిహ్యభిధీయమానా భగవత్ప్రాప్తిరప్రాకృతదేశవిశేషప్రాప్తిరూపా పర్యవస్యతి ॥ ౨౬ ॥ తథాచ భగవత్ప్రాప్తేర్నిత్యపురుషార్థరూపతా, తదర్థినామపునరావృత్తిః, తదనుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతమనశ్వరఞ్చేత్యుక్తం భవతి ॥ ౨౭ ॥ ఏవం "పరస్తస్మాత్తు భావోఽన్య" ఇత్యాదివింశైకవింశశ్లోకయోః కైవల్యార్థిప్రాప్యనిష్కర్షపరత్వాత్, తత్ర "యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమమ్మమే" త్యత్రాచిత్సంసర్గవియుక్తస్వస్వరూపావస్థితముక్తస్వరూపవిషయపరమధామశబ్దేన కైవల్యార్థిప్రాప్యనిర్దేశాత్, తాదృశప్రాప్యం ప్రాప్తానామపునరావృ

త్త్యభిధానాత్, ప్రాగుక్తరీత్యా నిశ్శేషావిద్యానివృత్త్యపునరావృ
త్త్యోర్దేశవిశేషసాపేక్షత్వాచ్చేహాభిధీయమానా నిశ్శేషావిద్యానివృ
త్తిపర్యవసన్నాచిత్సంసర్గవియుక్తత్వ స్వస్వరూపావస్థితత్వ ముక్తత్వ
రూపవిశేషణత్రయవిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తి రపునరావృత్తి
లక్షణా దేశవిశేషావచ్ఛిన్నైవ పర్యవస్యతీతి కైవల్యార్థినామపి ప్రా
ప్యస్థానం ప్రకృతిమణ్డలాద్బహిర్భూతమిత్యర్థాదుక్తం భవతి॥ ౨౮॥
పరమపురుషకృతోత్పత్తివినాశకాలవ్యవస్థప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిప్రాప్య
స్థానకత్వేన హేతునైశ్వర్యార్థినాం పునరావృత్తేరవర్జనీయతాము
క్త్వా, ప్రకృతివినిర్ముక్తస్వస్వరూపావస్థితప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణ
ప్రాప్యంప్రాప్తానామపునరావృత్త్యభిధానే తేషాం ప్రాప్యానుభవస్థానం
ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతం నిత్యమితిహి స్ఫుటముక్తం భవతి -ప్రాప్య
స్థానస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిత్వేచైశ్వర్యార్థివదేవ తేషామపి పున
రావృత్తిప్రసఙ్గస్య దుర్వారత్వాత్; నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిపర్యవసన్న
దర్శితవిశేషణవిశిష్టప్రాప్యస్య తత్ర ప్రాప్త్యసంభవాచ్చ॥ ౨౯॥
తథాచైశ్వర్యార్థినాం స్వప్రాప్యపురుషార్థానుభవస్థానం ప్రకృతి
మణ్డలాన్తఃపాతి నశ్వరం, కైవల్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాఞ్చ
స్వప్రాప్యపురుషార్థానుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతం నిత్య
మితి గీతాశాస్త్రతోఽపి లబ్ధం భవతి॥౩౦॥ఏవం "పరస్తస్మాత్తు భావోఽ
న్య" ఇత్యాదికైవల్యార్థిప్రాప్యనిష్కర్షపరవింశైకవింశశ్లోకయోః
కైవల్యార్థిప్రాప్యస్యైశ్వర్యార్థిప్రాప్యాదుత్కృష్టత్వవత్, "పురుష
స్సపరః పార్థే"త్యాదిజ్ఞానిప్రాప్యనిష్కర్షపరద్వావింశశ్లోకే జ్ఞాని
ప్రాప్యస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యాదత్యన్తోత్కృష్టత్వస్యచ వివక్షితత్వాత్,
"వేదేషు యజ్ఞేషు తపస్సుచైవ దానేషు యత్పుణ్యఫలం ప్రదిష్టమ్।
అత్యేతి తత్సర్వమిదం విదిత్వా యోగీ పరంస్థానముపైతిచాద్యమి"త్య
ష్టమాధ్యాయాన్తిమశ్లోకే, స్థానస్య పరత్వాద్యత్వాభ్యాం ద్వాభ్యాం

విశేషణాభ్యాం విశేష్యమాణత్వేన ప్రకృతేఃపరస్తాదపి ప్రథమద్వితీయ పర్వభావాపన్నస్థానద్వయసద్భావావగమాత్, తత్రాపి జ్ఞానిశ్రైష్ఠ్యానురోధేనాద్యస్థానస్య జ్ఞానిప్రాప్యత్వావగమాత్, తచ్ఛ్లోకభాష్యే "యోగీ జ్ఞానీచ భూత్వా జ్ఞానినః ప్రాప్యం పరమాద్యం స్థానముపైతీ"తి భాష్యకారైరప్యాద్యస్థానస్య జ్ఞానిప్రాప్యతాయా ఏవాభిధానాచ్చ,- ప్రకృతేః పరస్తాదపి ప్రథమద్వితీయపర్వభావాపన్నం స్థానద్వయమస్తి; తత్రాపి "తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే" "తేషామేకాన్తినశ్శ్రేష్ఠాః" ఇత్యాదివచనసిద్ధపరమోత్కృష్టప్రాప్యార్థిత్వనిబన్ధన జ్ఞానిశ్రైష్ఠ్యానురోధేన-ఆద్యం స్థానం జ్ఞానిప్రాప్యమ్. తతోఽర్వాచీనం స్థానం కైవల్యార్థిప్రాప్యం-ఇత్యపి గీతాశాస్త్రతో లబ్ధం భవతి ॥ ౩౧ ॥ ఏతేన-ఐశ్వర్యార్థినామేవ ప్రాప్యస్థానం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతి నశ్వరమిత్యంశో గీతాశాస్త్రతో లభ్యతే. కైవల్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాఞ్చ కిఞ్చిదపి స్థానం నిత్యమనిత్యంవా నియతప్రాప్యస్థానతయా తతో న ప్రతిపద్యత ఇతి శఙ్కా నిరస్తా- ప్రాగుక్తరీత్యా తేషామపునరావృత్తిలక్షణతత్తత్ప్రాప్యప్రాప్తిప్రతిపాదకభాగేనైవ నిత్యప్రాప్యస్థానలాభాత్ ; దర్శితాష్టమాధ్యాయాన్తిమశ్లోకేన "తమేవ శరణం గచ్ఛ సర్వభావేన భారత। తత్ప్రసాదాత్పరాం శాన్తిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమి"త్యష్టాదశాధ్యాయద్విషష్టితమశ్లోకేనచ ప్రకృతేః పరస్తాచ్ఛాశ్వతస్థానస్య తత్రాపి యోగ్యతాతారతమ్యానురోధేన జ్ఞానికైవల్యార్థిప్రాప్య ప్రథమద్వితీయపర్వభావాపన్నభాగద్వయస్యచ లాభాచ్చ ॥౩౨॥ ప్రకృతేఃపరస్తాదధస్తాదివ స్థానవిభాగమన్తరేణైకస్యైవ స్థానస్య సత్త్వే పరమిత్యనేనవాఽఽద్యమిత్యనేనవైకేనైవ విశేషణేన చారితార్థ్యసంభవేనాద్యమితి పరమితిచ విశేషణద్వయేన స్థానస్య విశేషణీయతాయా అనావశ్యకతయా విశేషణద్వయనివేశబలాత్తత్రాపి స్థానపర్వవిభాగోఽక్తరీత్యావగమ్యతే॥ ౩౩॥ తథాచ

ఐశ్వర్యార్థినాం ప్రాప్యస్థానం ప్రకృతిమణ్డలే, తస్మాదవ్యవహితోర్ధ్వ దేశే కైవల్యార్థినాం ప్రాప్యస్థానం, తత ఊర్ధ్వం భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం ప్రాప్యస్థానమితి వివేకో బోధ్యః - పురుషార్థతారతమ్యానురోధాత్ప్రమాణాన్తరానురోధాచ్చ ॥ ౩౮ ॥ బృహదారణ్యకోపనిషద్యష్టమాధ్యాయద్వితీయబ్రాహ్మణే పఞ్చదశఖణ్డికాయాం "పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీ"త్యత్ర, ఛాన్దోగ్యోపనిషది తృతీయప్రపాఠకత్రయోదశఖణ్డే సప్తమఖణ్డికాయాం "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేష్వి"త్యత్రచ ప్రకృతేః పరస్తాల్లోకవిషయస్య బహువచనాన్తలోకశబ్దస్య దర్శనాత్,- అనుత్తమేషూత్తమేష్వితి సర్వోత్తమత్వోత్తమత్వాభ్యాం స్థానపర్వద్వయప్రతీతేశ్చ,- ప్రకృతేఃపరస్తాదపి స్థానభేదః పర్వభేదశ్చ శ్రుతిప్రతిపన్నః ॥ ౩౫ ॥ ఏవం కార్యాధికరణశ్రుతప్రకాశికాయాం పరమతనిరసనప్రకరణే, "తలవకారసామ్ని "సప్తమో బ్రహ్మలోక" ఇత్యుపక్రమ్య, "ఉత పరస్మాదుతాపరస్మాత్పరస్తృతీయాదథవా చతుర్థాత్ । సహస్రస్థూణే దృఢఉగ్రే యత్ర దేవానామధిదేవ ఆస్త"ఇతి చతుర్ముఖలోకాత్పరతః పరత్ర సహస్రస్థూణావిశిష్టస్థానవిశేషావగమాది"తి ప్రతిపాదయద్భిర్వ్యాసార్యైః,ప్రకృతిమణ్డలాన్తర్వర్తి చతుర్ముఖలోకాన్తమైశ్వర్యార్థిస్థానం,తతఃపరం కైవల్యార్థిస్థానం,తతఃపరం జ్ఞానిప్రాప్యమాద్యంస్థానఞ్చేతి స్థానత్రయం తలవకారసామశ్రుత్యుదాహరణముఖేన దర్శితమ్ ॥ ౩౬ ॥ తదిదం సహస్రస్థూణాద్యుపలక్షితం జ్ఞానిప్రాప్యం భగవదనుభవస్థానం "ఛాన్దోగ్యాష్టమప్రపాఠకే పఞ్చమఖణ్డే తృతీయఖణ్డికాయాం "బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి తదైరమ్మదీయగ్ం సర స్తదశ్వత్థస్సోమసవనస్తదపరాజితా పూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితగ్ం హిరణ్మయమి"తి ప్రతిపాదితమ్ ॥ ౩౭ ॥ ఏవం శ్రీవిష్ణుపురాణే ప్రథమాంశే షష్ఠాధ్యాయే తత్తదధికారి

ణాం స్వస్వధర్మఫలభోగస్థానాభిధానప్రకరణే "ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానాం స్మృతం స్థానం క్రియావతామి" త్యారభ్య, "ప్రాజాపత్యం గృహస్థానాం బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమి"త్యన్తేన గ్రన్థేనైశ్వర్యార్థ్యన్తర్భూతతత్తదధికారిణాం బ్రహ్మాణ్డోదరవర్తినశ్వరబ్రహ్మాలోకాన్తలోకాః ప్రాప్యానభిధాయ, తతః "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తి స్వాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యార్థినామాత్మయోగినాం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతం ప్రకృతిసంబన్ధనిబన్ధనజననమరణాది వికారప్రసఙ్గరాహిత్యేనామృతశబ్దవాచ్యం నిత్యం ప్రాప్యస్థానమభిధాయ, తతః "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ" ఇతి భగవద్యోగినాం జ్ఞానిశబ్దితానాం ప్రాప్యం పరమంస్థానమభిహితమ్ ॥ 3౭ ॥ ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిచతుర్ముఖలోకాన్తకృత్స్నలోకోక్త్యనన్తరం పరమైకాన్తిశబ్దితజ్ఞానిప్రాప్యపరమస్థానోక్తేః పూర్వమ్మధ్యే, "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి" త్యభిధీయమానమిదమాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యార్థినాం స్థానం క్షరణశీలప్రకృతితత్త్వమయసంసారమణ్డలాద్బహిర్భూతతయా నిత్యం ప్రకృతేః పరస్తాదేవ జ్ఞానిప్రాప్యపరమస్థానాదర్వాచీనం కిఞ్చిత్స్థానమిత్యవగమ్యతే ॥ 3౯ ॥ అతఏవ శ్రీపరాశరభట్టార్యైస్సహస్రనామభాష్యే, "ముక్తానాం పరమాగతిరి"తి ద్వాదశనామవ్యాఖ్యానావసరే, "పరమేతివిశేషణేన ముక్తానామేవ కేషాఞ్చిదర్వాచీనా గతిర్గమ్యతే. గీయతేచ నిర్ముక్తజరామరణాత్మకకైవల్యలక్షణా- "జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తియ" ఇతి; సంసారపరమపదయోర్మధ్యే తేషాం స్థానఞ్చ- "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తీ"త్యనేన గ్రన్థేన యోగినామమృతంస్థానమిత్యుక్తస్థానం కైవల్యలక్షణార్వాచీనమోక్షానుభవయోగ్యం కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానమిత్యభిధాయ, క్షేత్రజ్ఞ ఇతి షోడశనామవ్యా

ఖ్యానావసరే, "ఇత్థం తేభ్యస్స్వానుభవం దాతుం తదేకాన్తక్షేత్రం జానాతీతి క్షేత్రజ్ఞః. "అతోఽనుపసర్గే క" ఇతి కః. స్వభోగసమృద్ధి సముద్భవభూమిత్వాత్క్షేత్రం పరమం వ్యోమ - తాదృశశరీరత్వాద్వా. యథా - "ఆకాశశరీరం బ్రహ్మ" తథాచనారాయణీయే ముక్తప్రాప్యః క్షేత్రజ్ఞతయా విశేష్యతే - "ముక్తానాన్తు గతిర్బ్రహ్మన్ క్షేత్రజ్ఞ ఇతి కల్పిత" ఇతి - తద్ధి ముక్తానాం భగవదనుభవస్థానమి"తి కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానాద్విలక్షణం జ్ఞానిప్రాప్యభగవదనుభవస్థానమభిధాయ, తత్ప్రమాణోపన్యాసావసరే, "వైష్ణవే-ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ" ఇతిచోదాహృతమ్ ॥ ౪౦ ॥ అత్ర "యోగినామి"త్యాద్యర్థస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానపరత్వం, "ఏకాన్తిన" ఇత్యాదిశ్లోకస్య జ్ఞానిప్రాప్యస్థానపరత్వఞ్చాభిదధానైః శ్రీపరాశరభట్టార్యైః, ఐశ్వర్యార్థిప్రాప్యస్థానాభిధానానన్తరం జ్ఞానిప్రాప్యస్థానాభిధానాత్పూర్వత్వఞ్చ యోగినామిత్యాద్యర్థప్రవృత్తిస్వారస్యం కైవల్యార్థిపురుషార్థతారతమ్యఞ్చ పర్యాలోచ్య "సంసారపరమపదయోర్మధ్యే తేషాం స్థానఞ్చే"త్యభిహితమ్ ॥ ౪౧ ॥ అత్ర "సంసారపరమపదయోర్మధ్య" ఇత్యుక్త్యా సంసారమణ్డలాన్తర్భూతత్వంజ్ఞానిప్రాప్యస్థానాదర్వాచీనత్వఞ్చ యోగినామిత్యాద్యర్థప్రవృత్తిస్వారస్యలబ్ధం దర్శితమ్ ॥ ౪౨ ॥ అయమర్థస్తు పాద్మోత్తరఖణ్డే త్రయోవింశత్యుత్తరద్విశతతమాధ్యాయప్రభృతి ప్రవృత్తే వసిష్ఠదిలీపసంవాదరూపే పరమమోక్షధర్మప్రకరణే సమ్యక్ప్రతిపాదితః ॥ ౪౩ ॥ తత్రహి పఞ్చమాధ్యాయే భగవతో విభూతిద్వయం ప్రస్తుత్యావరణసప్తకసమేతచతుర్దశలోకగర్భానన్తాణ్డజాలమయీం ప్రకృతిరూపాం కాలాధీనోత్పత్తిస్థితిలయాం లీలావిభూతిం నిరూప్య, "ఏవం ప్రకృతిరూపాయా విభూతే రూపముచ్యతే। త్రిపాద్విభూతిరూపన్తు శృణు భూధరనన్దిని ॥ ప్రధానపరమవ్యోమ్నోరన్తరే విరజా

నదీ। వేదాఙ్గస్వేదజనితతోయప్రస్రావితా శుభా॥తస్యాః పారే పరవ్యోమ త్రిపాద్భూతిస్సనాతనీ। అమృతం శాశ్వతం నిత్యమనన్తం పరమం పదమి" తి విభూతి ద్వయమధ్యమర్యాదాభూతవిరజానదీపారవర్తితయా పరవ్యోమాదిశబ్దవాచ్యాం త్రిపాద్విభూతిం ప్రస్తుత్య, తత్స్వరూపం విస్తరేణ నిరూప్య,తదను షష్ఠాధ్యాయే "త్రిపాద్విభూతేర్లోకాస్తు అసఙ్ఖ్యాః పరికీర్తితా" ఇత్యారభ్య త్రిపాద్విభూతిగతానాం లోకానామసఙ్ఖ్యేయత్వం సామాన్యతస్తత్స్వరూపఞ్చాభిధాయ,తతో విశేషతో లోకస్వరూపకథనముపక్రమ్య, "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమ్। తత్స్థానముపభోక్తవ్యమవ్యక్తబ్రహ్మసేవినామ్॥స్వాత్మానుభవ జానన్దసుఖదం కేవలం పదమ్। నిశ్శ్రేయసఞ్చ నిర్వాణం కైవల్యమ్మోక్ష ఉచ్యతే॥ శ్రీశార్ఙ్గిభక్తిస్త్వైకరసభోగవివర్జితమ్ । తదిచ్ఛన్త్యల్పమతయో మోక్షం సుఖవివర్జితమి"తి కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానముక్త్వా, తదుపరి "మహాత్మానో మహాభాగా భగవత్పాదసేవకాః । తద్విష్ణోః పరమం ధామ యాన్తి బ్రహ్మ సుఖప్రదమ్॥ నానాజనపదాకీర్ణం వైకుణ్ఠం తద్ధరేః పదమి" త్యారభ్య జ్ఞానిప్రాప్యలోకవిశేషజనపదనగర మహామణిమణ్డపాదిగర్భస్థానవిశేషోఽప్యభిహితః॥ ౨౨॥ యథా నరశబ్దస్సామాన్యతో మనుష్యమాత్రే విశేషేణార్జునే చ ప్రయుజ్యమానస్సామాన్యవిశేషసంజ్ఞారూపః - తథైవ పరమవ్యోమపరమపదాదిశబ్దోఽపి సామాన్యతో విరజాపారవర్తికృత్స్నప్రదేశే విశేషతో జ్ఞానిప్రాప్య భగవదనుభవవిశేషే చ ప్రయుజ్యమానస్తయోర్వివక్షాభేదేన సామాన్య విశేషసంజ్ఞారూప ఇత్యవగమ్యతే ॥ ౨౫ ॥ అత ఏవ యథోక్తపాద్మవచనేషు పరమవ్యోమశబ్దః "ప్రధానపరమవ్యోమ్నోరన్తరే విరజానదీ" త్యత్ర సామాన్యశక్త్యా విరజాపారవర్తికృత్స్నప్రదేశవిషయః, "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమి"త్యత్ర విశేషశక్త్యా జ్ఞానిప్రాప్యభగవదనుభవస్థానవిశేషమాత్రవిషయశ్చ ప్రయుక్త ఇత్య

వధేయమ్ ॥ ౪౬ ॥ అతః కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానస్య పరమవ్యోమా
న్తర్భూతత్వవ్యపదేశాః పరమవ్యోమార్వాచీనత్వవ్యపదేశాశ్చ సామా
న్యవిశేషశక్తిమూలాస్సఙ్గచ్ఛన్తే ॥ ౪౭ ॥ ఇత్థఞ్చ "యోగినామమృ
తం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తి దర్శితవిష్ణుపురాణవచనం, ద
ర్శితపాద్మపురాణైకకణ్ఠ్యా,దత్రత్యామృతశబ్దేన "అమృతం శాశ్వతమి"తి
శబ్దితస్థానప్రత్యభిజ్ఞాపనా, ద్దర్శితసహస్రనామభాష్యాన్తర్గతశ్రీపరా
శరభట్టార్యకృతతద్వ్యాఖ్యానానురోధాచ్చ, ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూత
కైవల్యార్థిప్రాప్యనిత్యస్థానవిషయమేవేత్యవగమ్యతే ॥ ౪౮ ॥ ఏవం
పురుషార్థాధికరణైకోనవింశసూత్రశ్రీభాష్యే ఛాన్దోగ్యద్వితీయప్రపా
ఠకత్రయోవింశఖణ్డే "త్రయోధర్మస్కన్ధా"ఇత్యాదిప్రథమఖణ్డికాయాం
"సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తి బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ"త్యంశో
పబృంహణతాం దర్శితవిష్ణుపురాణగ్రన్థస్య దర్శయతా భగవతా
భాష్యకృతాపి-"యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"
త్యర్థశ్లోకః, ఐశ్వర్యార్థికోట్యుత్తీర్ణభగవత్ప్రాప్తికామకోట్యర్వా
చీనమధ్యమకోటిభూతకైవల్యార్థినః పూర్వోక్తకోటిద్వయప్రాప్యస్థా
నద్వయమధ్యవర్తిప్రాప్యస్థానవిశేషపర - ఇతి స్ఫుటమభివ్యఞ్జితమ్ -
ప్రాకృతనశ్వరైశ్వర్యార్థిప్రాప్యస్థానవిషయతయా వా సర్వోత్తరభగ
వత్ప్రాప్తికామప్రాప్యస్థానవిషయతయా వా తదనుదాహరణాత్ ॥ ౪౯ ॥
తత్రత్యభాష్యం హీదమ్ - "బ్రహ్మనిష్ఠావికలాః కేవలాశ్రమిణః పుణ్య
లోకభాజః - తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠోఽమృతత్వభాగ్భవతి. తదేతద్విస్పష్ట
ముక్తం భగవతా పరాశరేణ, "ప్రాజాపత్యం బ్రాహ్మణానామి" త్యార
భ్య, "బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృతమి"త్యన్తేన వర్ణానామాశ్రమా
ణాఞ్చ కేవలానాం బ్రహ్మలోకప్రాప్త్యన్తం ఫలమభిధాయ, "ఏకాన్తి
నస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం
యద్వై పశ్యన్తి సూరయ" ఇతి తేష్వేవ బ్రహ్మనిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తి

మభిదధతేతి ॥ ౫౦ ॥ అత్ర "బ్రాహ్మం సన్న్యాసినాం స్మృత"మిత్యనన్తరం "ఏకాన్తిన" ఇత్యాదితః ప్రాక్చ వర్తమానస్య యోగినామిత్యాద్యర్ధశ్లోకస్య దర్శితశ్రుత్యుపబృంహణతయాఽనుదాహరణం హి తస్యాప్రాకృతానశ్వరమధ్యమకోటిభూతకైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానపరత్వమన్తరేణ నోపపద్యతే. భాష్యకృతామపి పూర్వపక్షిణామివ, కైవల్యస్యాపి భోగైశ్వర్యరూపత్వే, తదనుభవస్థానస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతినశ్వరస్థానరూపత్వే, పూర్వశ్లోకానామివ యోగినామిత్యాద్యర్ధశ్లోకస్యాపి ప్రాకృతనశ్వరైశ్వర్యార్థిప్రాప్యస్థానపరత్వే చాభిమతే తాదృశార్ధశ్లోకాన్తస్యైవ గ్రన్థస్య "సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తీ"త్యంశోపబృంహణతయోదాహరణావశ్యకత్వాత్ ॥ ౫౧ ॥ దర్శితశ్రుతౌ నశ్వరైశ్వర్యార్థివిషయం "సర్వ ఏతే పుణ్యలోకా భవన్తీ"త్యంశం ప్రతివా, భగవత్ప్రాప్తికామవిషయం "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ"త్యంశం ప్రతివా యోగినామిత్యాద్యర్ధశ్లోకస్యోపబృంహణత్వాయోగాత్తత్పూర్వోత్తరభాగయోరేవ దర్శితశ్రుత్యంశద్వయోపబృంహణత్వాచ్చ తయోరేవోదాహరణమిహ భాష్యకారైః కృతమ్; నతు తాదృశార్ధశ్లోకస్యాపీత్యవగమ్యతే ॥ ౫౨ ॥ యద్యపి శ్రుతౌ పుణ్యలోకశబ్దో నిత్యానిత్యలోకసాధారణ ఏవేతి కైవల్యార్థిస్థానపరోఽపి భవితుమర్హతి - తథాపి "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ"త్యుక్తనిత్యపురుషార్థమోక్షప్రతికోట్యనిత్యపురుషార్థస్థానపరతయా ప్రయుజ్యమానోఽయమత్రత్యపుణ్యలోకశబ్దో నామృతస్థానశబ్దితనిత్యపురుషార్థస్థానప్రతిపాదనక్షమః - తథాసతి పరస్పరవ్యావృత్తనిర్దేశాసఙ్గతేరిత్యాశయః ॥ ౫౩ ॥ నచ పఞ్చాగ్నివిదోఽపి యయాకయాచన విధయా బ్రహ్మోపాసకత్వసమర్థనాత్, "యోగినామి"త్యాదేః "ఏకాన్తిన" ఇత్యాదేరివ "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ"త్యంశోపబృంహణత్వముపపాదనీయమితి దర్శితభాష్యే యోగినామిత్యాద్యనుదాహరణమిదా

మపి సన్దర్భవిరుద్ధమేవేతి వాచ్యమ్ - "తద్య ఇత్థం విదుః" "యేచే
మేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాదిష్వివ విభజ్య ద్వివిధాధికారి
నిర్దేశాభావాత్, - బ్రహ్మసంస్థశబ్దస్య భగవత్ప్రాప్త్యర్థిసాధారణ
బ్రహ్మనిష్ఠపరమపురుషనిష్ఠాదిశబ్దపర్యాయత్వేన పరమప్రాప్యతయా
పరంబ్రహ్మోపాసీనస్యైవ తదర్థత్వాచ్చ. బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వ
మేతీత్యంశంప్రతి యోగినామిత్యాదేః కైవల్యార్థివిషయస్యోపబృంహ
ణతాయా దుర్వచత్వాత్ ॥ ౯౪ ॥ ఏతదభిప్రాయేణైవ భాష్యకారైర
యమర్థశ్లోకో నాత్రోదాహృతః ॥ ౯౫ ॥ తథాచాస్యార్థశ్లోకస్య
ప్రకృతిమణ్డలభూమిభూతపరమపదార్వాచీనపఞ్చాగ్నివిత్ప్రాప్యనిత్య
లోకవిశేషపరత్వమేవ భాష్యకృతామప్యభిమతమితి సిద్ధమ్ ॥ ౯౬ ॥
ఏవఞ్చ ఛాన్దోగ్యపఞ్చమప్రపాఠకదశమఖణ్డాన్తే పఞ్చాగ్నివిద్యాఫలశ్రుతి
ప్రకరణే "అథహ య ఏతానేవం పఞ్చాగ్నీన్ వేద న సహ తైరథా
చరన్ పాప్మనా లిప్యతే శుద్ధః పూతః పుణ్యలోకో భవతి య ఏవం
వేద య ఏవం వేదే"తి దశమఖణ్డికాయాం పుణ్యలోకశబ్దవివక్షితో
లోకవిశేషోఽపి యథోక్తపఞ్చాగ్నివిత్సాధారణప్రాకృతనిత్యప్రాప్య
స్థానవిశేషఏవ; నత్వనిత్యప్రాకృతస్థానవిశేషః-ఏతత్ఖణ్డాదౌ "తద్య ఇత్థం
విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాదినా బ్రహ్మనిష్ఠానా
మివ పఞ్చాగ్నివిదామప్యపునరావృత్తిలక్షణనిత్యపురుషార్థభూత
మోక్షప్రతినియతార్చిరాదిగతివిధానాత్; అర్చిరాదిమార్గప్రస్థితా
నామ్మధ్యే లోకవిశేషే ఫలవిశేషానుభవార్థస్థితేః ప్రమాణవిరుద్ధత్వా
చ్చ ॥ ౯౭ ॥ అత్ర పుణ్యలోకశబ్దేనాస్య స్థానస్య నిర్దేశస్తు నిత్యత్వేఽపి
పరమపురుషార్థాపేక్షయాఽపకృష్టఫలానుభవస్థానత్వేనైశ్వర్యా
ర్థిప్రాప్యపుణ్యలోకసాజాత్యస్య, జ్ఞానిప్రాప్యానవధికాతిశయానన్దా
నుభవస్థానాద్వైజాత్యస్యచ స్ఫోరణాయ ॥ ౯౮ ॥ అతశ్చ పఞ్చాగ్ని
విద్బ్రహ్మవిదోస్సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్తేస్సత్త్వేఽపి యథోక్తానన్దతార

తమ్యలక్షణఫలవైషమ్యమేవ నిన్దాప్రశంసయోర్హేతురిత్యవగమ్యతే ॥ ౮౯ ॥ తస్మాత్కైవల్యార్థినామపి ప్రకృతేః పరస్తాదేవ జ్ఞానిప్రాప్యస్థానాదర్వాచీనో నిత్యస్థానభేదః ప్రామాణిక ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౯౦ ॥ గీతాశాస్త్రే చైశ్వర్యార్థినాం ప్రాప్యస్థానభేదాత్ పునరావృత్తిఞ్చాభిధాయ, కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం పరం విశిష్య స్థానభేదమనభిధాయ, "యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ" [౮॥౨౧॥] ఇతి॥ "మాముపేత్య పునర్జన్మ దుఃఖాలయమశాశ్వతమ్। నాప్నువన్తి" [౮॥౧౫॥] "మాముపేత్య తు కౌన్తేయ పునర్జన్మ న విద్యతే" [౮॥౧౬॥] ఇతి చ స్వస్వప్రాప్యప్రాప్త్యపునరావృత్తిమాత్రాభిధానం,-తదీయప్రాప్యప్రాప్త్యపునరావృత్త్యోః ప్రకృతేఃపరస్తాత్పరమవ్యోమనిత్యవిభూత్యాదిశబ్దితస్థానవిశేషభావిత్వనైయత్యప్రసిద్ధ్యతిశయేన తదభిధానేనైవ పరమవ్యోమాదిసంజ్ఞితస్థానవిశేషోఽప్యభిహితో భవతి - ఇత్యభిప్రాయేణైవ; న తు తేషాం స్థానవిశేషాభావాభిప్రాయేణ- దర్శితరీత్యా తేషామపి పరమవ్యోమాదిసంజ్ఞితస్థానవిశేషస్య తత్రావాన్తరస్థానభేదస్య చ ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్; అపునరావృత్తేః స్థానవిశేషప్రాప్తిప్రయోజ్యత్వావగమాచ్చ ॥ ౯౧ ॥

ఇదం పునరత్రావధేయమ్.- ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మపరమాత్మపరమవ్యోమాదిసంజ్ఞితదేశవిశేషాణామేకప్రాప్తిసిద్ధితయప్రాప్తిరూపైవ భవతి-స్వస్వరూపపరస్వరూపయాథాత్మ్యతిరోధాయకనిశ్శేషావిద్యానివృత్తిం ప్రతి దేశవిశేషస్యైవ ప్రయోజకతయా తాదృశదేశవిశేషప్రాప్త్యైవ ప్రకృతివియుక్తాత్మపరమాత్మప్రాప్తిసమ్భవేన దర్శితవస్తుత్రయసమ్బన్ధిప్రాప్తిత్రయస్య సమకాలతానైయత్యాత్ - ౧ - ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మదేశవిశేషపరమాత్మసు ప్రథమయోర్ద్వయోరపి ప్రాప్త్యోః పరమాత్మప్రాప్తిగర్భత్వేనైవ చ త్రయాణాం పరమపదశబ్దప్రతిపాద్యతా ప్రతిపాదితా వేదార్థసఙ్గ్రహే భాష్యకారైః

-౨- అత స్త్రియాణామేక ప్రాప్త్యభిధానే నైవేతరయోరపి ప్రాప్తీ అభిహితే భవత ఇత్యభిప్రాయేణైవ "యం ప్రాప్య" "మాముపేత్యే"తి ప్రాప్యవస్తుప్రాప్తిమాత్రకథనమ్-౩- అతఏవచ - నిశ్శేష ప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిరూపామృతత్వప్రతిపాదికా "బ్రహ్మసంస్థోఽమృతత్వమేతీ"తి శ్రుతిర్దేశవిశేషప్రాప్తిపరాపీత్యభిప్రాయేణపురుషార్థాధికరణైకోనవింశసూత్రశ్రీభాష్యే తాదృశశ్రుత్యుపబృంహణతయా "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన" ఇత్యాదిస్థానవిశేషపరవిష్ణుపురాణవచనోదాహరణమ్ - ౪ - అతఏవచ- గీతాశాస్త్రేఽపి అష్టమాధ్యాయే "మాముపేత్యే"త్యాద్యుక్తిస్థానే "తమేవ శరణం గచ్ఛే" త్యాది ద్విషష్టితమశ్లోకే "తత్ప్రసాదాత్పరాం శాన్తిం స్థానం ప్రాప్స్యసి శాశ్వతమి"తి సర్వకర్మబన్ధనివృత్తిదేశవిశేషప్రాప్త్యోరుభయోః, "సర్వధర్మాని" త్యాదిషట్షష్టితమశ్లోకే "సర్వపాపేభ్యో మోక్షయిష్యామీ"తి సర్వపాపమోక్షమాత్రస్యచాభిధానం, - పఞ్చదశాధ్యాయే "ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపోక్తిస్థానే చతుర్థశ్లోకే "తతఃపదం తత్పరిమార్గితవ్యం యస్మిన్ గతా న నివర్తన్తి భూయ" ఇతి, పఞ్చమశ్లోకే "గచ్ఛన్త్యమూఢాః పదమవ్యయం తది"తి, షష్ఠశ్లోకే "యద్గత్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమమ్మమే"తిచ, తాదృశప్రత్యగాత్మస్వరూపలాభతాత్పర్యేణ దేశవిశేషపర పదధామశబ్దప్రయోగశ్చ సఙ్గచ్ఛతే - ౫ - యద్యపి దర్శితపదధామశబ్దయోరాత్మస్వరూపపరత్వాభిప్రాయేణైవ వ్యాఖ్యానం భాష్యకారారచితం దృశ్యతే - ౬ - తథాపి శబ్దస్వరసేన దేశవిశేషబోధనేఽపి తన్ముఖేనాపి ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రకరణానుగుణ్యేన తత్ర బోధనీయతయా నిష్కృష్టార్థపరతయైవ తత్పదయోజనాయుక్తేతి భాష్యకారాశయః - ౭ - తత్పక్షేఽపి దేశవిశేషప్రాప్తిప్రతినియతాపునరావృత్తిప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్త్యభిధానేన దేశవిశేషప్రాప్తిరర్థతస్సిధ్యత్యేవ - ౮ - సహస్రనామభా

ష్యే క్షేత్రజ్ఞనామవాఖ్యానావసరే దేశవిశేషప్రమాణతయా “ యద్గ
త్వా న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమమ్మమే”తి దర్శితపఞ్చదశాధ్యాయ
షష్ఠశ్లోకభాగముదాహరద్భిః పరాశరభట్టారైర్వ్యస్తు దర్శిత ప్రకరణే
దర్శితరీత్యా దేశవిశేషాభిధానముఖేనాపి ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూప
లాభోఽభిప్రేతఏవేత్యవగమ్యతే - ౯ - తథాచ-సర్వథా కైవల్యాధికా
భగవత్ప్రాప్త్యర్థినోరపి దేశవిశేషప్రాప్తిరభిహితైవ భవతీతి గీతా
శాస్త్రేఽపి న తయోః ప్రాప్యస్థానాకథనన్యూనతావకాశ ఇతి ॥౬౨॥

అథ పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ స్వస్వాభిమతపురు
షార్థభూతప్రాప్యవస్తుభేదతదనుభవార్థప్రాప్యస్థానభేదయోస్సత్త్వే
గతిశాస్త్రే తత్తదసాధారణప్రాప్యవస్తుప్రాపణం తత్తదసాధారణ
ప్రాప్యస్థానప్రాపణం వాఽనభిధాయోభయేషామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప
ణం కథమభిధీయతే - ౧ - “తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా
తప ఇత్యుపాసతే”ఇత్యారభ్య “తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ
గమయతి” [ఛాం॥౫॥౧౦॥౧॥౨॥] ఇత్యన్తేన, “తే య ఏవమేతద్విదు
ర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే” ఇత్యారభ్య “తాన్ వై
ద్యుతాత్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతి” [బృ॥౮॥
౨॥౧౫॥] ఇత్యన్తేనచ గతిశాస్త్రేణోభయేషాం సాధారణ్యేన బ్ర
హ్మప్రాప్తిర్హ్యభిధీయతే - బ్రహ్మలోకానిత్యత్రాపి పాశాధికరణన్యా
యేన బహుత్వావివక్షయా కర్మధారయాశ్రయణేనచ బ్రహ్మప్రాప్తేరేవ
వివక్షితత్వాత్ - ౨ - తత్పురుషసమాసపక్షేఽప్యనుపపత్తిర్దుర
ర్వారా - కైవల్యానుభవస్థానభగవదనుభవస్థానయోర్భిన్నత్వేన బ్ర
హ్మలోకశబ్దప్రతిపన్నభగవదనుభవస్థానప్రాపణస్యోభయవిధాధికారివ్య
యోగ్యత్వాత్ - ౩ - తస్మాద్గతిశ్రుతిప్రతిపన్నానాముభయేషాం తుల్య
తయా బ్రహ్మప్రాపణశ్రవణాత్పురుషార్థభేదోవా ప్రాప్యస్థానభేదోవా
నైతేషాం స్వీకర్తుం యుక్తఇతి చేత్ ॥౬౩॥

ఇదమత్రావధేయమ్.—యాదృశబ్రహ్మానుభవో భగవత్ప్రాప్తి కామోద్దేశ్యభూతః - తాదృశబ్రహ్మప్రాపణంవా తాదృశబ్రహ్మానుభవ యోగ్యస్థానవిశేషప్రాపణంవా నేహ గతిశాస్త్రే వివక్షితమ్ - ౧ - అపితు విరజాపారే తిరోధాయకప్రకృతిసమ్బన్ధగన్ధాభావేన సమన్తతః ప్రదీప్తవ్యాప్తజ్యోతిర్మయ బ్రహ్మస్వరూపప్రాపణం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతదేశవిశేషాత్మకలోకప్రాపణపర్యవసన్నమేవ వివక్షితమ్ - ౨ - అతఏవ "బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీ"తి లోకప్రాపణరూపమపి తత్ప్రతిపాద్యతే - ౩ - లోకశబ్దోహి విపులతరభోగదేశపరః- ౪ - బ్రహ్మలోకశబ్దః కర్మధారయతత్పురుషసమాసపక్షయోర్ద్వయోరపీహ ప్రకృతిమణ్డల బహిర్భూతభోగదేశపరఏవ - ౫ - కర్మధారయపక్షే ప్రకృతేఃపరస్తాన్నిత్యవిభూత్యవచ్ఛిన్నః పరబ్రహ్మశబ్దితః పరమాత్మైవ భోగదేశత్వేన వివక్షితః, తత్పురుషపక్షే తాదృశపరమాత్మవిశేషణీభూతా నిత్యవిభూతిస్తథావివక్షితేతీయానేవచ విశేషః- ౬ - ప్రకృతేఃపరస్తాత్పరమాత్మ నిత్యముక్తాదిలక్షణప్రత్యగాత్మశుద్ధసత్త్వద్రవ్యాదిరూపాణాం వస్తూనాం స్వస్వప్రకాశేష్వైకాకారతయా జ్యోతీరూపాణాం పరస్పరసమ్మిళితానాం సముదాయస్య పరస్పరసమ్మిళితనానాదీపప్రభాసముదాయస్యైకతేజస్త్వేన వ్యపదేశవదేకవస్తుత్వేన వ్యపదేశయోగ్యత్వాత్,-తత్రాపిచ పరమాత్మనీతరవస్తూనాం గుణవదపృథక్సిద్ధవిశేషణభావాపన్నతయా తస్యైవ ప్రాధాన్యేన నిర్దేశయోగ్యత్వాచ్చ, - "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మణఏవ ప్రాధాన్యేన నిర్దేశః, సముద్రే గఙ్గాప్రవేశస్థలే సుదూరవ్యాప్తగఙ్గాప్రదేశగామిన్యపి విషయే సముద్రం గచ్ఛతీతి గతికర్మతయా సముద్రస్యైవ ప్రాధాన్యేన నిర్దేశవత్ - ౭ - "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతఃపృష్ఠేషు సర్వతఃపృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు" [ఛాం ॥ ౩ ॥ ౧౩ ॥ ౭ ॥] "స యథేమానద్యస్స్యన్దమానాస్సముద్రాయణాస్సముద్రంప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి

భిద్యేతే, తాసాం నామరూపే సముద్ర ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే - ఏవమేవాస్య పరిద్రష్టురిమాష్షోడశకలాః పురుషాయణాః పురుషం ప్రాప్యాస్తం గచ్ఛన్తి భిద్యేతే తాసాం నామరూపే పురుష ఇత్యేవం ప్రోచ్యతే" [ప్ర॥ ౬॥ ౫॥] "హిరణ్మయే పరే కోశే విరజం బ్రహ్మ నిష్కలమ్। తచ్ఛుభ్రం జ్యోతిషాం జ్యోతిస్తద్యదాత్మవిదో విదుః॥ న తత్ర సూర్యో భాతి న చన్ద్రతారకం నేమా విద్యుతో భాన్తి కుతోఽయమగ్నిః। తమేవ భాన్తమనుభాతి సర్వం తస్య భాసా సర్వమిదం విభాతి" [ముం ॥ ౨॥ ౧౦ ॥ ౧౧॥] ఇత్యాదిషు దృశ్యతేహి ప్రకృతేఃపరస్తాద్బ్రహ్మణఏవ సమస్తతో దీప్తవ్యాప్తస్వరూపస్య ప్రాధాన్యేన నిర్దేశః - ౮ - సంభవతిచ ప్రకృతేఃపరస్తాత్తిరోధానవిరహేణ సమస్తతో దీప్తవ్యాప్తజ్యోతీరూపపరమాత్మస్వరూపస్య ఖేచరాన్ప్రతి నభసఇవ నిత్యముక్తాన్ప్రతి స్వైరవిహారదేశరూపత్వమ్ - ౯ - "ఏష సంప్రసాదోఽస్మాచ్ఛరీరాత్సముత్థాయ పరఞ్జ్యోతిరుపసంపద్య స్వేన రూపేణాభినిష్పద్యతే। స ఉత్తమః పురుషస్స తత్రపర్యేతి జక్షత్క్రీడన్ రమమాణస్స్త్రీభిర్వా యానైర్వా జ్ఞాతిభిర్వా నోపజనం స్మరన్నిదగ్ం శరీరమ్" [ఛాం। ౮॥ ౧౨॥ ౨॥ ౩॥] ఇతిశ్రుతౌహి - పరజ్యోతిశ్శబ్దితస్యోత్తమపురుషశబ్దితపరమాత్మస్వరూపత్వం ముక్తభోగస్థానరూపత్వఞ్చ స్పష్టముక్తమ్ - ౧౦- తథా చేహ బ్రహ్మలోకశబ్దస్య కర్మధారయతత్పురుషపక్షద్వయేఽపి ప్రకృతేఃపరస్తాద్దేశవిశేషప్రాప్తిమాత్రపర్యవసన్నా ద్వివిధాధికారిసాధారణీ బ్రహ్మప్రాప్తిరేవామానవాయత్తా వివక్షితా; నతు భగవత్ప్రాప్తికామానుభావ్యాసాధారణాకారబ్రహ్మప్రాప్తిః. దర్శితసాధారణదేశవిశేషప్రాప్త్యనన్తరమేవచ యథాయథం తత్తదధికారిణాం తదన్తఃపాతితత్తదసాధారణస్థానవిశేషతదవచ్ఛిన్నతత్తత్ప్రాప్యవస్తువిశేషానుభవవిశేషప్రాప్తిర్యథోపాసనం యథాప్రమాణఞ్చ భవతి. సా చ నామానవాయత్తా. అమానవాయత్తబ్రహ్మప్రాప్తేరుభయాధికారిసాధా

రణత్వాదేవచ "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తిసాధారణనిర్దేశ ఇత్య
వగమ్యతే - ౧౧ - ఆతివాహికాన్తరాణామచిరాదివర్త్మని ముక్తా
తివాహనప్రదేశా యథావిభక్తాః-తథైవ చన్ద్రాదనన్తరమమానవస్యాపి
స్వాభిమానగోచరవిద్యున్మణ్డలప్రభృతిర్విరజాపారవధిస్స్వస్థానపర్యన్త
ఏవ దేశో విభక్త ఇతి తావత్పర్యన్తమేవ ముక్తానతివాహయత్యమాన
వః - ౧౨- తత్రైవ సమన్తతో నభోవద్వ్యాప్తదీప్తబ్రహ్మస్వరూపం
ప్రాప్తం భవతీతి తత్ప్రాపణమేవ "సఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ"త్యమా
నవాయత్తం శ్రూయతే - ౧౩ - "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం
కేవలం స్మృతమ్। తత్స్థానముపభోక్తవ్యమవ్యక్తబ్రహ్మసేవినామ్। స్వా
త్మానుభవజానన్దసుఖదం కేవలం పదమి"తి ప్రాగుదాహృతపాద్మపురాణ
వచనేన విరజాపారప్రభృతేర్భగవత్ప్రాప్తికామప్రాప్యస్థానవిశేషా
దర్వాచీనస్య కృత్స్నస్యైవ ప్రదేశస్య కైవల్యార్థినాంస్వాత్మానుభవ
స్థానతావగమాత్తావత్పర్యన్తమతివాహితేషు ముక్తేషు కైవల్యార్థిన
స్స్వతఏవ తత్రైవ ప్రదేశే ప్రకృతివినిర్ముక్తస్వాత్మానుభవపరా అశరీ
రాఏవ యావదాత్మసత్తమూర్ధ్వాధోగమనాగమనరహితా స్స్వై
రంవిహరన్తి. భగవత్ప్రాప్త్యర్థినస్తు విరజాపారస్థామానవకరస్పర్శ
లబ్ధాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహాస్తత్రాగతైర్నిత్యముక్తాదిసూరిభిరభ్యుద్గమ్య,
"తం పఞ్చశతాన్యప్సరసాం ప్రతిధావన్తి - శతమ్మాలాహస్తాశ్శతమఞ్జ
నహస్తాశ్శతంచూర్ణహస్తాశ్శతంవాసోహస్తాశ్శతంభూషణహస్తాః. తం
బ్రహ్మాలఙ్కారేణాలఙ్కుర్వన్తి. సబ్రహ్మాలఙ్కారేణాలఙ్కృతో బ్రహ్మవి
ద్వాన్ బ్రహ్మైవాభిప్రైతి" [కౌ॥ ౧।౪॥] ఇతికౌషీతకిశ్రుత్యాద్యు
క్తరీత్యా కారితబ్రహ్మాలఙ్కారా మహతా సంరంభేణ. తత ఊర్ధ్వం
వైకుణ్ఠాదిశబ్దితభగవదనుభవాసాధారణస్థానవిశేషం ప్రాపితాస్స్వోపా
సనానుగుణభగవదనుభవపరాస్సర్వత్ర తదనుచారిణస్తథైవ యావదా
త్మసత్తం స్వైరం విహరన్తీతి ప్రమాణబలాదవగమ్యతే - ౧౪ -

"అర్చిరాదికయా గత్యా తత్రత్యైస్తైరర్చితస్సురైః । అతీత్య లోకాన
భ్యేతి వైకుణ్ఠం వీతకల్మషః॥అథైనమమరాస్తత్ర సహ దివ్యాప్సరోగణైః।
సోపహారాః ప్రహర్షేణ ప్రత్యుద్గచ్ఛన్త్యుపాగతమ్॥తతః ప్రాప్య జగ
న్నాథం ప్రణిపత్య శ్రియఃపతిమ్।ఆసీనమాసనే దివ్యే భక్తైర్భాగవతై
ర్వృతమ్॥ఆప్లుతస్సస్మితాలాపమధురాలోకనామృతైః । పాదమూలం
భజత్యస్య దాస్యేనానన్దనిర్భరః॥సచ సర్వేషు లోకేషు తమేవహ్యాను
సఞ్చరన్।సమ్మోదతే సమగుణః కామాన్నీ కామరూపధృత్" ఇతిభర
ద్వాజసంహితాన్యాసోపదేశచతుర్థాధ్యాయవచనాదిభిర్భగవచ్ఛా
స్త్రే యథోక్తలక్షణో భగవత్ప్రాప్తికామభగవత్ప్రాపణప్రకారః ప్ర
సిద్ధః - ౧౫ - అత్రత్యవైకుణ్ఠశబ్దస్త్రిపాద్విభూతిశబ్దితమహాలోకపరః -
జనపదనగరాదిశబ్దితావాన్తరస్థానవిశేషేష్వివ సామాన్యతో మహాలో
కేఽపి తత్పదస్య శక్తేర్భగవచ్ఛాస్త్రే ప్రసిద్ధత్వాత్ - ౧౬ - ప్రా
క్తృతీయతరఙ్గోక్తోనసప్తత్యుత్తరద్విశతతమవాక్యోదాహృతబృహద్బ్ర
హ్మసంహితావచనైః కేవలసేవకశబ్దితానాం దర్శితద్వివిధముక్తానాంని
త్యవిభూతిప్రవేశ, స్తత్రకేవలానాంపరం తనువర్జితత్వమూర్ధ్వాధోగ
మనాగమనరాహిత్యం, సేవకానాంపరం శరీరయోగో భగవదనుభవ
విశేషాసాధారణతదూర్ధ్వస్థానవిశేషే భగవత్సేవకభావేనావస్థానఞ్చే
త్యాదికం స్పష్టమ్ - ౧౭ - యథా ధూమాదిమార్గే గన్తౄణా
మైశ్వర్యార్థినాం సర్వేషాం ధూమాద్యభిమాన్యాతివాహికైస్స్వర్గ
శబ్దితచతుర్ముఖలోకాన్తసర్వైశ్వర్యస్థానద్వారభూతసోమలోకపర్యన్తా
తివాహనమేవ "ఆకాశాచ్చన్ద్రమసమ్"[ఛాం॥౫॥౧౦॥౪] "పితృలోకా
చ్చన్ద్రమ్" [బృ॥౬॥౨॥౧౬] "యేవై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్ర
మసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి। ఏతద్వై స్వర్గస్య లోకస్య ద్వారం
యశ్చన్ద్రమాః [కౌ॥౧॥౨॥] ఇత్యాదిగతిశాస్త్రేషు సిద్ధమ్, నచ తావ
తా- తేషాం, సర్వేషాం సోమలోకఏవ ప్రాప్యస్థానం, తత్రత్యైశ్వర్య

మేవ పురుషార్థ ఇతి నియన్తుం శక్యమ్; అపితు సర్వైశ్వర్యద్వార
భూతం సోమస్థానం ధూమాదిమార్గాతివాహికైః ప్రాపితానాం తేషాం
యథాయథం స్వస్వపుణ్యకర్మానుగుణస్థానాన్తరతదనుభావ్యైశ్వర్య
విశేషప్రాప్తిర్దురపహ్నవా - తథైవ సర్వవిధమోక్షస్థానద్వార
స్థానీయం సామాన్యతో బ్రహ్మలోకశబ్దితం విరజాపారదేశమర్చిరాది
మార్గాతివాహికైః ప్రాపితానాం సర్వేషాం ముముక్షూణాం తతో యథా
యథం స్వస్వోపాసనానుగుణప్రాప్యస్థానభేదతదనుభావ్యపురుషార్థభేద
ప్రాప్తిరపి దురపహ్నవైవేతి నాత్ర కశ్చిద్విరోధః - ౧౮ - నచ-పరస్య
బ్రహ్మణస్సర్వత్రైవ వ్యాప్తత్వేన సామాన్యతస్తత్ప్రాప్తిః ప్రకృతి
మణ్డలేప్యస్త్యేవేతి న సాఽర్చిరాదిమార్గగమనసాధ్యా. అతస్తత్సా
ధ్యతయాఽత్రాభిధీయమానా బ్రహ్మప్రాప్తిస్తత్తదుపాసనోద్దేశ్యాకార
విశేషబ్రహ్మప్రాప్తిరూపైవ భవితుమర్హతీతి వాచ్యమ్- బ్రహ్మస్వరూ
పతిరోధాయకావిద్యానిశ్శేషనివృత్తేర్విరజాపారలక్షణదేశవిశేషసాపే
క్షతాయాః ప్రాగేవోక్తయా తన్నివృత్తిమన్తరేణ ప్రకృతిమణ్డల ఏవ
సామాన్యతోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తేర్దుర్వచత్వాత్ ; అనుభూయమాన
తత్తద్వస్తుసంబన్ధవిశేషస్యైవ ప్రాప్తిరూపతయేహ వివక్షితత్వేనాజ్ఞాత
బ్రహ్మసంబన్ధవిశేషస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరూపత్వాసంభవాత్ ;అన్యథా సర్వే
షాం సర్వదైవ సర్వగతబ్రహ్మప్రాప్తేస్సువచత్వాచ్చ - ౧౯ - నఖలు
హిరణ్యనిధిం నిజసదననిగూఢనిహితం జానన్తోఽప్యముకస్థలేఽయమిత్థం
భూతో వర్తత ఇత్యసాక్షాత్కుర్వన్తస్తదుపరిసఞ్చరన్తోఽపి జనా
స్స్వాత్మానం హిరణ్యనిధిం ప్రాప్తం మన్యన్తే- ౨౦ - నవాఽన్యేతాం
స్తథా వ్యపదిశన్తి - ౨౧ - నిత్యసన్నికృష్టమేవచ స్వాత్మానం పరమా
త్మానం వా సాక్షాత్కారదశాయామేవ ప్రాప్తం వ్యపదిశన్తి శాస్త్రాణి-
౨౨ - అతో యథావదనుభూయమానతత్తద్వస్తుసన్నికర్షవిశేష
ఏవ ప్రాప్తిశబ్దో ముఖ్యః-౨౩-తదిదం శ్రుతిరేవాహస్పష్టమ్-‘‘తద్యథా

హిరణ్యనిధిం నిహితమక్షేత్రజ్ఞా ఉపర్యుపరి సఞ్చరన్తో న విన్దేయురేవ మేవేమాస్సర్వాః ప్రజా అహరహర్గచ్ఛన్త్య ఏతం బ్రహ్మలోకం న విన్దన్త్యనృతేనహి ప్రత్యూఢాః" (ఛాం॥౮॥౩॥౨॥) ఇతి-౨౮- తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చామానవాయత్తబ్రహ్మప్రాప్తేస్సాధారణత్వేఽపి స్వస్వాసాధారణప్రాప్యస్థానభేదపురుషార్థభేదసత్త్వే న కాచిదనుపపత్తిః-తత్తదసాధారణప్రాప్యస్థానభేదపురుషార్థభేదప్రాపణస్య స్వాధికారకృత్యత్వాభావాదేవామానవేన తదకరణోపపత్తేః. సర్వథైవ పురుషార్థభేదాభావే "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాదిగతిశాస్త్రే తేషాం విభజ్య నిర్దేశస్య సర్వథైవాసఙ్గతత్వాత్ - ౨౯ - తదిదం సర్వమాలోచ్యైవ ద్వివిధాధికారిణాం గతిశాస్త్రే తుల్యతయా బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణనిబన్ధన పురుషార్థభేదాభావభ్రమం వారయితుం కార్యాధికరణవేదాన్తదీపే ప్రథమసూత్రవ్యాఖ్యానే, "పఞ్చాగ్నివిదోహి ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య పునర్నివర్తన్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్య పునర్నివర్తన్తే. "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీ"త్యుభయవిధానాం భేదేనోపాదాయార్చిరాది గతిశ్రుతేరపునరావృత్తిశ్రుతేశ్చైవమితినిశ్చీయత" ఇతి భాష్యకారైః పురుషార్థభేదస్స్పష్టమభిహితఇతి సర్వం సమఞ్జసమితి ॥ ౬౮ ॥

ఏవం హరివంశే విష్ణుపర్వణి త్రిసప్తత్యుత్తరశతతమాధ్యాయే వైదికపుత్రానయనవృత్తాన్తప్రకరణే, మూలప్రకృతేః పరస్తాత్సమస్తతో వ్యాప్తస్య ప్రదీప్తస్య సతో మహతస్తేజసస్సత్త్వానాసహ సామానాధికరణ్యేన వైయధికరణ్యేనచ నిర్దేశయోగ్యత్వ,మాత్మయోగి భగవద్యోగిరూపద్వివిధముక్తప్రాప్యస్థానరూపత్వం, ముక్తిప్రయోజక స్వప్రవేశకదేశవిశేషరూపత్వం, సర్వజగత్కారణత్వం, బ్రహ్మశబ్దపరమ

పదశబ్దవాచ్యత్వం, స్వస్వరూపాన్తర్భూతత్వఞ్చ, ప్రతిపాదయతా భగవతైవ యథోక్తం సర్వం స్పష్టమభిహితమ్ ॥ ౬౫ ॥ తత్రహి వాసుదేవార్జునసంవాదేఽర్జునేన యుధిష్ఠిరం ప్రత్యనూద్యమానే, "బ్రహ్మ తేజోమయం దివ్యమ్మహద్యద్దృష్టవానసి। అహం స భరతశ్రేష్ఠ మత్తేజస్తత్సనాతనమ్॥ ప్రకృతిస్సా మమ పరా వ్యక్తావ్యక్తా సనాతనీ। తాం ప్రవిశ్య భవన్తీహ ముక్తా యోగవిదుత్తమాః॥ సా సాఙ్ఖ్యానాం గతిః పార్థ యోగినాఞ్చ తపస్వినామ్। తత్పదం పరమం బ్రహ్మ సర్వం విభజతే జగత్॥ మామేవ తత్పరం తేజో జ్ఞాతుమర్హసి భారతే"త్యుక్తం భగవతా వైదికపుత్రానయనకాలే సహాగతేన స్వేన ప్రకృతేఃపరస్తాత్సాక్షాత్కృతస్య తేజోవిశేషస్య తత్త్వజిజ్ఞాసుమర్జునం ప్రతి॥ ౬౬॥ అత్రహి ద్వివిధాధికారివిషయప్రాగుదాహృతఛాన్దోగ్యబృహదారణ్యకగతిశ్రుత్యోరుపబృంహణం స్పష్టముపలభ్యతే ॥ ౬౭ ॥ అత్ర-సా సాఙ్ఖ్యానాం తపస్వినాం యోగినాం గతిః-ఇతి కైవల్యార్థిభగవత్ప్రాప్త్యర్థిరూపద్వివిధాధికారిప్రాప్యత్వముచ్యతే - ఆత్మైకవిషయప్రాప్యతాబుద్ధియుక్తవాచిసాఙ్ఖ్యశబ్దస్య కైవల్యార్థివిషయత్వాత్; బ్రహ్మవాచితపశ్శబ్దఘటితతపస్విశబ్దస్య భగవత్ప్రాప్త్యర్థివిషయత్వాత్; యోగిశబ్దస్య భక్తియోగవత్పరత్వేనోభయసాధారణత్వాచ్చ ॥ ౬౮ ॥ గీతాతృతీయాధ్యాయతృతీయశ్లోకభాష్యే "సఙ్ఖ్యా-బుద్ధిః. తద్యుక్తాస్సాఙ్ఖ్యాః. ఆత్మైకవిషయయా బుద్ధ్యా సంబన్ధినస్సాఙ్ఖ్యా"ఇతి వ్యాఖ్యానాత్సాఙ్ఖ్యశబ్దస్య తాదృశవ్యుత్పత్త్యైవేహ కైవల్యార్థివిషయత్వం, అనియమాధికరణభాష్యే "శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" "శ్రద్ధాం సత్యముపాసత" ఇతి గతిశ్రుతిభాగయోః "సత్యతపశ్శబ్దాభ్యాం బ్రహ్మైవాభిధీయత"ఇతి నిర్ధార్య బ్రహ్మోపాసకపరతయా వ్యాఖ్యానేన తదుపబృంహణభూతస్మృతిస్థత్యతపస్విశబ్దస్య - తపో బ్రహ్మ ప్రాప్యతయైషామస్తి- ఇతి విగృహీతస్యేహ భగవత్ప్రాప్త్యర్థివిషయత్వఞ్చ సంభవతీత్యవధేయమ్॥

౬౯ ॥ అత్ర తేజసః పరస్మాద్బ్రహ్మణో భేదేనాభేదేనచ నిర్దేశః- శుద్ధ
సత్త్వద్రవ్యనిత్యముక్తప్రత్యగాత్మపరమాత్మస్వరూపలక్షణ తేజో రా
శ్యాత్మకే తస్మిన్ ప్రధానభూతపరమాత్మస్వరూపలక్షణధర్మ్యంశస్య
విశేషణభావాపన్నేతరాంశవిశిష్టస్యాపృథక్సిద్ధ్యతిశయేనైకవస్తుతయా
వ్యపదేశార్హతాయాః, విశేష్యవిశేషణాంశయోర్వివేకవివక్షయా
వ్యతిరేకనిర్దేశార్హతాయాశ్చ జ్ఞాపనముఖేన దర్శితబృహదారణ్య
కగతిశ్రుతిఘటకబ్రహ్మలోకశబ్దస్య తత్పురుషకర్మధారయలక్షణద్వివిధ
సమాసార్హతాజ్ఞాపనార్థః ॥౭౦॥ "ప్రకృతిస్సా మమ పరా వ్యక్తా
వ్యక్తా సనాతనీ"తి నిర్దేశః - లీలావిభూతిస్థజడప్రకృతివిలక్షణాయా
స్స్థూలసూక్ష్మాత్మనా పరిణతాయాశ్శుద్ధసత్త్వద్రవ్యాత్మికాయాస్స్వప్ర
కాశత్వేనాజడాయాః పఞ్చోపనిషత్తత్త్వప్రకృతేరపి దర్శితతేజో
న్తర్భూతత్వజ్ఞాపనార్థః, ప్రకృతిశబ్దస్య విశేషణపరతాం వ్యక్తావ్యక్త
శబ్దయోర్నిరుక్తాజడప్రకృతినిత్యముక్తప్రత్యగాత్మపరతాఞ్చాశ్రిత్య తే
షాం సర్వేషాం దర్శితతేజోన్తర్భూతత్వజ్ఞాపనార్థో వా, బోధ్యః ॥
౭౧ ॥ "తత్పదం పరమం బ్రహ్మ సర్వం విభజతే జగది"త్యనేన, పరమ
పదశబ్దితనిత్యవిభూతివిశిష్టం పరంబ్రహ్మైకవస్తుతయా నిర్దిశ్య విశిష్టస్య
తస్య సృష్ట్యాదౌ కృత్స్నప్రాకృతప్రపఞ్చకారణతాప్రతిపాదనేన - మ
హాప్రళయకాలేఽపి ప్రాకృతప్రపఞ్చవన్నిత్యవిభూతేర్నవిలయః. అ
పితు విద్యమానాయా ఏవ తస్యా లీలావిభూత్యపేక్షయా విలక్షణాపృథ
క్సిద్ధ్యతిశయేన కారణవస్త్వన్తర్భూతత్వమ్. అతస్తద్విశిష్టస్యైవ కా
రణవస్తునః "సదేవ సోమ్యేదమగ్ర ఆసీదేకమేవాద్వితీయమ్"
"పాదోఽస్య విశ్వాభూతాని. త్రిపాదస్యామృతం దివి. త్రిపాదూర్ధ్వ
ఉదైత్పురుష" ఇత్యాదిశ్రుతిష్వద్వితీయైకవస్తుత్వేన బ్రహ్మణో నిర్దేశః-
ఇతి తాదృశశ్రుతయ ఉపబృంహితా భవన్తి॥ ౭౨॥ అతఏవ వేదార్థ
సఙ్గ్రహే "ఏతేషాం పరిజనస్థానాదీనాం, "సదేవసోమ్యేదమగ్ర ఆసీ

ది''త్యత్ర జ్ఞానబలైశ్వర్యాదికల్యాణగుణగణవత్పరబ్రహ్మస్వరూపాన్త ర్భూతత్వాత్ - సదేవ, ఏకమేవ, అద్వితీయమితి బ్రహ్మాన్తర్భావోఽవగమ్యతే - ఏషామపి కల్యాణగుణైకదేశత్వాదేవే''తి నిత్యవిభూతేర్బ్రహ్మావిభాగాతిశయో భాష్యకారైరపి స్పష్టముక్తః ॥ ౨౩ ॥ ఇత్థమ్ముక్తానామపి నిత్యవిభూత్యన్తర్గతానాం బ్రహ్మస్వరూపాన్తర్భూతత్వాభిప్రాయేణైవ, గీతాష్టమాధ్యాయసప్తదశాదిశ్లోకత్రయభాష్యే, "ఏవమ్మద్వ్యతిరిక్తస్య కృత్స్నస్య కాలవ్యవస్థయా మత్త ఉత్పత్తేర్మయి ప్రళయాచ్చోత్పత్తివినాశయోగిత్వమవర్జనీయమిత్యైశ్వర్యగతిం ప్రాప్తానాం పునరావృత్తిరపరిహార్యా. మాముపేతానాన్తు న పునరావృత్తిప్రసఙ్గ''ఇతి భాషమాణైర్భాష్యకారైరైశ్వర్యార్థినాం పరం బ్రహ్మవ్యతిరిక్తత్వేన పునరావృత్త్యభిధానపూర్వకమితరాధికారిణామపునరావృత్తివర్ణనం సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౨౪ ॥ ఇత్థఞ్చ దర్శితహరివంశవచనైరపి ప్రాగుక్తరీత్యా ద్వివిధాధికారిణామపి ప్రకృతేః పరస్తాద్దేశవిశేషప్రాప్తేరేవ ప్రతిపన్నతయా కైవల్యార్థినామపి ప్రాప్యస్థానం ప్రకృతేః పరస్తాదేవ నిత్యమేవేతిచ సిద్ధమ్ ॥ ౨౫ ॥ తథాచ పరమవ్యోమన్యేవ బహూనాం లోకానాం ప్రామాణికత్వాత్తత్రైవ కైవల్యార్థినాం విరజాయాః పరస్తాద్భగవత్ప్రాప్తికామప్రాప్యస్థానవిశేషస్యాధస్తాచ్చస్వాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యమోక్షానుభవస్థానం, తాదృశమోక్షస్య సంసారమణ్డలానుభావ్యైశ్వర్యపురుషార్థాదుత్కృష్టత్వా, త్పరమపదానుభావ్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థాదపకృష్టత్వాచ్చ, తత్స్వరూపానుగుణమేవ సంసారపరమపదమధ్యవర్తితయా శాస్త్రైః పూర్వాచార్యైశ్చ ప్రతిపాద్యతఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౨౬ ॥

ఏతేన - "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన''ఇత్యాద్యుత్తరశ్లోకే భగవత్ప్రాప్తికామానాం పరమస్య స్థానాన్తరస్యాభిధానాత్ ;- "యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి''తి విష్ణుపురాణవచనస్య

కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానవిషయస్య ముక్తిస్థానాదర్వాచీనప్రాకృతమణ్డలస్థలోకవిషయతాం స్వయం వ్యాఖ్యాయ, పూర్వపక్షిభిరసకృత్తదేవ వచనం ప్రమాణీకృత్య కైవల్యార్థినాం ప్రకృతేఃపరస్తాత్పునరావృత్తిస్థానప్రాప్త్యభావవర్ణనం నిరస్తమ్ - ప్రకృతేఃపరస్తాదేవ నానాస్థానభేదసంభవస్య ప్రాగుపపాదితతయా భగవత్ప్రాప్తికామానాం పరమస్య స్థానాన్తరస్య కథనమాత్రేణ కైవల్యార్థినాం ప్రకృతిమణ్డల ఏవ స్థానవ్యవస్థాపనాసంభవాత్; ప్రకృతేఃపరస్తాదేవ భగవత్ప్రాప్తికామస్థానాదర్వాచీనస్థానస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానతాసంభవే బాధకాభావాత్; యోగినామిత్యాదివచనస్య, ఐశ్వర్యార్థిప్రాప్యసంసారమణ్డలవర్తిసత్యలోకాన్తసర్వలోకప్రతిపాదనానన్తరం "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన" ఇత్యాదిశ్లోకాజ్ఞానిప్రాప్యపరమపదాఖ్యస్థానవిశేషప్రతిపాదకాదర్వాక్చ ప్రవృత్తస్య, యథోక్తరీత్యా కైవల్యార్థినాం సంసారపరమపదమధ్యవర్తిపరమవ్యోమాన్తఃపాతిపరమపదార్వాచీనస్థానప్రతిపాదనపరతాయా ఏవ యుక్తత్వాత్, తథైవ శ్రీపరాశరభట్టార్యాదిభిర్వ్యాఖ్యాతతాయా దర్శితత్వాత్, ప్రాగుదాహృతపాద్మపురాణవచనైకకణ్ఠ్యేనాపి తాదృశార్థస్యైవ సిద్ధేశ్చ॥ ౭౭॥ నచకైవల్యార్థిస్థానస్య పరాశరభట్టార్యైస్సంసారపరమపదయోర్మధ్యవర్తిత్వాభిధానేఽపి సంసారాన్తఃపాతిత్వైవ స్వీకర్తుముచితా; నతు నిత్యవిభూత్యన్తఃపాతితా-భగవదనుభవాలాభస్వారస్యానురోధాత్. మధ్యవర్తిత్వన్తు నిత్యవిభూతౌ ముఖభాగవర్తిత్వమాశ్రిత్య కథఞ్చిద్యథా నిర్వోఢవ్యమ్-తథా సంసారమణ్డలేఽన్తభాగవర్తిత్వమాశ్రిత్యాపి కథఞ్చిన్నిర్వోఢుం శక్యమేవ. ఉభయాన్తఃపాతిత్వావగమకసంసారపరమపదమధ్యవర్తిత్వనిర్దేశస్వారస్యప్రహాణన్తు పక్షద్వయేఽప్యవిశిష్టమ్-సంసారమణ్డలోత్తరం నిత్యవిభూతేరేవ సత్త్వేన మధ్యే సంసారనిత్యవిభూత్యనన్తర్గతప్రదేశాన్తరాభావాత్. భగవదనుభవాలాభనిర్వా

వాస్వారస్యన్తు ప్రథమకల్పే విశిష్యతఏవేతి వాచ్యమ్ - ప్రాగుదాహృ
తపాద్మవచనేషు, "ఏవం ప్రకృతిరూపాయా విభూతే రూపముచ్యత"
ఇతి లీలావిభూతినిరూపణం సమాప్య, "త్రిపాద్విభూతే రూపన్తు శృణు
భూధరనన్దినీ"తి నిత్యవిభూతినిరూపణం ప్రస్తుత్య, "ప్రధానపరమవ్యో
మ్నోరన్తరే విరజానదీ"తి విరజాయా విభూతిద్వయమధ్యమర్యాదా
రూపతామభిధాయ, "తస్యాః పారే పరవ్యోమ త్రిపాద్భూతిస్సనాతనీ"
త్యాదినా నిత్యవిభూతేర్విరజాపారవర్తిత్వోపపాదనపూర్వకం తత్స్వ
రూపం నిరూప్య, "త్రిపాద్విభూతేర్లోకాస్తు అసఙ్ఖ్యాః పరికీర్తితా" ఇతి
నిత్యవిభూతిస్థలోకనిరూపణం ప్రస్తుత్య, "విరజాపరవ్యోమ్నోరన్తరం
కేవలం స్మృతమి"తి కైవల్యస్థానప్రతిపాదనాత్కైవల్యానుభవస్థానస్య
నిత్యవిభూత్యన్తర్భూతతాయా దురపహ్నవత్వాత్; పరమవ్యోమపర
మపదాదిశబ్దానాం, నరశబ్దస్య మనుష్యసామాన్యవాచకత్వాజ్జనవాచ
కత్వాభ్యామివ, విరజాపారవర్తికృత్స్నదేశపరత్వతదన్తఃపాతిభగవదను
భవలక్షణపరమపురుషార్థస్థానవిశేషపరత్వాభ్యాం సామాన్యవిశేష
సంజ్ఞారూపతాయాః ప్రాగేవ నిరూపితత్వాత్; కేవలాఖ్యే కైవల్యా
నుభవస్థానే సంసారపరమపదమధ్యవర్తిత్వనిర్దేశస్య తదుభయాన్తః
పాతిత్వగమకస్య విశేషసంజ్ఞారూపపరమపదశబ్దఘటితత్వే నాస్మాకం
స్వారస్యప్రహాణలేశాభావాత్; ప్రత్యుత కైవల్యానుభవస్థానస్య సత్య
లోకాదధరాధరత్వాఙ్గీకారేణ తస్మిన్ పరమపదమధ్యవర్తిత్వనిర్దే
శస్య సంసారమణ్డలాన్తవర్తిత్వపరతయా కథఞ్చిదపి భవతామేవ నిర్వో
ఢుమశక్యత్వాత్; కైవల్యస్య మోక్షరూపతయా సర్వత్ర సువ్యక్తము
చ్యమానత్వేన తత్ప్రాప్తిస్థానస్య ప్రకృతేః పరస్తాన్నిత్యవిభూతిలక్షణ
ముక్తిస్థానాన్తర్భూతతాయా ఏవ యుక్తత్వాత్; భగవదనుభవవిశేషా
లాభసర్వాపహస్య తదసాధారణసామగ్ర్యభావేనైవ వక్ష్యమాణతయా
ద్వితీయకల్పే కిఞ్చిదపి స్వారస్యానపాయాచ్చ ॥ ౭౮ ॥

యదపి- “యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి”తి వచనస్య - స్వాత్మసన్తోషకారిణాం యోగినాం స్థానమమృతమితి ప్రాగుక్తసత్యలోకాన్తనశ్వరైశ్వర్యార్థిప్రాప్యస్థానేభ్యః కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానస్య నిత్యతయా వ్యావృత్తిప్రదర్శనార్థం - “త్రిపాదస్యామృతం దివీ”త్యాదిశ్రుతిప్రసిద్ధామృతసంజ్ఞయా నిర్దేశకారిత్వేన స్వరసతః ప్రతీయమానస్య - సనకాదియోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామపి స్థానం భవతీత్యర్థ ఇత్యన్యథా వ్యాఖ్యానమ్ ॥ ౭౯ ॥ తదప్యయుక్తమ్ - యోగిపదస్వాత్మసన్తోషకారిపదయోస్స్వరసతః ప్రతీయమానసామానాధికరణ్యప్రహాణేన వైయధికరణ్యాస్వీకారే సముచితకారణాభావాత్ ; స్థానపదస్య ద్విరావృత్త్యన్వయకల్పనాయా, అపిశబ్దాధ్యాహారకల్పనాయా, అమృతపదస్య నశ్వరస్థానపరతాకల్పనాయాశ్చాత్యన్తాయుక్తత్వాచ్చ ॥ ౮౦ ॥ అస్య వచనస్య పూర్వోత్తరవచనప్రవృత్తిప్రకారపరామర్శేఽన్యదీయత్వేన విదితస్య స్థానస్యైషామపి ప్రాప్యస్థానతాతిదేశపరత్వం వక్తవ్యమిత్యభిమానోఽప్యయుక్తః- తత్ప్రకరణే తత్తదధికారిప్రాప్యస్థానానాం వ్యావృత్తాకారేణ యేనకేనాపి నిర్దేశస్యావశ్యకత్వేప్యుక్తనిబన్ధపరత్వకల్పనాయా నిర్నిబన్ధనత్వాత్ ; అన్యథా తత్ప్రకరణే పూర్వత్ర “అష్టాశీతిసహస్రాణి యతీనామూర్ధ్వరేతసామ్। స్మృతం తేషాన్తు యత్స్థానం తదేవ గురువాసినామ్ ॥ సప్తర్షీణాఞ్చ యత్స్థానం స్మృతం తద్వై వనౌకసామి”త్యత్ర, ఉత్తరత్ర “ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన” ఇత్యాదివచనే చ యత్తచ్ఛబ్దాభ్యామేవ తాదృశాతిదేశదర్శనేన తథా తాదృశాతిదేశకర్తవ్యతానిబన్ధస్యాప్యావశ్యకత్వప్రసఙ్గాత్ ; ప్రత్యుత పూర్వోత్తరాతిదేశపరవచనేష్వివాత్ర యత్తచ్ఛబ్దాభావాదస్య వచనస్యాతిదేశపరత్వాభావస్యైవ సునిశ్చయత్వాచ్చ ॥ ౮౧ ॥ అపిచ - “యోగినామి”త్యాదివచనస్య సనకాదియోగిస్థానస్యైవ కైవల్యార్థిస్థానతాప్రతి

పాదనపరత్వే, "ద్వే కోట్యౌతు జనోలోకో యత్ర తే బ్రహ్మణస్సుతాః।
సనన్దనాద్యాః కథితా మైత్రేయామలచేతస" ఇతి శ్రీవిష్ణుపురాణద్వితీ
యాంశసప్తమాధ్యాయవచనేన బ్రహ్మలోకార్వాచీనతపోలోకాధరజన
లోకస్యైవ సనకసనన్దనాదియోగిస్థానతాసిద్ధ్యా పర్వక్రమేణ లోకాభి
ధానప్రకరణే స్వావసరఏవ తస్య కథనీయత్వేన తదుపరితనతపస్సత్యా
ఖ్యలోకద్వయాభిధానానన్తరమభిధానాసఙ్గతిరపి దుర్వారా ॥ ౮౨ ॥
ఏవం-కృత్స్నైశ్వర్యపురుషార్థాదుత్కృష్టపురుషార్థభూతకైవల్యా
నుభవస్థానస్యైశ్వర్యార్థిప్రాప్యసత్యలోకాధరాధరత్వకల్పనమపి న
యుక్తమ్ - పురుషార్థతారతమ్యేనైవ తత్తదధికారిప్రాప్యస్థానానా
ముచ్చనీచభావవ్యవస్థావగమాత్; సమానప్రకరణస్థోదాహృతపాద్మవ
చనవిరోధాచ్చ ॥ ౮౩ ॥ ఏవం కైవల్యస్య జనలోకానుభావ్యత్వే, తదు
పరితనతపోలోకోపరితనసత్యలోకానుభావ్యపురుషార్థస్యాపి "ఆబ్రహ్మ
భువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే"త్యాదినా స్థాననాశతోఽవ
ర్జనీయపునరావృత్తిరూపతావర్ణనపూర్వకం, సత్యలోకాధరాధరజన
లోకానుభావ్యస్యాస్య కైవల్యపురుషార్థస్య "యం ప్రాప్య న నివర్త
న్తే తద్ధామ పరమమ్మమే"త్యాదిభిరపునరావృత్తిరూపతావర్ణనమత్య
న్తసన్దర్భవిరుద్ధమితిచ ప్రాగేవాభిహితమ్ ॥ ౮౪ ॥

యదప్యధికరణసారావళీత్రయోదశాధికపఞ్చశతతమశ్లోకవ్యాఖ్యానే
వేదాన్తాచార్యకుమారైర్వరదాచార్యైరుక్తమ్- "యోగినామమృతం
స్థానమిత్యత్రామృతశబ్దోజీవాత్మస్వరూపపరశ్చేత్తస్యనిత్యత్వాదమృత
శబ్దవాచ్యతోపపత్తిః. స్థానశబ్దస్వారస్యాద్దేశవిశేషపరశ్చేత్ -"అపామ
సోమమమృతా అభూమే"త్యాదివదమృతశబ్దోఽప్యౌపచారికః.వదన్తిహి
"ఆభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వం విభావ్యతే। యేతు శిష్టా స్త్రిమో
భక్తాః ఫలకామాహి తే స్మృతాః।సర్వే చ్యవనధర్మాణః ప్రతిబుద్ధస్తు
మోక్షభాగి"తి నిత్యత్వానిత్యత్వనియామకం వచనమి"తి॥ ౮౫ ॥ తద

ప్యసమఞ్జసమ్ - తత్తదధికారిణాం ప్రాప్యస్థానప్రతిపాదనప్రకరణే పూ
ర్వముత్తరేష్చ స్థానే ప్రతిపాద్యమానే మధ్యేనాకాఙ్క్షితజీవాత్మస్వరూ
పనిత్యత్వాభిధానస్యాప్రసక్తత్వేన ప్రథమకల్పస్య సఙ్గతిలేశాభావేనా
లగ్నకత్వాత్; ప్రాగుక్తరీత్యా విద్యావిహీనపుణ్యకర్మసాధ్యఫలానా
మనిత్యతాయాశ్శ్రుతిస్మృతిశతసిద్ధతయా కేవలపుణ్యకర్మసాధ్యఫలవిష
యస్య "అపామసోమమమృతా అభూమ" ఇత్యత్రత్యామృతశబ్దస్య ప్ర
మాణవిరోధప్రసఙ్గేనౌపచారికతాయా ఆవశ్యకత్వేఽపి,-శ్రీవిష్ణుపురాణే
ద్వితీయాంశాష్టమాధ్యాయే "అష్టాశీతిసహస్రాణి మునీనామూర్ధ్వరే
తసామ్। ఉదక్పన్థానమర్యమ్ణస్స్థితాన్యాభూతసంప్లవాత్ ॥ తేఽసంప్రయో
గాల్లోభస్య మైథునస్య చ వర్జనాత్। ఇచ్ఛాద్వేషాప్రవృత్త్యా చ భూతా
రంభవివర్జనాత్ ॥ పునశ్చాకామసంయోగాచ్ఛబ్దాదేర్దోషదర్శనాత్
ఇత్యేభిః కారణైశ్శుద్ధాస్తేఽమృతత్వం హి భేజిరే॥ ఆభూతసంప్లవం స్థాన
మమృతత్వం విభావ్యతే। త్రైలోక్యస్థితికాలోఽయమపునర్మార ఉచ్యతే"
ఇత్యత్ర, దేవయానమార్గస్థితమునీనాం ప్రాగుక్తేభ్యః పితృయాణమా
ర్గస్థితేభ్య ఏకబ్రహ్మదినావసానమధ్య ఏవ పునః పునర్జననమరణశాలి
భ్యోఽగ్నిహోత్రిభ్యో మునిభ్యో వ్యావృత్తయే "ఉదక్పన్థానమర్య
మ్ణస్స్థితాన్యాభూతసంప్లవాది" త్యత్రైకబ్రహ్మదినాన్తపర్యన్తకాల ఏవ
పునః పునర్జననమరణరాహిత్యరూపాభూతసంప్లవస్థితిలక్షణవ్యావర్తక
ధర్మమభిధాయ, తస్యైవ ధర్మస్య "తేఽమృతత్వం హి భేజిరే" ఇత్యత్రా
మృతత్వశబ్దేనానువాదే కృతే - కథమాభూతసంప్లవమాత్రస్థితిజుషా
మమృతత్వం - ఇత్యాశఙ్కాపరిహారాయానువాదఘటకామృతత్వశబ్ద
స్య, పరిచ్ఛిన్నకాలమాత్రపునః పునర్జననమరణరహితస్థితివిషయతయా
ప్రకరణసిద్ధస్య, "ఆభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వం విభావ్యతే" ఇత్య
నేన దర్శితధర్మమాత్రౌపచారికత్వాభిధానేఽపి చ,-తద్రీత్యా "యో
గినామమృతం స్థానమ్" ఇతి వచనస్థస్య కైవల్యాదిప్రాప్యస్థానవిషయస్యా

మృతశబ్దస్యౌపచారికత్వకల్పనే గమకలేశాభావాత్, ప్రత్యుత ముఖ్యతాయామేవోత్తంభకప్రమాణజాలస్య బహుళముపపాదితత్వాత్, క్వచిత్కస్యచిచ్ఛబ్దస్య కేనచిన్నిమిత్తేనౌపచారికత్వకల్పనమాత్రేణ సర్వత్ర తథాత్వకల్పనేఽతిప్రసఙ్గస్య దుర్వారత్వాత్, “యేతు శిష్టా” ఇత్యాదివచనస్య కైవల్యపురుషార్థానిత్యతాగమకప్రమాణత్వేన వేదాన్తాచార్యైరుదాహృతస్య పరశ్శతాన్యథాసిద్ధిభి స్తదనిత్యతాసాధకత్వాసంభవస్య ప్రాగేవోపపాదితత్వాత్, స్థానానిత్యతాసాధకతాయాస్సుతరామేవాసంభవాచ్చ, ద్వితీయకల్పస్యాప్యసంభవాచ్చ ॥ ౮౬ ॥ శ్రీవిష్ణుచిత్తార్యాస్తు, “యోగినామమృతం స్థానం తద్విష్ణోః పరమం పదమి”తి క్వచిత్పాఠదర్శనాత్తాదృశపాఠాభిప్రాయేణ, “ఆశ్రమిష్వేవ యే ప్రతీకోపాసకా యోగినః - తేషామమృతం విష్ణుపదాఖ్యం ధ్రువాదుపరిస్థానం “యతో గఙ్గా ప్రభవతీ”తి వక్ష్యమాణమి”తి ప్రతీకోపాసకయోగినాం క్రమముక్తిస్థానపరమముమర్థం శ్లోకమాహుః॥ ౮౭ ॥ద్వితీయాంశాష్టమాధ్యాయే “ఆభూతసంప్లవం స్థానమమృతత్వం విభావ్యతే । త్రైలోక్యస్థితికాలోఽయమపునర్మార ఉచ్యత”ఇతి పఞ్చనవతితమశ్లోకేనైకబ్రహ్మదినావసానపర్యన్తకాలే పునఃపునర్మరణాభావలక్షణమౌపచారికం పారిభాషికమమృతత్వం నిరుచ్య, “యావన్మాత్రప్రదేశేతు మైత్రేయావస్థితో ధ్రువః। క్షయమాయాతి తావత్తు భూమేరాభూతసంప్లవాత్ ॥ ఊర్ధ్వోత్తరమృషిభ్యస్తు ధ్రువో యత్ర వ్యవస్థితః। ఏతద్విష్ణుపదం దివ్యం తృతీయం వ్యోమ్ని భాస్వరమ్॥ నిర్ధూతదోషపఙ్కానాం యతీనాం సంయతాత్మనామ్। స్థానం తత్పరమం విప్ర పుణ్యాపాపపరిక్షయే ॥ అపుణ్యపుణ్యోపరమే క్షీణాశేషాప్తిహేతవః। యత్ర గత్వా న శోచన్తి తద్విష్ణోః పరమంపదమ్॥ ధర్మధ్రువాద్యాస్తిష్ఠన్తి యత్రవై లోకసాక్షిణః । తత్సాష్ట్యోత్పన్నయోగేద్ధా స్తద్విష్ణోః పరమంపదమి”త్యాదినా సప్తనవతితమశ్లోకప్రభృతినా గ్రన్థేనధర్మధ్రువాద్యాధార

స్థానస్య నిరుక్తౌపచారికపారిభాషికామృతత్వవత్తయా విష్ణుపదత్వేన యోగిస్థానత్వేనచ ప్రతిపాదనదర్శనేన తద్వైకార్థ్యానురోధాత్, అస్మిన్ పాఠే కైవల్యార్థిషు స్వారసికస్య "స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తి పదస్యాభావాత్, "తద్విష్ణోః పరమంపదమి"త్యస్య కైవల్యార్థిస్థాన పరతాయామస్వారసికస్య స్థలాన్తరప్రయోగప్రసిద్ధ్యనురోధేన ధర్మ ధ్రువాద్యాధారదర్శితస్థానపరతాయాం స్వారసికస్యచ దర్శనాత్, బ్రహ్మాణ్డాన్తర్భూతస్థానవిషయస్య తస్య విరజాపారవర్తినిత్యవిభూతి స్థానపరత్వాసంభవాచ్చ, తైస్తథా వ్యాఖ్యానం కృతమ్ ॥ ౮౨ ॥ తేషాన్త్వయమాశయః- పఞ్చాగ్నివిదామపి యయాకయాచన విధయా బ్రహ్మోపాసకతాయా బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చ సమర్థితత్వాత్,-ప్రకృతిమణ్డల బహిర్భూతపరమవ్యోమాదిశబ్దవాచ్యపరమస్థానఏవ క్వచిద్భాగే ప్రాప్యస్థానవిశేషస్యాపి ప్రమాణాన్తరసిద్ధత్వాత్, - "ఐకాన్త్యం భగవత్యేషాం సమానమధికారిణామి"తి గీతార్థసఙ్గ్రహస్థశ్రీయామునార్య శ్రీసూక్త్యా కైవల్యార్థినామప్యైకాన్తిశబ్దబోధ్యతాయాస్సిద్ధత్వాచ్చ,- "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన" ఇత్యాదిశ్లోకఏవ "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" త్యాదిశ్రుతివత్పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మనిష్ఠానామప్యుభయేషాం స్థానపరః - తత్రైవావాన్తరస్థానభేదేఽపి పరమస్థానత్వేన యథోక్తరీత్యా ప్రకృతిబహిర్భూతస్య పరమవ్యోమాఖ్యస్య కృత్స్నస్థాన స్యైక్యోక్త్యా గ్రహణసంభవాదితి ॥ ౮౩ ॥ నచ-కైవల్యార్థినోఽపి ప్రతీకోపాసకయోగికోటావేవ నివిష్టాః. తేషామేవ స్థానపరోఽయమర్థశ్లోకః- ఇత్యేవాభిమతం విష్ణుచిత్తార్యాణామితి వాచ్యమ్-కైవల్యార్థినాం పఞ్చాగ్నివిద్రూపాణాం ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవిష్టతాయాః "అప్రతీకాలంబనాన్నయతీ" త్యాదిసూత్రభాష్యవిరుద్ధత్వాత్; అన్యేషాం కైవల్యార్థినామప్రామాణికత్వాత్; శ్రీవిష్ణుపురాణప్రథమాంశద్వావింశాధ్యాయే "గుణప్రవృత్త్యా పరమంపదం తస్యాగుణమ్మహాది" త్యా

దినా ప్రవృత్తే కైవల్యార్థిప్రకరణే "పరమమిత్యాది - పరమం-విరిఞ్చ్యాదిపదాత్. అగుణం - గుణమయప్రకృతివియుక్తమ్. మహాదవ్యక్తాది" తివ్యాఖ్యాతృభిర్విష్ణుచిత్తార్యైరేవ కైవల్యార్థిప్రాప్యస్య విరిఞ్చ్యాదిపదాత్పరమతాయాః, గుణమయప్రకృతివియుక్తరూపతాయాః, అన్యత్రశబ్దితప్రకృతినిబన్ధనకృత్తైశ్వర్యపురుషార్థోత్కృష్టతాయాశ్చ, స్పష్టమేవాభిధానేన,పూర్వపక్షిణామివ కైవల్యస్యైశ్వర్యరూపతాయాస్తదర్థినాం ప్రతీకాలంబనాన్తర్భూతతాయా, స్తత్స్థానస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతితాయాశ్చ,తదభిమతత్వాసంభవాచ్చ ॥ ౯౦ ॥ వస్తుతో౽స్యార్థశ్లోకస్య "స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తిపదఘటితస్యైవ పాఠః ప్రామాణికః;అన్యాదృశపాఠస్తు ప్రామాదికఇత్యేవ స్వీకర్తుం యుక్తమ్-సహస్రనామభాష్యే ప్రాచీనైః శ్రీపరాశరభట్టార్యైః "స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తిపదఘటితమేవ దర్శితార్థశ్లోకముదాహృత్య, కైవల్యార్థినాం సంసారపరమపదమధ్యవర్తిస్థానవిశేషపరతయా వ్యాఖ్యానాత్; అన్యాదృశపాఠ తదనురోధి వ్యాఖ్యానయోః, సత్యలోకాన్తస్థానోక్త్యనన్తరం తదధరాధరస్థానకథనానౌచిత్యస్య, "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన"ఇత్యాద్యుత్తరశ్లోకస్థైకాన్తిపదస్య దర్శితగీతార్థసఙ్గ్రహోక్తలక్షణైకాన్త్యాశ్రయపరత్వవివక్షాయామైశ్వర్యార్థిసఙ్గ్రహప్రసఙ్గస్య, "బ్రహ్మసంస్థో౽మృతత్వమేతీ"తిశ్రుతౌ బ్రహ్మసంస్థపదస్య పరమపురుషనిష్ఠే స్వారసికస్య కైవల్యార్థిసాధారణ్యానౌచిత్యస్య, సూరిదృశ్యత్వేన సకలేతరస్థానవ్యావృత్తస్థానపరతాయాం స్వారసికస్య "ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయిన" ఇత్యాదిశ్లోకస్య కైవల్యార్థిసాధారణస్థానపరత్వానౌచిత్యస్యచ, దుష్పరిహారత్వాత్ ; దర్శితపాద్మపురాణవచనానురోధేనాపి, "స్వాత్మసన్తోషకారిణామి"తి పదఘటితస్య పరాశరభట్టార్యోదాహృతపాఠస్యైవాదర్తుముచితత్వాచ్చ ॥ ౯౧॥

యత్తు - న్యాయసిద్ధాఞ్జనవ్యాఖ్యాతా కశ్చిదర్వాచీనః దర్శిత

పాద్మవచనేషు “విరజాపరమవ్యోమ్నో”రిత్యాదిశ్లోకత్రయముదాహృత్య తస్య స్వమతవిరోధిత్వపరిహారాయాహ - తస్య పాద్మవచనస్య బహువిధప్రక్షేపోద్భావశఙ్కాకళఙ్కితపురాణాన్తర్గతస్య పూర్వైరనుదాహృతస్య, “యోగినామి”తివక్ష్యమాణసంప్రతిపన్నవచనవిరుద్ధస్య ప్రామాణికత్వస్వీకారేఽపి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠవిషయతయోపపత్తిస్సంభవతి. తదితరేషాం కైవల్యానుభవస్థానన్తు న నిత్యవిభూతిరితి శక్యం వక్తుమ్ - “యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి”త్యుక్తకైవల్యస్థానాత్ “ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినో హి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ” ఇత్యనేన సూరిదృశ్యాయా నిత్యవిభూతేః పృథక్త్వస్య స్పష్టం ప్రతీయమానత్వాదిత్యాది ॥ ౯౨ ॥ తదిదం సర్వం - స్వమతవిరోధినోఽస్య పాద్మవచనస్యాన్యథాసిద్ధిం కాఞ్చిద్యథాకథఞ్చిద్వక్తుకామస్యాస్య సముచితాన్యథాసిద్ధ్యనుపలంభాదితికర్తవ్యతాముగ్ధస్య పూర్వోత్తరసన్దర్భపరామర్శస్వమతాపరామర్శమూల యత్కిఞ్చిదనుపయుక్తస్వైరజల్పితమాత్రమితి నకిఞ్చిదేతత్ ॥ ౯౩ ॥ తథాహి - దర్శితవచనస్య సర్వదేశకోశేషూపలభ్యమానస్య ప్రక్షేపశఙ్కాకళఙ్కోఽపి న కేనచిదాస్తికేన సువచః- అన్యథా సర్వత్రాతిప్రసఙ్గస్య దుష్పరిహరత్వాత్ ॥ ౯౪ ॥ అస్య వచనస్య పూర్వైరనుదాహృతత్వోక్తిరప్యపరామర్శనిబన్ధనా - బహుభిః పూర్వైరుదాహృతత్వదర్శనాత్ ॥ ౯౫ ॥ శ్రీమద్యామునసూనుకృష్ణసూరితనయైర్జ్ఞానాధిరాజసూరినామకై రహస్యత్రయకారికాగ్రన్థే చరమశ్లోకవిచారే “విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలస్థితిః। పాద్మేన నిత్యభూతిస్థం కైవల్యమితి దర్శితమి”తి దర్శితపాద్మవచనముదాహృతమ్ ॥ ౯౬ ॥ ఏవమష్టశ్లోకీవ్యాఖ్యానే “నేతృత్వం నిత్యయోగమి”త్యాదిశ్లోకవ్యాఖ్యానే - నిత్యవిభూతేః “వైద్యుతాత్పురుషోఽమానవ ఏత్య బ్రహ్మలోకాన్ గమయతీ”

త్యుక్తానన్తలోకగర్భత్వాత్, “తద్విష్ణోః పరమంపదమి”త్యుక్తరీత్యా నిత్యసూరినిషేవణీయాచ్ఛ్రీవైకుణ్ఠాదిశబ్దవాచ్యపరమపదాదర్వాచీనే విరజాయా ఊర్ధ్వే ప్రదేశే కేవలలోక ఇతి, “విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమ్। తత్స్థానముపభోక్తవ్యమన్యక్తబ్రహ్మసేవినామ్॥ స్వాత్మానుభవజానన్దసుఖదం కేవలం పదమ్। నిశ్శ్రేయసఞ్చ నిర్వాణం కైవల్యమ్మోక్ష ఉచ్యతే॥ శ్రీశార్ఙ్గిభక్తిసేవైకరసభోగవివర్జితమ్। తదిచ్ఛన్త్యల్పమతయో మోక్షం సుఖవివర్జితమి”తి పాద్మపురాణే కథనేన, తదేవ “యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి”తి శ్రీవైకుణ్ఠాదర్వాచీనతయా శ్రీపరాశరభగవతోక్తం-ఇతి ప్రతిపాదయద్భిర్గిరిగ్రామానన్తార్యకుమారైశ్శ్రీనివాసాచార్యైరపి దర్శితపాద్మవచనముదాహృతమ్ ॥ ౯౭ ॥ ఏవం సంప్రదాయచన్ద్రికాష్టాదశసంవాదరహస్యత్రయతాత్పర్యదీపికాదిష్వపి దర్శితపాద్మవచనోదాహరణం ద్రష్టవ్యమ్ ॥ ౯౮ ॥ ఇత్థం సర్వదేశకోశస్థస్య బహుభిరుదాహృతస్యాస్య వచనస్యాదసీయాపలాపోక్తిరియం స్వాభిమతవిరోధిత్వమాత్రనిబన్ధనా సర్వతో విద్యోతమానస్య ప్రద్యోతనస్య దివాన్ధకర్తృకాపలాపోక్తిధాటీమేవాటీకతే ॥ ౯౯ ॥

ఏవమస్య పాద్మవచనస్య “యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి”తి శ్రీవిష్ణుపురాణవచనవిరుద్ధత్వోక్తిరప్యయుక్తా-విరోధానుపలంభాత్; ప్రత్యుతైకకణ్ఠ్యస్యైవోపలంభాత్; తన్నిరూపణస్యాపి ప్రాగేవ విశదం కృతత్వాచ్చ॥౧౦౦॥ నచ “యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామి”తి కైవల్యస్థానోక్త్యనన్తరం “ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహి యే। తేషాం తత్పరమం స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయ” ఇతివచనేన సూరిదృశ్యనిత్యవిభూతేర్జ్ఞానిప్రాప్యపరమస్థానతయా పృథగుక్త్యా యోగినామిత్యాదివచనప్రతిపన్నకైవల్యస్థానం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతీత్యవగమ్యతే. దర్శితపాద్మవచనేతు

కైవల్యస్థానస్య విరజాపారస్థనిత్యవిభూతిస్థత్వమవగమ్యత ఇతి పర
స్పరవిరోధ ఇతి వాచ్యమ్ - దర్శితశ్రీవిష్ణుపురాణవచనయోః కైవల్యా
ర్థినాం జ్ఞానినాఞ్చ స్థానభేదప్రతిపాదనదర్శనేఽపి కైవల్యార్థిస్థాన
స్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిత్వప్రతిపాదనాదర్శనాత్, - ప్రత్యుత బ్రహ్మ
లోకాన్తప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతైశ్వర్యార్థిప్రాప్యనశ్వరసర్వలోకో
క్త్యనన్తరం యోగినామిత్యాదివచనేన కైవల్యార్థిస్థానాభిధానేన
తద్ఘటకామృతశబ్దేన «త్రిపాదస్యామృతం దివీ''తి శ్రుతిగతస్య «అమృతం
శాశ్వతం నిత్యమి''తి దర్శితపాద్మవచనగతస్య చామృతశబ్దనిర్దేశస్య
ప్రత్యభిజ్ఞాపకేన తస్యానశ్వరత్వాభిధానేనచ తస్య నిత్యవిభూత్యన్తర్గ
తతాయా ఏవ స్ఫుటమవగమ్యమానత్వాత్, - ప్రాగుక్తరీత్యా నిత్యవి
భూతేరప్యనన్తలోకభేదగర్భత్వావగమేన తత్రైవ కైవల్యార్థినాం
జ్ఞానినాఞ్చ స్థానభేదపరతాయా దర్శితవిష్ణుపురాణవచనయోస్సంభ
వేన క్షతిలేశాభావాత్, - దర్శితపాద్మపురాణవచనప్రకరణేఽపి దర్శి
తవిష్ణుపురాణవచనప్రకరణవదేవ కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానోక్త్యనన్త
రం «మహాత్మానో మహాభాగా భగవత్పాదసేవకాః । తద్విష్ణోః పరమం
ధామ యాన్తి బ్రహ్మసుఖప్రదమ్ ॥ నానాజనపదాకీర్ణం వైకుణ్ఠం
తద్ధరేః పదమి''త్యాదినా జ్ఞానిప్రాప్యలోకవిశేషజనపదనగరమహామణి
మణ్డపాదిగర్భస్థానవిశేషస్యాప్యభిధానేన దర్శితవిష్ణుపురాణపాద్మపు
రాణప్రకరణయోర్ద్వయోరప్యైకకణ్ఠ్యస్యైవావగమాచ్చ, - విరోధ
గన్ధానుపలంభాత్ ॥ ౧౦౧॥ దర్శితపాద్మవచనేష్వపి, «విరజాపరమవ్యో
మ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమి''తి «స్వాత్మానుభవజానన్దసుఖదం కేవ
లం పదమి''తి చ కేవలపదశబ్దేన కైవల్యార్థినాం ప్రాప్యస్థానస్య, పర
మధామవైకుణ్ఠహరిపదాదిశబ్దైర్జ్ఞానినాం ప్రాప్యస్థానస్య చ, నిర్దేశా
న్నిత్యవిభూతావేవావాన్తరసంజ్ఞాభేదశాలిస్థానద్వయం విభక్తమేవ హి
తేషాం స్ఫుటం ప్రతిపద్యతే ॥ ౧౦౨ ॥

ఏతేన - దర్శితపాద్మవచనస్య పారమార్థికత్వం స్వీకృత్యైవ పఞ్చాగ్నివిద్రూపకైవల్యార్థినాం నిత్యవిభూతిప్రవేశాఙ్గీకారేణతదన్తఃపాతితదీయకైవల్యానుభవస్థానవిషయం దర్శితపాద్మవచనం, తదితరకైవల్యార్థినాం తదనఙ్గీకారేణప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతితదీయకైవల్యానుభవస్థానవిషయం "యోగినామి"త్యాదిదర్శితవిష్ణుపురాణవచనమితి వచనద్వయస్య వ్యవస్థితవిషయత్వేనావిరోధసమర్థనమపి సరస్తమ్-ద్వయోరప్యనయోర్వచనయోస్సమానప్రకరణస్థతాయాః, విరజాపారస్థనిత్యవిభూత్యన్తర్గతకేవలపదాఖ్యావాన్తరస్థానభేదలక్షణైకవిషయతాయాశ్చ, ప్రాగుపపాదితతయా విరోధలేశాసత్త్వేనోక్తవ్యవస్థాయా అనవకాశాత్; కైవల్యార్థిద్వైవిధ్యస్యాప్రామాణికతాయాః ప్రాగేవ సఙ్క్షేపత ఉక్తత్వాద్విస్తరేణ వక్ష్యమాణత్వాచ్చ ॥ ౧౦౩ ॥ ఏవమీదృశవ్యవస్థాకరణమప్యస్య స్వమతానభిజ్ఞతామూలమేవ - కైవల్యానుభవదశాసామాన్యే భగవదనుభవాభావానురోధేన కర్మసంబన్ధాచిత్సంబన్ధసద్భావస్యావశ్యకతాం, తత ఏవ హేతోః కర్మసంబన్ధాచిత్సంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తిదేశభూతనిత్యవిభూతౌ తదనుభవస్థానాసంభవఞ్చాశ్రిత్య సర్వేషామపి కైవల్యార్థినాం కైవల్యానుభవస్థానస్య ప్రకృతిమణ్డలఏవ వేదాన్తాచార్యైరభిహితత్వాత్ ॥ ౧౦౪ ॥ గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారిణః పఞ్చాగ్నివిల్లక్షణకైవల్యార్థిరూపతాం వ్యవస్థాప్య, తస్య కైవల్యానుభవస్థానాభిధానప్రకరణే స్తోత్రభాష్యరహస్యత్రయసారాదౌ, తదితరకైవల్యార్థినః కైవల్యానుభవస్థానాభిధానప్రకరణేచావిశేషేణైవహి "యోగినామమృతంస్థానమి"త్యాది విష్ణుపురాణవచనమేవోదాహృత్య, తదర్థతయా స్వాభిమతం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిసనకాదియోగ్యావాసభూతస్థానమేవకైవల్యానుభవస్థానతయా వేదాన్తాచార్యైరుక్తమ్ ॥ ౧౦౫ ॥ ఏవం సర్వకర్మవినిర్మోకదశాయాం పురుషార్థభేదాసహిష్ణూనాం వేదాన్తాచార్యాణాం భ

గవత్ప్రాప్తిప్రతిబన్ధకకర్మసంబన్ధప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తిదేశభూతే
నిత్యవిభూతౌ భగవదనుభవవిధురతయా పరమపురుషార్థాద్విలక్షణస్య
కైవల్యపురుషార్థస్యానుభవస్థానం న కథఞ్చిదపి సమ్మతమితి పఞ్చాగ్ని
విద్యానిష్ఠస్యాపి నిత్యవిభూతౌ కైవల్యానుభవస్థానం న తదభిమతం సు
వచమ్॥ ౧౦౬ ॥ అపిచ - గీతాశాస్త్రే సప్తమాధ్యాయే షోడశశ్లోకే
ప్రక్రమ్య నిరూప్యమాణస్వాత్మోపాసనఫలాదిజిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారీ
పఞ్చాగ్నివిదేవ. తస్యాపి మధ్యే కుత్రచిత్ప్రాకృతస్థానవిశేషే పూర్వం
చిరకాలం కైవల్యానుభవః; నిత్యవిభూతౌ పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చాస్తి.
అర్చిరాదిగతిరప్యస్యాధికారిణోఽస్తి. అన్యాదృశకైవల్యనిష్ఠాధికారిణ
స్తు తస్మిన్నేవ స్థానవిశేషే కైవల్యానుభవాత్పశ్చాత్పునరావృత్తిరేవ.
అర్చిరాదిగతిబ్రహ్మప్రాప్తీ తస్య న స్త-ఇతి గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రి
కాదిషు వేదాన్తాచార్యైరభిహితాత్పక్షాదన్యాదృశే తైరేవ తత్పక్షా
స్వారస్యధిగా న్యాయసిద్ధాఞ్జనేఽభిహితే పక్షాన్తరే - గీతాశాస్త్రో
క్తో జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికార్యేక ఏవ కైవల్యనిష్ఠాధికారీ. సచ పఞ్చాగ్నివిద్భి
న్న ఏవ. పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్తు న కైవల్యనిష్ఠః- అపితు బ్రహ్మనిష్ఠ ఏవేతి
నాస్య మధ్యేఽపి క్వచిత్కైవల్యానుభవః. "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽ
రణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాదిగతిశ్రుతౌ పఞ్చాగ్నివిదాం
బ్రహ్మవిదాఞ్చ విభజ్య నిర్దేశస్తు, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసకత్వ స్వాత్మశ
రీరకబ్రహ్మోపాసకత్వలక్షణాకారభేదేన ముఖభేదమాత్రాదార్తా
ర్థార్థినిర్దేశవత్. ఉభయేషామర్చిరాదిగతౌ బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణ
ఫలేవా న కశ్చిద్విశేషః. ఏతేషాం నిత్యవిభూతావేవ ఫలానుభవస్థానం
యావదాత్మభావ్యపునరావృత్తిశ్చేత్యేతత్సర్వం తుల్యమ్. కైవల్యనిష్ఠ
స్యతు ప్రకృతిమణ్డలఏవ యత్రకుత్రచిత్కైవల్యానుభవస్థానమ్. అర్చి
రాదిగతిస్తు నాస్యాస్తి. యేనకేనచిన్మార్గాన్తరేణైవచాస్య కైవల్యా
నుభవస్థానాయ ప్రస్థానమ్- కైవల్యానుభవనాశాత్తోఽస్య పునరావృత్తి

స్తు యావదాత్మభావినీ ప్రమాణబలాదభ్యుపగమ్యతే - ఇత్యేవంరూపే తు, నిత్యవిభూతౌ కైవల్యానుభవస్థానసంభావనాయామేవ నావకాశః ॥ ౧౦౭ ॥ స్పష్టముక్తంహి వేదాన్తాచార్యైర్న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "కేన మార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి కుత్రతిష్ఠతీతిచేత్ - యేనకేనాపి యత్రకుత్రాపి. నతావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేఃపరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యతే-పరమాత్మోపాసనప్రకరణేష్వేవ తయోశ్శ్రవణాత్; "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత"ఇతి విభాగస్యాపి పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానస్యాత్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధానభేదమూలత్వాది" త్యాది ॥౧౦౮॥ అనుక్తశ్చ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య మధ్యే క్వచిత్స్థానే కైవల్యానుభవో న్యాయసిద్ధాఞ్జనే ॥ ౧౦౯ ॥ తస్మాత్పక్షద్వయేఽపి నిత్యవిభూతౌ కైవల్యానుభవస్థానస్య వేదాన్తాచార్యానభిమతత్వదర్శనాత్పఞ్చాగ్నివిదాం నిత్యవిభూతౌ కైవల్యానుభవస్థానవిషయతయా దర్శితపాద్మవచనసమర్థనం స్వమతానభిజ్ఞతానిబన్ధనమేవ ॥ ౧౧౦ ॥ తాత్పర్యచన్ద్రికాన్యాయసిద్ధాఞ్జనయోరైకకణ్ఠ్యసమర్థనన్తు ప్రాగేవ నిరస్తమ్ ॥ ౧౧౧ ॥

యదపి ప్రాగుదాహృతపాద్మవచనేషు "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమి"తిస్థానే "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరా కేవలస్స్మృత" ఇతిపాఠాపభ్రంశం స్వకపోలకల్పితం యత్రక్వచిద్దృష్టం వా సమాశ్రిత్య విపరీతార్థకరణమ్ - వస్తుతస్తు - పరమవ్యోమశబ్దో నిత్యవిభూతిమాత్రవాచకః; నతు తదన్తర్గతజనపదాదివాచకః. తథాచ విరజాపరమవ్యోమ్నోర్మధ్యమితి న కిఞ్చిదస్తి. తతశ్చ "ఆకాశోహవై నామరూపయోర్నిర్వహితా తే యదన్తరే" త్యత్ర "నామరూపే అన్తరా - తాభ్యామస్పృష్ట" ఇతి భాషితతయా తద్రీత్యా విరజాపరమవ్యోమభ్యామస్పృష్ట ఇత్యర్థస్యైవావశ్యాశ్రయణీయతయోక్తవచనేనాపి ప్రకృతిమణ్డలాన్తర్గతమేవ కైవల్యస్థానమితి సిధ్య

తీతి న, వచనద్వయవిరోధశఙ్కేతి - పరమార్థతస్తు - "అన్తరాఽన్తిక
మధ్యయో"రితి నానార్థరత్నమాలోక్త్యాఽన్తరాశబ్దస్యాన్తికప
రత్వమేవ యుక్తమ్ - తథాచ ప్రకృతిమణ్డలపరేతరపురుషార్థస్థానాపే
క్షయా కైవల్యస్థానస్య విరజాపరమవ్యోమసమీపవృత్తిత్వమేవ లభ్యత
ఇతి న కశ్చిద్విరోధ ఇతిచ ॥ ౧౧౨ ॥ తదిదం సర్వం సర్వథైవాసంబ
ద్ధమ్ - "విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృత"మిత్యేవ
సర్వత్ర పాద్మపురాణకోశేషు పాఠదర్శనాత్, - ఈదృశపాఠస్యైవ
దర్శితగ్రన్థాన్తరేష్వప్యుదాహరణదర్శనాత్, - అన్తరాపదయోగే
"అన్తరాన్తరేణ యుక్తే" [౨ ॥ ౩ ॥ ౪] ఇత్యనుశాసనేన విరజాపరమ
వ్యోమశబ్దాద్ద్వితీయాప్రాప్త్యా షష్ఠ్యా అసాధుత్వేన దర్శితపాఠాన్తర
స్యాపభ్రంశరూపతాయాస్స్పష్టత్వాత్, - వినార్థకాన్తరాశబ్దస్యేహా
క్లిష్టగత్యా కథఞ్చిదస్పష్టార్థపర్యవసానకరణేఽపి కేవలశబ్దవాచ్య
పురుషవిశేషకతాయా ఏవ సంభవేన దర్శితపాఠాన్తరే స్థానస్యైవా
లాభేన "తత్స్థానముపభోక్తవ్యమవ్యక్తబ్రహ్మసేవినామ్ । స్వాత్మానుభ
వజానన్దసుఖదం కేవలం పద"మిత్యనయోరుత్తరయోరర్ధయోః త
త్స్థానమిత్యనేన కేవలంపదమిత్యనేనచ, "విరజాపరవ్యోమ్నో"రిత్యా
ద్యర్ధే కేవలాఖ్యం కిఞ్చిత్స్థానముక్తమితికృత్వా తత్పరామర్శదర్శ
నేన తదనుపపత్తేశ్చ ప్రథమవిపరీతార్థకల్పనాపక్షస్య, అన్తరాపద
స్యాన్తికార్థకత్వే విరజాసమీపవృత్తిత్వబోధనముఖేన కేవలస్య ప్ర
కృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానలాభానురోధేన విరజాపదస్యావశ్యకత్వేఽపి
పరమవ్యోమశబ్దవైయర్థ్యస్య దుష్పరిహారత్వాత్, - ప్రాగుక్తరీత్యా
సనకాద్యావాసభూతస్యైశ్వర్యార్థిస్థానభూతసత్యలోకాదధరాధరస్య
జనలోకస్యైవ భవన్మతానురోధేన కైవల్యస్థానతయా తస్య పురుషా
ర్థాన్తరస్థానాపేక్షయా విరజాదిసన్నికర్షాభావేనార్థబాధాచ్చ
ద్వితీయవిపరీతార్థకల్పనాపక్షస్యచానుపపన్నత్వాత్, - సాధుపాఠస

శ్రవణేఽసాధుపాఠస్వీకారాయోగాచ్చాపభ్రంశభూతదర్శితపాఠాన్తరస్య సర్వథైవానాదరణీయత్వాత్ ॥ ౧౧౩ ॥ ఏవం దర్శితపాద్మపురాణప్రకరణే లీలావిభూతినిరూపణం సమాప్య, త్రిపాద్విభూతినిరూపణం ప్రక్రమ్య తత్రాన న్తలోకసద్భావఞ్చాభిధాయ, తత స్తల్లోకనిరూపణానన్తరే ప్రథమం కేవలపదాఖ్యకైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానమభిధాయ, తతో జ్ఞానిప్రాప్యవైకుణ్ఠాఖ్యస్థానవిశేషస్యాభిధీయమానతాయాః ప్రాక్చతుశ్చత్వారింశద్వాక్యప్రభృతిగ్రన్థే ప్రదర్శనేన త్రిపాద్విభూతినిరూపణం ప్రస్తుత్య జ్ఞానిప్రాప్యస్థానసాహచర్యేణాభిధీయమానస్యాస్య కేవలపదాఖ్యస్థానస్య ప్రాకృతమణ్డలాన్తఃపాతితాసంభావనాయా ఏవాసంభవేన దర్శితవ్యాఖ్యానం సర్వథైవానుపపన్నమ్ ॥౧౧౪॥ పరమవ్యోమశబ్దస్య నిత్యవిభూతిమాత్రవాచకత్వం తదన్తఃపాత్యవాన్తరస్థానవిశేషవాచకత్వాభావఞ్చాశ్రిత్య విరజాపరమవ్యోమ్నోర్మధ్యస్థస్య కస్యచిత్స్థానస్యైవాసంభవవర్ణనమపి, పరమవ్యోమశబ్దస్య నరశబ్దవత్సామాన్యవిశేషశక్తిద్వయవత్తాయా అపి ప్రాక్పఞ్చచత్వారింశద్వాక్యాదిగ్రన్థే నిరూపితత్వేన, నిరస్తమ్ ॥ ౧౧౫ ॥ "శ్రీవైకుణ్ఠాయ దివ్యలోకాయ నమః, శ్రీవైకుణ్ఠాయ దివ్యజనపదాయ నమః. శ్రీవైకుణ్ఠాయ దివ్యనగరాయ నమః. శ్రీవైకుణ్ఠాయ దివ్యవిమానాయ నమః" ఇతినిత్యగ్రన్థే భగవచ్ఛాస్త్రప్రసిద్ధ్యనురోధేన భాష్యకారైర్నిర్దేశాద్వైకుణ్ఠశబ్దస్య లోక జనపద నగర విమానేషు నానాశక్తివత్పరమవ్యోమపరమపదాదిశబ్దానామపి నానాశక్తిసద్భావోఽపి నాసంభావితః - తత్రతత్ర వైవక్షికోత్కర్షవిశేషాదిప్రవృత్తినిమిత్తభేదేన ప్రయోగప్రసిద్ధివశేనచ నానాశక్తిసంభవాత్ ॥ ౧౧౬ ॥ నిత్యవిభూతావపి స్థానానాముత్కర్షాదితారతమ్యం ప్రసిద్ధమ్ - "అథ యదతః పరో దివో జ్యోతిర్దీప్యతే విశ్వతః పృష్ఠేషు సర్వతః పృష్ఠేష్వనుత్తమేషూత్తమేషు లోకేషు" [ఛాం॥౩॥౧౩॥౭॥] ఇత్యాదిశ్రుతావనుత్తమేషూత్తమేష్విత్యాదినిర్దే

శాత్; ప్రాగుదాహృతవిష్ణుపురాణపాద్మపురాణాదివచనేషు కైవల్యస్థానభగవదనుభవస్థానయోరుత్కర్షాదితారతమ్యప్రతిపత్తేశ్చ ॥ ౧౧౭ ॥
ఉక్తపురాణవచనానురోధేనోక్తశ్రుతౌ, ప్రాకృతప్రపఞ్చోపరితనపరేణ విశ్వతఃపృష్ఠేష్విత్యనేన విశేషితముత్తమేషులోకేష్విత్యేతత్కైవల్యస్థానపరం, కైవల్యస్థానాన్తస్థానోపరితనపరేణ సర్వతఃపృష్ఠేష్విత్యనేన విశేషితమనుత్తమేషులోకేష్విత్యేతద్భగవదనుభవస్థానపరమితి బోధ్యమ్—అస్యాం శ్రుతౌ "విశ్వతఃపృష్ఠేషుసర్వతఃపృష్ఠేష్వి" త్యనయోః ప్రాకృతవ్యష్టిసమష్టిపదార్థోపరితనపరత్వం, "అనుత్తమేషూత్తమేష్వి"త్యనయోరేకవిశేషణత్వఞ్చాశ్రిత్యాన్యైరన్యాదృశయోజనాకరణేఽపి దర్శితోపబృంహణానురోధేనేదృశయోజనాయా అపి దురపహ్నవత్వాత్ ॥ ౧౧౮ ॥

అథ నిత్యవిభూతావేవ కైవల్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాఞ్చోభయేషాం స్థానస్వీకారే కైవల్యార్థిస్థానాద్భగవత్ప్రాప్త్యర్థిస్థానస్యోత్కృష్టతాయా అవర్జనీయతయా తదపేక్షయోత్కృష్టాన్తరాభావేనచ తస్య పరమవ్యోమశబ్దవాచ్యతాసంభవేఽప్యుక్తస్థానద్వయసాధారణనిత్యవిభూతిమాత్రస్య తచ్ఛబ్దవాచ్యతా న సంభవతి - తదన్తఃపాతికైవల్యార్థిస్థానభాగస్య భగవత్ప్రాప్త్యర్థిస్థానభాగాదపకృష్టత్వేన పరమత్వాసంభవాత్, పరమ్మాయస్మాత్తత్పరమమితివ్యుత్పత్త్యా - యస్మాదుత్కృష్టం నాస్తి తస్యైవ పరమశబ్దేన బోధనీయత్వాత్. ప్రసిద్ధశ్చ పరమవ్యోమాదిశబ్దో నిత్యవిభూతిమాత్రే. తస్మాత్ప్రకృతిమణ్డలఏవ కైవల్యస్థాన స్వీకారో యుక్త ఇతి చేన్న - దర్శితపాద్మవచనేషు కైవల్యస్థానస్య ప్రాగుక్తరీత్యా నిత్యవిభూత్యన్తఃపాతితాయాస్స్ఫుటప్రతిపన్నత్వేన వచనవిరోధేన న్యాయప్రచారాసంభవాత్; జ్ఞానవికాసప్రతిబన్ధకప్రకృతిసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తేర్నిత్యవిభూతిమాత్రే తుల్యతయా జ్ఞానవికాసజనకత్వప్రయుక్తోత్కర్షస్య నిరవధికస్య నిత్య

విభూతిమాత్రే సత్త్వేన తదభిప్రాయకతయా పరమవ్యోమాదిశబ్దస్య నిత్యవిభూతిమాత్రసాధారణతాయాః, ఆనన్దజనకత్వప్రయుక్తోత్కర్షస్య నిరవధికస్య జ్ఞానిప్రాప్యస్థానమాత్రాసాధారణత్వేన తదభిప్రాయకతయా తాదృశశబ్దస్య తాదృశస్థానవిశేషాసాధారణతాయాశ్చ సంభవేనానుపపత్తిలేశాభావాచ్చ ॥ ౧౧౯ ॥ నిత్యవిభూతిమాత్రవిషయస్య పరమవ్యోమశబ్దస్య జ్ఞానవికాసజనకత్వప్రయుక్తస్వావధికోత్కర్షవత్త్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నాధేయతాసంబన్ధేన వ్యోమవిశిష్టాన్యవ్యోమత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం, జ్ఞానిప్రాప్యస్థానమాత్రవిషయస్య తస్యత్వానన్దజనకత్వప్రయుక్తస్వావధికోత్కర్షవత్త్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నాధేయతాసంబన్ధేన వ్యోమవిశిష్టాన్యవ్యోమత్వం ప్రవృత్తినిమిత్తం - ఇతి ప్రవృత్తినిమిత్తభేదసంభవేన సామాన్యవిశేషశక్తిద్వయం పరమవ్యోమశబ్దస్య సంభవతీతి న కశ్చిద్విరోధః ॥ ౧౨౦ ॥ అతఏవ ప్రాక్చతుశ్చత్వారింశవాక్యోదాహృతేషు పాద్మవచనేషు, “ప్రధానపరమవ్యోమ్నోరన్తరే విరజానదీ” త్యత్ర పరమవ్యోమశబ్దస్య, - “అమృతం శాశ్వతం నిత్యమనన్తం పరమంపదమి”త్యత్రపరమపదశబ్దస్యచ నిత్యవిభూతిమాత్రవిషయతయా ప్రయోగః, “విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమి”త్యత్ర పరమవ్యోమశబ్దస్య “తద్విష్ణోః పరమంధామ యాన్తి బ్రహ్మసుఖప్రదమి”త్యత్ర పరమధామశబ్దస్యచ జ్ఞానిప్రాప్యస్థానవిశేషమాత్రవిషయతయా ప్రయోగశ్చ సఙ్గచ్ఛతే॥ ౧౨౧ ॥ ఇత్థఞ్చాన్యథాసిద్ధిగన్ధానర్హం దర్శితపాద్మవచనం దర్శితవిష్ణుపురాణవచనఞ్చైకకణ్ఠం సత్కైవల్యార్థిప్రాప్యస్థానం నిత్యవిభూతిస్థమేవావగమయతీతిసిద్ధమ్ ॥ ౧౨౨ ॥ ఏవం ప్రకృతిమణ్డలస్యోపరిష్టాదేవ భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం కైవల్యార్థినాఞ్చోర్ధ్వాధరభావాపన్నస్థానద్వయస్య నిర్ణయసిద్ధ్యా, “కేన మార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి కుత్రతిష్ఠతీతి చేద్యేనకేనాపి యత్రకుత్రాపి - నతావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేఃపరస్తాద్వాసశ్చాస్య

యుజ్యతే" ఇతిన్యాయసిద్ధాఙ్గనోక్తం ప్రత్యుక్తమ్ ॥ ౧౨౩ ॥ తదిదం ప్రమాణజాతం సర్వమనుసన్ధాయైవ భగవాన్ వరవరమునిరర్వాచీనైరాకులీకృతమపి ప్రాచీనాచార్యసిద్ధాన్తమేవ ప్రామాణికమర్వాచీనవిపరీతకథాకలాపమప్రామాణికఞ్చాభిసన్ధాయార్వాచీనకృతవిపరీతవాదముపేక్ష్య ప్రాచీనాచార్యసిద్ధాన్తానురోధేన కైవల్యార్థినామపి ప్రకృతేః పరస్తాత్పరమపదం ప్రాప్తానామేవ ప్రకృతివినిర్ముక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపానుభవలక్షణకైవల్యమోక్షసిద్ధిం వ్యాచఖ్యౌ తత్త్వత్రయరహస్యే ప్రథమప్రకరణే, - ఆత్మస్వరూపం బద్ధముక్తనిత్య స్వరూపేణ త్రివిధం భవతి. - బద్ధా ఇత్యుచ్యన్తే సంసారిణః. ముక్తా ఇత్యుచ్యన్తే నివృత్తసంసారాః.నిత్యా ఇత్యుచ్యన్తే కదాచిదపి సంసారసంబన్ధరహితాశ్శేషశేషాశనాదయః - ఇత్యత్ర ముక్తపదార్థనిరూపణాంశవ్యాఖ్యానావసరే,- అవిశేషేణ-ముక్తా ఇత్యుచ్యన్తే నివృత్తసంసారాః-ఇత్యుక్త్వా-భగవదనుభవే రుచిమన్తరేణతత్సమాశ్రయణం కృత్వా సంసారనివృత్తిం సంపాద్య దేశవిశేషే స్వస్వరూపానుభవకారిణః కేవలా అప్యుక్తా భవన్తి - ఇతి గ్రన్థేన ॥ ౧౨౪ ॥ అతస్సిద్ధమాత్మానుభవలక్షణకైవల్యాఖ్యపురుషార్థానుభవస్థానం ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూతం నిత్యమేవేతి ॥ ౧౨౫ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని
శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత
కార్యాధికరణవాదకల్లోలే కైవల్యాను
భవస్థాననిత్యత్వానిత్యత్వవిషయ
పఞ్చమవిప్రతిపత్తివిచారో
నామ సప్తమ
స్తరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః..

కార్యాధికరణవాదే అష్టమతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యః కైవల్యనిష్ఠో నామ కశ్చిదధికారీ ప్రామాణికో వా - సఏవ సవేతి పక్షద్విప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే- పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యోఽపి కైవల్యనిష్ఠః కశ్చిదస్త్యేవ - బ్రహ్మాత్మకత్వావిశేషితప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసకస్యాపి కస్యచిత్తత్త్వాన్తరోపాసకానామివ దురపహ్నవత్వాత్ ; ఇచ్ఛాయా నియన్తుమశక్యతయా కేవలప్రత్యగాత్మప్రాప్తిమాత్రవిషయిణ్యాఅపి తస్యాః క్వచిత్పురుషే సంభవస్యావర్జనీయత్వాచ్చ - ౧ - అస్యాధికారిణఏవచ భూమవిద్యాయాం ప్రాచీనేష్వతివాదిత్వముచ్యతే- ౨ - ఈదృశకైవల్యనిష్ఠస్యైవార్చిరాదిగతిర్భాష్యేప్రతిషిధ్యతే - ౩ - సాఙ్ఖ్యసమయప్రసిద్ధోఽపి ప్రత్యగాత్మతత్త్వచిన్తక ఈదృశాధికార్యేవ పర్యవస్యతి - ౪ - పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తేశ్శ్రూయమాణత్వాత్,- బ్రహ్మప్రాప్తివిధురకేవలాత్మప్రాప్తిమాత్రలక్షణపురుషార్థనిష్ఠానామపి కేషాఞ్చిచ్ఛాస్త్రేషూపలంభాత్, - పూర్వాచార్యశ్రీసూక్తిషు భగవత్ప్రాప్తివైధుర్యేణైవ హేతునా కైవల్యనిష్ఠానాం బహుధాఽనాదరణదర్శనాత్,- బ్రహ్మప్రాప్తిమత్త్వేన శ్రుతిప్రతిపన్నానాం పఞ్చాగ్నివిదాం తద్విషయత్వాసంభవాచ్చ పఞ్చాగ్నివిదన్యోఽపి కశ్చిదాత్మకైవల్యమాత్రనిష్ఠో దురపహ్నవఏవ - ౫ - యద్యపి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠోఽపి కైవల్యనిష్ఠః - తస్యాపి చిరకాలమధ్యే కైవల్యానుభవసద్భావాత్ - ౬ - తథాప్యన్తే తస్య బ్రహ్మప్రాప్తౌ విశ్రమః, అన్యస్యతు సనాస్తీతి విశేషః - ౭ - యద్వా-పఞ్చాగ్నివిదన్యఏవ కైవల్యనిష్ఠః;

నతు పఞ్చాగ్నివిదపి తథా – తస్య బ్రహ్మనిష్ఠేష్వేవాన్యతమత్వాత్ ; “తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత” ఇత్యాదౌ విభజ్య నిర్దేశస్యోపాసనాకారవైచిత్ర్యమాత్రేణాపి నిర్వాహసంభవాచ్చ ; ఇతి స్వీక్రియతే- ౮ - సర్వథా పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తస్య కైవల్యనిష్ఠత్వం దురపహ్నవమితి॥ ౨॥ అత్ర ప్రథమపక్షో గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాదిగ్రన్థాన్తరోదీరితః. ద్వితీయపక్షస్తు న్యాయసిద్ధాఞ్జనగ్రన్థోదీరిత ఇతి బోధ్యమ్॥ ౩॥ యథోక్తం తైగీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం, అష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకభాష్యవ్యాఖ్యానే- “అర్చిరాదిగతినిషేధస్తు బ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధానరహితస్వాత్మోపాసనవిషయః. ఇదమపి భాష్యాదిషు వ్యక్తమేవోక్తమ్ - “తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వా చిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేన చ య ఉపాసతే- న తాన్నయతి. అపితు పరం బ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాతివాహికో గణో నయతీ”త్యాదిభిరి”తి, తత్రైవోత్తరత్ర “అస్తి చ పరిత్యక్తస్థూలదేహానామపి తత్తదుపాసనావిశేషాధీనమపవర్గాదర్వాచీనఫలమ్. తచ్చ ప్రకృతిలయాదిశబ్దేన సాఙ్ఖ్యైః పర స్తీ”త్యారభ్య, తత్తత్తత్త్వచిన్తకానాం సాఙ్ఖ్యసమయాభిమతం తత్తత్ఫలమభిధాయ, తతః “ఏవమవ్యక్తాదితత్త్వచిన్తకానామివ ప్రత్యగాత్మతత్త్వచిన్తకానామపి తదుచితదేశకాలం తతోఽతిశయితం ఫలముపపద్యతే. అతఏవహి భూమవిద్యాయాం ప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసకస్యాప్యతివాదిత్వముక్తమ్. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానేతు బ్రహ్మప్రాప్త్యా విశ్రమాదపునరావృత్తిరితి విశేష” ఇతి, తత్రైవ పూర్వత్ర “నను “తత్పురుషోఽమానవస్స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ” త్యర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే. తత్కథం కేవలాత్మోపాసకస్య బ్రహ్మప్రాపికాఽర్చిరాదిగతిప్రాప్తిరిత్యత్రాహ- ఆత్మయాథాత్మ్యేతి- అయం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో న కేవలాత్మోపాసకః; అపితు బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధా

యాతిభావ" ఇత్యాదిచ ॥ ౪ ॥ స్తోత్రభాష్యేఽపి చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యాయాం "ఆత్మమాత్రానుభవసక్తస్య తదుపాయానుష్ఠాయినః కా గతిరితిచేన్న, బ్రహ్మవిద్యానుప్రవేశేనాపవర్గాద్విశ్రాన్తా తదభావేచ తత్తదనుగుణేతి భాష్యాదిషు ద్రష్టవ్యమి"త్యుక్తమ్ ॥ ౫ ॥ ఏవం చతుర్థతరఙ్గే చతుర్థపఞ్చమషష్ఠవాక్యోదాహృతా రహస్యత్రయసారన్యాయసిద్ధాఞ్జనాధికరణసారావళీగ్రన్థా అపీహానుసన్ధేయాః ॥ ౬ ॥ అత్ర సర్వత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యం కైవల్యనిష్ఠం కఞ్చిత్ప్రకల్ప్య, తస్యైవ "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియోగేనచ య ఉపాసతే న తాన్నయతీ"తి కార్యాధికరణోపసంహారభాష్యే కేవలచిద్వస్తూపాసకత్వేన ప్రతీకాలంబనకోట్యన్తర్భూతతయాచ గ్రహణం కృత్వా, భాష్యకారైరర్చిరాదిగతినిషేధః కృత ఇత్యంశో నిర్ణీతః పూర్వపక్షిభిః॥౭॥ తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యః కైవల్యనిష్ఠః ప్రమాణప్రతిపన్న ఏవేత్యేవమేవ షష్ఠవిప్రతిపత్తౌ పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వః పక్షః ॥ ౮ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్తిపక్ష ఉచ్యతే ॥ ౯ ॥ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠ ఏవ కైవల్యనిష్ఠః ప్రమాణపూర్వాచార్యసంప్రతిపన్నః - తదన్యస్య తతో విలక్షణస్య కైవల్యనిష్ఠస్య ఫలపర్యవసాయినః కస్యచిత్క్వాపి ప్రతిపాదనానుపలంభాత్ ; సర్వత్రపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యైవ కైవల్యపురుషార్థనిష్ఠత్వావగమాచ్చ ॥ ౧౦ ॥

ఇదంతావదత్ర పూర్వపక్షిణః ప్రష్టవ్యాః-పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యో భవదభిమతః కైవల్యనిష్ఠః కిం పునరావృత్తిమాన్-ఉత పునరావృత్తిరహితః ; కిం గీతాశాస్త్రే జిజ్ఞాసుశబ్దప్రతిపన్నోఽధికార్యేవాఽయం - ఉతాన్యఏవేతి ॥ ౧౧ ॥ నఖల్వప్రతిష్ఠితతర్కాణాం భవతాం సర్వత్రైకరూపం నిరూపణం పశ్యామః ॥ ౧౨ ॥ పరస్పరవ్యాహతార్థాహి భవతాం గిరస్సమస్తతో దృశ్యన్తే॥ ౧౩॥ భవద్భిర్హి గీతా

భాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాస్తోత్రభాష్యరహస్యత్రయసారాధికరణసారావళ్యాదిషు కైవల్యపురుషార్థస్యానిత్యత్వమతస్తన్మాత్రార్థినః పునరావృత్తిమత్త్వఞ్చ ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౪ ॥ న్యాయసిద్ధాఞ్జనే తు తస్య నిత్యత్వం తదర్థినోఽర్చిరాదిగతిమన్తరేణైవాపునరావృత్తిమత్త్వసంభవశ్చ ప్రతిపాద్యతే ॥ ౧౫ ॥ ఏవం గీతాభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం - చతుర్విధాధికారిఘటకజిజ్ఞాసుః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠ ఏవ - తస్య బ్రహ్మప్రాప్తేః పూర్వమవాన్తరఫలం కైవల్యమపి. ఈదృశావాన్తరఫలప్రాప్తినిబన్ధనవిళంబపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిమత్త్వతాదృశవిళంబవిధురబ్రహ్మప్రాప్తిమత్త్వాభ్యామేవ జిజ్ఞాసోర్జ్ఞానినశ్చ భిన్నాధికారితయా నిర్దేశః. ఏతదభిప్రాయేణైవ చ "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాదిశ్రుతావప్యేతయోరేవ విభజ్య నిర్దేశః. అన్తతః పరమప్రాప్యన్త్వనయోరుభయోరప్యేకవిధమేవ ఫలమ్. అన్యాదృశః కైవల్యనిష్ఠస్తు జిజ్ఞాసోరన్య ఏవ ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నః. స చ పునరావృత్తిమానేవ - ఇతి స్థాపితమ్ ॥ ౧౬ ॥ న్యాయసిద్ధాఞ్జనే తు - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్య ఏవ జిజ్ఞాసుః. స ఏవ చ కైవల్యనిష్ఠః. తస్యాపునరావృత్తిమత్త్వమపీష్యతేఽన్తరేణైవార్చిరాదిగతిం ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చ. పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యత్వవాన్తరఫలతయాపి కైవల్యం నేష్యతే. "తద్య ఇత్థం విదుః" ఇత్యాదిశ్రుతౌ పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మవిదాఞ్చ విభజ్య నిర్దేశస్తు ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకత్వబ్రహ్మవిశేష్యకత్వలక్షణోపాసనాకారవైచిత్రీమాత్రనిబన్ధనః - ఇత్యాశయో దర్శితః ॥ ౧౭ ॥ ఏవమాదిమిథో విరుద్ధబహునిరూపణోపలంభాదిత్థం వివిచ్య వికల్పః కర్తవ్య ఆసీత్ ॥ ౧౮ ॥ తాత్పర్యచన్ద్రికాద్యుక్తరీత్యాశ్రయణే, దర్శితాధికారిసద్భావే గీతాశాస్త్రం ప్రమాణమేవ న భవతి. ప్రత్యుత ప్రతికూలఞ్చ భవతీతి స్పష్టమ్ - గీతాశాస్త్రోక్తచతుర్విధాధికారిఘటకజిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠరూపతాయాస్తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం నిర్ధారితత్వాత్; తస్యా

పునరావృత్తిమత్త్వేనైవ గీతాతద్భాష్యసిద్ధత్వాత్ ; తదన్యకైవల్యనిష్ఠస్య పునరావృత్తిమత్తాయా ఏవ తాత్పర్యచన్ద్రికాయాముక్తత్వాత్ ; పునరావృత్త్యపునరావృత్తియుత ద్వివిధకైవల్యనిష్ఠయోః ప్రామాణికస్యై వివిచ్య నిర్దేశావశ్యకతయా తథానిర్దేశమకృత్వా సామాన్యతః కైవల్యార్థిత్వేన జిజ్ఞాసుమేవ నిర్దిశ్య తత్స్వరూపోపాసనఫలాదీనాం గీతాతద్భాష్యయోరుక్తత్వేన తదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠస్యాసత్తాయా ఏవావగమాచ్చ" ॥ ౧౯ ॥ న్యాయసిద్ధాఞ్జనోక్తరీత్యా జిజ్ఞాసోరేవ పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠరూపత్వమాశ్రిత్య గీతాశాస్త్రస్యైవ తత్ర ప్రమాణత్వాదరణమప్యసమఞ్జసమ్-గీతాష్టమాధ్యాయే "అక్షరం బ్రహ్మ పరమమి"త్యాది తృతీయశ్లోకే జిజ్ఞాసుజ్ఞాతవ్యనిరూపణపరే పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రక్రియాయా ఏవాభిధానాత్, - తద్భాష్యే పఞ్చాగ్నివిద్యాపరశ్రుతిముదాహృత్య, తదుక్తప్రక్రియామేవైతచ్ఛ్లోకప్రతిపాద్యాం జ్ఞాపయిత్వా, జిజ్ఞాసోస్తన్నిష్ఠతాయా ఏవ ప్రతిపాదనాత్, - "యత్ర కాలే త్వనావృత్తిమి"త్యాదిత్రయోవింశశ్లోకాదిగ్రన్థే పూర్వప్రస్తుతేషు పునరావృత్త్యపునరావృత్తిమత్త్వేన పూర్వగ్రన్థప్రతిపన్నేషు "చతుర్విధా భజన్తే మామి"త్యాదిసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకప్రక్రాన్తాధికారిషు, పునరావృత్తిమత్త్వేన పూర్వోక్తానాం ధూమాదిగతేః, అపునరావృత్తిమత్త్వేన పూర్వోక్తానామర్చిరాదిగతేశ్చ, "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాది శ్రుత్యుక్తరీత్యైవాభిధానాత్, - తద్భాష్యే "అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్య చ సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమాహే"త్యాదినా జిజ్ఞాసుమేవాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేన పరిగృహ్య దర్శితగతిశ్రుతిముదాహృత్య తస్యైవార్చిరాదిగతిస్థాపనాత్, - "యోగినః ప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తే చైతే" [౪॥౨॥౨౦॥] ఇతి సూత్రభాష్యటీకాభిర్దర్శితగీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశశ్లోకాదిగ్రన్థస్య సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకోక్త

యోగినామేవ యథార్హం ధూమాద్యర్చిరాదిగతిప్రతిపాదనపరతా యాస్స్పష్టమేవాభిధానాచ్చ,- గీతాశాస్త్రోక్తజిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠరూపతాయా అన్యథాసిద్ధిగన్ధానర్హాయాః కథఞ్చిదప్యవిచాల్యత్వాత్ ॥ ౨౦ ॥ ఏతేన-న్యాయసిద్ధాఞ్జనే, "యస్త్వయం "ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమాహ" ఇత్యాదిగ్రన్థః - న ప్రస్తుతత్వమాత్రేణ కైవల్యనిష్ఠ పరమపునిష్ఠవిషయ ఇతి న మన్తవ్యమ్; కిన్తు పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధాతృ స్వాత్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధాతృభేదభిన్నబ్రహ్మవిద్విషయ ఏవ. తథా సత్యాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దోఽప్యత్యన్తానుగుణ" ఇత్యాదిగ్రన్థేన, పూర్వప్రస్తుతజిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠవిషయతాయాః, "ఆత్మయాథాత్మ్యవిద" ఇత్యాద్యుదాహృతగ్రన్థఘటకాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దస్య తదతిరిక్తపఞ్చాగ్నివిద్విషయతాయాశ్చ, వర్ణనేన "యత్ర కాలేత్వి" త్యాది పూర్వప్రస్తుతాధికారిగతివిషయగీతాగ్రన్థస్య పూర్వప్రస్తుతాధికారిషు జిజ్ఞాసోఃపరం గత్యప్రదర్శనపరతాయాః, అప్రస్తుతయత్కిఞ్చిదధికార్యన్తరగతిపరతాయాశ్చ, వర్ణనం, "కేనమార్గేణ కేవలో గచ్ఛతి కుత్ర తిష్ఠతీతి చేద్యేనకేనాపి యత్రకుత్రాపి నతావదర్చిరాదిగతిఃప్రకృతేఃపరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యత" ఇత్యాది గ్రన్థేన, గీతాశాస్త్రే జిజ్ఞాసుశబ్దితస్య పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తతయా స్వాభిమతస్య కైవల్యనిష్ఠస్య గతివిశేషం దేశవిశేషవాసఞ్చాన్తరేణైవ స్వైరమపునరావృత్తివర్ణనఞ్చ,- పరాస్తమ్ - ప్రాగుక్తరీత్యా జిజ్ఞాసోరేవ పఞ్చాగ్నివిద్రూపతాయాః, తస్యైవార్చిరాదిగతేరుదీచ్యగతిగ్రన్థేనాభిధీయమానతాయాశ్చ, స్పష్టత్వాత్ ॥ ౨౧ ॥ కింబహునా.- తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం "నచాత్ర జిజ్ఞాసోరన్యఏవాత్మయాథాత్మ్యవిదితి భాష్యతే- జిజ్ఞాసువేద్యతయోక్తస్వభావవిసర్గయోరత్రచ పఞ్చాగ్నివిదోరుదాహరణాత్, మధ్యేచ కైవల్యార్థినఏవ మూర్ధన్యావాద్యా

నిష్క్రమణమనావృత్తిశ్చోక్తా. ఆత్మయాథాత్మ్యాక్షరయాథాత్మ్యశబ్దయోశ్చాత్ర న భిన్నార్థత్వమ్. తస్యోపాసనే కిఞ్చిదస్తి విశేషః. అక్షరయాథాత్మ్యవిదః పరమాత్మశరీరభూతస్వాత్మోపాసకాః; జ్ఞానినస్తు స్వాత్మశరీరకపరమాత్మోపాసకా ఇతి. అయమేవ విశేషః "తద్య ఇత్థం విదుర్యే చేమేఽరణ్యే" ఇతి విభాగనిర్దేశాభిప్రేత ఇతి భాష్యాదిషూక్తః. సారే తు "ఉభయేఽపి హి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసతే ముఖభేదేన - స్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన; బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానమితరే" ఇతి - అతఏవ సప్తమే ప్రక్రాన్తో జిజ్ఞాసుః పరమాత్మప్రాప్తికామజ్ఞానివ్యతిరిక్తత్వాదబ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధాయీతి న భ్రమితవ్యమ్ - తస్య చోదారకోటినివేశస్త్వాత్మానుభవవిళంబవిముఖజ్ఞానివ్యతిరేకాత్. అర్చిరాదిగతినిషేధస్తు బ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధానరహితస్వాత్మోపాసనవిషయ" ఇత్యాదిగ్రన్థే - సప్తమే ప్రక్రాన్తజిజ్ఞాసోర్జ్ఞాతవ్యనిరూపణపరాష్టమాధ్యాయతృతీయశ్లోకభాష్యే స్వభావవిసర్గవిషయే, తదధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యే గతివిషయే చ, భాష్యకారైః పఞ్చాగ్నివిద్యోదాహరణాత్, - మధ్యే ద్వాదశశ్లోకే మూర్ధన్యాధాయ నిష్క్రమణస్యైకవింశశ్లోకేఽనావృత్తేశ్చ ప్రాక్ప్రక్రాన్తజిజ్ఞాసుశబ్దితకైవల్యార్థినోఽభిధానాత్, - తయోః పునరావృత్తిమదధికారిణోఽసంభవాత్, - తదధ్యాయావతారికాభాష్యే సప్తమాధ్యాయార్థానువాదపరే "ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవత్ప్రాప్త్యపేక్షయోపాసకభేదమి" తి గ్రన్థే ప్రాక్ప్రక్రాన్తజిజ్ఞాసోరేవాక్షరయాథాత్మ్యోపాసకత్వేనాభిధానాత్, - తత్పర్యాయభూతేనైవాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేనాధికారినిర్దేశపూర్వకం తదధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకావతారికాభాష్యేఽర్చిరాదిగత్యభిధానాచ్చ హేతోః, - స్వయమేవ సప్తమే ప్రక్రాన్తజిజ్ఞాసోః, దర్శితాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దనిర్దిష్టాధికారిణశ్చ, పఞ్చాగ్నివిల్లక్షణస్వాధికారిరూపత్వమన్యథాసిద్ధగ్రన్థానసహనం నిరూప్య, తత్రోక్తానాం హేతూ

నామన్యథాసిద్ధిమనుపపాద్యైవ, న్యాయసిద్ధాఞ్జనే పూర్వప్రస్తుతస్య జిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిద్భిన్నకైవల్యనిష్ఠరూపత్వం, ఆత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దితస్య తద్భిన్నత్వం, జిజ్ఞాసోర్గతివిశేషనియమమన్తరేణైవాపునరావృత్తిమత్త్వఞ్చ, కథమేతే పూర్వపక్షిణాపి స్వైరం నిరూపయన్తీతి విపశ్చితో విహసన్తీతి నానేన పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠసద్భావే గీతాశాస్త్రస్య ప్రమాణతా సిధ్యతి ॥ ౨౨ ॥

అథ పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠస్య గతివిశేషానియమే న నైర్భర్యమ్; అపిత్వర్చిరాదిగతిదేశవిశేషవార్తాభావప్రథిమ్నా తదభావనిబన్ధనానాదరాతిశయేన, న్యాయసిద్ధాఞ్జనే "కేనమార్గేణ కేవ లోకం గచ్ఛతి కుత్ర తిష్ఠతీతి చేద్యేన కేనాపి యత్రకుత్రాపి. నతావదర్చిరాదిగతిః ప్రకృతేః పరస్తాద్వాసశ్చాస్య యుజ్యత" ఇత్యుక్తమ్. నచ తావతా తస్య గతివిశేషనియమాభావః. ఉక్తైవచాస్యాపి ధూమాదిగతిరేవ స్తోత్రభాష్యే చతుర్థశ్లోకవ్యాఖ్యాయామితి చేత్ - హన్త ధన్యోఽసి భూయో బహుమన్తవ్యశ్చాసి- యతః, గీతాశాస్త్రప్రతిపన్నస్య జిజ్ఞాసోస్తదుక్తరీత్యైవాపునరావృత్తిమప్యభ్యుపగమ్య, తత్రైవ - అపునరావృత్తిమత ఇయం గతిః. పునరావృత్తిమత ఇయం గతిః - ఇతి వివిచ్య ప్రతిపాదనపరేణ "యత్రకాలేత్వనావృత్తిమావృత్తిఞ్చైవ యోగిన" ఇత్యారభ్య "ఏకయా యాత్యనావృత్తిమన్యయాఽఽవర్తతే పునరి"త్యన్తేన గ్రన్థేనానావృత్తిప్రయోజకతయా ప్రతిపన్నాం శ్రుతిస్మృతిషు సర్వత్రైవ తథా ప్రతిపన్నామర్చిరాదిగతిమనభ్యుపగమ్య, పునరావృత్తిప్రయోజకతయా సర్వత్ర ప్రతిపన్నాం ధూమాదిగతిమేవ కథం నిశ్శఙ్కమభిదధాసీతి విస్మేరమస్మన్మనః ॥ ౨౩ ॥ తథాచ గీతాశాస్త్రప్రతిపన్నస్య జిజ్ఞాసోస్తదుక్తాపునరావృత్తిమాత్రం స్వీకృత్యాపునరావృత్తిమత్సంబన్ధితయా తదుక్తార్చిరాదిగతేః పరమస్వీకారస్యాపహాస్యతామాత్రసిద్ధిఫలకత్వేన తదుభయస్వీకారానైక్యకతయా తత్స్వీ

కారేచ పఞ్చాగ్నివిద్రూపత్వాయాఏవ సిద్ధేస్తదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠస్య గీతాశాస్త్రేణాప్రతిపన్నత్వాచ్చ పఞ్చాగ్నివిదతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠస్య న్యాయసిద్ధాఙ్గీకర్తృత్వా దర్శితవిప్రతిపత్తిద్వయ ప్రథమవిప్రతిపత్తి ద్వితీయకోటిభూతాపునరావృత్తిమత్త్వ ద్వితీయవిప్రతిపత్తిద్వితీయ కోటిభూతజిజ్ఞాసురూపత్వే స్వీకృత్యవా, తాత్పర్యచన్ద్రికాద్యుక్తరీత్యా ప్రథమవిప్రతిపత్తిప్రథమకోటిభూతపునరావృత్తిమత్త్వ ద్వితీయవిప్రతిపత్తిద్వితీయకోటిభూతజిజ్ఞాస్వతిరిక్తత్వే స్వీకృత్యవా, తాదృశాధికారిణి గీతాశాస్త్రస్య ప్రమాణత్వం న కథఞ్చిదపి సూపపాదమ్. ప్రథమవిప్రతిపత్తిప్రథమకోటిభూతపునరావృత్తిమత్త్వ ద్వితీయవిప్రతిపత్తిప్రథమ కోటిభూతజిజ్ఞాసురూపత్వయోస్స్వీకారశ్చ న సంభవతి-గీతాశాస్త్రే జిజ్ఞాసోరపునరావృత్తిమత్త్వాయాఏవ ప్రతిపాదనదర్శనాత్. అతః పఞ్చాగ్నివిద్వ్యతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠే న గీతాశాస్త్రం ప్రమాణం భవతీతి సిద్ధమ్ ॥ ౨౮ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్-గీతాశాస్త్రేఏవహి భగవద్భక్త్యధికారిణాం చాతుర్విధ్యమభిధాయ, తత్ర - ఆర్తార్థార్థినౌ ద్వావైశ్వర్యార్థినౌ. జిజ్ఞాసుశబ్దితోఽధికారీ కైవల్యార్థీ. జ్ఞానిశబ్దితోఽధికారీ భగవత్ప్రాప్తికామః - ఇత్యధికారిస్వరూపవివేచనం తదీయతత్త్వపురుషార్థస్వరూపవివేచనఞ్చ స్ఫుటం కృతమ్ - ౧-అత్రజిజ్ఞాసుశబ్దితస్యైకవిధస్యైవాధికారిణః కైవల్యార్థితాఽభిహితా - ౨ - నాన్యాదృశస్యాపి కస్యచిత్ - ౩ - ఏవంసతి, భవదభిమతః కేవలో న జిజ్ఞాసుశబ్దితాధికారీతి చేత్తాదృశస్య కేవలస్య సద్భావఏవ ప్రమాణం నోపలభామహే- ౪- ఐశ్వర్యార్థిద్వైవిధ్యవత్కైవల్యార్థిద్వైవిధ్యస్యాపి సత్త్వే తదభ్యధాస్యత్తైవ గీతాతద్భాష్యయోః - ౫- సత్త్వేఽవశ్యవక్తవ్యతయా ప్రసక్తస్య తథావిధప్రకరణేఽప్యనభిధానంహ్యాసత్త్వమేవావగమయతి - ౬ - ఏవం కార్యాధికరణే నవమసూత్రభాష్యేణ,

"తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలం వాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా, తద్వియోగేనచ
య ఉపాసతే న తాన్నయతీ"తి దశమసూత్రభాష్యేణాధికరణార్థో-
పసంహారపరేణచ, ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవిష్టతయా బ్రహ్మాత్మకత్వానుస
న్ధానరహితప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసకలక్షణః కశ్చిత్కై-
వల్యనిష్ఠస్సిధ్యతీతి పూర్వపక్షిణామభిమానః, తన్మూలకతదీయగ్రన్థగణశ్చ
తాదృశభాష్యయథావస్థితార్థగ్రహణాభావనిబన్ధనభ్రాన్తిమూలఏవేతి
చ ప్రాక్చతుర్థతరఙ్గఏవ నిరూపితమ్ - ౭ - భూమవిద్యాయాం ప్రాణ
శబ్దవాచ్యప్రత్యగాత్మోపాసకలక్షణః ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవిష్టః కశ్చి
త్కేవల ఇతి వాదోఽపి, తత్రత్యప్రాణశబ్దస్య ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మప
రతయా తదుపాసకస్య ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకత్వలక్షణకై
వల్యాధికారితైవ నాస్తీత్యుపపాదనేన, తత్రైవ ప్రత్యాఖ్యాతః - ౮ -
పూర్వాచార్యసూక్తిషు భగవత్ప్రాప్తివైధుర్యేణ కైవల్యార్థ్యనాద
రణమపి పఞ్చాగ్నివిద్విషయమేవ - పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రాగుక్తరీత్యా
దేశవిశేషప్రాప్తిమాత్రపర్యవసన్నబ్రహ్మప్రాప్తిసత్త్వేఽపి జ్ఞానిప్రాప్య
పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవలక్షణభగవత్ప్రాప్తివైధుర్యస్య సంప్రతిపన్న
త్వాత్ - ౯ - అతస్తదపి నాతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠసాధకమ్ - ౧౦ -
ఏవం- కర్మపరిపాకాధీనాయా ఇచ్ఛావైచిత్ర్యా దుర్నివారత్వేన కస్య
చిత్ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మమాత్రప్రాప్తీచ్ఛాయా అపి సంభవాత్తద
నురోధేన బ్రహ్మాత్మకత్వావిషయకప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మమాత్రవి
షయకోపాసననిష్ఠస్యాపి సంభవేన సఏవ తాదృశకేవలః కిన్నస్యాత్ -
ఇతి వాదోఽపి, ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిదశాయాం తిరోధా
యకప్రకృతినివృత్త్యా బ్రహ్మప్రాప్తేరప్యవశ్యంభావేన, తత్క్రతున్యా
యేన తదుపాసనం వినా తత్ప్రాప్తేరయోగేనచ, తదర్థం బ్రహ్మాత్మక
త్వానుసన్ధానస్యాపి మేళనే పఞ్చాగ్నివిన్నిష్ఠరూపతయైవ తత్పర్యవసాన
స్య, తదమేళనేచ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసనస్య కస్య

చిత్ఫలపర్యవసాయినో౽సంభవస్యచోపపాదనేన చతుర్థతరఙ్గఏవ ని రాకృతః - ౧౧ - తస్మాత్పక్షాగ్నివిదతిరిక్తకేవలసద్భావే న కిమపి ప్ర మాణం సువచమితి ॥ ౨౫ ॥

అథ సాఙ్ఖ్యసమయే తత్త్వాన్తరోపాసకానామివ ప్రత్యగాత్మ మాత్రోపాసకానామపి తదుచితముపాసకాన్తరఫలాదతిశయితం ఫలం ప్రతిపన్నమస్తి. తచ్చ కైవల్యరూపతయైవ తత్సమయసిద్ధమ్. పరన్తు- అపునరావృత్తిలక్షణమోక్షాఖ్యపురుషార్థస్య భగవదుపాసనమన్తరే ణాసిద్ధేశ్శారీరకశాస్త్రప్రసిద్ధతయా, సాఙ్ఖ్యసమయసిద్ధం కైవల్యశబ్దితం ప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసనఫలం మోక్షరూపం న భవితుమర్హతీతి, తస్య సూక్ష్మప్రకృతిలేశమిశ్రాత్మప్రాప్తిరూపత్వం పునరావృత్తిలక్షణ త్వఞ్చాఙ్గీకర్తవ్యమేవేతి, పునరావృత్తిమత్కైవల్యనిష్ఠాధికారీ కశ్చి త్ప్రామాణికఏవ. ఈదృశశ్చాధికారీ భూమవిద్యాప్రకరణస్థప్రాణశబ్ద వాచ్యప్రత్యగాత్మోపాసకరూపో౽పి భవితుమర్హతీతి చేత్ -

ఇదమత్రావధేయమ్-సాఙ్ఖ్యా ఈశ్వరమనభ్యుపగమ్యైవ ప్రత్యగాత్మ మాత్రోపాసనేన నిశ్శేషావిద్యానివృత్తివిశిష్టప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరూప కైవల్యశబ్దితాపునరావృత్తిలక్షణమోక్షాఖ్యపురుషార్థసిద్ధిమ్మన్యన్తే - ౧ - తచ్చాప్రామాణికమ్-సంసారనివృత్తిలక్షణమోక్షస్య “ తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి. నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే”ఇత్యాది రూపాపౌరుషేయనిత్యనిర్దోషప్రథితవేదశాస్త్రైర్భగవదుపా సనమన్తరేణ మార్గాన్తరప్రతిషేధాత్ - ౨ - పరన్తు - ప్రకృతి వియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపచిన్తనం భగవదుపాసనాఙ్గం సదేవమోక్షో పధాయకమ్; నతు సాక్షాదేవ - ౩ - ఏతావదేవచ సాఙ్ఖ్యానాం వేదా న్తినాఞ్చ వివాదపదమ్ - ౪ - కైవల్యశబ్దితపురుషార్థస్య సూక్ష్మా విద్యామిశ్రాత్మప్రాప్తిరూపత్వం పునరావృత్తిలక్షణత్వఞ్చ న సాఙ్ఖ్యానా మభిమతమ్ - ౫ - నాపివా వేదాన్తినామ్-౬ - తదిదం సర్వం స్పష్ట

మేవ భాషితం వాక్యాన్వయాధికరణభాష్యే, పూర్వపక్షభాగే, ‘‘తస్త్వే
త్యాదిగ్రన్థార్థాధ్యాసవియుక్తపురుషస్వరూపయాథాత్మ్యవిజ్ఞానమేవామృత
త్వహేతుత్వేనోచ్యతే - అతో జీవాత్మనః ప్రకృతివియుక్తం స్వరూప
మిహామృతత్వాయ ‘ఆత్మావాఽరే ద్రష్టవ్య’ ఇత్యాదినోపదిశ్యత’’ ఇతి,
సిద్ధాన్తభాగేచ, ‘‘తమేవ విదిత్వాఽతిమృత్యుమేతి’ ‘తమేవం విద్వాన
మృత ఇహ భవతి నాన్యః పన్థా’ ఇత్యాదిభిరమృతత్వస్య పరమపురుష
వేదనైకోపాయతయా ప్రతిపాదనాత్పరమపురుషవిభూతిభూతస్య ప్రాప్తు
రాత్మనస్స్వరూపయాథాత్మ్యమపవర్గసాధనపరమపురుష వేదనోప
యోగితయాఽవగన్తవ్యమ్; నస్వతఏవోపాయత్వేనే’’తిచ ప్రతిపాదయ
ద్భిర్భాష్యకారైః - ౭ - ఏవఞ్చ స్థూలదేహేన్ద్రియాదివియోగమాత్ర
విశిష్ట సూక్ష్మాచిత్సంసర్గవిశిష్ట ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణ భవదభిమత
పునరావృత్తిమత్కైవల్యాశబ్దితఫలకోపాసనస్య కస్యచిత్సాఙ్ఖ్యసమయే
వా భాష్యాదౌవా ప్రతిపత్తిగన్ధాభావాత్తథావిధోపాసనకల్పనం పూర్వ
పక్షిణామమూలకమేవ - ౮ - భూమవిద్యాప్రకరణే ప్రాణవిదః కైవ
ల్యనిష్ఠత్వావర్ణనన్తు సుతరామేవాకాణ్డతాణ్డవమ్ - తత్ర నామాదిప్రా
ణపర్యన్తప్రతీకపదార్థేషు నామాద్యాశాన్తానామచిత్తత్త్వరూపతా
యాః, ప్రాణస్యాచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మరూపతాయాశ్చ తత్ప్రకరణే స్పష్ట
త్వాత్; అతఏవ - భూమాధికరణపూర్వపక్షిభిరపి, ప్రాణశబ్దవాచ్య
స్య ప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మరూపత్వమేవాశ్రిత్య, తస్యైవ ప్రకృతివి
యుక్తం రూపం భూమేత్యుచ్యత ఇత్యభిధానాచ్చ - ౯ - ఛాన్దోగ్యోప
నిషది భూమవిద్యాప్రకరణే సప్తమప్రపాఠకే పఞ్చదశఖణ్డే ప్రథమాది
ఖణ్డికాచతుష్టయే తైస్తైర్నిర్దేశైః ప్రాణశబ్దార్థః ప్రకృతిమిశ్రజీవ
రూపఏవ వివృతః - తత్ర ప్రథమఖణ్డికాయాం ‘‘ప్రాణోహ పితా ప్రా
ణో మాతా ప్రాణో భ్రాతా ప్రాణస్స్వసా ప్రాణ ఆచార్యః ప్రాణో
బ్రాహ్మణ’’ ఇతి నిర్దేశైః ప్రాణశబ్దస్య పిత్రాదిశబ్దవాచ్యపరత్వాత్

ధానాత్ ; ద్వితీయ తృతీయఖణ్డికయోః పితృప్రభృతిశబ్దవాచ్యపిణ్డేషు జీవసద్భావదశాయాం పరుషభాషణాద్యుపమర్దకారిణి “పితృహా వై త్వమసి మాతృహా వై త్వమసీ” త్యాదినా హింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశ వచనాత్, తేష్వేవ జీవవియుక్తేషు శూలేన నిర్భిద్య దహనాదిలక్షణా త్యన్తోపమర్దకారిణ్యపి పిత్రాదిహింసకత్వనిమిత్తోపక్రోశాభావవచనా చ్చాన్వయవ్యతిరేకాభ్యాం పిత్రాదిశబ్దానాం హింసాయోగ్యాచిన్మిశ్ర జీవపరతామేవ నిర్ధార్య, తత్పరస్య ప్రాణశబ్దస్యాచిన్మిశ్రజీవపరతా జ్ఞాపనాత్; చతుర్థఖణ్డికాయాం తేనైవ న్యాయేన “ప్రాణో హ్యేవై తాని సర్వాణి భవతీ”తి సర్వస్య ప్రకృతిమిశ్రస్య జీవజాతస్య ప్రాణ రూపతాఖ్యాపనాచ్చ- ౧౦ - తదిదం సర్వం భూమాధికరణభాష్యే “తే నేహ ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ.న వాయువిశేష మాత్రమి”త్యారభ్య, “అయం హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రత్య గాత్మైవేతి నిశ్చీయత” ఇత్యన్తేన భాష్యకారైరపి ప్రతిపాదితమ్- ౧౧- అత్ర హింసాయోగ్యతయా నిర్దిష్టత్వేనహేతునా భాష్యకారైః ప్రాణ శబ్దస్య ప్రత్యగాత్మపరతాముపపాదయద్భిరచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మైవ ప్రాణ శబ్దార్థ ఇతి నిర్ధారితం భవతి - కేవలస్యాచిత్తత్త్వస్య చిత్తత్త్వ స్యవా హింసాయోగ్యత్వాసంభవాదచిన్మిశ్రచిత్తత్త్వస్యైవ తథాత్వ సంభవాచ్చ - ౧౨ - తదిదం స్పష్టముక్తం శ్రుతప్రకాశికాయాం “న హి నిష్కృష్టాత్మనః కేవలస్య శరీరస్యవా హింస్యత్వమ్ ; అపిత్వచిద్వి శిష్టస్యైవ చేతనస్యే”తి - ౧౩ - నచాత్రప్రాణశబ్దస్య ప్రాణశబ్దితవా యువిశేషణలక్షణాచిద్వస్తువిశిష్టప్రత్యగాత్మాఽర్థోవా - కేవలప్రత్య గాత్మమాత్రమర్థోవా. నాద్యః - “అప్రాణేషు స్థావరేష్వపి చేతనే షూపమర్దభావాభావయోర్హింసాతదభావదర్శనాదయం హింసా యోగ్యతయా నిర్దిష్టః ప్రాణః ప్రత్యగాత్మైవేతి నిశ్చీయత” ఇతి భూ మాధికరణభాష్యగ్రన్థేన స్థావరేషు ప్రాణశబ్దితవాయువిశేషలక్షణాచి

ద్వస్త్వభావావగమాత్; "ప్రాణో హ్యేవైతాని సర్వాణి భవతీ"తి శ్రు
త్యా సర్వస్య ప్రాణశబ్దవాచ్యత్వావధారణాత్; ప్రాణశబ్దస్య దర్శితా
చిద్విశేషవిశిష్టప్రత్యగాత్మపరత్వే దర్శితశ్రుత్యర్థబాధప్రసఙ్గాచ్చ.
తన్నిర్వాహార్థం తస్య కేవలాత్మపరత్వస్వీకారేచాస్మదిష్టార్థసిద్ధిర
ప్రత్యూహైవేతి వాచ్యమ్ - ప్రాణశబ్దితాచిద్విశేషస్య జీవసహచారి
తయా సర్వత్ర సత్త్వేనాత్రత్యప్రాణశబ్దస్య తద్విశిష్టప్రత్యగాత్మపరత్వే
క్షత్యభావాత్; "స్థావరేషుహి ప్రాణసద్భావేఽపి తస్య పఞ్చధాఽవ
స్థాయ శరీరస్య ధారకత్వేనావస్థానం నాస్తీ"త్యేవంరూపేణ, "నతు దృ
ష్టాన్తభావాత్" [౩-౧-౯] ఇతిసూత్రభాష్యగ్రన్థేన స్థావరేషు ప్రాణ
స్య పఞ్చవృత్తివిశిష్టవేషేణాసద్భావేపి తాదృశవృత్తివైధుర్యేణావస్థా
నస్య స్పష్టత్వాత్; అప్రాణేష్వితి దర్శితస్థావరవిషయనిర్దేశస్య ప
ఞ్చవృత్తివిశిష్టప్రాణాభావమాత్రపరత్వేనానుపపత్త్యభావాచ్చ-౧౪-
సర్వత్ర ప్రాణిషు ప్రాణవాయుసద్భావదశాయామేవ హింసావ్యవహార
దర్శనాత్తత్రాపి తదీయవృత్తివిశేషోపరోధేషు హింసావ్యవహారదర్శ
నాచ్చ తదీయవృత్తివిశేషోపరోధవిషయత్వేనైవ హింస్యత్వవ్యవహారో
పపత్తిసంభవాదత్రత్యప్రాణశబ్దో వాయువిశేషమాత్రవిషయఏవ కిం
నస్యాదిత్యాశఙ్కాయాః-పఞ్చవిధవృత్తివిశేషవిశిష్టప్రాణవాయుసద్భా
వస్థలే కథఞ్చిత్తథా వ్యవహారోపపత్తికథనసంభవేఽపి, తాదృశవృత్తి
విశేషవైధుర్యేణ ప్రాణవాయుసద్భావస్థలే తథా వ్యవహారోపపత్తి
నసంభవతీత్యభిప్రాయేణైవ "అప్రాణేషు స్థావరేష్వపీ"త్యాదిదర్శిత
భూమాధికరణభాష్యగ్రన్థః ప్రవృత్త ఇతి న విరోధః - ౧౫ - తథా
చాస్మిన్ ప్రకరణే నామాదీన్యాశాన్తాని వస్తూన్యచేతనాని. ప్రాణస్తు
చిన్మిశ్రచిద్వస్తురూపః - ఇత్యేవ సిధ్యతి - ౧౬ - అతఏవ కార్యాధి
కరణే, "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలంవాఽచిద్వస్తు బ్రహ్మదృష్ట్యా తద్వియో
గేనచ య ఉపాసతే న తాన్నయతీ"తి దశమసూత్రభాష్యగ్రన్థేన,

"ప్రతీకాలంబనాస్తు - అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తుచ సింహాదృష్ట్యా దేవదత్తవద్బ్రహ్మదృష్ట్యా స్వరూపేణవా య ఉపాసతే త" ఇతి "అచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తుచోపాసీనానాం తత్క్రతున్యాయాదేవ పునరావృత్తిరవర్జనీయే"తిచ నవమసూత్రదీపగ్రన్థాభ్యాం, "ఉక్తలక్షణమచిన్మిశ్రం కేవలమచిద్వస్తుచోపాసీనానాం సర్వేషాం గత్యనపేక్షం పరిమితఫలవిశేషఞ్చ దర్శయతి శ్రుతిరి"తి దశమసూత్రదీపగ్రన్థేనచ, దర్శితభూమవిద్యాప్రకరణశ్రుతేరేవార్థం వివృణ్వద్భిర్భాష్యకారైరుక్తశ్రుతిప్రతిపన్ననామాదిప్రాణపర్యన్తప్రతీకపదార్థేష్వచిన్మిశ్రం చిద్వస్తు కేవలమచిద్వస్తుచేత్యుభయమేవాన్తర్గతమితి స్పష్టమేవావేదితమ్ - ౧౭ - తత్రాపి, భూమాధికరణభాష్యే "ప్రాణశబ్దనిర్దిష్టః ప్రాణసహచారీ ప్రత్యగాత్మైవ. న వాయుమాత్రమి"తినిర్దేశేన, "నామాద్యాశాపర్యన్తేష్వచేతనేష్వి" తినిర్దేశేనచ, ప్రాణశబ్దార్థోఽచిన్మిశ్రం చిద్వస్తు, నామాద్యాశాన్తశబ్దార్థాః కేవలాచిద్వస్తూని చేత్యపి జ్ఞాపితమ్ - ౧౮ - "తస్మాదచిన్మిశ్రం కేవలంవాచిద్వస్త్వి"త్యుదాహృతకార్యాధికరణదశమసూత్రభాష్యనిర్దేశస్య కేవలచిద్వస్తునోఽపి ప్రతీకత్వగ్రాహకత్వవర్ణనన్తు తత్రత్యవాకారోత్తరాకారప్రశ్లేషానవధారణపూర్వోత్తరగ్రన్థసమానప్రకరణగ్రన్థాద్యపరామర్శనిబన్ధనభ్రాన్తిమూలమిత్యావేదితమేవ ప్రాక్ -౧౯- తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాతిరిక్తకైవల్యనిష్ఠాధికారికల్పనా పూర్వపక్షిణాం స్వగోత్రవైభవానుగుణా వైశ్వామిత్రీ సృష్టిరేవేతి సిద్ధం భవతీతి ॥ ౨౦ ॥

అథైవంసతి "చతుర్విధా భజన్తే మామి" త్యాది గీతాసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకభాష్యే, "జిజ్ఞాసుః - ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుః. జ్ఞానమేవాస్య స్వరూపమితి జిజ్ఞాసురిత్యుక్తమ్. జ్ఞానీచ "ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్" (గీ-౭-౫) ఇత్యాదినాఽభిహితభగవచ్ఛేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్ ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్య

పర్యవస్యేత్ భగవన్తం ప్రేప్సుర్భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యమ్మన్యాన”
ఇత్యేవంరూపే- జిజ్ఞాసోః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుత్వమా
త్రమభిధాయ, జ్ఞానినో భగవచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వ ప్రకృతి
వియుక్తకేవలాత్మాపర్యవసన్నత్వ భగవత్ప్రేప్సుత్వ భగవదేకపరమప్రా
ప్యతామన్తృత్వరూప విశేషణచతుష్టయస్య జిజ్ఞాసువ్యావర్తకస్యాభి
ధానేన జిజ్ఞాసోర్భగవచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వాదివిశేషణాభావ
ప్రతీతేః,- గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాది శ్లోకావతరణికాభాష్యే,
“ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ ‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ
గమయతీ’తి బ్రహ్మప్రాప్తివచనాదచిద్వియుక్తమాత్మవస్తు బ్రహ్మాత్మ
కతయా బ్రహ్మశేషత్వైకరసమిత్యనుసన్ధేయమ్ - తత్క్రతున్యాయాచ్చ.
పరశేషత్వైకరసత్వఞ్చ ‘య ఆత్మని తిష్ఠన్ యస్యాత్మా శరీరమి’త్యాది
శ్రుతిసిద్ధమి”త్యేవంరూపే పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య స్వవిద్యాయామనుస
న్ధీయమానాచిద్వియుక్తాత్మవస్తునో బ్రహ్మశేషత్వైకరసత్వేనానుసన్ధేయ
తాస్థాపనేన, పఞ్చాగ్నివిద్యాస్వరూపస్య కార్యాధికరణశ్రీభాష్యాది
ష్వస్యైవమేవ శిక్షణేనచాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛిక్షితపఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠ
స్య పరశేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వాదిప్రతీతేశ్చ,-జిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్ని
విద్భిన్నతాయా ఏవావగమేన తయోరైక్యకథమేతద్గ్రన్థద్వయముపపద్య
తే. అతో న్యాయసిద్ధాజ్ఞినోక్తరీత్యా తయోర్భేద ఏవ స్వీకర్తుముచితః.
అతఏవ జిజ్ఞాసోర్బ్రహ్మప్రాప్తిరాహిత్యాభిప్రాయేణ, త్రయోదశాధ్యా
యావతరణికాభాష్యే “ఆత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షాణామి”తి తన్నిర్దే
శః, “తే ప్రాప్నువన్తి మామేవ సర్వభూతహితేరతా” ఇతి ద్వాదశాధ్యా
యచతుర్థశ్లోకాంశవ్యాఖ్యానావసరే మూలే స్వరసతో బ్రహ్మప్రాప్తౌ
ప్రతీయమానాయామపి తద్వ్యవచ్ఛేదాయ “తేఽపి మాం ప్రాప్నువ
న్త్యేవ-మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః”
ఇతి వ్యాఖ్యానఞ్చ, సఙ్గచ్ఛత ఇతిచేన్న - అత్రాభిహితబ్రహ్మశేషత్వైకర

సాత్మస్వరూపవిత్త్వస్య భక్తియోగనిష్ఠదర్శితాధికారిత్రయసాధార
ణస్య భాష్యకారైః క్వాపిజిజ్ఞాసావభావానభిధానేన,-బ్రహ్మప్రాప్తేర్జ్ఞా
నిప్రాప్యానుభవవిశేషరూపాయా ఏవ జిజ్ఞాసోర్వ్యవచ్ఛేద్యతయాఽభిప్రే
తత్వేన,- బ్రహ్మప్రాప్తిసామాన్యవ్యవచ్ఛేదస్యానభిప్రేతత్వేన, - గీతా
శాస్త్రస్థలాన్తరసిద్ధప్రయోగవైఖరీం, ప్రమాణాన్తరైకకణ్ఠ్యం, ప్రకర
ణానుగుణ్యఞ్చాశ్రిత్యైవ "మాం ప్రాప్నువన్త్యేవే"త్యస్య "మత్స
మానాకారమి"త్యాదివ్యాఖ్యానకరణేనచ,-విరోధాభావాత్ ॥ ౨౭ ॥

ఇదమత్రావధేయమ్ - నహి దర్శితసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోక
భాష్యే - ఐశ్వర్యార్థినో జిజ్ఞాసోర్వా బ్రహ్మశేషతైకరసాత్మస్వరూప
విత్త్వాభావో భాష్యకారైరభిహితః - ౧ - నవాఽభిప్రేతః - ౨ -
తద్ధిభాష్యం జ్ఞానిపదవివరణప్రవృత్తం సత్పూర్వోక్తాధికారిద్వయాత్తృ
తీయాధికారిణో వైలక్షణ్యప్రదర్శనాయాధ్యవసాయవిశేషరూపజ్ఞానం
తృతీయాధికారిమాత్రాసాధారణం తత్పదప్రవృత్తినిమిత్తం తదధికారిణ
స్తాదృశోత్తమదశారోహణపర్వప్రకారప్రదర్శనపూర్వకం ప్రతిపాద
యతి - 3 - "భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యమ్మన్వాన" ఇత్యేతావదేవచ
పూర్వాధికారిద్వయవ్యావృత్తభగవదేకపరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయ
రూపజ్ఞానిపదప్రవృత్తినిమిత్తప్రదర్శనపరమ్ - ౪ - భగవదేకపరమ
ప్రాప్యత్వాధ్యవసాయ ఏవచ పూర్వాధికారిణోర్నాస్తీతి భాష్యకారా
భిప్రేతమ్ - ౫ - నతు బ్రహ్మశేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వాదికమపి
తథాఽభిప్రేతమ్-తథాసతి బ్రహ్మశేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వస్యైవ
జ్ఞానిపదప్రవృత్తినిమిత్తత్వసంభవేన తదుపరి "కేవలాత్మన్యపర్యవస్య
న్ని"త్యాదివిశేషణాభిధానస్య వ్యర్థత్వాత్ - ౬ - తస్మాద్భగవచ్ఛేష
తైకరసాత్మస్వరూపజ్ఞానాదిపూర్వకం జాయమానభగవదేకపరమప్రాప్య
త్వాధ్యవసాయస్యైవ పూర్వాధికారిద్వయవ్యావృత్తత్వం దర్శితభా
ష్యాభిప్రేతమ్; నతు విశేషణాన్తరస్యాపీతి నాత్ర కశ్చిద్విరోధః - ౭ -

కిఞ్చ- ఉత్తరత్ర గతిప్రదర్శనప్రకరణే "తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదోజనాః" ఇత్యత్రాపునరావృత్తిమత్త్వేన పూర్వప్రస్తుతానాం జిజ్ఞాసుజ్ఞానిరూపాణాం ద్వివిధానామధికారిణాం బ్రహ్మవిత్త్వబ్రహ్మప్రాప్త్యోః ప్రతిపాదనానురోధేన జిజ్ఞాసూపాసనేఽపి ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపాంశే బ్రహ్మశేషత్వైకరసత్వరూపబ్రహ్మాత్మకత్వస్యాప్యనుసన్ధేయతాయాః శ్శారీరకాద్యుక్తరీత్యా స్థాపయిష్యమాణతయా భగవచ్ఛేషత్వైకరసత్వకేవలాత్మాపర్యవసానభగవత్ప్రాప్తానాం జిజ్ఞాసువ్యావర్తకత్వాసంభవమనుసన్ధాయాపిహి "భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యం మన్వాన" ఇత్యుక్తం భాష్యకారైః -౮- ప్రాప్యే పరమత్వవిశేషణమపి తద్వ్యావర్తనాయావశ్యకమ్- అన్యథా జిజ్ఞాసోరపి బ్రహ్మప్రాప్తేరుత్తరత్ర వక్ష్యమాణతయా తద్వ్యావృత్త్యయోగాదిత్యభిప్రాయేణైవహి తన్నివేశితమ్- ౯ - తథాచేహ పరమప్రాప్యపదం ప్రయుఞ్జానైర్భాష్యకారైః - జిజ్ఞాసోరపి బ్రహ్మప్రాప్యమేవ; అపితు న పరమప్రాప్యమ్ - ఇతి జ్ఞాపనాత్, - తత్క్రతున్యాయేన తత్ప్రాప్తిహేతుభూతం తచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వాదికమేతస్యాప్యస్తి. తతో న తావన్మాత్రం వ్యావర్తకం భవితుమర్హతీతీహైవ జిజ్ఞాసోరపి బ్రహ్మప్రాప్తేర్జ్ఞాప్యమానతయా, బ్రహ్మప్రాప్త్యభావేన హేతునా జిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిద్భిన్నత్వం స్వీకర్తవ్యమిత్యభిధానమపరామర్శమూలమేవ- ౧౦ - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠబ్రహ్మనిష్ఠయోరుభయోరపి ప్రత్యగాత్మపరమాత్మోభయప్రాప్తిసత్త్వేఽపితత్ర ప్రాధాన్యాప్రాధాన్యాధ్యవసాయభేదేనైవ తయోః ప్రాప్యవైలక్షణ్యం కార్యాధికరణాభిప్రేతమ్- అన్యథా ద్వయోరపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ ప్రతిపాద్యమానాయాం ప్రకారాన్తరేణ వైలక్షణ్యస్య దుర్వచతయా జైమినిపక్షాద్బాదరాయణపక్షస్య కథఞ్చిదపి విశేషాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ - ౧౧ - అపిచేహోచ్యమానం భగవచ్ఛేషత్వైకరసత్వం చేతనాచేతనసాధారణం శరీరతయా భగవచ్ఛేషత్వైక

స్వభావత్వమ్-ఈదృశస్యైవాస్య పూర్వం, “భూమిరాపః” (గీ-౭-౪)
ఇత్యాదిశ్లోకే, “అపరేయమితస్త్వన్యామ్”(గీ॥౭॥౫॥)ఇత్యాదిశ్లోకేచ,
“మే” ఇతిషష్ఠీనిర్దిష్టస్య చేతనాచేతనసాధారణస్య, “మయి సర్వ
మిదం ప్రోతం సూత్రే మణిగణా ఇవ”(గీ॥౭॥౭॥)ఇత్యనేన వివృతత్వాత్-
౧౨ - ఇదఞ్చ జగద్బ్రహ్మణోరన్తర్యామి బ్రాహ్మణాదిసిద్ధశరీరశరీరభావ
రూపమితి తద్భాష్యఏవ స్పష్టమ్ - ౧౩ - తథాచ జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీర
శరీరిభావపర్యవసన్నమిదం త్రయాణామప్యుక్తభగవదుపాసకానాం విది
తమేవేతి నాత్ర కస్యచిత్తదవిదితమితి శక్యతే వక్తుమ్ - ౧౪ - ఈదృశ
స్యాస్య భగవచ్ఛేషత్త్వైకరసత్వస్యామీషాం భగవద్భక్తానాం విదితత్వా
ఙ్గీకారే బాధకం, తదనఙ్గీకారే సాధకంవా, న కిఞ్చిదుపలభామహే -
౧౫ - ప్రత్యుతాత్రైవ గీతాశాస్త్రతద్భాష్యయోరేతేషా ముపాసన
ప్రదర్శనప్రకరణేషు జగద్బ్రహ్మణోశ్శరీరశరీరిభావలక్షణభగవచ్ఛేషత్త్వై
కరసత్వానుసన్ధానమేతేషామస్తీతి స్ఫుటమేవ ప్రతీయతే - ౧౬ - కిం
బహునా - అస్మిన్ గీతాశాస్త్రే- త్రయోఽప్యధికారిణో భగవద్భక్తి
యోగనిష్ఠాఏవ. ఐశ్వర్యాత్మప్రాప్తిభగవత్ప్రాప్తిరూపపురుషార్థభేదా
దేవాధికారభేదః, భగవతి పరాభక్తిశ్చాత్మయాథాత్మ్యజ్ఞానగర్భకర్మ
యోగజ్ఞానయోగాభ్యామనుష్ఠితాభ్యాం భగవచ్ఛేషత్వైకరసే ప్రత్యగా
త్మస్వరూపే సాక్షాత్కృతే సత్యేవ జాయతే- ఇతి స్పష్టమభిధానాద్భ
గవచ్ఛేషత్త్వైకరసాత్మవిత్త్వమధికారిత్రయసాధారణం దురపహ్నవమేవ
సిద్ధ్యతీత్యవధార్యతామ్ - ౧౭-భాష్యకారైరపి పూర్వాధ్యాయషట్క-
ద్వయార్థమనువదద్భిస్త్రయోదశాధ్యాయావతారికా భాష్యే భక్తి
యోగస్య త్రివిధాధికారిణాం స్వస్వపురుషార్థసాధనత్వమేతచ్ఛాస్త్ర
ప్రతిపన్నమితి దర్శితమ్-౧౮ - ద్వాదశాధ్యాయైకాదశశ్లోకభాష్యేచ
“తతోఽనభిసంహితఫలేన మదారాధనరూపేణానుష్ఠితేన కర్మణా సిద్ధే
నాత్మధ్యానేన నివృత్తావిద్యాదిసర్వతిరోధానే మచ్ఛేషత్వైకస్వరూపే

ప్రత్యగాత్మని సాక్షాత్కృతే మయి పరాభక్తిస్స్వయమేవోత్పద్యత”
ఇతి వదద్భిః - భగవతి పరాభక్తిస్తచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూప సాక్షా
త్కారసమనన్తరమేవ జాయత ఇతి స్పష్టమేవ దర్శితమ్ - ౧౯ -
“యోగినః ప్రతీ” త్యాదివక్ష్యమాణాయనాధికరణచరమసూత్రభాష్యటీకా
యాం “యోగిన ఇతి సూత్రే యోగిశబ్దశ్చతుర్విధభగవదుపాసకసాధారణః-
భక్తియోగస్య తేషాం సాధారణత్వాది”తి- “చతుర్విధా భజన్తే మా
మి”తి గీతాశాస్త్రోక్తత్రివిధాధికారిపర్యవసన్నచతుర్విధాధికారి సాధా
రణ్యం భక్తియోగస్య స్పష్టముక్తమ్- ౨౦- తత్సూత్రవేదాన్తదీపేఽపి-
“యోగినః - బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠాః ప్రతీ”తి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠత్వేన త్ర
యోఽపి యోగిశబ్దార్థతయా గృహీతాః - ౨౧ - తథాచ - ఆత్మ
యాథాత్మ్యజ్ఞానగర్భకర్మయోగజ్ఞానయోగాభ్యాం భగవచ్ఛేషత్వైకర
సాత్మసాక్షాత్కారే జాతే తతో భగవతి పరాభక్తిర్జాయతే. తదనన్త
రమేవ స్వస్వప్రాచీనసుకృతతారతమ్యాధీనరుచివైచిత్రీవశాదైశ్వర్యం
కైవల్యం భగవత్ప్రాప్తిం వా కాఙ్క్షమాణా అధికారిణో యథాయథం
భక్తియోగమనుతిష్ఠన్తీతి నాత్ర కస్యచిద్భగవచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూప
విత్త్వం నాస్తీతి వక్తుం శక్యమ్ - ౨౨ - తదిదం స్పష్టతరముచ్యతే
గీతార్థసఙ్గ్రహే “నిరస్తనిఖిలాజ్ఞానో దృష్ట్వాత్మానం పరానుగమ్। ప్ర
తిలభ్య పరాం భక్తిం తయైవాప్నోతి తత్పదమ్ ॥ భక్తియోగస్తదర్థీ
చేత్సమగ్రైశ్వర్యసాధనమ్। ఆత్మార్థీ చేత్త్రయోప్యేతే తత్కైవల్యస్య
సాధకాః ॥ ఐకాన్త్యం భగవత్యేషాం సమానమధికారిణామ్ । యావ
త్ప్రాప్తిపరార్థీ చేత్తదేవాత్యన్తమశ్నుత”ఇతి షడ్వింశాదిశ్లోకత్రయే-
౨౩ - అత్ర, “దృష్ట్వాత్మానం పరానుగమి”తి పరిశేషత్వైకరసాత్మ
సాక్షాత్కారానన్తర్యముచ్యతే పరభక్తిలాభస్య. భక్తియోగస్య
తత్తదర్థినామైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణతత్తత్పురుషార్థసా
ధనత్వఞ్చోచ్యత ఇతి స్ఫుటమ్ - ౨౪ - తస్మాదిహాభిధీయమానం

బ్రహ్మాత్మకత్వలక్షణం భగవచ్ఛేషత్వైకరసత్వం చేతనాచేతనసాధారణమ
ధికారిత్రయవిదితమేవేతి నైతద్వక్తృత్వమధికార్యన్తరవ్యావర్తకం
జ్ఞాన్యసాధారణం భవితుమర్హతి; పరన్తు- జ్ఞానినస్తాదృశోత్తమదశా
సమారోహణసరణిసోపానమాత్రరూపమిత్యేవావగన్తవ్యమ్ - ౨౫ -
యత్పునస్తాలవృన్తవృన్తకత్వాదిభిః ప్రతిపాద్యమానం “భగవదను
భవజనితానవధికాతిశయప్రీతికారితాశేషావస్థోచితాశేషశేషతైకరతి
రూపనిత్యకైఙ్కర్యప్రాప్త్యపేక్షయే” త్యాదిభిర్గద్యాదిషు భాష్యకా
రాదిభిర్వివిచ్యమానమైకాన్తికాత్యన్తికపరిచర్యైకరతిత్వలక్షణం భగవ
చ్ఛేషత్వైకరసత్వం జ్ఞాన్యసాధారణముపదిశన్త్యాచార్యా రహస్యగ్రన్థేషు
- ౨౬ - తత్తు నేహాభిప్రేతమ్- అత్రత్యభగవచ్ఛేషత్వైకరసశబ్దఘటక
రసశబ్దస్య స్వభావపరత్వాత్; అచేతనసాధారణ్యదర్శనేన రతిపరత్వస్య
పురుషార్థపరత్వస్య చాసంభవాచ్చ - ౨౭ - గీతాష్టమాధ్యాయత్ర
యోవింశాదిశ్లోకభాష్యే, “అచిద్వియుక్తమాత్మవస్తు బ్రహ్మాత్మకతయా
బ్రహ్మశేషతైకరసమిత్యనుసన్ధేయమి” త్యనేన, “పరశేషతైకరసత్వఞ్చ-
‘య ఆత్మని తిష్ఠన్’ ‘యస్యాత్మా శరీరమి’ త్యాదిశ్రుతిసిద్ధమి” త్య
నేనచ, స్వప్రకరణపవాత్ర వివక్షితం బ్రహ్మశేషతైకరసత్వం బ్రహ్మాత్మ
కత్వమాత్రరూపమితి భాష్యకారైరేవ దర్శితమ్ - ౨౮ - ఐకాన్తికా
త్యన్తికపరిచర్యైకరతిత్వలక్షణం జ్ఞాన్యసాధారణం భగవచ్ఛేషత్వైకరస
త్వన్తు గీతాశాస్త్రేఽపి “తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే”
ఇత్యాదిషు నిత్యయుక్తాదిశబ్దైర్జ్ఞానిమాత్రనిష్ఠతయైవ ప్రతిపాద్యతే -
౨౯ - అతో నాత్ర కశ్చిద్విరోధః - ౩౦ - నచాధికారిత్రయసాధార
ణం యది భగవచ్ఛేషత్వైకరసత్వజ్ఞానమ్ - తదా తత్కథం జ్ఞానిన ఏక
స్యైవ పరం భగవత్యేవ పరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయప్రయోజకమా
సీత్; అన్యయోః కుతో న తథా భూతమాసీదితి వాచ్యమ్- సుకృత
తారతమ్యమేవ వైషమ్యహేతురితి “చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సు

కృతినోఽర్జునే" త్యనేన తత్రైవ దర్శితశఙ్కాసమాధానోక్తేః ;
భరద్వాజసంహితాపరిశిష్టతృతీయాధ్యాయేఽపి "వదన్తోఽపి గుణాన్
విష్ణోః కుర్వన్తోఽపిచ తత్క్రియాః।మన్దపుణ్యా న విన్దన్తి పారమైకాన్త్య
సంపదమ్"ఇతివచనేనాప్యస్యైవార్థస్యాతిస్ఫుటముక్తేః; అన్యథా భగవ
న్తం భజమానేషు కేషాఞ్చిదేవ పరం తస్మిన్ పరమప్రాప్యత్వాధ్యవ
సాయస్యోత్పత్తావన్యేషు తదనుత్పత్తౌచ కింకారణమితివిచికిత్సాయాం
సుదూరముపిగత్వా కారణాన్తరస్యకేనాపిదుర్వచత్వాచ్చ-౩౧-అతఏవ-
తచ్ఛ్లోకభాష్యే భాష్యకారైరపి "తేచ సుకృతతారతమ్యేన చతుర్వి
ధాః. సుకృతగరీయస్త్వేన ప్రతిపత్తివైశేష్యాదుత్తరోత్తరాధికతమా
భవన్తీ"తి సుకృతతారతమ్యస్యైవ వైషమ్యహేతుత్వం స్పష్టం వివృ
తమ్ -౩౨- అతో జిజ్ఞాసోరపి భగవచ్ఛేషత్వైకరసాత్మస్వరూపవిత్త్వ
మప్యస్తి. దేశవిశేషే సమస్తతో వ్యాప్తజ్యోతీరూపస్య బ్రహ్మణో
భోగదేశవిధయా సామాన్యతః ప్రాప్తిరప్యస్తి. పరన్తు బ్రహ్మణి పరమ
ప్రాప్యతాప్రతిపత్తి తదధీనభగవత్ప్రాప్తివిశేషౌ పరం జ్ఞానినఇవాస్యన
స్తః. తథాత్వప్రతిపత్తిస్తుప్రత్యగాత్మన్యేవాస్యాస్తీత్యేవావగమేన జిజ్ఞాసో
రేవపఞ్చాగ్నివిద్రూపత్వే కశ్చిదపి న విరోధః-౩౩-అస్యాత్మకైవల్యమా
త్రాపేక్షుత్వనిర్దేశోఽపి జ్ఞానివత్తదసాధారణావాన్తరస్థానవిశేషావ
చ్ఛిన్నబ్రహ్మానుభవవిశేషరాహిత్యనిబన్ధనఏవ; నతు బ్రహ్మప్రాప్తిసామా
న్యాభావనిబన్ధనః - స్వరూపతిరోధాయకప్రకృతిసంబన్ధ నివృత్తిలక్షణ
కైవల్యప్రాప్తౌ సత్యాం సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్త్యభావస్య కథఞ్చి
దపి దుర్వచత్వాత్ - ౩౪ - అతఏవహి వేదార్థసఙ్గ్రహే "సర్వక
ర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే"తి భాష్యకారై
రుక్తమ్ - ౩౫ - నచైవం జిజ్ఞాసోః పఞ్చాగ్నివిదభిన్నత్వే పఞ్చాగ్నివిద
స్సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్తేస్సర్వత్రైవ భాష్యకారైస్సమర్థితత్వేన
జిజ్ఞాసూపాసనఫలవిషయే గీతాద్వాదశాధ్యాయచతుర్థశ్లోకే "తే

ప్రాప్నువన్తి మామేవే" త్యంశవ్యాఖ్యానావసరే, "య ఏవమక్షరము
పాసతే-తేఽపి మాం ప్రాప్నువన్త్యేవ - మత్సమానాకారమసంసారిణ
మాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః " ఇతి క్లేశేనాన్యథా వ్యాఖ్యానం
కిమర్థమ్- స్వరసతః ప్రతీయమానభగవత్ప్రాప్తిపరత్వస్యాబాధితస్య
ప్రహాణేకారణాభావాత్ ;అతోఽనేన గ్రన్థేన జిజ్ఞాసోర్బ్రహ్మప్రాప్త్యభా
వాభిప్రాయకత్వం భాష్యకృతాం ప్రతీయత ఇతి వాచ్యమ్-అస్య గ్రన్థ
స్య భగవత్ప్రాప్తిపరత్వే ప్రకరణోపదర్శితాయా అక్షరశబ్దవాచ్య
ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మవిషయాయా జిజ్ఞాసువిద్యాయా అసాధారణ
ప్రధానఫలస్యాత్రాఐశ్యవక్తవ్యస్యానభిధానే న్యూనతాయాః, పూర్వో
త్తరప్రకరణాసామఞ్జస్యస్య, ప్రమాణాన్తరప్రతిపన్నార్థవిరుద్ధార్థ
ప్రతీతికృత్త్వలక్షణానుపపత్తేశ్చ సంభవాత్,- స్వరసతఏవాసాధారణ
ఫలపరత్వస్య పూర్వోత్తరప్రకరణానుగుణ్య ప్రమాణాన్తరానుగుణ్యా
యోశ్చ సంభవే తదుపేక్షణాయోగాచ్చ,-భాష్యకారైః ప్రకృతివియు
క్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిపరతయా యోజనాత్; తావన్మాత్రేణైతద్విద్యా
నిష్ఠస్య యథోక్తలక్షణసాధారణబ్రహ్మప్రాప్త్యభావాభిప్రాయకతాయా
భాష్యకృతామున్నయనాసంభవాచ్చ - కిఞ్చ- జిజ్ఞాసుశబ్దితస్య కైవల్య
నిష్ఠస్య సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నాస్తీతి భాష్యకృతామాశయ
ఇతితు న కథఞ్చిదపి వక్తుం శక్యమ్-గీతాష్టమాధ్యాయే తృతీయశ్లోకే
పఞ్చాగ్నివిద్యాయాఏవ జిజ్ఞాసువిద్యాత్వేన స్పష్టమేవ ప్రతిపాదనాత్,-
తద్భాష్యేఽపి పఞ్చాగ్నివిద్యోదాహరణపూర్వకం జిజ్ఞాసోస్తన్నిష్ఠతా
యాఏవ భాష్యకారైస్స్పష్టమేవ జ్ఞాపనాత్,- త్రయోవింశాదిశ్లోకభా
ష్యేప్యాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దేనానూదితస్య తస్య పఞ్చాగ్నివిద్యోదా
హరణపూర్వకమేవార్చిరాదిగతినిరూపణాత్,- తృతీయశ్లోకభాష్యే-
"తదుభయం ప్రాప్యతయా త్యాజ్యతయాచ ముముక్షుభిర్జ్ఞాతవ్యమి"
తిపఙ్క్త్యైవ,త్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యే 'వివిక్త చిదచిద్వస్తుని త్యాజ్య

తయా ప్రాప్యతయా చ య ఇత్థం విదురి"తి పఞ్చాగ్నివిద్యావివరణరూప
యా పఙ్క్త్యాపి ప్రత్యగాత్మప్రకృతిస్వరూపయోః ప్రాప్యత్వత్యాజ్యత్వా
కారాభ్యామనుసన్ధేయతయా తుల్యరూపేణ ప్రతిపాదనదర్శనాచ్చ,-
జిజ్ఞాసుశబ్దితస్యాధికారిణ ఏవ తత్పర్యాయభూతాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దే
న గృహీతతాయాః పఞ్చాగ్నివిద్రూపతాయాశ్చ స్పష్టత్వాత్; పఞ్చా
గ్నివిద్యానిష్ఠస్య బ్రహ్మోపాసకత్వబ్రహ్మప్రాప్త్యోస్సర్వత్ర భాష్యకా
రైస్స్థాపితత్వాచ్చ - ౧౭ - ఏవమస్య ప్రకృతిసంసర్గవియుక్తస్వ
రూపేణావస్థితః ప్రత్యగాత్మా ప్రాప్య ఇతి గీతాతద్భాష్యయోస్సమన్తత
ఉద్ఘుష్యతే - ౧౮ - శరీరతయా పరమాత్మవిశేషణతైకస్వభావత్వ
లక్షణం భగవచ్ఛేషతైకరసత్వఞ్చ ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపమిత్యపి
తథైవోద్ఘుష్యతే - ౧౯ - ఈదృశఞ్చ స్వరూపముపాసనదశాయామే
వాత్మసాక్షాత్కారే సాక్షాత్క్రియత ఇతి స్వరూపతిరోధాయకాచిత్సం
సర్గనివృత్తౌ తత్ప్రాప్తిః కైముత్యన్యాయసిద్ధా - ౨౦ - యద్వస్తు
స్వతస్సిద్ధయాదృశాకారవిశిష్టమ్ - తిరోధాయకవిగమే తద్వస్తు తాదృ
శాకారవిశిష్టం భాసేతైవేతి ప్రకృతివినిర్మోకదశాయాం యథావస్థిత
స్వరూపేణ భాసమానే ప్రత్యగాత్మని తదన్తరాత్మభూతపరమాత్మనోఽ
పిధానం హి దురపహ్నవమేవ - ౨౧ - తదిదం సర్వమభిప్రేత్యైవోక్తం
వేదార్థసఙ్గ్రహే భాష్యకారైః "సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తి
ర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భే"తి - ౨౨ - సర్వకర్మవినిర్ముక్తత్వరూపకైవల్య
పురస్కారేణ ప్రాప్యప్రతిపాదనపరోఽయం గ్రన్థః కైవల్యార్థిప్రాప్య
పర ఇతి స్పష్టమ్ - ౨౩ - ఏవమస్య గ్రన్థస్య కైవల్యార్థిప్రాప్యపరత్వం
ప్రాగపి సువ్యక్తం నిరూపితమ్ - ౨౪ - తస్మాత్కైవల్యార్థినస్సామా
న్యతో బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ నాస్తీతి భాష్యకారాభిప్రాయ ఇతి న
కథఞ్చిదపి వక్తుం శక్యమ్ - ౨౫ - పరన్తు తాదృశీ బ్రహ్మప్రాప్తిర్న
తద్విద్యాయా అసాధారణం ప్రధానఫలం భవితుమర్హతీతి - ప్రకృతి

వియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తేరేవ ప్రధానఫలతాయా అష్టమా ధ్యాయవింశైకవింశశ్లోకయోరన్యత్రచ సర్వతః క్ళప్తత్వాత్ -౪౬- అత్ర ప్రకరణానుగుణ్యేన కైవల్యార్థినాం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపలక్షణా సాధారణప్రధానఫలమేవచ వక్తవ్యమ్- "ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తా స్త్వాం పర్యుపాసతే। యేచాప్యక్షరమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్త మాః" [॥ గీ ॥ ౧౨ ॥ ౧] ఇతి ప్రథమశ్లోకే-భగవత్ప్రాప్త్యుద్దేశ్య కోపాసననిష్ఠాక్షరశబ్దవాచ్యప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్త్యుద్దేశ్యకో పాసననిష్ఠరూపద్వివిధాధికారిణామ్మధ్యే కే శీఘ్రస్స్వవిద్యాసాధ్యప్రాప్య గామిత్వలక్షణశ్రైష్ఠ్యవన్తః-ఇత్యేవార్జునేన ప్రశ్నకరణాత్ ; తత్రాక్ష రోపాసకాస్స్వవిద్యాసాధ్యప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణ ప్రాప్యం శీఘ్రం న భజన్తే- కిన్తు విళంబ్య క్లేశాతిశయేన-ఇత్యుత్తర స్థానే- తే భగవన్తమేవ ప్రాప్నువన్తి-ఇత్యపృష్టోత్తరాభిధానే సన్దర్భ విరోధాత్ ; తే స్వవిద్యాసాధ్యతయా పూర్వాభిహితప్రకృతివియుక్తప్ర త్యగాత్మస్వరూపం శీఘ్రం భజన్తేవా- విళంబ్య భజన్తేవేతి విచికిత్సా యాః పరిహారాసిద్ధేశ్చ - ౪౭ - ఏవం - "యేత్వక్షరమనిర్దేశ్యమ వ్యక్తం పర్యుపాసతే। తే ప్రాప్నువన్తి మామేవే"తి వాక్యసన్దర్భే "తే ప్రాప్నువన్తి మామేవే"త్యస్య పాఠాద్భగవత్ప్రాప్తిపరత్వే సన్దర్భ విరోధస్స్ఫుటః - అన్యదుపాసీనానామన్యప్రాప్త్యభిధానే తత్క్రతున్యా యవిరోధాత్ - ౪౮ - అపిచ- మామేవ ప్రాప్నువన్తీత్యస్య యథా శ్రుతేఽవధారణబలేన పూర్వప్రసక్తాక్షరప్రాప్త్యభావవిశిష్టబ్రహ్మప్రా ప్తిప్రతిపాదకత్వం ప్రతీయమానమత్యన్తవిరుద్ధమ్ - అక్షరోపాసకానాం ప్రమాణాన్తరైః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేః ప్రధానఫలతయా బ్రహ్మప్రాప్తేరప్రధానఫలతయాచ ప్రతిపాదనేన తద్విరోధాత్ -౪౯ - ఏవం - ద్వివిధాధికారిణః ప్రస్తుత్య తత్రైకవిధాధికారిణ ఉద్దిశ్య వ్యా వర్తకతుశబ్దఘటితనిర్దేశేన "యేత్వక్షరముపాసతే" "తే ప్రాప్నువన్తి

మామేవే''త్యభిధానే తేషామేవ తద్వాక్యోక్తఫలప్రాప్తిః; అన్యేషాం సా నాస్తీతి వ్యావృత్తిః ప్రతీయతే - ౫౦ - తత్ర ''తే ప్రాప్నువన్తి మామేవే''త్యస్య సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తిపరత్వేఽత్యన్తవిరోధః - అక్షరోపాసకానాం తదసత్త్వాత్; అన్యేషామేవ తత్సత్త్వాచ్చ - ౫౧ - తస్మాదీదృశానుపపత్తిజాలం పర్యాలోచ్యైవ భాష్యకారైరేవకారం భిన్నక్రమం యోజయిత్వా ''మాం ప్రాప్నువన్త్యేవే''త్యర్థ ఇతి వ్యాఖ్యాతమ్ - ౫౨ - అక్షరోపాసకానామపి బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగుక్తలక్షణాయాస్సత్త్వమభిసన్ధాయైవ - తద్వ్యవచ్ఛేదో మాభూత్ -ఇత్యేవకారం పదాన్తరేణ యోజయిత్వా వ్యాకుర్వద్భిర్భాష్యకారైరత్రాపి జిజ్ఞాసురూపాణామక్షరోపాసకానాం సామాన్యతో బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యస్తీత్యేవ జ్ఞాపనాత్ - పూర్వపక్షిణాం-ఏతద్గ్రన్థేన జిజ్ఞాసూనాం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావస్యైవ భాష్యకారాభిమతత్వదర్శనాత్పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్తిసద్భావస్య తైరుక్తత్వాచ్చ పఞ్చాగ్నివిద్భిన్నా ఏవ జిజ్ఞాసవః-ఇత్యభిమానోఽసఙ్గతఏవేత్యవగన్తవ్యమ్ - ౫౩ - నచాత్ర క్లిష్టకల్పనానిబన్ధనమస్వారస్యం శబ్దానాం ప్రసజ్యత ఇత్యపి శఙ్కనీయమ్- గీతాశాస్త్రస్థశబ్దప్రయోగవైఖరీమనుసృత్యైవేత్థమత్ర వ్యాఖ్యానేనాస్వారస్యగన్ధానుపలమ్భాత్ - ౫౪ - తద్వస్తుసాదృశ్యప్రాప్తిజ్ఞానాదికం తద్వస్తుప్రాప్తిజ్ఞానాద్యన్తర్భూతమేవ - అతస్తత్సాదృశ్యప్రాప్తిజ్ఞానాదివ్యపదేశస్తత్ప్రాప్తిజ్ఞానాదిపరశబ్దైస్స్వారసతఏవ సమ్భవతీత్యభిప్రాయేణైవహి గీతాశాస్త్రగ్రన్థవైఖరీ దృశ్యతే- ౫౫ - అష్టమాధ్యాయే హి ''అన్తకాలేచ మామేవ స్మరన్ ముక్త్వా కళేబరమ్। యః ప్రయాతి స మద్భావం యాతి నాస్త్యత్ర సంశయ'' ఇతి పఞ్చమశ్లోకే - అన్తకాలే యాదృశాకారవిశిష్టం మాం స్మరన్ యః ప్రయాతి-స తాదృశాకారవత్త్వలక్షణమత్సాదృశ్యం ప్రాప్నోతీ''తి భగవద్విషయాన్తిమస్మృతేస్స్వవిషయభగవత్సాదృశ్యప్రాప్తిహేతుత్వముక్త్వా,తత్కథ

మితిశఙ్కాపరిహారాయ స్వవిషయప్రాప్తిహేతుత్వస్యాన్తిమస్మృతిసా
మాన్యసాధారణస్య భావరూపతాప్రతిపాదనపరే "యం యం వాపి స్మరన్
భావం త్యజత్యన్తే కళేబరమ్। తన్తమేవైతి కౌన్తేయ సదా తద్భావభా
వితః" ఇతి షష్ఠశ్లోకే, అన్తతస్తాదృశన్యాయస్య ప్రకృతాధికారిత్రయ
సంబన్ధిస్వవిషయస్మృతిసాధారణ్యోపసంహారపరే "తస్మాత్సర్వేషు కా
లేషు మామనుస్మర యుధ్య చ। మయ్యర్పితమనోబుద్ధిర్మామేవైష్య
స్యసంశయః" ఇతి సప్తమశ్లోకేచ "తన్తమేవైతీ"తి "మామేవైష్యసీ"తిచ
స్మర్యమాణవస్తుసాదృశ్యప్రాప్తేస్తద్వస్తుప్రాప్తిరూపత్వేనైవోపసంహా
రః కృతో దృశ్యతే - ౫౬ - నహ్యత్రాన్తిమస్మృతిసామాన్యస్య
సాక్షాత్స్వవిషయప్రాప్తిహేతుత్వమేవాభిప్రేతమితి వక్తుం శక్యమ్-ఆది
భరతస్యాన్తిమస్మృతివిషయమృగసాదృశ్యప్రాప్తేరేవ దర్శనేన సా
క్షాత్తాదృశమృగవ్యక్తిప్రాప్తేరదర్శనాత్ ; ఐశ్వర్యకైవల్యార్థినామ
ప్యైశ్వర్యాసంసారిత్వాభ్యామన్తిమస్మృతివిషయభగవత్సాదృశ్యప్రా
ప్తేరేవ దర్శనేన సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్త్యదర్శనాచ్చ - ౫౭ - అతఏవ
సప్తమశ్లోకభాష్యే "యథాభిలషితప్రకారం మాం ప్రాప్స్యసీ" తి
నిర్దేశస్తత్తదధికారానుగుణ్యేనాన్తిమస్మృతివిషయభగవత్సాదృశ్య
ప్రాప్తిసాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తిసాధారణ ఏవ కృతో దృశ్యతే - ౫౮ -
అత ఏవచైశ్వర్యార్థినాముపాసనానుగుణఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనపరదశ
మశ్లోకే, "స తం పరంపురుషముపైతి దివ్యమి"తినిర్దేశస్య పూర్వో
క్తన్యాయేనైశ్వర్యవిశేషవిశిష్టత్వేనాన్తిమస్మృతివిషయభగవత్సాదృశ్య
ప్రాప్తిమాత్రవిషయస్య సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తిపరత్వభ్రమవ్యుదాసాయ
"సతమేవోపైతి - తద్భావం యాతి- తత్సమానైశ్వర్యో భవతీత్యర్థః"
ఇతి భాష్యకారైర్వ్యాఖ్యాతమ్ - ౫౯ - ఏవమేవ కైవల్యార్థినాము
పాసనానుగుణఫలప్రాప్తిప్రతిపాదనపరే త్రయోదశశ్లోకే, "మామను
స్మరన్ యః ప్రయాతి స పరమాం గతిం యాతీ"తినిర్దేశస్యాపి పూ

ర్వోక్తన్యాయేన ప్రకృతిసంసర్గరాహిత్యలక్షణాసంసారిత్వాకారేణా
త్మనస్స్మృతివిషయభగవత్స్వరూపసాదృశ్యప్రాప్తిమాత్రవిషయస్య
సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తిపరత్వవ్యుదాసాయ, "స యాతి పరమాం గతిమ్-
ప్రకృతివియుక్తం మత్సమానాకారమాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః" ఇతి
వ్యాఖ్యాతం భాష్యకారైః - ౬౦ - జ్ఞానినాముపాసనానుగుణఫలప్రా
ప్తిపరే చతుర్దశశ్లోకేతు, "అహం సులభః - అహమేవ ప్రాప్యః -
నతు మద్భావ ఐశ్వర్యాదికః" ఇతి జ్ఞానినాం పరమాత్మస్మృతివిషయా
కారవిశేషవిశిష్టసాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తేరేవ సంభవప్రతిపాదనపూర్వక
మైశ్వర్యకైవల్యార్థినాం సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్త్యసంభవఏవ జ్ఞాపితో
భాష్యే - ౬౧ - ఇత్థమైశ్వర్యకైవల్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థ్యధికారిత్ర
యస్యోపరి నిరూపయిష్యమాణతత్తదుపాసనానుగుణైశ్వర్యాసంసారి
త్వలక్షణసాదృశ్యప్రాప్తిసాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తీనాం ప్రతిజ్ఞానిర్దేశాభి
ప్రాయకత్వాత్సప్తమశ్లోకస్య తత్ర "మామేవైష్యసి" తినిర్దేశో య
థాత్మస్మృతి' యథాధికారం దర్శితత్రివిధఫలప్రాప్తీనాం భగవ
త్ప్రాప్తిత్వేన ప్రతిపాదనపరఏవ - ౬౨ - ఏవం షష్ఠాధ్యాయేఽపి
"సర్వభూతస్థమాత్మానం సర్వభూతానిచాత్మని। ఈక్షతే యోగయుక్తా
త్మా సర్వత్ర సమదర్శనః" ఇత్యేకోనత్రింశశ్లోకే స్వాత్మనస్సర్వభూతేషు
స్వాత్మని సర్వభూతానాఞ్చ వీక్షణనిర్దేశః, "యో మాం పశ్యతి
సర్వత్ర సర్వఞ్చ మయి పశ్యతీ" త్యాదిత్రింశశ్లోకే సర్వభూతేషు భగ
వతః, సర్వభూతానాం భగవతిచ దర్శనవ్యపదేశశ్చ, తత్తద్దర్శనత్వే
న తత్తత్సామ్యదర్శనస్యైవ ప్రతిపాదనపరఇతి స్పష్టమ్ - "సర్వత్ర
సమదర్శనః" ఇతి తత్రత్యవాక్యశేషేణైవ తస్యార్థస్య జ్ఞాపితత్వాత్;
తత్ర ప్రథమస్య భాష్యే "సర్వభూతస్థం స్వాత్మానం సర్వభూతానిచ
స్వాత్మనీక్షతే - సర్వభూతసమానాకారం స్వాత్మానం, స్వాత్మసమా
నాకారాణిచ సర్వభూతాని పశ్యతీత్యర్థః- ఏకస్మిన్నాత్మవస్తుని దృష్టే

సర్వస్యాత్మవస్తున స్తత్సామ్యాత్సర్వమాత్మవస్తుదృష్టం భవతీత్యర్థః''
ఇతి, ద్వితీయస్య భాష్యే "సర్వత్రాత్మవస్తుని మాం పశ్యతి, సర్వమా
త్మవస్తుచ మయి పశ్యతి - అన్యోన్యసామ్యాదన్యతరదర్శనేనాన్యతర
దపీదృశమితి పశ్యతీ''తిచ వ్యాఖ్యానాచ్చ - ౯౩ - తదేతత్సర్వం - త
త్సదృశవస్తుప్రాప్తిజ్ఞానే తద్వస్తుప్రాప్తిజ్ఞానాన్తర్భూతేపవేతిన్యాయమ
నుసృత్యైవ ప్రవృత్తమితి స్పష్టమవగమ్యతే - ౯౪ - నచ - తత్సా
దృశ్యప్రాప్త్యాదికం తత్ప్రాప్త్యాదిరూపం కథం భవితుమర్హతి-తత్సా
దృశ్యప్రాప్త్యాదేస్తత్ప్రాప్త్యాదేరర్థాన్తరత్వాత్ - అతః కథం తత్సా
దృశ్యప్రాప్త్యాదికం తత్ప్రాప్త్యాదినా నిర్దేశార్హం భవతీతి వా
చ్యమ్-తద్వస్తువిశేషణభూతతదేకదేశస్యతద్వస్త్వన్తర్భూతత్వాత్,-
తద్వస్తువిశేషణధర్మభాక్త్వస్యైవ తద్వస్తుసాదృశ్యరూపత్వాత్, -
సముదాయవాచినాం శబ్దానామవయవేష్వపి వృత్తిన్యాయాచ్చ, - త
ద్వస్తుసాదృశ్యప్రాప్త్యాదేస్తత్ప్రాప్త్యాదినా నిర్దేశసంభవాత్ -
౯౫- శుక్తికాదౌ రజతాదిజ్ఞానస్యోక్తన్యాయేనైవహి యథార్థత్వం
సమర్థితం జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యే "సోమాభావేచ పూతీకగ్రహణం
శ్రుతిచోదితమ్। సోమావయవసద్భావాదితి న్యాయవిదో విదుః॥ వ్రీహ్యా
భావేచ నీవారగ్రహణం వ్రీహిభావతః। తదేవ సదృశం తస్య యత్త
ద్ద్రవ్యైకదేశభాక్। శుక్త్యాదౌ రజతాదేశ్చ భావశ్శ్రుత్యైవ బోధిత''
ఇత్యారభ్య, "అతో యథార్థం రూప్యాది విజ్ఞానం శుక్తికాదిష్వి''
త్యన్తేన గ్రన్థేన - ౯౬ - అత్ర, సోమాభావే సోమావయవసద్భావ
మాశ్రిత్య పూతీకగ్రహణస్య, వ్రీహ్యభావే వ్రీహ్యవయవసద్భావమా
శ్రిత్య నీవారగ్రహణస్యచ శ్రుతిబోధితత్వవర్ణనం, సముదాయవాచ
కానాం శబ్దానామవయవేష్వపి వృత్తిన్యాయేన సోమవ్రీహిగ్రాహక
శాస్త్రఘటకసోమవ్రీహిశబ్దయోస్సోమవ్రీహ్యవయవఘటితపూతీకనీవా
రబోధకత్వసంభవాభిప్రాయేణ - ౯౭ - "సముదాయేషుచ వృత్తా

శ్శబ్దా అవయవేష్వపి వర్తన్త" ఇతిన్యాయశ్చ మహాభాష్యే భగవతా పతఞ్జలినాఽసకృదుచ్యతే - ౬౫ - తథాచ- తద్వాచకశబ్దస్య తదేకదేశబోధకత్వన్యాయేన సోమవ్రీహివాచకశబ్దయోస్తత్సదృశపూతీకనీవారబోధకత్వవద్భగవద్వాచకశబ్దస్యాసంసారిత్వేన తత్సదృశప్రత్యగాత్మపరిత్వసంభవాత్,- తత్సదృశప్రత్యగాత్మప్రాప్తేస్తద్వస్త్వన్తఃపాతిధర్మప్రాప్తిరూపాయాస్తద్వస్తుప్రాప్తిరూపత్వసంభవాచ్చ, - "తేఽపి మాం ప్రాప్నువన్త్యేవే"తి దర్శితగీతానిర్దేశే, "మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః" ఇతి భాష్యకారకృతవ్యాఖ్యానేచ న కిఞ్చిదప్యస్వారస్యగన్ధావకాశః - ౬౯ - గీతాశాస్త్రస్థలాన్తరసిద్ధప్రయోగవైశ్యాః ప్రమాణాన్తరైకకణ్ఠ్యస్య పూర్వోత్తరగ్రన్థసన్దర్భస్యచానుగుణ్యం పర్యాలోచ్యైవ భాష్యకారైరపి తథా వ్యాఖ్యానం కృతమ్ - ౭౦ - తస్మాజ్జిజ్ఞాసోరాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛిత్తపఞ్చాగ్నివిదభిన్నత్వే న కశ్చిద్విరోధగన్ధ ఇతి ॥ ౭౧ ॥

అతస్సిద్ధం - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠఏవ కైవల్యనిష్ఠః-న తస్మాదన్యః కైవల్యనిష్ఠోనామ కశ్చిదధికారీ ప్రామాణికః - ఇతి ॥ ౭౨ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని
శ్రీశైలానన్తపూరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచిత
కార్యాధికరణవాదకల్లోలే పఞ్చాగ్ని
విదతిరిక్త కైవల్యనిష్ఠసద్భావా
సద్భావవిషయవిప్రతి
పత్తివిచారనామాఽష్ట
మస్తరఙ్గః.

శ్రియఃకాన్తాయనమః

కార్యాధికరణవాదే నవమతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానానుభావ్యమాత్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమేకం, తద్బహిర్భూతస్థానానుభావ్యం బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమపరఞ్చేతి పౌర్వాపర్యానుభావ్యం ఫలద్వయం ప్రామాణికంవా - నవేతి సప్తమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్రపూర్వపక్షిణో మన్యన్తే - పఞ్చాగ్నివిదాం కైవల్యశబ్దితమాత్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమేకం, బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమపరఞ్చేతి ఫలద్వయం స్వవిద్యాసాధ్యమనుభావ్యమస్తి - ౧ - తత్ర ప్రథమం ఫలం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిని సనకసనన్దనాదియోగిస్థానే పూర్వమతిచిరకాలమనుభావ్యమ్ - ౨ - ద్వితీయన్తు పశ్చాత్పరమవ్యోమన్యనుభావ్యమ్- ౩ - యథా మధువిద్యానిష్ఠానాం వస్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానానుభావ్యం ఫలమేకం, పశ్చాత్పరమవ్యోమానుభావ్యం బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమపరఞ్చేతి ఫలద్వయం ప్రమాణప్రతిపన్నం - తథైతేషాం యథోక్తలక్షణం ఫలద్వయమ్ - ౪ - కైవల్యలక్షణం ప్రథమంఫలమర్చిరాదిగత్యా ప్రస్థితాపతే మధ్యేఽనుభూయ,తతో మార్గశేషేణ పరవ్యోమ గత్వా బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ద్వితీయం ఫలమనుభవన్తీతివా, ప్రథమఫలమ్మార్గాన్తరేణ తత్స్థానం గత్వా పూర్వమనుభూయ, పశ్చాదేవార్చిరాదిగత్యా ప్రస్థితాః పరమవ్యోమ గత్వా ద్వితీయం ఫలమనుభవన్తీతివా, స్వీక్రియతఇతి ॥౨॥ యథోక్తంతైగీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయామ్ - "పఞ్చాగ్నివిదోఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిరస్త్యేవేతి స్వీకర్త

వ్యమ్. తత్ర ప్రాప్తా జ్ఞానినాం పరమాత్మా స్వవిశిష్టో భోగ్యః. అక్షర
యాథాత్మ్యనిష్ఠానాన్తు స్వస్వరూపమేవ పూర్వం భోగ్యమ్; వస్వాది
పదప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమధువిద్యాన్యాయాదన్తతో బ్ర
హ్మప్రాప్తిః. ఈదృశపర్వక్రమప్రతినియమశ్చ ప్రాచీనాపేక్షాభేదాత్,
సచ ప్రాచీనకర్మవిశేషాత్. "చతుర్విధా భజన్తే మామి'తి ప్రాగేవ
దర్శిత"ఇతి, "యథాచ ముముక్షోరేవ కస్యచిన్మధ్యే బ్రహ్మకాయని
షేవణసుఖముచ్యతే - తథాఽత్రాపి స్థానవిశేషే స్వాత్మానుభవవిళం
బః. యథాచ 'అథవా నేచ్ఛతే తత్ర బ్రహ్మకాయనిషేవణమ్ । ఉ
త్క్రామతిచ మార్గస్థశ్శీతీభూతో నిరామయ' ఇత్యాదినా బ్రహ్మకా
యనిషేవణసఙ్గాన్ముక్తస్య దేవయానేన మార్గేణ పరమాకాశగమన
ముచ్యతే - తద్వదిహాపి స్వాత్మానుభవస్థానాత్ప్రచ్యుతస్య పరమవ్యో
మాధిరోహస్స్యాత్. అర్చిరాదిగతిశ్చాస్యావాన్తరఫలానుభవాత్ప
శ్చాద్వా గతిమధ్యేవా దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రమస్సాయుజ్యవద్వి
శ్రమమాత్రరూపోఽయమవాన్తరఫలానుభవఇత్యుభయథాపి న విరో
ధః. ఏతేన పశ్చాదేవాస్యాప్రతీకాలంబనత్వమిత్యపి నిరస్తమ్ - మధు
విద్యావదేవప్రథమమపి తదుపపత్తేః. స్మరన్తిచ స్వాత్మానుభవస్థానమ్ముక్తి
స్థానాదర్వాచీనం 'యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామ్।
ఏకాన్తినస్సదా బ్రహ్మధ్యాయినో యోగినోహి యే। తేషాం తత్పరమం
స్థానం యద్వై పశ్యన్తి సూరయః, ఇతీ"తి, "విళంబాకాఙ్క్షమాణాం పున
రియం నిష్ఠా 'సర్వధర్మాంశ్చ సన్త్యజ్య సర్వకామాంశ్చ సాక్షరాన్।
లోకవిక్రాన్తచరణౌ శరణం తేఽవ్రజం విభో" ఇతి, "కైవల్యం భగవ
న్తఞ్చ మన్త్రోఽయం సాధయిష్యతీ' త్యాదిష్వపి కైవల్యశబ్దేనాత్మా
నుభవసుఖం తదపేక్షిభిః ప్రాప్యముచ్యతే. ఏతచ్చాన్తరాయకోటినివిష్ట
త్వాదాదితస్సావధానా జ్ఞానినః పరిహరన్తీ"తి, సప్తమాధ్యాయషోడశ
శ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయాం "కేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్నితి -

నగరం ప్రవివిక్షోరధ్వగస్య ఛాయాతరుమూలస్యాపవదాత్మానుభవవి
ళంబ ఇతి భావ" ఇతిచ ॥ ౩ ॥ తథాచ - జిజ్ఞాసుశబ్దితానాం పఞ్చాగ్ని
విదాం జ్ఞానిశబ్దితానాం బ్రహ్మనిష్ఠానాఞ్చ బ్రహ్మప్రాప్తిరవిశిష్టాస్తి. పర
న్తు పఞ్చాగ్నివిదాంపరం విళంబసహిష్ణుతయా మధ్యేఽనుభావ్యం కై
వల్యాఖ్యమేకం ఫలమధికమ్; జ్ఞానినాన్తు విళంబాసహిష్ణుతయా విళంబ
మన్తరేణైవ బ్రహ్మప్రాప్తిర్భవతి - ఇతీదృశవైలక్షణ్యాభిప్రాయేణైవ
"తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసత" ఇత్యాది·
శ్రుతావుభయేషాం విభజ్య నిర్దేశ ఇత్యేషఏవ పూర్వపక్ష్యభిమతః
పూర్వః పక్షః ॥ ౪ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్త్యభిమతః పక్ష ఉచ్యతే ॥ ౫ ॥ పఞ్చాగ్నివిదః
ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకతాయాఏవ భాష్యాదిషు
నిర్ణీతత్వాత్, - ప్రకృతిమణ్డలే ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేర
సంభవస్య ప్రాగేవాసకృదుక్తత్వాత్, - ప్రకృతిమణ్డలబహిర్భూత
దేశే జాయమానాయాః కైవల్యరూపప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రా
ప్తేర్బ్రహ్మస్వరూపతిరోధాయకప్రకృతిసంసర్గవిగమేన బ్రహ్మప్రాప్తి
గర్భాయాఏవ జాయమానత్వాచ్చ, - ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మ
ప్రాప్తిర్బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చేత్యుభయం యుగపదేవసంభవతీత్యతోఽస్యాధి
కారిణో యథోక్తలక్షణం ఫలద్వయం పౌర్వాపర్యానుభావ్యమితికల్ప
నం న కథఞ్చిదపి సంభవదుక్తికమ్ - స్వాత్మశరీరకబ్రహ్మోపాసకా
నాం జ్ఞానినాం స్వాత్మప్రాప్తివిశిష్టాయాఏవ బ్రహ్మప్రాప్తేస్సంభవవద్బ్ర
హ్మాత్మకప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకానాం పఞ్చాగ్నివిదామపి
బ్రహ్మప్రాప్తివిశిష్టాయాఏవ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేస్సంభవ
స్య దురపహ్నవత్వాత్ ॥ ౬ ॥ నచ - తత్ర విశేష్యప్రాప్తిః పూర్వం
భవతి ; విశేషణప్రాప్తిః పశ్చాత్ - ఇతివా కల్పనం విచారసహమ్-
తథాసతి వినిగమనావిరహేణ విపరీతకల్పనప్రసఙ్గస్య, - స్వాత్మశరీరక

బ్రహ్మోపాసకానామపి విశేష్యభూతబ్రహ్మప్రాప్తిః పూర్వం భవతి; విశేషణభూతస్వాత్మప్రాప్తిః పశ్చాత్ - ఇతిఫలభేదకాలభేదకల్పనప్రసఙ్గస్యచ, దుర్వారత్వాత్ ॥ ౭ ॥ ఏవం-పఞ్చాగ్నివిదాం యదా బ్రహ్మప్రాప్తిరభ్యుపగమ్యతే - తదా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరప్యవ్యాహతతయా తద్దశాయామేవ బ్రహ్మాత్మకప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణతదుపాసనసాధ్యపురుషార్థసిద్ధేర్నిష్ప్రత్యూహతయా పూర్వం ప్రకృతివియుక్తస్వాత్మమాత్రప్రాప్తికల్పనం వ్యర్థమయుక్తమప్రామాణికఞ్చ ॥ ౮ ॥ కిఞ్చ - పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మప్రాప్త్యగర్భితప్రత్యగాత్మప్రాప్తిః ప్రథమం భవతి; పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిః - ఇతి స్వీకారే తేషాం ప్రతీకాలంబనత్వాపత్తిర్దుర్వారా - యస్మిన్ ప్రాప్తేఽపి పశ్చాత్ప్రాప్తవ్యతయైవ పరమాత్మాఽవశిష్యతే; నతు తదానీమేవ పరమాత్మప్రాప్తిః - తస్యైవ ప్రతీకశబ్దార్థతాయాః ప్రాగేవ నిర్ణీతత్వేన తేషాం ప్రతీకాలంబనతాయా అపరిహార్యత్వాత్ ॥ ౯ ॥ తథాచసత్యప్రతీకాలంబనత్వేన పఞ్చాగ్నివిదః పరబ్రహ్మోపాసకాంశ్చోభయాన్ గృహీత్వా తేషామచిరాదిగతినిర్ధారణం విరుధ్యతే॥ ౧౦ ॥ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రతీకాలంబనత్వప్రసఙ్గనిబన్ధనసూత్రకారాశయవిరోధపరిహారాయైవహి భాష్యకారైస్తేషాం ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మోపాసకత్వం సమర్థ్యాప్రతీకాలంబనత్వం సాధితం భాష్యాదిషు ॥ ౧౧ ॥ తథా సమర్థయతాం భాష్యకృతాఞ్చాయమాశయః - యావత్ప్రకృతిసంయోగః ప్రత్యగాత్మనో వర్తతే - తావన్న యథావస్థితప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిః - ప్రకృతేర్యథావస్థితస్వరూపతిరోధాయకత్వాత్. యదాతు స్థూలసూక్ష్మరూపప్రకృతిలేపాత్మకప్రకృతిసంయోగనిశ్శేషవినిర్మోకః - తదా యథావస్థితః ప్రత్యగాత్మా ప్రకాశతే. తదన్తరాత్మాదిరూపేణ వర్తమానః పరమాత్మాపి తదా ప్రకాశతఏవ - తిరోధాయకవిగమాత్. అతః ప్రకృతివియుక్తప్రత్య

గాత్మప్రాప్తిర్జాయమానా బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భైవ జాయత ఇతి తాదృశ
ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిఫలకోపాసననిష్ఠానాం పఞ్చాగ్నివిదాం న ప్రతీకాలం
బనత్వప్రసఙ్గః. ఇత్థం ఫలదశాయాం స్వప్రాప్యప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగ
ర్భత్వావశ్యంభావాదేవ పఞ్చాగ్నివిదాముపాసనేఽపి ప్రత్యగాత్మనో
బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానమావశ్యకమ్ - అన్యథా తత్క్రతున్యాయవి
రోధాదితి ॥ ౧౨ ॥ అతఏవహి - భాష్యకారైర్వేదార్థసఙ్గ్రహే
"త్రీణ్యప్యేతాని పరమప్రాప్యత్వేన పరమపదశబ్దేన ప్రతిపాద్యన్తే. కథం
త్రయాణాం పరమప్రాప్యత్వమితి చేత్? భగవత్స్వరూపం పరమప్రాప్య
త్వాదేవ పరమంపదమ్; ఇతరయోరపి భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వాదేవ
పరమపదత్వమ్. సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తి
గర్భా - 'త ఇమే సత్యాః కామా అనృతాపిధానా' ఇతి భగవతో
గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృతశబ్దేన స్వకర్మణః ప్రతిపాదనాది"
త్యాదిరూపే, భగవత్స్వరూప ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూప స్థాన
విశేషాణాం త్రయాణాం పరమపదశబ్దప్రతిపాద్యత్వప్రతిపాదనపరే,
కైవల్యార్థినో జాయమానాయాః ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తేర్బ్రహ్మ
ప్రాప్తిగర్భత్వమేవోచ్యతే; నతు తయోః ప్రాప్త్యోః పౌర్వాపర్యమితి
స్పష్టమ్ - బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వస్య తద్వైశిష్ట్యరూపత్వాత్ ॥ ౧౩ ॥
అతఏవచ - తద్వ్యాఖ్యానే శ్రుతప్రకాశికాచార్యైరపి "తత్రాత్మ
ప్రాప్తేర్భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యమాహ - సర్వేతి - తిరోధాయకసర్వ
కర్మవినాశేహ్యాత్మప్రాప్తిః - భగవద్గుణానామపి తిరోధాయకం కర్మేతి
తన్నివృత్తిపూర్వకాత్మప్రాప్తౌ భగవద్గుణతిరోధాయకనివృత్తేరపి భా
వాద్భగవత్ప్రాప్తిస్సిధ్యతీత్యర్థః" ఇతి వ్యాకుర్వద్భిర్భగవత్ప్రాప్తి
గర్భత్వం భగవత్ప్రాప్తిసాహిత్యరూపమేవ వ్యాఖ్యాతమ్ ॥ ౧౪ ॥
దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహతద్వ్యాఖ్యానగ్రన్థా న జ్ఞానినో ముక్తిదశా
విషయా శఙ్కనీయా - తస్య భగవత్ప్రాప్త్యుద్దేశినో భగవత్ప్రా

ప్తిసన్దేహప్రసఙ్గాభావేనోక్తరీత్యా న్యాయేన భగవత్ప్రాప్తిసమర్థ
నస్య వ్యర్థత్వాత్; జ్ఞానిప్రాప్యనిర్దేశేషు క్వచిదపి ప్రకృతివియుక్తా
త్మస్వరూపస్య ప్రాప్యత్వావర్ణనపరిపాట్యదర్శనాత్ ; కైవల్యార్థి
ప్రాప్యనిర్దేశస్థలేష్వేవ తద్దర్శనాచ్చ ॥ ౧౫ ॥ పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితా
నాం కైవల్యార్థినామేవోపనిషత్సు ప్రత్యగాత్మస్వరూపోపాసకత్వ
మాత్రేణ ప్రతీయమానానాం గతిశ్రుతౌ జ్ఞానిసాహచర్యేణ ప్రకృతేః
పరస్తాద్బ్రహ్మప్రాపణశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా, తదుపాసనే తత్క్రతు
న్యాయేన పృథఙ్నిర్దేశానురోధేనచ, ప్రత్యగాత్మనః ప్రకృతివియుక్త
త్వబ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధానస్య, తదనురోధేన తాదృశవిశేషణద్వయ
విశిష్టప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ ఫలత్వాయాశ్చ, శ్రీభాష్యగీతాభాష్య
సారదీపేషు సమర్థనవదిహాపి తత్ప్రాప్యభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్య
గాత్మస్వరూపప్రాప్తేరేవ “సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తి
భగవత్ప్రాప్తిగర్భే” త్యాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వం సమర్థ్యత
ఇతిహి స్పష్టమ్ ॥ ౧౬ ॥ ఏవం దర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థే శ్రీవిష్ణు
పురాణకైవల్యార్థినిరూపణపరఘట్టస్థశ్లోకఘటకపరమపదశబ్దముదా
హృత్య, తద్వాచ్యతయా ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపం ప్రతిపాద్య,
తత్ప్రాప్తేర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భత్వసమర్థనాదయంగ్రన్థః కైవల్యా
ర్థిప్రాప్యవిషయ ఏవేతి ప్రాగేవేతినిర్ణీతమ్ ॥ ౧౭ ॥ ఏవం వేదాన్త
దీపేఽపి కార్యాధికరణప్రథమసూత్రవ్యాఖ్యానే “పఞ్చాగ్నివిదోహి
ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య న పునర్ని
వర్తన్త” ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన ప్రకృతివివిక్తత్వబ్రహ్మాత్మకత్వరూపవిశే
షణద్వయవిశిష్టమాత్మస్వరూపం నిర్దిశ్య, యుగపత్తాదృశవిశేషణద్వ
యవిశిష్టస్యైవ తస్య ప్రాప్తిపూర్వకాపునరావృత్తిరభిహితా; నతు
పూర్వమాత్మప్రాప్తిః పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరితి కాలభేదేన ప్రాప్యద్వ
యప్రాప్తిపూర్వకాపునరావృత్తిరితి స్ఫుటమ్ ॥ ౧౮ ॥ ప్రకృతివియు

క్తాత్మస్వరూపస్య పరమపదశబ్దవాచ్యత్వసమర్థనాయైవహి దర్శిత వేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థే తత్ప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వం సమర్థితం భాష్యకారైః ॥ ౧౯ ॥ తయోః ప్రాప్త్యోర్భిన్నకాలత్వస్వీకారేహి ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య పరమపదశబ్దవాచ్యత్వమేవ న సిధ్యేత్ ॥ ౨౦ ॥ ఇత్థం పఞ్చాగ్నివిదాం స్వప్రాప్యాత్మస్వరూపప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వవర్ణనం, తదాపయికతయా తత్క్రతున్యాయేన తదుపాసనస్య బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకృతివియుక్తత్వరూపవిశేషణద్వయవిశిష్టాత్మోపాసనరూపత్వసమర్థనఞ్చ, తేషామప్రతీకాలంబనత్వ సాధనాయైవ కృతమ్ ॥ ౨౧ ॥ తదిదముచ్యతే కార్యాధికరణనవమసూత్రవేదాన్తసారే "పఞ్చాగ్నివిదస్తు ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపం 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని'త్యాదినాఽవగతబ్రహ్మాత్మకత్వముపాసత ఇతిహ్యప్రతీకాలంబనత్వం తత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చే"తి ॥ ౨౨ ॥ అయమర్థ ఉక్తసూత్రభాష్యశ్రుతప్రకాశికాదిష్వపి వ్యక్తః ॥ ౨౩ ॥ తస్మాద్బ్రహ్మప్రాప్త్యగర్భితాత్మప్రాప్తేరాన్తరాళికఫలత్వస్వీకారే పఞ్చాగ్నివిదామపి కార్యబ్రహ్మభూతహిరణ్యగర్భోపాసకవదేవ ప్రతీకాలంబనత్వమపరిహార్యమ్-తస్యాపి పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తేస్సూత్రకారేణైవ దర్శితత్వేన పశ్చాత్తదఙ్గీకారమాత్రేణ తత్పరిహారాయోగాత్ ॥ ౨౪ ॥ కిఞ్చ - పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిజనలోకే ప్రత్యగాత్మమాత్రప్రాప్తేరవాన్తరఫలత్వవాదిభిర్వాచ్యా తత్ర తేషాం ప్రకృతివినిర్ముక్తాత్మప్రాప్తిశ్శక్యతే వక్తుమ్ - ప్రకృతిమణ్డలోత్తీర్ణదేశవిశేషసాపేక్షాయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తేస్తత్రాసంభవాత్; అన్యథా తిరోధాయకప్రకృతిరూపావిద్యాసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తౌ తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తేరప్యవశ్యంభావప్రసఙ్గాచ్చ. అతస్స్థూలరూపయా సూక్ష్మరూపయా వా ప్రకృత్యా మిశ్రస్యైవాత్మనః ప్రాప్తిస్తత్ర తేషాం వాచ్యా. సాచ ప్రకృతివియుక్తాత్మోపాసకానాం తేషాం న సంభవితుమర్హతి - తత్క్రతున్యాయవిరో

ధాత్. స్థాపితశ్చ భాష్యాదిషు పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తాత్మో-
పాసకత్వమ్. మధ్యే ప్రకృతిమిశ్రాత్మప్రాప్తిహేతుతథావిధాత్మోపాస-
నస్యాపి తేషాం స్వీకారేచాచిద్వస్తుతన్మిశ్రోపాసకానామేవ ప్రతీకాలం-
బనత్వేన భాష్యాదిషు నిర్ణీతత్వాత్తేషాం ప్రతీకాలంబనత్వమవర్జనీ-
యమేవేత్యప్రతీకాలంబనత్వేన గృహీత్వా పఞ్చాగ్నివిదామర్చిరాది-
గతిప్రతిపాదనపరసూత్రభాష్యాదివిరోధో దుష్పరిహారఏవేతి సమ్యగవ-
ధీయతామ్ ॥ ౧౫ ॥ ఇత్థఞ్చ ప్రకృతివియుక్తత్వబ్రహ్మాత్మకత్వరూప-
విశేషణద్వయవిశిష్టప్రత్యగాత్మోపాసకానాం పఞ్చాగ్నివిదాం తత్క్ర-
తున్యాయేన తాదృశవిశేషణద్వయవిశిష్టప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరేవ వక్త-
వ్యత్వాత్, - భాష్యకారైరపి వేదార్థసఙ్గ్రహే తేషాం జాయమానా-
యాః ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తేర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భతాయాఏవస్థా-
పితత్వాత్, - తథావిధాయాస్తస్యాః ప్రకృతిమణ్డలేఽసంభావితత్వాచ్చ,
తదీయాత్మప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యోః ప్రకృతిమణ్డలతదూర్ధ్వలక్షణవిభిన్నస్థ-
లపూర్వోత్తరకాలానుభావ్యఫలద్వయరూపత్వవర్ణనం పూర్వపక్షి-
ణాం సమ్యగపరామర్శమూలమేవ ॥ ౧౬ ॥ నచ మధువిద్యానిష్ఠా-
నాం న్యాయస్యైహావకాశః - తేషాం వస్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణప్రథమ-
ఫలస్యప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానైకానుభావ్యత్వాత్, - బ్రహ్మప్రాప్తి-
లక్షణద్వితీయఫలస్య పరమవ్యోమైకానుభావ్యత్వాచ్చ, - తయోర్యౌగ-
పదసంభవేన యథోక్తస్థానయోరనుభవపౌర్వాపర్యస్య స్వతఃప్రాప్త-
త్వాత్ప్రమాణతోఽపి ప్రతిపన్నత్వాత్; ఇహతు ప్రకృతివియుక్తత్వబ్ర-
హ్మాత్మకత్వలక్షణవిశేషణద్వయవిశిష్టప్రత్యగాత్మప్రాప్తేర్యౌగపదేవ ప్ర-
కృతేఃపరస్తాత్సంభవాత్, - ప్రత్యుత ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రాప్తేస్తదధస్తా-
దసంభవాత్, - బ్రహ్మప్రాప్తివిధురప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరసం-
భావితత్వాచ్చ, - ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యోర్భి-
న్నకాలప్రకృతిమణ్డలతదూర్ధ్వలక్షణభిన్నస్థలానుభావ్యత్వకల్పనాసం-

భవాత్తత్ర ప్రమాణలేశాదర్శనాచ్చ ॥ ౨౭ ॥ "యోగినామమృతం స్థానమి" త్యాదివచనన్తు జ్ఞానిప్రాప్యభగవదనుభవస్థానవిశేషాదర్వాచీనం ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వం నిత్యమేవ స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారియోగిశబ్దితకైవల్యార్థినాం ప్రతిపాదయతి; నతు ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాత్యనిత్యస్థానమితి ప్రాగేవ సప్రపఞ్చం నిరూపితమ్॥ ౨౮ ॥ ఏవం తథావిధప్రాచీనాపేక్షావిశేషవశాదుక్తరీత్యా తేషాముక్తఫలద్వయస్య భిన్నకాలభిన్నస్థలానుభావ్యత్వకల్పనమపి న విచారసహమ్- స్వాపేక్షితయోర్ద్వయోరపి ఫలయోః ప్రకృతేః పరస్తాద్యుగపదేవ సంభవే ప్రతిపన్నే - బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలం ప్రథమస్మై మాభూత్. అపితు ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమేకమేవ ప్రథమం ప్రాకృతస్థానే మే భవతు. అన్యత్తు చిరవిళంబానన్తరమేవాప్రాకృతస్థానే భవతు - ఇత్యపేక్షాజననస్యైవాసంభవాత్ ; ప్రకృతివిరహితప్రత్యగాత్మప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురాయాః ప్రాగుక్తరీత్యా ప్రాకృతిమణ్డలేఽసంభావితాయాస్తథాత్వప్రతిపత్తితోఽపి తాదృశాపేక్షానిరోధసంభవాత్; తథాత్వాప్రతిపత్తౌ భ్రాన్త్యా కథఞ్చిత్తాదృశాపేక్షావిశేషసంభవస్య సంభవముక్తికత్వేఽపి తదానుగుణ్యేనాసంభావితఫలసిద్ధేరసంభవాచ్చ ॥ ౨౯ ॥ నచ-న వయం పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానే నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గవియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిం బ్రూమః. అపితు శరీరేన్ద్రియాదిలక్షణస్థూలాచిద్వియుక్తస్య ప్రత్యగాత్మనస్సూక్ష్మాచిన్మిశ్రస్యైవ ప్రాప్తిమితి నోక్తానుపపత్తిః - ఇతివాచ్యమ్- పఞ్చాగ్నివేదనస్య, యావత్ప్రకృతిసంసర్గసత్తం హేయసంసారచక్రభ్రమ్యమాణత్వం న నివర్తతఇతిధీసంపాదనముఖేన ప్రకృతిసంసర్గే జుగుప్సాతిశయాన్నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గవియుక్తస్యైవ ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య ప్రాప్తిమపేక్ష్య తథావిధప్రత్యగాత్మోపాసనకర్తవ్యతావిధానైకపరతాయా భాష్యాదిషు నిర్ణీతత్వేన, తథావిధాత్మోపాస

కానాం పఞ్చాగ్నివిదామచిన్మిశ్రాత్మప్రాప్తిలక్షణఫలకల్పనాయాస్సర్వథైవాసంభవాత్; తేషామచిద్వియుక్తాత్మోపాసనస్యైవ సర్వత్ర కథ్యమానతయా తన్మిశ్రాత్మోపాసనస్యాప్రామాణికత్వాచ్చ ॥ ౩౦ ॥

కిఞ్చ - పఞ్చాగ్నివిదాం యేయమాన్తరాళికీ ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిర్జనలోక ఉచ్యతే - కిం సా తేషామర్చిరాదిగత్యా ప్రస్థితానాం మార్గమధ్యేఽనుభావ్యతయా ప్రసజ్యతే? ఆహోస్విజ్జనలోకే తాదృశఫలానుభవానన్తరమేవ తేషామర్చిరాదిగతిప్రవేశః? ఇతి విచికిత్సాయాం యదాహుః పూర్వపక్షిణః-ఉభయథాపి న విరోధ ఇతి ॥ ౩౧ ॥ తన్న యుజ్యతే - పక్షద్వయేఽపి దోషాత్ ॥ ౩౨ ॥

న తావదత్ర ప్రథమః కల్పో యుక్తః - అర్చిరాదిగత్యా ప్రస్థితానాం దేహావసానసమయ ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధకసకలసుకృతదుష్కృతహానస్యావ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్తేశ్చార్చిరాదిగతిప్రతిపాదకశాస్త్రైరేవ సువ్యక్తతయా మధ్యే స్థానవిశేషే చిరకాలానుభావ్యఫలాన్తరకల్పనాసంభవాత్; అనయైవ యుక్త్యా సూత్రకారేణ బాదరిపక్షనిరసనేన తాదృశయుక్తేరన్యథాసిద్ధ్యా తన్నిరసనాసిద్ధ్యా బాదరిపక్షాభ్యుత్థానప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౩౩ ॥ అర్చిరాదిగతిప్రతిపాదకశాస్త్రేషు హి తయా గత్యా ప్రస్థితానాం విదుషాం బ్రహ్మప్రాప్తిమన్తరేణ మధ్యే కిఞ్చిత్ఫలాన్తరభోగార్థం క్వచిత్ స్థానవిశేషేఽవస్థానేన బ్రహ్మప్రాప్తివిళంబో న క్వచిత్ప్రతిపాద్యమానో దృశ్యతే ॥ ౩౪ ॥ శ్రూయతే చ ప్రత్యుతావ్యవధానేనైవ బ్రహ్మప్రాప్తిః ॥ ౩౫ ॥ తృతీయాధ్యాయతృతీయపాదస్థసాంపరాయాధికరణే చ - అర్చిరాదిమార్గగామినాం బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధకసకలసుకృతదుష్కృతహానం శరీరావసాన ఏవ వా? ఆహోస్విచ్ఛరీరావసాన ఏకదేశస్య మార్గమధ్య ఏకదేశస్య చ హానం వేతి విచార్య, తేషాం దేహవియోగాదూర్ధ్వం బ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ మార్గమధ్యే చిరకాలానుభావ్యఫలాన్తరాభావశ్రవణేన శరీరావసాన

ఏవ బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధకతదితరఫలహేతుసకలసుకృతదుష్కృతహా
నస్య సిద్ధాన్తితత్వాత్, - పఞ్చాగ్నివిదామర్చిరాదిగత్యా ప్రస్థితా
నాం మధ్యేమార్గం జనలోకే చిరకాలానుభావ్యబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరిక్త
ప్రత్యగాత్మమాత్రప్రాప్తిలక్షణఫలకల్పనం సర్వథైవాసంబద్ధమ్. ॥ ౩౬ ॥
కిఞ్చ తదధికరణచరమసూత్రే, విదుషాం దేహపాతసమయఏవ సకలసు
కృతదుష్కృతహానస్వీకారే వసిష్ఠాదివిదుషాం దేహపాతాదూర్ధ్వం
దేహాన్తరసఙ్గమపుత్రజన్మవిపత్త్యాదినిమిత్తసుఖదుఃఖానుభవానుపపత్తి
మాశఙ్క్య, - దేహపాతాదూర్ధ్వం ప్రత్యాసన్నార్చిరాదిగతికానా
మేవ దేహపాతసమయే సకలసుకృతదుష్కృతహానమ్. ప్రారబ్ధకర్మ
శేషశాలినో వసిష్ఠాదయస్తు నైవం ప్రత్యాసన్నార్చిరాదిగతికా ఇతి
న తేషాం దేహపాతసమయే సకలసుకృతదుష్కృతహానమ్ - ఇతి పరి
హారకరణాత్, -- యేషాం భోగైకవినాశ్యబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధకతదితర
ఫలభోగహేతుకర్మనిరవశేషక్షయః - తేషామేవ దేహపాతాదూర్ధ్వ
మర్చిరాదిగతిః. తాదృశకర్మశేషవతాన్తు న దేహపాతాదూర్ధ్వమ
ర్చిరాదిగతిః - ఇత్యసిద్ధ్యా, - యేషాం దేహపాతాదూర్ధ్వమర్చి
రాదిగతిః ప్రాప్తా - తేషామ్మార్గమధ్యే చిరకాలానుభావ్యఫలవిశేష
భోగేన న బ్రహ్మప్రాప్తివిలంబః - ఇత్యేవ సూత్రకారసిద్ధాన్తస్య స్ఫుట
మవగమనాత్, - పఞ్చాగ్నివిదామర్చిరాదిమార్గప్రస్థితానామ్మార్గ
మధ్యే బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిబన్ధకచిరకాలానుభావ్యాత్మప్రాప్తిలక్షణఫలక
ల్పనమయుక్తమేవ - మధ్యే చిరకాలానుభావ్యఫలవిశేషహేతుకర్మ
విశేషసత్త్వే పఞ్చాగ్నివిదామప్యాధికారికవసిష్ఠాదితుల్యన్యాయతయా
దేహపాతాదూర్ధ్వమర్చిరాదిగత్యభావస్యైవ ప్రసఙ్గాత్ ॥ ౩౭ ॥
యథోక్తం సాంపరాయాధికరణచరమసూత్రభాష్యే - "నాస్మాభిస్స
ర్వేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతయోర్వినాశ
ఉక్తః; అపితు యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిః

ప్రాప్తా. తేషాం దేహపాతసమయే సుకృతదుష్కృతహానిరుక్తా. వసి
ష్ఠాదీనాన్త్వధికారికాణాం న దేహపాతానన్తరమర్చిరాదిగతిప్రా
ప్తిః - ప్రారబ్ధస్యాధికారస్యాసమాప్తత్వాది" త్యాది ॥ ౩౮ ॥ తత్త్వా
త్రవేదాన్తదీపేఽప్యుక్తమ్ - "యేషాం జ్ఞానినాం దేహపాతాదూర్ధ్వ
మర్చిరాదికా గతిః ప్రాప్తా- తేషాం దేహపాతాదూర్ధ్వం తరితవ్య
కర్మఫలభోగాభావాద్దేహపాతసమయ ఏవ సర్వకర్మక్షయ ఉక్త" ఇ
త్యాది ॥ ౩౯ ॥ అత్ర సర్వత్ర బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిచిరకాలానుభావ్యేత
దితరఫలవిశేషహేతుకర్మణోఽనుభవైకవినాశ్యస్య సత్త్వే దేహపాతా
దూర్ధ్వమర్చిరాదిగతిరేవ న ప్రాప్నోతి. అర్చిరాదిమార్గప్రస్థితా
నాన్తు మధ్యే తాదృశఫలవిశేషభోగ ఏవ నాస్తీతి తదధికరణసూత్రకా
రవివక్షితసిద్ధాన్తస్స్పష్టమేవ ప్రతిపాదితో దృశ్యతే ॥ ౪౦ ॥ "సాంప
రాయే తర్తవ్యాభావాత్తథాహ్యన్యే" [౩ ॥ ౩ ॥ ౨౭] ఇతిసూత్రే
తర్తవ్యాభావాదిత్యనేన - విదుషో దేహవియోగాత్పశ్చాద్విద్యాఫల
భూతబ్రహ్మప్రాప్తివ్యతిరేకేణ మధ్యే చిరకాలానుభవేన తర్తవ్యభోగా
భావాత్ - ఇత్యర్థకేన పదేనైవచ యథోక్తలక్షణస్సూత్రకారసిద్ధా
న్తస్స్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౪౧ ॥ అస్మిన్నధికరణే పరిశీలితరీత్యా సిద్ధాన్త
కరణే మూలన్తు - విదుష ఉత్క్రాన్తిమర్చిరాదిగతిఞ్చ ప్రతిపాదయ
త్సు శాస్త్రేషు సర్వత్ర మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రాన్తో విద్వానర్చి
రాదిష్వమానవాన్తేష్వాతివాహికేషు పూర్వపూర్వేణోత్తరోత్తరస్య
సన్నిధిం నీయమానోఽన్తతోఽమానవేన బ్రహ్మాణం నీయతే - ఇతి తదా
నీమేవావ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాపణశ్రవణమేవ ॥ ౪౨ ॥ ఇత్థం సాంపరా
యాధికరణసిద్ధన్యాయేనైవ కార్యాధికరణే, "కార్యాత్యయే తదధ్యక్షే
ణ సహాతః పరమభిధానాత్" [౪ ॥ ౩ ॥ ౯] "స్మృతేశ్చ" [౪ ౩ ౧౦]
ఇతిసూత్రద్వయవివక్షిత బాదరిపక్షార్థస్య ప్రతిక్షేపే సూత్రకారాశ
య ఇతి సూత్రకారతాత్పర్యం భాష్యకారైర[illegible] [illegible]తమ్ ॥ ౪౩ ॥

జైమినిపక్షోపన్యాసే "దర్శనాచ్చ" [౪ ॥ ౩ ॥ ౧౨] ఇతిసూత్రస్య, బాదరాయణపక్షోపన్యాసే "ఉభయథాచ దోషాత్" [౪ ॥ ౩॥౧౪] ఇతిసూత్రఖణ్డస్యచ, అవ్యవధానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధో బాదరిపక్షస్య సంభవతీత్యేతదభిప్రాయకతాహి భాష్యాదిష్వభిహితా ॥ ౪౪ ॥ కార్యాధికరణచరమసూత్రవేదాన్తదీపేచ, సాంపరాయాధికరణసిద్ధన్యాయఏవ దర్శితబాదరిపక్షార్థప్రతిక్షేపకతయా సూత్రకారాభిమతఇతి విస్పష్టం వివృతమ్ ॥ ౪౫ ॥ యథోక్తం తత్ర "అతః 'బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే' ఇతివచనం నార్చిరాదినా గతానాంగతిప్రకారవిషయమ్ - అర్చిరాదినా గతానాం దేహావసానసమయఏవ సుకృతదుష్కృతయోర్హానాత్ ; హిరణ్యగర్భలోకావాప్తితద్వాసతత్రస్థభోగానుభవహేత్వభావాత్ ; తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్ ; తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చ. 'బ్రహ్మణాసహ తే సర్వే' ఇతివచనన్తు పుణ్యకర్మవిశేషేణ హిరణ్యగర్భలోకం ప్రాప్తానాం 'తదుపర్యపి బాదరాయణః' [౧ ॥ ౩ ॥ ౨౫] ఇతిన్యాయేన తత్రైవ నిష్పన్నవిద్యానాం గతిప్రకారవిషయమి"తి॥ ౪౬ ॥ అనేనచ గ్రన్థేన "దర్శనాచ్చే" తిసూత్రస్య, "ఉభయథాచ దోషాది"తిసూత్రఖణ్డస్యచ, బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదకశ్రుతివిరోధాభిప్రాయకత్వవర్ణనం యథోక్తాభిప్రాయకమితి వివృతం భవతి॥ ౪౭ ॥ ఇత్థం సాంపరాయాధికరణోక్తన్యాయేన బాదరిపక్షం ప్రతిక్షిపతో బాదరాయణస్యార్చిరాదిగతానాం పశ్చాగ్నివిదాం మార్గమధ్యచిరకాలానుభావ్యప్రత్యగాత్మప్రాప్తిపశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిసంభవాభిప్రాయకత్వం న కథఞ్చిదపి సువచమ్ ॥ ౪౮ ॥ తథా సత్యర్చిరాదినా గతానాం బ్రహ్మలోకే చిరకాలం స్థిత్వా తత్ర నిష్పన్నవిద్యానాం విదుషాం చతుర్ముఖేనసాకం పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిం వదతా బాదరిణా కిమపరాద్ధమ్ ॥ ౪౯ ॥ యథా ముముక్షోరేవసతః పరబ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాగ్బ్రహ్మకాయనిషేవణసుఖం కిఞ్చిత్కాలమనుభూయ ప

శ్చాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తయే గన్తుకామస్య కస్యచిదధికారిణః ప్రథమం
మూర్ధన్యనాడీనిష్క్రమణపూర్వకమర్చిరాదివర్త్మనా గత్యభావః,
బ్రహ్మకాయనిషేవణసుఖలక్షణావాన్తరఫలానుభవాత్పశ్చాదేవార్చి
రాదిగతిశ్చ, ప్రమాణతః ప్రతిపద్యేతే - తథా పఞ్చాగ్నివిదామపి
మధ్యే బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధ్యవాన్తరఫలానుభవస్వీకారే ప్రథమమర్చి
రాదిగత్యభావః పశ్చాదేవ తాదృశగతిశ్చ ప్రసజ్యేతే ఇతి తేషామ
ర్చిరాదిగతిపూర్వకం మధ్యే బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధ్యాత్మప్రాప్తిలక్షణా
వాన్తరఫలస్వీకారోఽనుపపన్న ఏవ ॥ ౫౦ ॥ మధ్యే బ్రహ్మకాయనిషే
వణసుఖకామస్య ముముక్షోరపి ప్రథమమర్చిరాదిగత్యభావః, అవా
న్తరఫలానుభవాత్పశ్చాదేవ తత్సద్భావశ్చ, కార్యాధికరణచరమసూ
త్రటీకాయాం "జ్ఞాపకోపాఖ్యానే బ్రహ్మకాయం ప్రవిశతో జాపకస్య
జిహ్వయా నిష్క్రాన్తస్య మూర్ధన్యనాడ్యా నిష్క్రమణాభావాద
ర్చిరాదిగత్యభావస్స్ఫుటతరః. 'అథవా నేచ్ఛతే తత్ర బ్రహ్మకాయని
షేవణమ్, ఉత్క్రామతి చ మార్గస్థశ్శీతీభూతో నిరామయః' ఇతి బ్రహ్మకా
యనిషేవణమనిచ్ఛతో ముక్తిమార్గస్థతయోత్క్రమణవచనాచ్చే"
తి గ్రన్థేన స్పష్టమేవ ప్రతిపాదితౌ ॥ ౫౧ ॥

నచ విదుషోఽపి దక్షిణాయనమృతస్యార్చిరాదిమార్గమధ్య
ఏవ చన్ద్రసాయుజ్యరూపఫలానుభవవత్పఞ్చాగ్నివిదోఽపి మార్గమ
ధ్యే స్వాత్మప్రాప్తిరపి సంభవతి. దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రసాయుజ్య
రూపఫలవిశేషస్తు దక్షిణాయనాధికరణప్రథమసూత్రభాష్యే నిరూపిత
ఇతి వాచ్యమ్ - తత్రోక్తచన్ద్రసాయుజ్యస్య మధ్యేమార్గమాతివా
హికవిశేషప్రక్రియమాణతాత్కాలికసత్కారవిశేషమాత్రరూపతయాఽ
వ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్తివిరోధిచిరకాలానుభావ్యకర్మఫలవిశేషరూప
త్వాభావాత్ ; అన్యథా సాంపరాయాధికరణసిద్ధాన్తవిరోధాపత్తేః;
భవదభిమతాన్తరాళికస్వాత్మప్రాప్తేస్తు బ్రహ్మప్రాప్త్యన్తరాయభూతచి

రకాలానుభావ్యఫలరూపాయా స్తథాత్వాసంభవాచ్చ ॥౫౨॥ దక్షిణా
యనాధికరణప్రథమసూత్రభాష్యటీకయోర్భాష్యకారటీకాకారాభ్యా
మేవాయమర్థో నిరూపితః ॥ ౫౩ ॥ యథోక్తం తద్భాష్యే "విదుష
స్తు చన్ద్రం ప్రాప్తస్యాపి 'తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీ'తి
వాక్యశేషాత్తస్య దక్షిణాయనమృతస్య చన్ద్రప్రాప్తిర్బ్రహ్మప్రపిత్స
తో విశ్రమహేతుమాత్రమి"తి ॥ ౫౪ ॥ అత్ర విశ్రమహేతుమాత్రశ
బ్దేన చిరకాలానుభావ్యకర్మవిశేషఫలరూపత్వాభావపరేణ సాంపరా
యాధికరణవిరోధశఙ్కాపరిహారోఽపి దర్శితః ॥ ౫౫ ॥ తద్భాష్యటీ
కాయామపి "దక్షిణాయనమృతస్యేతీ"తి ప్రతీకముపాదాయోక్తం "ఉ
దగయనే ప్రమీయతే దక్షిణే ప్రమీయత' ఇత్యత్ర ధూమాదిమార్గాలి
ఙ్గాభావాద్బ్రహ్మప్రాప్తివచనాచ్చార్చిరాదిగతిస్త్వైవ మరణకాలవిశే
షేణ మార్గే సమ్మానవిశేష ఉచ్యత ఇత్యర్థ" ఇతి ॥ ౫౬ ॥

ఇదమత్ర సూత్రభాష్యటీకానాం తాత్పర్యమ్ - "య ఏవం
విద్వానుదగయనే ప్రమీయతే దేవానామేవ మహిమానం గత్వాఽఽ
దిత్యస్య సాయుజ్యం గచ్ఛత్యథ యో దక్షిణే ప్రమీయతే పితృణా
మేవ మహిమానం గత్వా చన్ద్రమసస్సాయుజ్యం గచ్ఛత్యేతౌ వై సూ
ర్యాచన్ద్రమసోర్మహిమానౌ బ్రాహ్మణో విద్వానభిజయతి తస్మాద్బ్రహ్మ
ణో మహిమానమాప్నోతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమిత్యుపనిషది"తి
తైత్తిరీయోపనిషత్షష్ఠప్రశ్నద్వపఞ్చాశానువాకగతశ్రుతౌ శ్రూయమా
ణం సూర్యసాయుజ్యం చన్ద్రసాయుజ్యఞ్చ న గన్తుర్విదుషస్తదర్థాను
ష్ఠితకర్మఫలమ్ - విదుషః కర్మసంబన్ధస్య యావద్దేహభావితాయాస్సాం
పరాయాధికరణనిర్ణీతత్వాత్; నిశాధికరణే తదేవ నిమిత్తీకృత్య నిశి
మృతస్య బ్రహ్మప్రాప్తిసమర్థనాచ్చ - ౧ - అపితు మరణకాలవిశే
షాపతితం ఫలం తత్ - ౨ - తచ్చ తాత్కాలికాతివాహికదేవతా
విశేషకృతసమ్మానవిశేషమాత్రరూపమేవ- ౩ - సతు విద్వాన్ మధ్యే

మార్గేణ సూర్యసాయుజ్యం చన్ద్రసాయుజ్యం వాఽనుభవన్ కిఞ్చిత్కా-
లపర్యన్తం తత్ర తిష్ఠతి - తాదృశఫలస్య తేనానపేక్షితత్వాత్ - ౪ -
కిన్తు - గృహమాగతస్య మాన్యస్యాతిథ్యసమ్మానావశ్యకర్తవ్యత్వన్యా
యేన మానసీయాగ్రేసరస్య బ్రహ్మవిదో మార్గవశాత్స్వభోగస్థాన
సన్నిహితస్య సూర్యచన్ద్రాభ్యాం క్రియమాణసమ్మానవిశేషమాత్రమేవ
తత్ర వివక్షితం సాయుజ్యమ్ - ౫ - ఉత్తరాయణదక్షిణాయనయో
ర్దేవలోకపితృలోకయోరపావృతద్వారతయాఽపావృతద్వారలోక
మార్గేణైవ గన్తౄణాం విదుషాం గమనాత్తత్ర దేవలోకమార్గే
ణ గమనే సూర్యసాయుజ్యస్థానస్య పితృలోకమార్గేణ గమనే చన్ద్ర
సాయుజ్యస్థానస్యచ సన్నిపాతాత్తదాతదా తేనతేన సమ్మానవిశేషః
క్రియతే - ౬ - యద్యపి ద్వయోరప్యేతయోరాతివాహికగణప్రవిష్ట
యోర్నేతృతయోత్తరాయణదక్షిణాయనమృతసర్వవిద్వత్సమాగ
మోఽవశ్యం భావీ - ౭ - తథాపి - ఊర్ధ్వప్రదేశే ఏతావద్దూరమ
నేన విద్వాన్నేతవ్యః - ఇతి పరమపురుషనియోగేన సర్వత్ర నేతృత
యాఽన్వయేఽపి తత్తద్భోగస్థానవిశేషసన్నిపాతతదభావాభ్యాం తత్త
త్సాయుజ్యసత్కారవ్యవస్థోపపద్యతే - ౮ - కర్మిణామతిశయితప్రయా
ససాధ్యం సూర్యచన్ద్రసాయుజ్యం విదుషో విద్యామాహాత్మ్యేనాప్రా
ర్థితమాగచ్ఛతి - ౯ - తథా తాభ్యాం సంప్రార్థ్య దీయమానమపి
స్వసాయుజ్యం విశ్రమస్థానసమ్మానన్యాయేన కిఞ్చిదఙ్గీకృత్య తత్రేచ్ఛా
విరహేణ తమపేక్ష్య బ్రహ్మైవ ప్రాప్నువన్తి విద్వాంసః - ౧౦ - తది
దముచ్యతే "ఏతౌ వై సూర్యాచన్ద్రమసోర్మహిమానౌ బ్రాహ్మణో
విద్వానభిజయతి తస్మాద్బ్రహ్మణో మహిమానమాప్నోతీ" త్యనేన -౧౧-
తస్మాదుత్తరాయణదక్షిణాయనమృతానాం విదుషామ్మార్గమధ్యభావి
తయా ప్రాప్యమాణం సూర్యచన్ద్రసాయుజ్యం న తత్కర్మఫలతయా
ప్రాప్తమ్ - అపితు మరణకాలవిశేషాయత్తస్థానభేదప్రాప్తినిబన్ధనాతివా

హికదేశతావిశేషప్రక్రియమాణతాత్కాలికసమ్మానవిశేషమాత్రరూపమే
వేతి తేన బ్రహ్మప్రాప్తివిళమ్బాభావాన్న సాంపరాయాధికరణవిరోధ ఇతి॥
౫౭ ॥ ఏవం దక్షిణాయనాధికరణవేదాన్తదీపేఽప్యుక్తం “చన్ద్రసాయు
జ్యవచనం విదుషో బ్రహ్మ ప్రేప్సోర్విశ్రమస్థానమాత్రవిషయమి”తి ॥
౫౮ ॥ ఆతివాహికాధికరణవేదాన్తదీపేఽపి “అగ్నిలోకమిత్యాదిలోక
శబ్దోఽపి మధ్యే భోగాభావాద్గమయితృత్వేనైవోపపద్యతే” ఇత్యర్చి
రాదిమార్గమధ్యే గన్తుర్విదుషః కర్మఫలభోగాభావ ఏవాభిహితః ॥
౫౯ ॥ ఇత్థం సాంపరాయాధికరణనిశాధికరణదక్షిణాయనాధికరణాతి
వాహికాధికరణసిద్ధన్యాయవిరోధాత్, - కార్యాధికరణ ఏవ బాదరిపక్ష
ప్రతిక్షేపప్రక్రియావిరోధాచ్చ, - పఞ్చాగ్నివిదాం మార్గమధ్యే చిరకా
లానుభావ్యప్రత్యగాత్మమాత్రప్రాప్తిలక్షణఫలకల్పనమయుక్తమేవ ॥
౬౦ ॥ మధ్యే చిరకాలానుభావ్యకర్మఫలవిశేషసత్త్వే చ, ఆధికారికవ
సిష్ఠాదివద్వస్వాదిపదప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తికామమధువిద్యానిష్ఠవ
ద్బ్రహ్మకాయనిషేవణసుఖప్రాప్తిపూర్వకముముక్షుజాపకవచ్చ, పఞ్చా
గ్నివిదామపి ప్రథమమప్రతీకాలంబనత్వస్యైవాసిద్ధ్యాఽర్చిరాదిగత్య
భావ ఏవ హి న్యాయ్యః ॥ ౬౧ ॥ న ఖలు మధువిద్యాదినిష్ఠానాం వస్వా
దిపదాదిప్రాప్తయే ప్రథమమేవార్చిరాదిపథగామిత్వమప్రతీకాలంబన
త్వం వా ప్రామాణికమ్ ॥ ౬౨ ॥

ఏతేన - పఞ్చాగ్నివిదాం మధ్యే ఫలాన్తరస్వీకారే ప్రథమం ప్రతీ
కాలంబనత్వప్రసఙ్గమాశఙ్క్య మధువిద్యానిష్ఠవదేవ ప్రథమమప్యప్రతీ
కాలంబనత్వసంభవమాశ్రిత్య తాదృశశఙ్కాపరిహారకరణమపి నిర
స్తమ్ - మధువిద్యానిష్ఠస్యైవ కేనాపి ప్రమాణేన ప్రథమమప్రతీకా
లంబనత్వాసిద్ధ్యా తద్దృష్టాన్తేన పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రథమమప్రతీకా
లంబనత్వసాధనస్య “అసిద్ధమసిద్ధేనే”తిన్యాయేనాయుక్తత్వాత్; వ
స్వాదిపదప్రాప్తికామస్య మధువిద్యానిష్ఠస్య ప్రథమం బ్రహ్మకాయని

షేవణసుఖం పశ్చాన్మోక్షప్రాప్తిశ్చేచ్ఛతో జాపకస్యేవ కార్యోపాసకత్వావిశేషేణ ప్రథమం ప్రతీకాలంబనత్వస్య దుర్వారత్వాత్; తద్వదేవ పఞ్చాగ్నివిదామపి మధ్యే ఫలాన్తరస్వీకారే తథాత్వస్య దుర్వారత్వాచ్చ ॥ ౬౩ ॥ ఏవం కార్యోపాసకానాం ప్రథమం కార్యబ్రహ్మలక్షణావాన్తరఫలప్రాప్తిపూర్వకమేవ పశ్చాత్పరబ్రహ్మప్రాప్తేర్వక్తవ్యత్వేనావ్యవధానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తేరసంభవాత్, -అర్చిరాదిపథగామినాం క్రమముక్తేశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాచ్చ, - కార్యబ్రహ్మోపాసకానామవాన్తరఫలప్రాప్తేః పూర్వం ప్రతీకాలంబనకోటిప్రవేశోఽర్చిరాదిగత్యభావశ్చ దుర్వారౌ ॥ ౬౪ ॥ తదిదముచ్యతే కార్యాధికరణచరమసూత్రభాష్యటీకాయాం వ్యాసార్యైః “కారణన్తు ధ్యేయమితి కార్యోపాసనంహి ప్రతిషిధ్యతే. క్రమముక్త్యభ్యుపగమాదవిరోధ ఇతిచేన్న - అర్చిరాదిగతస్య క్రమముక్తేశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాత్. ‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ’తిహి శ్రుతిః; నతు క్రమేణ గమయతీతీ”తి ॥ ౬౫ ॥ అర్చిరాదిపథగామినాం క్రమముక్తేశ్శ్రుతివిరుద్ధత్వాభిప్రాయకసూత్రకారభాష్యకారోక్తయశ్చ ప్రాగేవోపదర్శితాః ॥ ౬౬ ॥ “కార్యముపాసీనాన్నయతీతి నాయం పక్షస్సంభవతీ”తి కార్యాధికరణనవమసూత్రభాష్యేచ కార్యోపాసకానామర్చిరాదిగత్యభావస్స్పష్టముక్తః ॥ ౬౭ ॥ “భావన్తు బాదరాయణోఽస్తిహి” [౧ ॥ ౩ ॥ ౩౨] ఇతిమధ్వధికరణసూత్రభాష్యేచ, “అత్రహి కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసనం విధీయతే - ‘అసౌవా ఆదిత్యో దేవమధ్వి’ త్యారభ్య, ‘అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతే’ త్యతః ప్రాగాదిత్యవస్వాదికార్యవిశేషావస్థం బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. ‘అథ తత ఊర్ధ్వ ఉదేతే’ త్యాదినాఽఽదిత్యాన్తరాత్మతయాఽవస్థితం కారణావస్థమేవ బ్రహ్మోపాస్యముపదిశ్యతే. తదేవం కార్యకారణోభయావస్థం బ్రహ్మోపాసీనః కల్పాన్తరే వస్వాదిత్వం ప్రాప్య తదన్తే కారణం పరంబ్రహ్మైవాప్నోతీ”త్యేవంరూపే మధువి

ద్యానిష్ఠానాం కార్యకారణోభయావస్థబ్రహ్మోపాసకత్వం క్రమేణకా
లాన్తరఏవ ముక్తిశ్చేత్యేతదుభయం స్పష్టమేవ భాషితమ్ ॥ ౧౮ ॥
ఇత్థం కార్యోపాసకానామర్చిరాదిగత్యభావే, మధువిద్యానిష్ఠస్య క్ర
మేణకాలాన్తరఏవ ముక్తిసంభవే,అర్చిరాదిపథగామినామవ్యవధానేన
బ్రహ్మప్రాప్తిసంభవే, క్రమముక్త్యభావేచ, సూత్రకారభాష్యకారటీకా
కారగ్రన్థైః ప్రస్ఫుటమేవ ప్రతిపద్యమానే, మధువిద్యానిష్ఠానాం ప్రథమ
మేవాప్రతీకాలంబనతాం, తద్దృష్టాన్తేన పఞ్చాగ్నివిదామపి తత్సంభ
వఞ్చాశ్రిత్య, తేషాం క్రమముక్తిమవ్యవధానేన పరబ్రహ్మప్రాప్తివిరోధి
ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణమధ్యే చిరకాలానుభావ్యమవాన్తరఫలఞ్చా
భ్యుపగమ్యైవ, తదర్థగమనదశాయాం ప్రథమమేవార్చిరాదిగత్య
భ్యుపగమః పూర్వపక్షిణాం సాహసమాత్రమూలోఽసమఞ్జసఏవేతి
సుగమం విదుషామ్ ॥ ౧౯ ॥ కార్యోపాసకాశ్చ ప్రతీకాలంబనేష్వే
వాన్తర్భూతా ఇత్యంశస్తు కార్యాధికరణనవమదశమసూత్రభాష్యయోః
ప్రస్ఫుటమేవ నిరూపితఇతి తేషాం ప్రథమమేవార్చిరాదిగతివర్ణనస్య
న కథఞ్చిదప్యవకాశః ॥ ౨౦ ॥ యద్యపి ప్రకృతివియుక్తం ప్రత్యగాత్మానం
బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనానాం పఞ్చాగ్నివిదాం కార్యోపాసకత్వం బ్రహ్మ
ప్రాప్తివిధురప్రకృతిమిశ్రచిద్వస్తుకేవలాచిద్వస్త్వన్యతరప్రాప్త్యుద్దేశ్య
కోపాసననిష్ఠత్వరూపం భాష్యకారోక్తప్రతీకాలంబనత్వపర్యవసన్నం
నాస్మత్పక్షేఽస్తి ॥ ౨౧ ॥ తథాపి భవత్పక్షే తేషాం ప్రకృతి
మణ్డలఏవ క్వచిద్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురసూక్ష్మాచిన్మిశ్రప్రత్యగాత్మప్రాప్తి
లక్షణావాన్తరఫలస్వీకారాద్యథోక్తలక్షణం కార్యోపాసకత్వమవర్జ
నీయమేవేతి తేషాం ప్రథమమేవార్చిరాదిగతిర్న భవద్భిస్స్వచేతితు
బ్రూమః ॥ ౨౨ ॥ బ్రహ్మాత్మకప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకత్వేన
భాష్యాదిషు ప్రతిపాదితానాం పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలఏవ క్వచి
ద్బ్రహ్మప్రాప్తివిధురప్రకృతిమిశ్రప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణావాన్తర ఫల

కథనం పూర్వపక్షిణాం భాష్యాదివిరుద్ధం తత్క్రతున్యాయవిరుద్ధఞ్చే
త్యపి ప్రాగేవాబ్రూమ ॥ 23 ॥ కిఞ్చ - ప్రతీకశబ్దస్యాఙ్గద్వారాదిపరస్యా
ఙ్గిద్వార్యాదిస్థానీయపరమప్రాప్యాదర్వాచీనప్రాప్యోపలక్షకతయా బ్రహ్మ
ప్రాప్త్యభావవిశిష్టస్వప్రాప్త్యుద్దేశ్యకోపాసనాశ్రయత్వసంబన్ధేన ప్రతీ
కవిశిష్టత్వపర్యవసన్నార్వాచీనప్రాప్యమాత్రప్రాప్తిఫలకోపాసననిష్ఠత్వ
రూపప్రతీకాలంబనతాయా బ్రహ్మప్రాప్తివిధురవస్వాదిపదప్రాప్తిఫలక
మధువిద్యానిష్ఠానాం బ్రహ్మప్రాప్తివిధురస్వాత్మమాత్రప్రాప్తిలక్షణా
న్తరాళికఫలకోపాసననిష్ఠతయా భవదభ్యుపగతానాం పఞ్చాగ్నివిదా
ఞ్చావిశేషేణ దుర్వారతయా తత్ర మధువిద్యానిష్ఠదృష్టాన్తప్రదర్శ
నేన పఞ్చాగ్నివిదామప్రతీకాలంబనత్వార్చిరాదిపథగామిత్వయోః
ప్రథమమేవ సంభవాభిధానమత్యన్తాసంబద్ధమ్ ॥ ౨౪ ॥

ఏతేన - ప్రతీకాలంబనశబ్దస్యాబ్భక్షాదిశబ్దన్యాయేనావధారణ
గర్భితార్థపరస్య బ్రహ్మాంశరూపప్రతీకమాత్రోపాసకపరత్వేన మధు
విద్యానిష్ఠానాం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాఞ్చ ప్రథమమప్యప్రతీకాలంబ
నత్వోపపత్తిః - తేషాం బ్రహ్మోపాసకతాయా అపి సత్త్వేన ప్రతీక
మాత్రోపాసకతావిరహాత్ - ఇత్యభిమానోఽపి పూర్వపక్షిణాం నిరస్తః-
మధువిద్యానిష్ఠానామప్రతీకాలంబనత్వే "అప్రతీకాలంబనాన్నయ
తీ"త్యాది సూత్రానురోధేన తేషామప్యర్చిరాదిమార్గగామిత్వా
వశ్యంభావేనోపనిషత్సు క్వాపి తేషాం తదనభిధానాసఙ్గతేః; ప్రాగుక్త
రీత్యాఽర్చిరాదిపథగామినాం ఫలాన్తరవ్యవధానమన్తరేణావిళమ్బే
నైవ బ్రహ్మప్రాప్తేస్సిద్ధతయా, మధువిద్యానిష్ఠానాం కల్పాన్తరే పునర్వ
స్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణంఫలమనుభూయ తతః పశ్చాద్దేవాతివిళమ్బేన బ్రహ్మ
ప్రాప్తయే గమిష్యతాం ప్రథమమర్చిరాదిగతిస్వీకారస్యైవాసంభ
వాత్; ఏతావద్విళమ్బేన బ్రహ్మప్రాప్తయే గన్తౄణామేతేషాం ప్రథమ
మేవార్చిరాదిగతిస్వీకారే కార్యబ్రహ్మోపాసకానామప్యేవమేవార్చి

రాదిగతిస్వీకారే క్షతిలేశవిరహేణ తేషాం తదనఙ్గీకారాసఙ్గతేర్దుర్వా
రత్వాచ్చ ॥ ౭౫ ॥ అపిచ - మధువిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతిః కదా
స్వీక్రియతఇతిచేత్ ? సంప్రతి వస్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణం ఫలమనుభ
వతాం కల్పాన్తరే పునస్తత్ప్రాప్త్యర్థమ్మధువిద్యాం పునరప్యనుతిష్ఠ
తాం తేషామనుభూయమానవస్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణఫలానుభవపరి
సమాప్తికాలేహి సా వాచ్యా ॥ ౭౬ ॥ తథాసత్యేతత్కల్పావసానే
ప్రాప్యస్థానాదివినాశతస్తేషామపి తయాగత్యా గత్వా క్వచిదవతిష్ఠ
మానానాం "ఆబ్రహ్మభువనాల్లోకాః పునరావర్తినోఽర్జునే" త్యుక్త
న్యాయేనైశ్వర్యార్థినామివావృత్తేరవర్జనీయతయా శ్రుతిస్మృత్యు
క్తస్యాపునరావృత్తిప్రయోజకత్వరూపస్యార్చిరాదిగతిలక్షణస్య భఙ్గ
ప్రసఙ్గో దుర్వారః ॥ ౭౭ ॥ ఏవమైశ్వర్యార్థినామప్యప్రతీకాలంబ
నత్వమర్చిరాదిపథగామిత్వఞ్చ ప్రసజ్యతే— తేషామపి భగవదుపాస
కత్వసత్త్వేన ప్రతీకమాత్రోపాసకత్వాభావాత్ ; అప్రతీకాలంబనత్వేఽ
ర్చిరాదిపథగామితాయా ఆవశ్యకత్వాచ్చ ॥ ౭౮ ॥ తేషామపి బ్ర
హ్మోపాసకత్వం, గీతాసు "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతి
నోఽర్జున । ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరతర్షభ" [౭ ॥
౧౬ ॥] ఇత్యత్రావిశేషేణ సర్వేషాం భగవదుపాసకత్వాభిధానాత్ ,—
"అధియజ్ఞోఽహమేవాత్ర దేహే దేహభృతాం వర" [౮ ॥ ౪ ॥]
ఇత్యత్ర భాష్యే "అధియజ్ఞశబ్దనిర్దిష్టోఽహమేవ—అధియజ్ఞః—యజ్ఞై
రారాధ్యతయా వర్తమానః—అత్రేన్ద్రాదౌ మమ దేహభూతే—ఆత్మ
తయాఽవస్థితోఽహమేవ యజ్ఞైరారాధ్యఇతి మహాయజ్ఞాదినిత్యనైమిత్తి
కానుష్ఠానవేళాయాం త్రయాణామధికారిణామనుసన్ధేయమేతది" త్యేవం
రూపే, సర్వేషామేవాధికారిణామవిశేషేణ స్వోపాస్యేషు భగవదాత్మ
కత్వానుసన్ధానావశ్యకత్వాభిధానాత్ , — ఐశ్వర్యార్థ్యుపాసనప్రకార
పరే "అభ్యాసయోగయుక్తేన" త్యాద్యష్టమాధ్యాయాష్టమాదిశ్లోక

త్రయే తద్భాష్యే చైశ్వర్యార్థినాం భగవదుపాసనస్యాతిస్ఫుటమభిధా
నాచ్చ, - సిద్ధమ్ ॥ ౭౯ ॥ "అప్రతీకాలంబనాన్నయతీ" త్యాదిసూత్ర
భాష్యటీకాయాం "ప్రతీకాలంబనవ్యతిరిక్తత్వోపాధిర్యేషు తాన్
సర్వాన్నయతీతి సిద్ధాన్తిమతమితి విశేష" ఇతి ప్రతిపాదయద్భిర్వ్యా
సార్యైరప్రతీకాలంబనానామర్చిరాదిగత్యావశ్యకతా చ ప్రతిపాదితా॥
౮౦ ॥ తథాచాప్రతీకాలంబనత్వస్య సామాన్యతః ప్రతీకమాత్రో
పాసకభిన్నోపాసకత్వరూపత్వ ఐశ్వర్యార్థినామపి తత్ప్రసఙ్గాత్తద్బలేనా
ర్చిరాదిగతిప్రసఙ్గాత్తథాసతి తేషాం ధూమాదిగతిప్రతిపాదకసర్వ
ప్రమాణవిరోధప్రసఙ్గాచ్చాస్మదుక్తరీత్యా ప్రాప్యతయా ప్రతీకమా
త్రోపాసకభిన్నోపాసకత్వం బ్రహ్మప్రాప్త్యభావవిశిష్టస్వప్రాప్తిలక్షణ
ఫలోద్దేశ్యకోపాసనాశ్రయత్వసంబన్ధేన ప్రతీకవిశిష్టాన్యోపాసకత్వపర్యవ
సన్నమేవాప్రతీకాలంబనత్వరూపం వాచ్యమితి తస్య బ్రహ్మప్రాప్తివిధు
రాన్తరాళికఫలాన్తరోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠానాం మధువిద్యానిష్ఠానాం త
థావిధత్వేన భవదభ్యుపేతానాం పఞ్చాగ్నివిదాఞ్చోభయేషామేవా
సంభావితత్వేన మధువిద్యానిష్ఠదృష్టాన్తేన ప్రథమత ఏవ పఞ్చాగ్నివిదా
మప్రతీకాలంబనత్వసంభవవర్ణనమసమఞ్జసమేవ ॥ ౮౧ ॥ కింబహు
నా — బ్రహ్మప్రాప్తిచిరవిళంబకరాన్తరాయభూతాన్తరాళికఫలాన్తరకా
మానాం మధువిద్యానిష్ఠానాం తథావిధత్వేన భవదభ్యుపగతానాం
పఞ్చాగ్నివిదాఞ్చ తాదృశాన్తరాళికఫలస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపరిచ్ఛి
న్నభోగలక్షణైశ్వర్యఏవాన్తర్భావితతయా తదర్థినామైశ్వర్యార్థిష్వే
వాన్తర్భావ ఇతి తేషాం తథాత్వదశాయామేవార్చిరాదిగతికల్పనం
విరుద్ధమేవ — ఐశ్వర్యార్థ్యన్తరవత్తేషామపి ధూమాదిగతేరేవ న్యాయ్య
త్వాత్ ; భగవదుపాసకత్వమాత్రేణార్చిరాదిగతికల్పనే చ సర్వేషామై
శ్వర్యార్థినాన్తత్ప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౮౨ ॥ నచ-పఞ్చాగ్నివిదాం మార్గ
మధ్యభావిని ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరప్యుత్తరాయణదక్షిణాయనమృతవిద్వ

త్సూర్యచన్ద్రసాయుజ్యవద్విశ్రమస్థానప్రాప్తిమాత్రరూపైవసతీ న బ్రహ్మ
ప్రాప్తివిళంబకరీతి స్వీక్రియత ఇతి న విరోధ ఇతి వాచ్యమ్ - సూర్యచన్ద్ర
సాయుజ్యయోరాతివాహిక క్రియమాణసత్కారరూపయోస్తాత్కాలి
కానుషఙ్గికఫలరూపతాసంభవేఽపి స్వాత్మప్రాప్తేరతథావిధతయా స్వక
ర్మఫలత్వావశ్యంభావాత్తాత్కాలికానుషఙ్గికఫలమాత్రత్వాసంభవేన
పూర్వోక్తవిరోధాపరిహారాత్ ; పఞ్చాగ్నివిదాం స్వాత్మప్రాప్తేశ్చిర
కాలానుభావ్యాన్తరాళికప్రధానఫలరూపత్వాభావే, దర్శితసూర్యచన్ద్ర
సాయుజ్యవదానుషఙ్గికతాత్కాలికఫలభూతవిశ్రమమాత్రరూపత్వే చ,
తాః బ్రహ్మోపాసకేభ్యః పృథగ్విభజ్య తేషామర్చిరాదిగతివిధానస్య,
తత్రతత్రాత్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య మహానర్థరూపతయాఽఽ
చార్యైరత్యన్తోపేక్షణీయతాయాః, ప్రథమత ఏవ పరిహరణీయతా
యాశ్చ, వర్ణనస్య చానుపపన్నత్వాచ్చ ॥ ౮౩ ॥

తస్మాదర్చిరాదిమార్గమధ్యే పఞ్చాగ్నివిదాం స్వాత్మప్రాప్తిరితి
ప్రాగుక్తః ప్రథమకల్పో న యుక్త ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౮౪ ॥

అథ నాపి ద్వితీయః కల్పస్సంభవతి—తథా సతి మధువిద్యాదినిష్ఠా
నామివ పఞ్చాగ్నివిదామపి ప్రథమప్రాప్యప్రాప్త్యనన్తరదశాయాం "యే
చేమేఽరణ్యే" ఇత్యాదిశ్రుత్యుక్తబ్రహ్మోపాసకేష్వేవాన్తర్భావసంభ
వేన తేషాం గతివిధానేనైవామీషామపి గతివిధానసిద్ధేః ; ఏతాః "తద్య
ఇత్థం విదుః" ఇతి పృథఙ్నిర్దిశ్య గతివిధానానుపపత్తేః ; అన్యథా తథా
విధానాన్మధువిద్యాదినిష్ఠానామపి పృథఙ్నిర్దిశ్య గతివిధానావశ్యకతా
ప్రసఙ్గస్య దుర్వారత్వాచ్చ ॥ ౮౫ ॥ మధువిద్యాదినిష్ఠానాం పృథగ్గతి
మనుపదిశ్య పఞ్చాగ్నివిదాం పరం పృథగ్గత్యుపదేశదర్శనాత్పఞ్చాగ్నివి
దితరేషాం మధువిద్యాదినిష్ఠానాం ప్రాథమికస్వప్రాప్యప్రాప్త్యనన్తరం
"యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే" ఇత్యుక్తబ్రహ్మోపాసకేష్వేవా
న్తర్భావసంభవస్య పఞ్చాగ్నివిదాం తదసంభవస్య చ, శ్రుత్యభిప్రేతతా

యా వక్తవ్యత్వాత్,—యాదృశోపాసనవిశిష్టానధికారిణ ఉద్దిశ్యార్చి రాదిగతిం విదధాతి శాస్త్రం—తాదృశోపాసనపరిపాకే తద్ధేతుచరమ దేహపాతాదూర్ధ్వం తేషాం తత్ఫలప్రాప్తయేఽర్చిరాదివర్త్మనా గతి విధానపరతచ్ఛాస్త్రతాత్పర్యస్యవక్తవ్యత్వాచ్చ,—పఞ్చాగ్నివిదః "యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇత్యుక్తబ్రహ్మోపాసకేభ్యోఽన్యా దృశా ఏవాధికారిణః. తేషామపి బ్రహ్మోపాసకానామివ స్వస్వోపాసన హేతుచరమదేహపాతాదూర్ధ్వమేవార్చిరాదివర్త్మనా గతిః-ఇత్యేవ సిధ్యతీతి న లోకవిశేషే చిరకాలానుభావ్యాత్మప్రాప్తిరూపఫలవిశేష భోగానన్తరం బ్రహ్మప్రాప్త్యర్థం గమనసమయేఽర్చిరాదిగతిరితి కేనా పి ప్రమాణేన సిధ్యతి ॥౮౬॥ నచ తథా భాష్యకారాదిభిస్తాదృశఫలపర్వ క్రమః క్వచిదభిహితః॥౮౭॥ "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తి" త్యత్ర తచ్ఛబ్దేనోభయవిధానధి కారిణో గృహీత్వా తేషాం తుల్యతయా ప్రతిపాద్యమానోఽర్చిరాది మార్గప్రవేశః-కేషాఞ్చిద్దేహపాతాదూర్ధ్వమేవ. కేషాఞ్చిద్దేహపాతా దూర్ధ్వం స్థానవిశేషే ఫలవిశేషచిరకాలభోగానన్తరఞ్చ భవతి - ఇతి కథమివ నియన్తుం శక్యమ్॥ ౮౮ ॥ గతిశాస్త్రే పఞ్చాగ్నివిదాం భగవ దుపాసకానాఞ్చోభయేషామవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణస్య విభజ్య గత్యుపదేశస్యచాన్యథాఽనుపపత్త్యైవేదృశీ కల్పనా కర్తవ్యేతి చేత్ - పఞ్చాగ్నివిదో మార్గమధ్యే క్వచిత్తాడితగణ్డాశ్చిరం దుఃఖమను భూయ పశ్చాదేవ గచ్ఛన్తీతీదృశవిశేషకల్పనైవ కుతో న కర్తుం శక్యా—ప్రమాణాభావతర్కమూలత్వయోరుభయత్ర తుల్యత్వాత్ ॥ ౮౯ ॥ కిఞ్చ "తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యత" ఇతిగీతా సప్తమాధ్యాయసప్తదశశ్లోకభాష్యే "తస్యహి మదేకప్రాప్యస్యమయా యోగో నిత్యః; ఇతరయోస్తు యావత్స్వాభిలషితప్రాప్తి మయా యోగ" ఇతి జ్ఞానినో నిత్యయుక్తత్వస్య, ఇతరయోశ్చైశ్వర్యార్థి

జిజ్ఞాసుశబ్దితపఞ్చాగ్నివిదోऽస్య స్వప్రాప్యలాభపర్యన్తమేవ భగవతా
సహ యోగస్యచ, కథనేన పఞ్చాగ్నివిదస్స్వాభిలషితాత్మప్రాప్త్య
నన్తరం భగవతాసహ యోగాభావస్యైవ సిద్ధత్వాత్,—విశేషతో
ద్రావిడవేదతద్భాష్యాదిషు పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితకైవల్యార్థినాం స్వాత్మ
ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య యావదాత్మభావినిత్యతాయాః, పశ్చా
త్కదాచిదపి భగవత్ప్రాప్తియోగ్యతావిరహస్యచాభిధానాచ్చ, —
పఞ్చాగ్నివిదాం క్వచిత్ స్థానవిశేషే స్వాత్మప్రాప్త్యనన్తరం తతో భగ
వత్ప్రాప్త్యర్థం గమనదశాయామర్చిరాదిగతిరితి కథా నిర్మూలైవ॥
౯౦॥ అపిచ - పఞ్చాగ్నివిదాం జాయమానా ప్రత్యగాత్మస్వరూప
ప్రాప్తిః, గతిశ్రుతౌ తేషాం యా బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే—తదర్థైవ
జాయతఇత్యంశస్య ప్రాగేవ వేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థముదాహృత్య
నిరూపితత్వేన స్వప్రాప్యప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్త్యనన్తరం బ్రహ్మ
ప్రాప్త్యర్థం క్వచిద్గమనస్యైవాసంభావితత్వేనాపి సా కథా నిర్మూ
లా ॥౯౧॥ ఏవం పఞ్చాగ్నివిదాం క్వచిత్ స్థానవిశేషే ప్రథమం ప్రత్య
గాత్మప్రాప్తిః పశ్చాచ్చిరకాలానన్తరం తతో నిష్క్రాన్తానాం బ్రహ్మ
ప్రాప్తిరితి పర్వక్రమేణ ఫలద్వయస్వీకారే తేషాం దర్శితగీతావచన
తద్భాష్యోక్తనిత్యయుక్తత్వాభావఏవ దుర్వచః — తత్రోక్తనిత్యయుక్త
త్వస్యోపాసనారంభప్రభృతిసేవ్యసేవకభావేన యావదాత్మసత్త్వం భగ
వతాసహ యోగలక్షణస్యోపాసనరూపతయైవ పర్యవసన్నత్వాత్, -
ఉపాసనస్య "ఆవృత్తిరసకృదుపదేశాత్" [౪ ॥ ౧ ॥ ౧ ॥] ఇత్య
నేనాసకృదావృత్తిరూపతాయాః, "ఆప్రయాణాత్తత్రాపిహి దృష్టమ్"
[౪ ॥ ౧ ॥ ౧౨] ఇత్యనేన తత్ఫలోద్దేశ్యకోపాసనస్య తత్ఫలప్రాప్త్యర్థ
ప్రయాణపర్యన్తమనువర్తనీయతాయాః, "తదుపర్యపి బాదరాయణస్సం
భవాత్" [౧ ॥ ౩ ॥ ౨౫] ఇత్యనేన లోకాన్తరే ఫలాన్తరానుభవ
కాలేऽపి దేవాదీనాముపాసనసంభవస్యచ, నిర్ధారితత్వేన స్థానవిశేషే

ప్రత్యగాత్మప్రాప్తికాలేఽప్యేతేషాం ప్రారబ్ధాయత్తనానాజన్మసు విదుషామివ భగవదుపాసనానువృత్త్యావశ్యకత్వావగమేన బ్రహ్మప్రాప్తేః ప్రాక్కదాచిదపి భగవదుపాసననివృత్త్యసంభవాత్,—పశ్చాజ్జ్ఞానిసమశీలబ్రహ్మప్రాప్తేరేవాభ్యుపగమేన తదానీంతనస్య సేవ్యసేవకభావేనహాగలక్షణస్య భగవదుపాసనస్య సాధనకోట్యనివిష్టత్వేఽపి ప్రాప్యకోటినివిష్టతయా జ్ఞానినామివైతేషామపి యావదాత్మభావ్యనువర్తనాచ్చ,-జ్ఞానివదేవైతేషామపి నిత్యయుక్తత్వస్య దురపహ్నవత్వాత్ ॥ ౯౨ ॥ నచైతేషాం స్థానవిశేషే ప్రత్యగాత్మప్రాప్తికాలే కరణకళేబరాద్యభావేన భగవదుపాసనసామర్థ్యాసంభవాత్తదానీం భగవదుపాసనాభావనిబన్ధనో నిత్యయుక్తత్వాభావస్సువచ ఏవేతి వాచ్యమ్-ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానవిశేషే ప్రకృతిమిశ్రస్యైవ ప్రత్యగాత్మనః ప్రాప్తేస్తేషాం భవద్భిరభ్యుపగమాత్, — అన్యథా తదానీమేవ తేషాం బ్రహ్మప్రాప్తేర్దుర్నిరోధత్వాచ్చ, - తేషాం తదానీం ప్రకృతిసంబన్ధస్యావశ్యంభావేన తత్సంబన్ధిన్యాః ప్రకృతేస్స్వచ్ఛన్దానురోధేన కరణకళేబరాదిరూపేణ పరిణామసంభవాత్, - అల్పశక్తికానామైహలౌకికానాం సౌభర్యాదీనాం పారలౌకికానాం దేవాదీనాఞ్చ స్వసంబన్ధిప్రకృత్యంశస్య స్వచ్ఛన్దానురోధపరిణామప్రాపణశక్తిదర్శనేన స్వైశ్వర్యాధిక్యేఽప్యత్యన్తోత్కృష్టతయా పరిగణితానాం పఞ్చాగ్నివిదాం తాదృశశక్తేః కైముతికన్యాయసిద్ధత్వాత్, దృష్టవిరోధేన తేషాం తాదృశశక్త్యభావస్య ప్రమాణాన్తరాకల్పనాసంభవాచ్చ, - తేషాం కరణకళేబరాద్యభావస్య దుర్వచత్వాత్; అన్యథా "ఆప్రయాణాత్తత్రాపి హి దృష్టమి"తి సూత్రవిరోధేన తదానీం భగవదుపాసనాభావే తేషాం పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తేరేవ దుర్వచత్వాచ్చ ॥ ౯౩ ॥

ఏవం గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశాదిశ్లోకీయావతారికాభాష్యే "నచ ప్రజాపతిలోకాదా [illegible] ప్రా

విషయేయం ‘తద్య ఇత్థం విదురి’ తిగతిశ్రుతిః— ‘యేచేమేఽరణ్యేశ్ర
ద్ధాతప ఇత్యుపాసత’ ఇతిపరవిద్యాయాః పృథక్ఛ్రుతివైయర్థ్యాది” తి
భాషమాత్రైర్భాష్యకారైరుక్తకణ్ఠమేవాయం కల్పః ప్రతిక్షిప్తో భవతి॥
౯౪ ॥ అత్రహి, “తద్య ఇత్థం విదురి” తిగతిశ్రుతేరవాన్తరఫలభూత
పరవిద్యాఙ్గాత్మప్రాప్తివిషయత్వప్రతిక్షేపేణ పర్యవసన్నఫలభూతాత్మ
ప్రాప్తివిషయత్వసమర్థనాత్,—అస్యా ఆత్మప్రాప్తేః పర్యవసన్న ఫల
త్వేనేతఃపరం ఫలాన్తరాభావమేతదనుభావినో గమనం నాస్తీతి, ఈదృ
శాత్మప్రాప్త్యర్థమేవచాత్రపృథగ్గతివిధానమితిచ, స్పష్టముక్తం భవతి॥
౯౫ ॥ పరవిద్యాఙ్గభూతావాన్తరఫలరూపాత్మప్రాప్తిః పర్యవసన్నఫల
భూతాత్మప్రాప్తిశ్చేత్యాత్మప్రాప్తిద్వయం గీతాశాస్త్రఏవ ప్రతిపాదితమ్
॥ ౯౬ ॥ తత్ర ప్రథమాత్మప్రాప్తిః పరవిద్యాఙ్గావాన్తరఫలరూపాత్మ
సాక్షాత్కారలక్షణా ప్రథమషట్కోదితా; ద్వితీయాతు, మధ్యమష
ట్కే తత్రతత్ర జరామరణమోక్షాదిశబ్దితకైవల్యలక్షణా, పరమాక్షర
పరమగతిపరమధామాదిశబ్దైరపునరావృత్తిపర్యవసన్నఫలరూపాచ, ప్రతి
పాద్యత ఇతి గీతాభాష్యఏవ స్పష్టమ్ ॥ ౯౭ ॥ “తద్య ఇత్థం విదురి” తి
గతిశ్రుతేరిత్థంపర్యవసన్నఫలభూతాత్మప్రాప్తివిషయత్వే “సఏనాన్
బ్రహ్మగమయతీతి” బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణవిరోధః—ఇతిశఙ్కాయాః, పూ
ర్వోపదర్శితవేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థోక్తరీత్యా ప్రకృతివియుక్తాత్మప్రా
ప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వప్రతిపాదనేన వారణాదైవ, దర్శితగీతాభా
ష్యప్రకరణే “ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ ‘స ఏనాన్
బ్రహ్మ గమయతీ తి’ బ్రహ్మప్రాప్తివచనాదచిద్వియుక్తమాత్మవస్తు
బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మశేషతైకరసమిత్యనుసన్ధేయమ్—తత్క్రతున్యా
యాచ్చ. పరశేషతైకరసత్వఞ్చ ‘య ఆత్మని తిష్ఠన్’ ‘యస్యాత్మాశరీ
రమి’ త్యాదిశ్రుతిసిద్ధమి” త్యభిహితమ్ ॥ ౯౮ ॥ ఏవంవదతాం భా
ష్యకృతామయమాశయః—“తద్య ఇత్థం విదురి” త్యాదిగతిశ్రుతేః ప

ఞ్చాగ్నివిదాం పర్యవసన్నఫలభూతప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తి
విషయత్వేఽపి తేషాం తత్ర బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణం న విరుద్ధమ్—ప్రత్య
గాత్మనో బ్రహ్మాత్మకత్వేన బ్రహ్మశేషతైకరసత్వాత్తేషాం జాయమానా
యాః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తేరేవ బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వా
దితి ॥ ౯౯ ॥ ఇత్థమస్మిన్ గీతాభాష్యగ్రన్థే "తద్య ఇత్థంవిదురి" తిగతి
శ్రుతేః పర్యవసన్నఫలభూతబ్రహ్మప్రాప్తిగర్భప్రకృతివియుక్తప్రత్యగా
త్మప్రాప్తిలక్షణఫలవిషయత్వస్థాపనాత్పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మవిదా
మివ స్వవిద్యాహేతుదేహపాతాదూర్ధ్వమేవార్చిరాదిగతిర్నిర్ణీతా
భవతి ॥ ౧౦౦ ॥ కిఞ్చాస్మిన్ భాష్యే "తద్య ఇత్థంవిదురి"తి గతిశ్రుతేః
పరవిద్యాఙ్గభూతాత్మప్రాప్తివిషయత్వే పరవిద్యాయాః పృథక్ఛ్రుతి
వైయర్థ్యమభిదధానైర్భాష్యకారైః, పఞ్చాగ్నివిదాం మధ్యే స్థాన
విశేషే ప్రత్యగాత్మప్రాప్త్యనన్తరమర్చిరాదిగతిపరత్వస్యోక్తశ్రుతేస్స్వీ
కారే తేషాం తస్యాః పృథక్ఛ్రుతివైయర్థ్యమప్యుక్తప్రాయమేవ—
తుల్యన్యాయత్వాత్ ॥౧౦౧॥ యథా "తద్య ఇత్థంవిదురి"త్యత్రానుక్తాధికా
రివిషయత్వాభావేన "యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇతి ప
రవిద్యానిష్ఠానాం పృథగ్గతిశ్రుతేర్వైయర్థ్యమాపాదితం భాష్యకా
రైః—తథైవ పశ్చాద్గతిస్వీకారే "యే చేమేఽరణ్య" ఇత్యాదిశ్రుత్యనుక్తా
ధికారివిషయత్వాభావేన "తద్య ఇత్థం విదురి" తి పఞ్చాగ్నివిదాం పృ
థగ్గతిశ్రుతేర్వైయర్థ్యమాపద్యతే - ప్రత్యగాత్మమాత్రప్రాప్తిలక్షణ
పఞ్చాగ్నివిద్యాఫలస్య ప్రాప్తత్వేన తదానీం తద్విద్యానివృత్తేః,
ప్రాగుక్తరీత్యా "తదుపర్యపీ"తిన్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసనమాత్ర
స్యైవానువృత్తేశ్చ, తదానీం తేషాం పఞ్చాగ్నివిత్త్వేన నిర్దేష్టుమేవా
యోగ్యతయా కేవలబ్రహ్మోపాసకశబ్దేనైవ నిర్దేష్టుం యోగ్యతయా చ
"యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇత్యుక్తబ్రహ్మోపాసకేష్వే
వాన్తర్భావాత్ ॥ ౧౦౨ ॥ కించబహునా - పఞ్చాగ్నివిదాం పశ్చాద్గతి

స్వీకారే తదానీం తేషాం పఞ్చాగ్నివిత్త్వేన నిర్దేశాయోగ్యతయా కేవలబ్రహ్మోపాసకకక్ష్యాయామేవాన్తర్భూతత్వేన - బ్రహ్మోపాసకానేవార్చిరాదిగణో నయతి—ఇతి వదతో జైమినేః పక్ష ఏవ పర్యవసానేన తత్పక్షప్రతిక్షేపకతయా "ఉభయథా చ దోషాది" త్యత్ర బాదరాయణవివక్షితదోషేణైవ పశ్చాద్గత్యభిధానకల్పోఽయం నిరస్త ఇతి వేదితవ్యమ్ ॥౧౦౩॥ పఞ్చాగ్నివిత్త్వేనాధికారిణః కాంశ్చిన్నిర్దిశ్య తేషాం పృథగ్గత్యుపదేశానుపపత్తిరేవ హి తత్ర ప్రధానదోషతయా వివక్షితా ॥ ౧౦౪ ॥ ఏవం ప్రాగుదాహృతేన "గమనాగమనైర్ముక్తాః కేవలాస్తు భవన్తి హి" తి బృహద్బ్రహ్మసంహితాద్వితీయాధ్యాయవచనేన కేవలశబ్దితానాం పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపలక్షణ స్వప్రాప్యప్రాప్త్యనన్తరమూర్ధ్వాధో గమనాగమనరాహిత్యస్య ప్రస్ఫుటమేవ ప్రతిపాదనాదపి పశ్చాద్గతిస్వీకారో న సంభవతి ॥ ౧౦౫ ॥ అపిచ - శ్రీముఖసూక్త్యాఖ్యద్రావిడబ్రహ్మసంహితాయాం చతుర్థకాణ్డప్రథమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాయాం- బాహ్యప్రత్యాహృతహృద్యుక్త్యా జ్ఞానేన సమ్యగనుచిన్త్య। సర్వం సన్త్యక్త్వతస్సుజ్ఞశ్చ మోక్షమధ్యవసితవతః॥ న జ్ఞానినోఽపి సోఽర్థో యదిహి భవేత్క్షుద్రమతికరః పాశః। నచ పశ్చాదపి మోక్షో భవతి వికారైః కదాప్యసంస్పృష్టమ్॥ ప్రాప్యతయా చాపి తథా ప్రాపకభావేన సర్వభావేన। ఈశం ప్రాప్యాథ కదాప్యపరిత్యాగే స ఏవ ఖలు మోక్షః - ఇత్యేవమర్థకాయాం, నచ పశ్చాదపి మోక్షో భవతీత్యనేనాపి భాగేన- ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణమల్పమోక్షం ప్రాప్తవతః పశ్చాదపి భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమమోక్షో న భవతి- ఇత్యర్థకేన పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థలాభానన్తరం జ్ఞానిపురుషార్థభూతబ్రహ్మప్రాప్త్యర్థం తత ఊర్ధ్వగమనం నాస్తీతి సిధ్యతి ॥ ౧౦౬ ॥ యద్యపి దర్శితగాథాయాముక్తభాగం నానాప్రకారాభిరన్యాదృశీభిర్యోజనాభిర్వ్యాచఖ్యుర్వ్యాఖ్యాతారః -

తథాపి - షష్ఠకాణ్డే నవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథైకకణ్ఠ్యాత్, - సప్తమకాణ్డే పఞ్చమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథైకకణ్ఠ్యాత్ - ఉదాహృతబృహద్బ్రహ్మసంహితావచనైకకణ్ఠ్యాచ్చ, - శబ్దతః ప్రస్ఫుటప్రతీయమానా యథోక్తిలక్షణాపి యోజనాఽస్య దురపహ్నవైవేతి బోధ్యమ్ - ప్రమాణాన్తరవిరుద్ధయోజనాకరణాసంభవేఽపి ప్రమాణానుగుణ్యేనైకస్యాప్యవిరుద్ధానేకయోజనానాం కరణసంభవాత్తథా వ్యాఖ్యాతృభిర్వ్యాఖ్యానదర్శనాచ్చ ॥ ౧౦౭ ॥ తస్మాత్పశ్చాద్గతిస్వీకారకల్పోఽప్యనుపపన్న ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౦౮ ॥

తథాచ - పఞ్చాగ్నివిదామాన్తరాళికప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణావాన్తరఫలకల్పనే ప్రాక్పశ్చాచ్చార్చిరాదిగతిస్వీకారకల్పద్వయస్యాప్రతిష్ఠితతయా తేషాం ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యోః ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానతద్బహిర్భూతస్థానయోః పౌర్వాపర్యానుభావ్యఫలద్వయరూపత్వవర్ణనమప్రామాణికమేవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౦౯ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలానన్తపురుషశ్రీరఙ్గాచార్యవిరచితకార్యాధికరణవాదకల్లోలే పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిస్థానతద్బహిర్భూతస్థానయోః పౌర్వాపర్యానుభావ్యప్రత్యగాత్మప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలద్వయప్రామాణికత్వాప్రామాణికత్వవిషయసప్తమవిప్రతిపత్తివిచారనామా నవమస్తరఙ్గః ॥

శ్రియఃకాన్తాయనమః.

కార్యాధికరణవాదే దశమస్తరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠబ్రహ్మనిష్ఠయోః పరమంఫలం తుల్య శీలంవా నవేత్యష్టమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" తి బ్రహ్మప్రాప్తేః పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ తుల్యతయా శ్రవణాత్ బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమంఫలముభయేషాం తుల్యమేవ - ప్రతిబన్ధకీభూతసర్వకర్మవినిర్ముక్తిమన్తరేణ బ్రహ్మప్రాప్త్యసంభవాత్; తస్యాఞ్చ జాయమానాయాం ఫలవైషమ్యే కారణాభావాచ్చ - ౧ - పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ విభజ్య నిర్దేశస్తు ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారకోపాసన ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వప్రకారకబ్రహ్మవిశేష్యకోపాసనరూపోపాసనాకారభేదనిబన్ధనః - ౨ - కిఞ్చ - పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణావాన్తరఫలభేదసద్భావోఽపి విభజ్య నిర్దేశే కారణమ్ - 3 - తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణావాన్తరఫలవైషమ్యేఽపి బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం పరమంఫలన్తు పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చోభయేషాం తుల్యశీలమేవేతి ॥ ౨ ॥ ఉక్తంహి తై రహస్యత్రయసారే చరమశ్లోకాధికారే - సర్వపాపనివృత్తౌ స్వతఃప్రాప్తభగవదనుభవప్రవాహేనావస్థానస్య కారణాభావాత్తదా భగవదనుభవరహిత ఆత్మమాత్రానుభవో న ఘటతే - ఇతి, - పఞ్చాగ్నివిద్యాదిషూక్తం బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానం కుర్వాణానాం భాష్యాదిష్వర్చిరాదిగతిబ్రహ్మప్రాప్తిశ్చోక్తా. తస్మాదేతేషాం

పక్షాచ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామాత్మమాత్రానుభవరూపమవాన్తరఫలమా
గతమపి మధువిద్యాన్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తిపర్యన్తం భవేత్ - ఇతి, బ్ర
హ్మప్రాప్తిరహితానామేతచ్ఛ్లోకోక్తసర్వపాపనివృత్తిర్నాస్తి. సర్వపా
పనివృత్తిమతాం బ్రహ్మానుభవసఙ్కోచో నాస్తి - ఇతి, మామేవైష్య
సీత్యుక్తప్రాప్తిర్నామ పరిపూర్ణానుభవః. ఏతత్పరిపూర్ణానుభవ
సిద్ధ్యర్థమర్చిరాదిగతిర్దేశవిశేషప్రాప్తిశ్చ భవతి - ఇతి, ముక్తద
శాయాం జాయమానః ప్రకాశసఙ్కోచవిచ్ఛేదయోః కారణాభావా
త్పరిపూర్ణవిషయః పునర్విచ్ఛేదరహితశ్చ భవేదితిచ ॥ 3 ॥ న్యాయ
సిద్ధాఞ్జనే జీవపరిచ్ఛేదాన్తేఽప్యుక్తమ్ “ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽర
ణ్యే శ్రద్ధాతప’ ఇతివిభాగస్యాపి పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధానస్వా
త్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధానభేదమూలత్వాత్ - యదిచాస్యార్చిరా
దిమార్గేణ గతిస్స్యాత్తదా విశిష్టదేశప్రాప్త్యా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తి
బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ స్యాదేవ - ‘స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ’ తిశ్రవణా
ది ”తి, “ యస్త్వయమాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ
సాధారణీమర్చిరాదికాం గతిమాహే ’త్యాదిగ్రన్థః - సతు ప్రస్తుతత్వ
మాత్రేణ కైవల్యనిష్ఠపరమపురుషనిష్ఠవిషయఇతి న మన్తవ్యమ్; కిన్తు-
పరమాత్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధాతృస్వాత్మశరీరకపరమాత్మానుసన్ధాతృభేద
భిన్నబ్రహ్మవిద్విషయఏవ - తథాసత్యాత్మయాథాత్మ్యవిచ్ఛబ్దోఽప్య
త్యన్తానుగుణ ”ఇతిచ ॥ ౪ ॥ ఏవం గీతాష్టమాధ్యాయత్రయోవింశచ
తుర్వింశశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయామప్యుక్తమ్ - “ తస్యోపాస
నే కశ్చిదస్తి విశేషః - అక్షరయాథాత్మ్యవిదః పరమాత్మశరీరభూత
స్వాత్మోపాసకాః; జ్ఞానినస్తు స్వాత్మశరీరకపరమాత్మోపాసకాఇతి. అయ
మేవ విశేషః ‘ తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్య ’ఇతివిభాగనిర్దేశాభి
ప్రేతఇతి భాష్యాదిషూక్తః. సారేతు ‘ఉభయేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్ర
హ్మోపాసతే ముఖభేదేన - స్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన ; బ్రహ్మాత్మక

స్వాత్మానమితర' ఇతీ"తి, తతఃకిఞ్చిత్పూర్వత్ర "పఞ్చాగ్నివిదోఽపి పరమాత్మప్రాప్తిరస్త్యేవేతి స్వీకర్తవ్యమ్. తత్ర ప్రాప్తౌ జ్ఞానినాం పరమాత్మా స్వవిశిష్టో భోగ్యః ; అక్షరయాథాత్మ్యనిష్ఠానాన్తు స్వస్వరూపమేవ పూర్వం భోగ్యమ్ ; వస్వాదిపదప్రాప్తిపూర్వకబ్రహ్మప్రాప్తిసాధనమధువిద్యాన్యాయేనాన్తతో బ్రహ్మప్రాప్తిః. ఈదృశపర్వక్రమప్రతినియమశ్చ ప్రాచీనాపేక్షయా రుచిభేదాత్ - సచ ప్రాచీనకర్మవిశేషాది " తిచ ॥ ౫ ॥ ఏవం సప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకభాష్యతాత్పర్యచన్ద్రికాయామప్యుక్తమ్ "కేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్నితి - నగరం ప్రవివిక్షోరధ్వగస్య ఛాయాతరుమూలస్వాపవదాత్మానుభవవిళంబఇతి భావ "ఇతి, "విశిష్టజ్ఞానఫలభూతం పురుషార్థాన్తరపరిగ్రహమాహ - భగవన్తం ప్రేప్సురితి - తత్ర హేతుమాహ - భగవన్తమితి - భగవన్తమేవేత్యాత్మానుభవవిళంబాక్షమత్వమభిప్రేతమి "తిచ ॥ ౬ ॥ తథాచ - పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మప్రాప్తేశ్శ్రవణాత్, --తస్యాశ్చ సర్వకర్మవినిర్మోక్షమన్తరేణాసంభవాత్, -తత్సత్త్వే ఫలవైషమ్యే కారణాభావాచ్చ,- తేషామర్వాచీనావాన్తరఫలస్య ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణస్యాతుల్యత్వేపి బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం పరమంఫలన్తు పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ తుల్యశీలమేవేత్యేషఏవ పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వః పక్షః ॥ ౭ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్త్యభిమతః పక్ష ఉచ్యతే ॥ ౮ ॥ ఐశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభలక్షణానాం ప్రకృతిపత్యగాత్మపరమాత్మరూపతత్త్వత్రయనిబన్ధనానాం త్రివిధానాం పురుషార్థానాం పరస్పరవిలక్షణానాం భేదస్య, తత్తదర్థిత్వనిబన్ధనస్యాధికారిణాం భేదస్యచ, సమన్వతః ప్రసిద్ధత్వాత్, - పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం కైవల్యాఖ్యపురుషార్థస్యైకస్యైవ ప్రమాణప్రతిపన్నత్వాత్, - కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్యత్వమోక్షరూపత్వయోః ప్రాగేవ సిద్ధాన్తితత్వాచ్చ, - పఞ్చాగ్నివిదాం కైవల్యమేవ పురుషార్థః. తదేవచ పరమంఫలమితి బ్రహ్మోపాసక

పురుషార్థేన భగవల్లాభలక్షణేన న కథఞ్చిదప్యేతత్తుల్యశీలం భవితు
మర్హతి - అన్యథా జిజ్ఞాసుజ్ఞానినాం కైవల్యభగవల్లాభయోరేవ పర
స్పరాత్యన్తవిలక్షణయోః పురుషార్థరూపతాయా, స్తదర్థిత్వమేవ
తేషాం పరస్పరవిలక్షణాధికారిరూపతాయాశ్చ, సర్వతః ప్రతిపన్నా
యా బాధప్రసఙ్గాత్ ॥ ౯ ॥ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠాదన్యాదృశశ్చ కై
వల్యనిష్ఠః కశ్చిదప్రామాణిక ఇతిచ ప్రాగేవ నిరధారి ॥ ౧౦ ॥ పఞ్చా
గ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదివర్త్మనా గతస్య మధ్యేఽవాన్తరఫలతయా
కిఞ్చిత్కాలానుభావ్యం ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థం స్వీకృత్య
పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థస్వీకారే బాదరిర్విజయీ
స్యాత్ - అవ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాపకతయా శ్రుతిప్రతిపన్నస్యార్చిరాది
వర్త్మనస్తథాత్వానుపపత్తిప్రసఙ్గదోషేణైవ తద్వర్త్మనా చతు
ర్ముఖలోకం ప్రాప్య వర్తమానస్య తత్రైవ నిష్పన్నవిద్యస్య తేనసహై
వ పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రతిపాదయతో బాదరేః పక్షప్రతిక్షేపాత్;
అర్చిరాదివర్త్మనస్తథాత్వానఙ్గీకారే తత్పక్షప్రతిక్షేపాయోగాచ్చ ॥
౧౧ ॥ తస్యావాన్తరఫలప్రాప్త్యనన్తరమర్చిరాదివర్త్మనా గతస్య
బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థస్వీకారేచ జైమినిర్విజయీ స్యాత్ -
ఆన్తరాళికఫలప్రాప్తిపర్యన్తం తస్య ఫలాన్తరోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠత్వసం
భవేఽపి తదనన్తరం బ్రహ్మప్రాప్త్యుద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠతాయాఽపి స
త్త్వేన బ్రహ్మోపాసకేష్వవాన్తర్భూతత్వాత్ ; తథాసతి - బ్రహ్మప్రాప్తి
లక్షణపరమపురుషార్థోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠానేవ నయత్యర్చిరాద్యా
తివాహికగణః ; నతు ఫలాన్తరోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠానపి - ఇతి ప్రతి
పాదయతో జైమినేః పక్షప్రతిక్షేపాయోగాచ్చ ॥ ౧౨ ॥ తథాచ
దర్శితపక్షద్వయ- ప్రతిక్షేపతో భగవతో బాదరాయణస్య -
పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిలయయుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యమేవ

పురుషార్థః. తదేవచపరమంఫలమ్. తత్ప్రాప్త్యర్థప్రస్థానశీలాయా
మేవచార్చిరాదిగతిః. నచైతేషాం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరమ
పురుషార్థః కదాచిత్సంభవతి. ఈదృశపురుషార్థభేదసద్భావాదేవచ
“తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే” ఇత్యాది
గతిశ్రుతిర్ద్వివిధానధికారిణః పృథగ్విభజ్య నిర్దిశ్యార్చిరాదిగతిం
ప్రతిపాదయతి-ఇత్యేవాభిమతమితిస్పష్టమవగమ్యతే॥౧౩॥పురుషార్థభేద
నిబన్ధనఏవామీషాం శ్రుతిస్మృతిభాష్యాదిషు విభజ్య నిర్దేశః ॥ ౧౪ ॥
తస్మాత్ - పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలానుభావ్యమాన్తరాళికా
వాన్తరఫలం ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిః; పరమపదానుభావ్యం పాశ్చాత్యం
బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణంపరమంఫలన్తుపఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకపురు
షార్థతుల్యశీలమేవ - ఇతికల్పనం పూర్వపక్షిణాం స్వోత్ప్రేక్షామాత్ర
విజృంభితమయుక్తమేవ - తద్విషయే క్వాపి ప్రమాణలేశానుపలంభా
త్; అత్యన్తాదృష్టార్థే శాస్త్రరూపం ప్రమాణమన్తరేణ స్వైరం
తర్కతః కల్పనాయోగాత్; అన్యథా శాస్త్రేతరప్రమాణేన బ్రహ్మసిద్ధి
ప్రతిపాదనపరశాస్త్రయోన్యధికరణవిరోధాచ్చ ॥ ౧౫ ॥ ప్రకృతివి
యుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తేరేవ కైవల్యపురుషార్థస్వరూపత
యా తస్యాః ప్రకృతిమణ్డలాన్తరనుభావ్యత్వాసంభవస్య ప్రకృతేఃపర
స్తాదేవానుభావ్యత్వస్య తల్లాభానన్తరమూర్ధ్వమధోవా గమనాగమన
యోరభావస్యచ ప్రమాణప్రదర్శనపూర్వకం ప్రాగేవ నిర్ధారిత
త్వాదపిచాస్యాః ప్రకృతిమణ్డలాన్తరనుభావ్యాన్తరాళికావాన్తరఫల
రూపత్వకల్పనమసమఞ్జసమ్ ॥ ౧౬ ॥

కిఞ్చ - పఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రా
ప్తిరేవ పురుషార్థః, బ్రహ్మోపాసకస్యతు భగవత్ప్రాప్తిరేవ పురుషా
ర్థః—ఇతి [illegible] తయోః పరస్పరవిలక్షణ పురుషార్థనిష్ఠత్వేన

ప్రమాణైః ప్రతిపద్యత ఇతి న కథఞ్చిదపి తయోరేకవిధ పురుషార్థభాక్త్వం సువచమ్ ॥ ౧౭ ॥

తథాహి—గీతాశాస్త్రే సప్తమాధ్యాయే షోడశశ్లోకే "ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీ చ భరతర్షభ" ఇత్యత్ర జిజ్ఞాసుశబ్దేన ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుత్వేన పంచాగ్నివిదః, జ్ఞానిశబ్దేన భగవత్ప్రాప్తీచ్ఛుత్వేన బ్రహ్మోపాసకస్య చ, నిర్దేశాత్తదభీప్సితపురుషార్థస్వరూపభేదః స్పష్టః ॥ ౧౮ ॥ తద్భాష్యేపి "జిజ్ఞాసుః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛు" రితి, "జ్ఞానీ చ 'ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామ్' ఇత్యాదినాఽభిహితభగవచ్ఛేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్ ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్ భగవన్తం ప్రేప్సుర్భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యం మన్వాన" ఇతి చ, జిజ్ఞాసుజ్ఞానిశబ్దౌ వ్యాఖ్యాతౌ ॥ ౧౯ ॥ అత్ర "ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్" ఇత్యనేన "భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యం మన్వాన" ఇత్యనేన చ జ్ఞానిజిజ్ఞాసువ్యావృత్త్యభిధానాత్,—జిజ్ఞాసోః ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మలక్షణపురుషార్థకాఙ్క్షిత్వే సతి తదుపరితనపురుషార్థాన్తరానపేక్షిత్వరూప ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మపర్యవసన్నతాయాః, జ్ఞానినో భగవత ఏవ పరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయవత్తాయాశ్చ, కథనేన, తయోస్స్వస్వాభిమతపురుషార్థస్వరూపభేదః, జిజ్ఞాసోః కైవల్యాతిరిక్తభగవత్ప్రాప్తిలక్షణజ్ఞాన్యభిమతపురుషార్థసంబన్ధగన్ధాభావశ్చ, ప్రస్ఫుటమేవ ప్రత్యపాదిషాతామ్ ॥ ౨౦ ॥ అతఏవ—గీతాత్రయోదశాధ్యాయావతరణికాభాష్యే భాష్యకారైః "ఆత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షిణాఞ్చ" ఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం నిర్దేశస్తేషాం కైవల్యేతరపురుషార్థార్థిత్వవ్యవచ్ఛేదకస్స్పష్టమేవ కృతః ॥ ౨౧ ॥ ఏతేన—తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం, "ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్" ఇత్యస్య "భగవన్తమేవే"త్యస్య చ వ్యాఖ్యానావసరే - జి

జ్ఞానుజ్ఞానినోః నగరం ప్రవివిక్షోరధ్వగస్య మార్గమధ్యస్థయోరివాంతరు మూలస్వాపతుల్యకిఞ్చిత్కాలాత్మానుభవవిళంబసహిష్ణుత్వేతదభావా భ్యామేనవరం వ్యావృత్తిః - ఇత్యభిప్రాయవర్ణనం నిరస్తమ్—తా దృశాభిప్రాయస్యాదక్షరత్వాత్; తత్రజిజ్ఞాసోః ప్రకృతివియుక్తకేవలా త్మనిపర్యవసన్నతాయాస్తదుపరితనపురుషార్థాన్తరానపేక్షిత్వవిశిష్ట తత్ప్రాప్త్యపేక్షిత్వరూపతదేకవిశ్రాన్తత్వలక్షణాయాఏవ తత్రత్యశబ్ద లభ్యత్వాచ్చ ॥ ౨౨ ॥ ఏవం తత్రైవ సప్తదశశ్లోకే నిత్యయుక్తత్వైక భక్తిత్వాభ్యాం జ్ఞానిన ఐశ్వర్యార్థిజిజ్ఞాసుభ్యాం వ్యావృత్త్యభిధానా దపి, జిజ్ఞాసోర్జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థానాస్త్యేవేతి,తస్మాదన్యాదృశమేవ పురుషార్థాన్తరమితిచస్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౨౩ ॥ అన్యథా జ్ఞానినో ప్యనాదౌ సంసారే పూర్వమైశ్వర్యార్థిత్వోప్యథమత్వదశాయామవ్య వర్జనీయతయా తదానీం భగవద్యోగకథాప్రసఙ్గస్యైవాసత్త్వేన సామాన్యతః కాలానవచ్ఛిన్నయోర్నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వయోరసం భావితత్వేన యత్కిఞ్చిత్కాలవిశేషోత్తరయావత్కాలావచ్ఛిన్న యోరేవ తయోర్వక్తవ్యతయా జిజ్ఞాసుశబ్దితస్య పఞ్చాగ్నివిదోపి స్వాత్మప్రాప్త్యనన్తరం జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థప్రాప్తిస్వీకారే తస్యాపి తథావిధయోర్నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వయోర్దుర్వారత్వేన తా భ్యాం జ్ఞానినో జిజ్ఞాసువ్యావృత్తికథనం నోపపద్యతఏవ ॥ ౨౪ ॥ ఏవం నిత్యయుక్తపదవ్యాఖ్యానావసరే "ఇతరయోస్తు యావత్స్వాభిలషిత ప్రాప్తిమయా యోగ"ఇతి భాష్యమాణైర్భాష్యకారైః పఞ్చాగ్ని విదః ప్రకృతియుక్తాత్మప్రాప్తిరూపకైవల్యలక్షణస్వాభిలషితపురుషార్థ లాభపర్యన్తమేవ భగవతాసహ యోగసద్భావాభిధానంహి పశ్చాత్త స్య భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థాభావం ప్రస్ఫుటమేవావగమ యతి—తస్యకిఞ్చిత్కాలానన్తరమవశ్యభావితయా నిశ్చితేయావదార్త్తి

భావిని భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థరూపే తదపేక్షితపురుషా
ర్థాన్తరే సతితు కైవల్యప్రాప్త్యనన్తరం సామాన్యతస్తస్య భగవతా
సహ యోగాభావజ్ఞాపనాయోగాత్; ఉక్తలక్షణపరమపురుషార్థ
సద్భావే తదకథనస్య, తదర్థతయా తదనిర్దేశస్య, అనవధికాతిశయం
యావదాత్మభావినం తముపేక్ష్యాల్పమల్పకాలభావినం కైవల్యపురుషా
ర్థంపరం సన్తమభిధాయ తదర్థత్వేనైవ తన్నిర్దేశస్య చాత్యన్తస
న్దర్భవిరుద్ధత్వాచ్చ ॥ ౨౫ ॥ నహి శ్రుతిస్మృతిసూత్రభాష్యాదిషు
క్వాపివా పక్షాగ్నిపదో భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థార్థతా
ప్రతిపాదనం దృశ్యతే ॥ ౨౬ ॥ దృశ్యతేచ కైవల్యార్థతాప్రతిపాదన
మేవ ॥ ౨౭ ॥ భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థోఽపి యద్యభవిష్యత్—
తదా తస్యైవ పరమోత్కృష్టతయా ప్రాధాన్యేన తదర్థత్వేనాపిచ
క్వచిన్నిర్దేశః కృతఏవాభవిష్యత్. అతస్తదభావాదేవ తథాత్వేన
తస్య నిర్దేశః క్వాపి నోపలభ్యత ఇతి సుగమమేవ సుధియామ్ ॥ ౨౮ ॥
ఏవం "ఉదారాస్సర్వఏవైతే" [౭-౧౮] ఇత్యాదిశ్లోకతద్భాష్యయోః—
జ్ఞానిన ఏకస్యైవ భగవతి పరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయః. అన్యేష్వన్య
దేవ యత్కిఞ్చిద్గ్రాహ్యమ్—ఇతి స్పష్టముక్తమ్ ॥ ౨౯ ॥ "యేషాన్త్వన్త
గతం పాపమ్" [౭-౨౮] ఇత్యాదిశ్లోకభాష్యేపి "జరామరణమో
క్షాయ మహతేచైశ్వర్యాయ మత్ప్రాప్తయేచ దృఢవ్రతా" ఇత్యధి
కారిత్రయప్రాప్యపురుషార్థస్వరూపమభిదధానైర్భాష్యకారైః ప్ర
కృతివియుక్తాత్మప్రాప్తిలక్షణ జరామరణమోక్షమాత్రమేవ జిజ్ఞాసోః
పురుషార్థతయా ప్రత్యపాది ॥ ౩౦ ॥ "జరామరణమోక్షాయ" ఇత్యా
దితదుపరితనశ్లోకే తద్భాష్యేచ ప్రకృతివియుక్తాత్మానుభవలక్షణజరామరణ
మోక్షమాత్రముద్దిశ్య ప్రవృత్తత్వం జిజ్ఞాసోరభిహితం స్పష్టమ్
॥ ౩౧ ॥ ఏవం జిజ్ఞాసోరన్తతో భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థ

సత్త్వే తదీయప్రాప్యవిషయే "యః ప్రయాతి త్యజన్ దేహం స యాతి పరమాం గతిమ్" [౮-౧౩] ఇత్యత్ర, "అవ్యక్తో౽క్షర ఇత్యుక్తస్తమాహుః పరమాం గతిమ్। యం ప్రాప్య న నివర్తన్తే తద్ధామ పరమం మమ" [౮-౨౧] ఇత్యత్ర చ పరమగతిపరమధామశబ్దయోర్భగవల్లక్షణపరమప్రాప్యవిషయతాయా ఏవ స్వరసతో వక్తుముచితత్వేన తాముపేక్ష్య, ప్రథమస్థలే "పరమాం గతిం—ప్రకృతివియుక్తమ్ మత్సమానాకారమపునరావృత్తిమాత్మానం ప్రాప్నోతీత్యర్థః" ఇతి, ద్వితీయస్థలే, "తన్మమ పరమం ధామ—పరమం నియమనస్థానమ్—అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానం, తత్సంసృష్టరూపా జీవప్రకృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానం, అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణావస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమం నియమనస్థానమిత్యర్థః" ఇత్యాదినా చ క్లేశేన ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపపరతయైవ వ్యాఖ్యాం కుర్వద్భిః, జ్ఞానినస్స్వోపాసనప్రాప్యప్రాప్తిప్రకారపరే "అనన్యచేతాస్సతతం యో మాం స్మరతి నిత్యశః। తస్యాహం సులభః పార్థ నిత్యయుక్తస్య యోగినః" [౮-౧౪] ఇతి శ్లోకే "తస్య నిత్యయుక్తస్య—నిత్యయోగం కాఙ్క్షమాణస్య యోగినః. అహం సులభః—అహమేవ ప్రాప్యః; న మద్భావ ఐశ్వర్యాదికః" ఇతి వ్యాఖ్యానేన—ఐశ్వర్యార్థిజిజ్ఞాస్వోరైశ్వర్యకైవల్యే ఏవ పురుషార్థౌ; జ్ఞానినస్తు భగవానేవ ప్రాప్యభూతః-ఇతి ప్రదర్శయద్భిః "పురుషస్సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయా" [౮-౨౨] ఇతిశ్లోకావతారికయా "జ్ఞానినః ప్రాప్యస్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహ" ఇత్యేవం రూపయా సామాన్యతః కైవల్యార్థిప్రాప్యాజ్జ్ఞానిప్రాప్యస్యాత్యన్తవిలక్షణత్వమభిదధానైః ఈదృశప్రకరణేషు పురుషార్థద్వయపరత్వే - జిజ్ఞాసోః ప్రథమప్రాప్యపురుషార్థః ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తిరూపం కైవల్యమ్; పశ్చాత్ప్రాప్యపురుషార్థస్తు జ్ఞానిపదేన భగవ

త్ప్రాప్తిః - ఇతివిభజ్య పురుషార్థద్వయస్యావశ్య వక్తవ్యతయాంక్వాపి
తత్కథనలేశమకుర్వాణైశ్చ భాష్యకారైః జిజ్ఞాసోః కైవల్యమేవ పురు
షార్థ ఇతి స్పష్టమేవాభిహితం భవతి ॥ ౩౨ ॥ ఏవం ద్వాదశాధ్యాయే-
జ్ఞానిశబ్దితేషు భగవదుపాసకేషు, పఞ్చాగ్నివిజ్జిజ్ఞాసుశబ్దితేష్వక్షరశబ్దవా
చ్యప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మోపాసకేషుచ, కే శ్రేష్ఠయోగినః? ఇత్య
ర్జునప్రశ్నస్య "ఏవం సతతయుక్తా యే భక్తాస్త్వాం పర్యుపాసతే।
యేచాప్యక్షరమవ్యక్తం తేషాం కే యోగవిత్తమాః" [౧౨-౧] ఇతి
శ్లోకోక్తస్యసమాధానపరే "మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్య
యుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయా పరయోపేతాస్తే మేయుక్తతమా మతాః"
[౧౨-౨] ఇతిశ్లోకే "మయి మన ఆవేశ్య యే మాముపాసత" ఇత్య
స్య - ప్రాప్యవిషయమ్మనో మయ్యావేశ్య యే మాముపాసతఇత్యర్థః-
ఇతి వ్యాఖ్యాం కుర్వద్భిర్భాష్యకారైర్జ్ఞానినాం ప్రాప్యతయా భగవ
దుపాసకత్వేనాకారేణ జిజ్ఞాసువ్యావృత్తతాప్రతిపాదనేన - జిజ్ఞాసూనాం
ప్రాప్యతయా భగవదుపాసకత్వం నాస్తి; అపితు ప్రాపకత్వమాత్రేణ.
ప్రాప్యతయాతు ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపోపాసకత్వమేవ -
ఇతి స్పష్టమేవాభిహితం భవతీతి జిజ్ఞాసూనాం జ్ఞానివదేవ పశ్చాద్భగవ
త్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థోఽస్తీతి కథాకల్పనం పూర్వపక్షి
ణాం స్వోత్ప్రేక్షామాత్రవిజృంభితమేవేతి సుగమమేవ సుధియామ్ ॥౩౩॥
ఏవం—చతుర్దశాధ్యాయే "బ్రహ్మణోహి ప్రతిష్ఠాహమమృతస్యావ్య
యస్యచ। శాశ్వతస్యచ ధర్మస్య సుఖస్యైకాన్తికస్యచ" [౧౪-౨౭] ఇత్య
న్తిమశ్లోకభాష్యే, కైవల్యైశ్వర్యభగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం త్రయాణామ
ధికారిణాం ప్రాప్యభూతాః పురుషార్థాః పరస్పరవిలక్షణాః పృథక్ప్రతి
పన్నదిశ్య నశ్వరాదైశ్వర్యపురుషార్థాన్నిత్యత్వేన విలక్షణతయా
"అవ్యయస్యామృతస్య బ్రహ్మణ" ఇత్యనేన ప్రతిపన్నాత్కైవల్యపురు

షార్థాదపి భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థస్య "సుఖస్యై కాన్తికస్యచే" త్యనేన ప్రతిపన్నస్య, భాష్యకారైః "ఐకాన్తికస్యచ సుఖస్య—'వాసుదేవస్సర్వమి'త్యాదినా నిర్దిష్టస్య జ్ఞానినః ప్రాప్యస్య సుఖస్యేత్యర్థః" ఇతి తద్గ్రన్థం వ్యాకుర్వద్భిః ప్రాగష్టమాధ్యాయ ద్వావింశశ్లోకావతారికోక్త్యా అత్యన్తవిలక్షణతాయా ఏవ పునర్జ్ఞాపనాత్,— "జ్ఞానినః ప్రాప్యస్యే" త్యనేనేతరప్రాప్యత్వాభావస్యాపి జ్ఞాపనాత్, - అష్టమాధ్యాయాన్తిమశ్లోకభాష్యే "యోగీ జ్ఞానీచ భూత్వా జ్ఞానినః ప్రాప్యంపరమాద్యం స్థానముపైతీ" త్యేవంరూపే ప్రకృతేః పరస్తాదపి కైవల్యార్థి ప్రాప్యస్థానాజ్జ్ఞాని ప్రాప్యస్థానస్య విభిన్నత్వజ్ఞాపనాచ్చ,—ప్రకృతేఃపరస్తాదేవ పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ ప్రాప్యస్థానయోరవాన్తరభేదః, మోక్షరూపయోరపి ప్రాప్యపురుషార్థయోరవాన్తరభేదశ్చ, భాష్యకారైరేవ ప్రస్ఫుటం జ్ఞాపితః ॥ ౩౪ ॥ ఏవం గీతాతద్భాష్యయోరేవంభూతాః పురుషార్థభేదనిర్దేశా బహవో ద్రష్టవ్యాః ॥ ౩౫ ॥

ఇత్థం పురుషార్థభేదసద్భావాదేవచ జ్ఞానిన ఇతరాభ్యాం నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వేనచ వ్యావృత్తత్వవర్ణనం సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౩౬ ॥ జిజ్ఞాసోః క్రమేణ ప్రత్యగాత్మపరమాత్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థద్వయస్య తదనుగుణోపాసనస్యచ స్వీకారేహి తస్యాపి నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వే దుర్వారే - ఉపాసనారంభప్రభృతి యావదాత్మభావినస్సేవ్యసేవకభావేన భగవతాసహ యోగస్య, ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాభ్యాం భగవత్యేకస్మిన్ భక్తేశ్చ, సద్భావాత్ ॥ ౩౭ ॥ నచ - జిజ్ఞాసోః ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యపురుషార్థానుభవదశాయాం సేవ్యసేవకభావలక్షణభగవత్సహయోగాభావేన హ్యుపాసనారంభోత్తరకాలత్వవ్యాపకభగవద్యోగకత్వరూపనిత్యయుక్తత్వాభావస్య, ప్రత్యగాత్మస్యాపి ప్రా

ప్యత్వోపాసనసత్త్వేన భగవదితరస్మిన్ ప్రాప్యత్వోపాసనరాహిత్యే సతి భగవతి ప్రాప్యత్వోపాసనవైశిష్ట్యరూపైకభక్తిత్వాభావస్యచ సంభవాజ్జ్ఞానినో నిత్యయుక్తత్వైకభక్తిత్వాభ్యాం జిజ్ఞాసుతోఽపి వ్యావృత్త్యభిధానం జిజ్ఞాసోః పురుషార్థద్వయస్వీకారేఽపి నానుపపన్నమితి వాచ్యమ్ - యత్పురుషార్థలిప్సయా యదుపాసనం యః కరోతి-తత్పురుషార్థప్రాప్త్యర్థప్రయాణపర్యన్తం తస్య తదుపాసనానువృత్త్యావశ్యకతాయా ఆప్రయాణాధికరణసిద్ధత్వస్య ప్రాగేవ దర్శితత్వేన జిజ్ఞాసోః పురుషార్థద్వయస్వీకర్తృభిః ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిదశాయామపి భగవద్యోగాభావస్య దుర్వచత్వాత్; జ్ఞానినోఽపి ప్రత్యగాత్మన్యుపాస్యత్వప్రాప్యత్వయోః "ఏక ఆత్మనశ్శరీరే భావాత్" [౩॥౩॥౫౧॥] ఇత్యాద్యధికరణసిద్ధతయా ప్రత్యగాత్మన్యపి ప్రాప్యత్వోపాసనస్య దుర్వారత్వేనైకభక్తిత్వస్యోక్తరూపత్వే జ్ఞానినోఽపి తదభావప్రసఙ్గేన ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాభ్యాం భగవత్యేకస్మిన్ భక్తిమత్త్వస్యైవైకభక్తిత్వరూపతాయా వక్తవ్యతయా జిజ్ఞాసోరపి ప్రాప్యభూతే ప్రత్యగాత్మని ప్రాపకత్వానుసన్ధానవిరహేణ పరమాత్మన్యేవ తత్సత్త్వేనచోక్తలక్షణైకభక్తిత్వస్య జిజ్ఞాసుసాధారణతాయా దుర్వారత్వాచ్చ॥౩౮॥ కిఞ్చ "తేషాం జ్ఞానీ నిత్యయుక్త ఏకభక్తిర్విశిష్యతే" [॥౭॥౧౭॥] ఇతిశ్లోకభాష్యే, "ఇతరయోస్తు యావత్స్వాభిలషితప్రాప్తి మయా యోగః-తథా జ్ఞానినో మయ్యేకస్మిన్నేవ భక్తిః. ఇతరయోస్తు స్వాభిలషితే తత్సాధనత్వేన మయిచే" తిగ్రన్థేన, "మయ్యావేశ్య మనో యే మాం నిత్యయుక్తా ఉపాసతే" [॥౧౨॥౨॥] ఇతిజ్ఞానిజిజ్ఞాసువ్యావృత్తాకారం పరశ్లోకభాష్యే "అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మనో మయ్యావేశ్య శ్రద్ధయా పరయోపేతాః నిత్యయుక్తాః - నిత్యయోగంకాఙ్క్షమాణాః - యే మాముపాసతే- ప్రాప్యవిషయం మనో మయ్యావేశ్య యే మాముపాసత ఇత్యర్థః" ఇతిగ్రన్థేనచ- జిజ్ఞాసోరపి ప్రాపకత్వేనైవ భగవత్యుపా

సనమస్తి; నతు ప్రాప్యత్వేనాపి. ప్రాప్యత్వేనోపాసనన్తు భగవదితరస్మి న్నేవ స్వాభిలషితే. అతో భగవదితరస్వాభిలషితప్రాప్తిపర్యన్తమేవ భగవతాసహ సేవ్యసేవకభావేన యోగః. పశ్చాన్నాస్త్యేవ. భగవతి ప్రాప్యత్వాధ్యవసాయోవా, భగవతాసహ నిత్యయోగకాఙ్క్షిత్వమపివా, కదాచిదపి తస్య నాస్త్యేవ. అతో న తస్య భగవతాసహ నిత్యయుక్తత్వ మేకభక్తిత్వంచ. జ్ఞానినఏవచ భగవతాసహ నిత్యయోగకాఙ్క్షిత్వం, భగవతి ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాభ్యాం ద్వాభ్యామప్యాకారాభ్యాముపాసనం, ఉపాసనారంభకాలప్రభృతి యావదాత్మభావీ భగవతాసహ సేవ్యసేవకభావేన యోగశ్చ. అతస్తస్యైవ నిత్యయుక్తత్వ మేకభక్తిత్వంచ - ఇత్యంశస్య ప్రస్ఫుటమేవ సిద్ధ్యా జ్జిజ్ఞాసోః పౌర్వాపర్యేణ కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థద్వయకల్పనమప్రామాణికమేవ ॥ ౩౯ ॥

నచైవంసతి మధువిద్యానిష్ఠస్యాపి నిత్యయుక్తత్వమేకభక్తిత్వఞ్చ ప్రసజ్యతే - తస్య వస్వాదిపదప్రాప్తిపూర్వకభగవత్ప్రాప్తేస్సంప్రతిపన్నతయా ప్రాప్యత్వప్రాపకత్వాభ్యాం భగవదుపాసకత్వస్య తత్సాధారణత్వాదితివాచ్యమ్ - తస్య తయోస్స్వీకారే క్షతివిరహేణేష్టత్వాత్ ॥ ౪౦ ॥ తస్య ప్రథమతఏవార్చిరాదిగత్యభావస్తు వస్వాదిపదప్రాప్తిలక్షణైశ్వర్యార్థిత్వప్రయుక్త ప్రతీకాలంబనత్వనిబన్ధనః ॥ ౪౧॥ వస్తుతస్తు ప్రాప్యత్వం ప్రాధాన్యేన ప్రేప్సితత్వపర్యవసన్నం ప్రాప్తుమిష్టతమత్వమేవేతి జ్ఞానినంప్రతి ముఖ్యప్రాప్యభూతం బ్రహ్మైవ - ప్రత్యగాత్మాదీనాం భగవద్విభూత్యన్తర్గతానాం సర్వేషామపి భగవద్విభూతితయా ప్రాప్యభూతభగవదన్తర్భావేణ ప్రాప్యకోటిఘటకత్వేఽపి ప్రాధాన్యేన ప్రేప్సితత్వరూపముఖ్యప్రాప్యత్వాభావాత్ ॥ ౪౨ ॥ అతఏవ గీతాసప్తమాధ్యాయ సప్తదశశ్లోకభాష్యే "తస్యహి మదేకప్రాప్యస్య మయా యోగో నిత్యః" ఇతి జ్ఞానినో భగవదేకప్రాప్యకత్వేన నిర్దేశ

స్సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౪౩ ॥ భక్తిశబ్దశ్చ ప్రాప్యవిధయావా ప్రాపకవిధయా వోపాసనసామాన్యసాధారణఏవేహావివక్షితః ॥ ౪౪ ॥ ఏకభక్తిశబ్దశ్చ-ఏకస్మిన్నేవ భక్తిర్యస్య స ఇతివిగ్రహీతో భగవదేక భక్తికమాచష్టే॥ ౪౫॥ అతఏవోక్త శ్లోకభాష్యే "జ్ఞానినో మయ్యేకస్మిన్నేవ భక్తిః. ఇతరయోస్తు స్వాభిలషితే తత్సాధనత్వేన మయిచే" తినిర్దేశస్సఙ్గచ్ఛతే॥ ౪౬॥ ఇత్థఞ్చ - ప్రాప్యవిధయావా ప్రాపకవిధయావా భగవదితరస్మిన్ భక్తిరాహిత్యేసతి భగవతి భక్తిమత్త్వరూపమేకభక్తిత్వం మధువిద్యానిష్ఠన్యావృత్తమేవ - తస్యాద్భగవతీవ ప్రాగ్వస్వాదిపదేఽపి మధువిద్యానిష్ఠేన ప్రధానతయా ప్రేప్సితత్వసత్త్వేన తస్య తత్రాపి ప్రాప్యవిధయా భక్తిసత్త్వాత్ ॥ ౪౭ ॥ తథాచ - మధువిద్యానిష్ఠన్యాయేన జిజ్ఞాసోః ప్రాక్ప్రత్యగాత్మని పశ్చాత్పరమాత్మనిచ ప్రాప్యతాస్వీకారే తస్యోభయత్రైవ ప్రాప్యవిధయా భక్తేరావశ్యకతయా దర్శితలక్షణమేకభక్తిత్వం తద్వ్యావృత్తమపి సువచమేవ యద్యపి ॥ ౪౮ ॥ తథాపి— "ఇతరయోస్తు స్వాభిలషితే తత్సాధనత్వేన మయిచే" తిదర్శితగీతాభాష్యపఙ్క్త్యా భగవతి స్వాభిలషితసాధనత్వేన భక్తిమత్త్వమేవోభయభక్తిమత్త్వప్రదర్శనేనేతరయోరుభయోరవిశేషేణైకభక్తిత్వాభావస్యప్రతిపాదితతయా జిజ్ఞాసోర్భగవతి ప్రాప్యవిధయా భక్త్యసద్భావస్యైవోపలంభాత్,—ద్వాదశాధ్యాయ ద్వితీయశ్లోకభాష్యే "ప్రాప్యవిషయమ్మనో మయ్యావేశ్య యే మాముపాసత ఇత్యర్థః" ఇతిభాష్యపఙ్క్త్యా ప్రాప్యవిధయా భగవద్భక్తిమత్త్వస్య జ్ఞానినాం జిజ్ఞాసువ్యావృత్తాకారతాపరయా జిజ్ఞాసూనాం ప్రాప్యవిధయా భగవతి భక్తిరాహిత్యస్యైవ స్పష్టముపలంభాత్,—తేషామపి పశ్చాజ్జ్ఞానివదేవ భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థకల్పనే జ్ఞాన్యసాధారణతయాఽభిమతస్య నిత్యయుక్తత్వస్య తత్సాధారణతాయాః ప్రాగుక్తరీత్యా దుర్వారత్వప్రసఙ్గాత్,- పూర్వాచార్యసూక్తిషువా ప్రమాణాన్తరేషువా క్వాపి తేషాం కైవ

ల్యానన్తరం పురుషార్థాన్తరప్రాప్తికథాయా ఏవానుపలంభాత్, ప్రత్యుత తత్ప్రతిపన్నకైవల్యపురుషార్థనిత్యత్వభఙ్గప్రసఙ్గాచ్చ, - తేషామపి కైవల్యానుభవాత్పశ్చాజ్జ్ఞానివదేవ బ్రహ్మణి పురుషార్థవిధయా ప్రాప్యత్వకల్పనం పూర్వపక్షిణామప్రామాణికమేవ ॥ ౪౯ ॥

కింబహునా - ద్వాదశాధ్యాయే చతుర్థపఞ్చమశ్లోకాభ్యాం జిజ్ఞాసూనాం జ్ఞానిభ్యో వ్యావృత్తిప్రతిపాదనాయాతిక్లేశేన స్వాభిలషితపురుషార్థప్రాప్తిప్రతిపాదనావసరే చతుర్థశ్లోకే "తే ప్రాప్నువన్తి మామేవే" త్యత్ర స్వరసతస్తేషామపి సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తావేవ ప్రతిపద్యమానాయామపి తదుపాసనస్వభావతః ప్రమాణాన్తరైశ్చ తేషాం తదభావం సుదృఢనిర్ధారితమనుసన్దధానై రేవ భాష్యకారైస్తద్గ్రన్థస్య తత్పరత్వాసంభవమభిప్రేత్య "య ఏవమక్షరముపాసతే-తేపి మాం ప్రాప్నువన్త్యేవ - మత్సమానాకారమసంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థ" ఇతి ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిపరతయైవ వ్యాఖ్యానం కృతం కిఞ్చిత్క్లేశేనాపి. యద్యైశ్వర్యార్థిప్రాప్యపురుషార్థప్రతిపాదనపరేఽష్టమాధ్యాయదశమశ్లోకే "స తం పరం పురుషముపైతి దివ్యమి" త్యత్ర స్వరసతః ప్రతీయమానాయామపి భగవత్ప్రాప్తావైశ్వర్యార్థ్యుపాసనస్వభావప్రమాణాన్తరవిరుద్ధత్వేన తద్గ్రన్థస్య తత్పరత్వముపేక్ష్య "స తమేవోపైతి - తద్భావం యాతి - తత్సమానైశ్వర్యో భవతీత్యర్థ" ఇతి వ్యాఖ్యానమకారీతీదృశవ్యాఖ్యానస్వరూపసమ్యక్పర్యాలోచనేన - జిజ్ఞాసూనాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్యమేవ పురుషార్థః; నతు తదతిరిక్తస్తదుత్తరకాలప్రాప్యో జ్ఞానిప్రాప్య భగవత్ప్రాప్తిలక్షణ పరమపురుషార్థోఽప్యస్తి- ఇతి ప్రస్ఫుటమేవావగమ్యతే. తత్సత్త్వే స్వరసతస్తత్పరతయోక్త గ్రన్థస్య వ్యాఖ్యానసంభవేన తదుపేక్ష్య కిఞ్చిత్క్లేశేనాన్యాదృశవ్యాఖ్యానకరణాయోగాదితి సుధియాం సుగమమేవ ॥ ౫౦ ॥ సైషా ప్రత్యగాత్మప్రాప్త్యుక్తిః ప్రథమషట్కోక్త పరవి

ద్యాక్షాత్మప్రాప్తివిషయేతి కస్యచిదర్వాచీనస్యోక్తిస్తు భ్రాన్తజల్పితమేవ-తద్దశాయామసంసార్యాత్మప్రాప్తేః ప్రసక్తలేశాభావాత్; దర్శితప్రకరణగీతాభాష్యే "మమ సాధర్మ్యమాగతా ఇతిహి వక్ష్యతే. శ్రూయతేచ 'నిరఞ్జనః పరమం సామ్యముపైతీ' తీ" త్యాదినా దర్శితాత్మప్రాప్తేః ప్రకృతివియుక్తత్వరూపాసంసారిత్వవిశిష్టముక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తిరూపతాయాస్సుస్పష్టమేవ దర్శితత్వాత్; తత్తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం "అవిభాగేన దృష్టత్వాదిత్య పృథక్సిద్ధవిశేషణభూతం ముక్తస్వరూపం మత్సమానాకారం ప్రాప్నువన్తీత్యర్థ" ఇతి వ్యాకుర్వద్భిర్వేదాన్తాచార్యైరపి ముక్తకర్తృకముక్తస్వరూపప్రాప్తిరూపతాయా అభిహితత్వాచ్చ ॥ ౫౧ ॥

తస్మాజ్జిజ్ఞాసూనాం పరమం ఫలం జ్ఞానిప్రాప్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థాద్విలక్షణమేవేతి నోభయేషామేకరూపం పరమంఫలమితి సిద్ధమ్ ॥ ౫౨ ॥

ఇత్థం ప్రాప్యపురుషార్థభేదసత్త్వేన తన్నిబన్ధనగన్తవ్యదేశభేదగతిభేదశఙ్కాయాః ప్రాప్తాయా వారకతయా గన్తౄణాం విభజ్యనిర్దేశపూర్వకమేకదేశైకగత్యుపదేశస్సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౫౩ ॥ ప్రాప్తవ్యపురుషార్థస్య గన్తవ్యదేశస్య గతేశ్చైక్యేచ న కథఞ్చిదపి గన్తౄణాం విభజ్య నిర్దేశస్సప్రయోజనో భవతి - అముకం పురుషార్థం ప్రతి గన్తారోఽనేన పథాఽముకం దేశం గచ్ఛన్తీత్యుక్తేరేవ తదానీం సంభవాత్ ॥ ౫౪ ॥ తథాచ-గన్తౄన్ విభజ్య నిర్దిశ్య గతిగన్తవ్యైక్యోపదేశే తేషాం స్వస్వోపాసనసిసాధయిషితపరమపురుషార్థభేదఏవనియామకో భవితుమర్హతీతి స్పష్టమ్ ॥ ౫౫ ॥

నచ "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మప్రాప్తిరాతివాహికైర్నీయమానానాం పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చోభయేషామవిశేషేణైవ శ్రూయతే-౧-భాష్యకారైరప్యేతచ్ఛ్రుతిమేవ ప్రమాణీకృత్యోభయేషాం బ్రహ్మప్రాప్తిః, ఏతదనురోధేన నచ పఞ్చా

గ్నివిదాముపాసనస్యాపి బ్రహ్మాత్మకత్వేన ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మ
విషయకతాచ స్థాప్యతే తత్రతత్ర-౨-ఉక్తంహి తైర్గీతాష్టమాధ్యా
యత్రయోవింశాది శ్లోకావతరణికాభాష్యే-"అర్చిరాదికయా గతస్య
పరబ్రహ్మప్రాప్తిరపునరావృత్తిశ్చామ్నాతా - 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమ
యతి' 'ఏతేన ప్రతిపద్యమానా ఇమమ్మానవమావర్తం నావర్తన్త'
ఇతీ"తి,"ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ
గమయతీతి బ్రహ్మప్రాప్తి వచనాదచిద్వియుక్తమాత్మనస్తు బ్రహ్మాత్మక
తయా బ్రహ్మశేషతైకరసమిత్యనుసన్ధేయమ్- తత్క్రతున్యాయాచ్చే"
తిచ - ౩ - శ్రీభాష్యేఽపి కార్యాధికరణ నవమసూత్రభాష్య ఉక్తం
"పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్,—అర్చిరాదినా గతస్య
బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ,—అత ఏవ తత్క్రతున్యాయా
త్ప్రకృతివినిర్ముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధమి"తి-౪-తత్సూత్రసారే
ప్యుక్తం "అర్చిరాదినాగతానాం బ్రహ్మప్రాప్తిరపునరావృత్తిశ్చ శ్రూయ
త"ఇతి-౫-తథాచ పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పరమ
పురుషార్థభూతబ్రహ్మప్రాప్తితుల్యం శ్రూయమాణాయాం తేషాంగతిశ్రు
తౌ విభజ్య నిర్దేశేస్వస్వోపాసనసిసాధయిషితపురుషార్థభేదఏవ నియా
మక ఇతి కథముచ్యత ఇతివాచ్యమ్-నానావిధానామైశ్వర్యార్థినాం ధూ
మాదిమార్గాతివాహికాయత్తచన్ద్రమఃప్రాపణవన్నానావిధానాం బ్ర
హ్మోపాసకానామర్చిరాదిమార్గాతివాహికాయత్తబ్రహ్మప్రాపణస్యాపి
ప్రకృతేః పరస్తాత్తదధీనతిరోధానవిరహేణ పరతో దృశ్యమానప్రస్ఫు
టాభివ్యాప్తపరజ్యోతీరూపబ్రహ్మప్రాపణమాత్రరూపస్య దేశవిశేషప్రా
పణమాత్రరూపత్వేన తత్తత్సిసాధయిషితపరమపురుషార్థప్రాపణరూప
త్వాభావాత్ ॥౬॥ యథా హ్యైశ్వర్యార్థినః "యే వై కే చాస్మాత్ప్ర
యన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తి" [కౌ॥౧॥౨॥] ఇతిశ్రుత్యుక్త
రీత్యా ధూమాదిమార్గాతివాహికపరంపరయా చన్ద్రమసం నీతాస్తతః

పరం యథాయథం చతుర్ముఖలోకాదిస్వస్వప్రాప్యస్థానమన్యైర్నీయమా
నాస్స్వత ఏవ వా గత్వా స్వస్వసిసాధయిషితమైశ్వర్యపురుషార్థమనుభ
వన్తి-తథైవ నానావిధా బ్రహ్మోపాసకా అప్యర్చిరాదిమార్గాతివాహిక
పరంపరయా తమసః పరస్తాత్పరిస్ఫుటాభివ్యక్తపరజ్యోతీరూపం బ్రహ్మ
ప్రాపితాస్తతః పరం యథాయథం స్వస్వప్రాప్యస్థానమన్యైర్నీయమా
నాస్స్వత ఏవ వా గత్వా స్వస్వసిసాధయిషితమపవర్గపురుషార్థమనుభవన్తీ
త్యేవావగమ్యతే ॥౪౭॥ అత ఆతివాహికాన్తః పాతివిద్యుదభిమాన్యమాన
వాయత్తా బ్రహ్మప్రాప్తిర్న సాక్షాత్తదధికారిప్రేప్సితపరమపురుషార్థ
ప్రాప్తిరూపా ॥ ౪౮ ॥ అత ఏవ కార్యాధికరణ ప్రథమసూత్రదీపే భా
ష్యకారైరేవ, "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి శ్రుత్యుక్తాతివాహికా
యత్త బ్రహ్మప్రాప్తేః పఞ్చాగ్నివిద్బ్రహ్మవిదుభయసాధారణ్యాత్తత్
త్ప్రేప్సితపరమపురుషార్థప్రాప్తిరూపత్వభ్రమః పర్యహారి "పఞ్చాగ్ని
విదో హి ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రా
ప్య పునర్న నివర్తన్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం
పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్య పునర్న నివర్తన్తే. 'తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽర
ణ్యే శ్రద్ధా తప ఇత్యుపాసతే తేఽర్చిషమభిసంభవన్తీ'త్యుభయవిధాన్
భేదేనోపాదాయార్చిరాదిగతిశ్రుతేరపునరావృత్తిశ్రుతేశ్చైవమితి నిశ్చ
యత" ఇతి భాషమాణైః ॥ ౪౯ ॥ ఏవం భాషమాణానాం భాష్యకృ
తాఞ్చాయమాశయః - పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ
"స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"త్యవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ పురుషా
ర్థ ఇతి న భ్రమితవ్యమ్-౧-దర్శితగతిశ్రుత్యుక్తామానవాయత్తబ్రహ్మ
ప్రాపణం హ్యర్చిరాద్యాతివాహికగణాన్తఃపాతివిద్యుదభిమాన్యమానవ
స్య సర్వవిధబ్రహ్మోపాసకసాధారణార్చిరాదిమార్గాన్తఃపాతిస్వాతి
వాహనప్రతినియతప్రాప్తభాగసీమాన్తప్రదేశవిశేషప్రాపణమాత్రరూ
పమేవ - ౨ - దర్శితామానవాయత్తసర్వసాధారణప్రదేశవిశేష

ప్రాపణానన్తరం-యథాయథం స్వాధికారానురోధేన గచ్ఛతాం పఞ్చాగ్నివిదాం స్వాధికారప్రాప్తపురుషార్థః ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపప్రాప్తిరేవ. పరబ్రహ్మోపాసకానాం స్వాధికారప్రాప్తపురుషార్థస్తు యథావస్థితపరిపూర్ణపరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ - ఇత్యుభయేషాం పరస్పరవిజాతీయావేవ పురుషార్థౌ - అన్యథోభయవిధానుపాసకాభేదేనోపాదాయార్చిరాదిగతేరపునరావృత్తేశ్చ శ్రుత్యా ప్రతిపాదనానుపపత్తేరితి ॥ ౩౦ ॥ అత్ర భాష్యకారైః, "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" త్యర్చిరాద్యమానవాన్తాతివాహికకృత్యసమాప్త్యనన్తరం ప్రాప్తస్య, పరబ్రహ్మోపాసకానాం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య ప్రతిపాదనసాహచర్యేణైవ పఞ్చాగ్నివిదామపి ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థప్రతిపాదనస్య కృతత్వాత్,- చరమసూత్రదీపే "బ్రహ్మణాసహ తే సర్వ ఇతివచనం నార్చిరాదినా గతానాం గతిప్రకారవిషయమ్ - అర్చిరాదినా గతానాం దేహావసానసమయఏవ సుకృతదుష్కృతయోర్హానాద్ధిరణ్యగర్భలోకావాప్తితద్వాసతత్రస్థభోగానుభవహేత్వభావాత్; తత్క్రతున్యాయవిరోధాత్; తదానీమేవ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రుతివిరోధాచ్చే"తి వదద్భిస్తైరర్చిరాదిమార్గగామినామ్మధ్యేమార్గం లోకవిశేషవాసతత్రత్యచిరవిళంబితఫలవిశేషభోగయోరభావస్య స్పష్టమేవ ప్రతిపాదనాత్,—ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణఫలస్య ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతిలోకేష్వసంభావితత్వాచ్చ,—ప్రకృతిమణ్డలాన్తః పాతిలోకఏవ క్వచిత్పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణకైవల్యానుభవకల్పనం, ఏవం—"తేచ తత్పాప్య ననివర్తన్త" ఇత్యత్ర తచ్ఛబ్దేన పూర్వప్రస్తుతప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపం పరామృశ్య,బ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టాత్మస్వరూపప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భాయా ఏకకాలభావిన్యా ఏవ పఞ్చాగ్నివిత్పురుషార్థతయా ప్రతిపాదనాత్తేషాం ప్రకృతి

మణ్డలాన్తరేవ క్వచిదాత్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలం ప్రథమమనుభావ్యమ్. తతశ్చిరకాలానన్తరం ప్రకృతేః పరస్తాద్బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలమనుభావ్యమ్-ఇతి తయోః పౌర్వాపర్యేణ స్థలభేదానుభావ్యతాకల్పనఞ్చ పూర్వపక్షీకృతమసమఞ్జసమేవేతి సుగమం విదుషామ్ ॥౬౧॥ పఞ్చాగ్నివిదాం స్వాభీప్సితపురుషార్థభూతాప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్జాయమానా బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భైవ జాయత ఇత్యంశో వేదార్థసఙ్గ్రహే ప్రస్ఫుటమేవ భాష్యకారైః ప్రత్యపాదీతి చ ప్రాగేవావోచామ ॥౬౨॥ ఏవమత్ర పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పరమంఫలం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిరూపమేకమేవేతి భాష్యకృతాం యద్యభిమతం స్యాత్-తర్హి “స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ”త్యుభయేషాం బ్రహ్మప్రాప్త్యవిశేషేణ శ్రూయమాణాయాం తస్యాప్యుభయసాధారణపరమఫలరూపత్వప్రతిపాదనముపేక్ష్య, “పఞ్చాగ్నివిదో హి ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తే చ తత్ప్రాప్య న పునర్నివర్తన్త” ఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపప్రాప్తేరేవ పరమఫలతయా ప్రతిపాదనం, “పరం బ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరం బ్రహ్మైవ ప్రాప్య న పునర్నివర్తన్త” ఇతి పరబ్రహ్మోపాసకానాం యథావస్థితపరిపూర్ణపరబ్రహ్మప్రాప్తేరేవ పరమఫలతయా ప్రతిపాదనఞ్చ భాష్యకారైః ఫలద్వైవిధ్యం ప్రస్ఫుటం కిమితి ప్రతిపాద్యేత. పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపప్రాప్త్యనన్తరం పరబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణస్య పరబ్రహ్మోపాసకప్రతిపత్తవ్యస్యాపి ఫలస్యాభిమతత్వే తదపి కిం న ప్రతిపాద్యేత-ఇతి పర్యాలోచనే-పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపప్రాప్తిరేవ పరమం ఫలమ్. పరబ్రహ్మోపాసకానాన్తు యథావస్థితపరిపూర్ణపరబ్రహ్మప్రాప్తిరేవ పరమం ఫలమ్. “స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ”త్యుక్తబ్రహ్మప్రాప్తిస్తూభయసాధారణదేశవిశేషప్రాప్తిమాత్రపర్యవసన్నా [illegible] ప్రస్ఫుటాభివ్యక్తప్ర

హ్మప్రాప్తిరూపైవ-ఇత్యేవ భాష్యకృతామభిమతమితి మన్దమతీనామపి సుగమమ్ ॥ ౬౩ ॥ ఏవం యామునాచార్యైరపి గీతార్థసఙ్గ్రహాఖ్యగీతా వ్యాఖ్యాయాం "అగ్నిర్జ్యోతిరహశ్శుక్లష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్। తత్ర ప్రయాతా గచ్ఛన్తి బ్రహ్మ బ్రహ్మవిదో జనాః" [౮॥౨౪॥] ఇతిశ్లోక వ్యాఖ్యానే బ్రహ్మవిచ్ఛబ్దవివక్షితానాం జిజ్ఞాసూనాం జ్ఞానినాఞ్చోభయేషాం-బ్రహ్మగచ్ఛన్తీత్యవిశేషేణ బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదననిబన్ధన పురుషార్థావిశేషభ్రమపరిహారాయ-జ్ఞానినః పరంబ్రహ్మ గచ్ఛన్తి. జిజ్ఞాసవః ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపం బ్రహ్మ గచ్ఛన్తీతి వివేకః-ఇతి పురుషార్థభేదఏవ ప్రస్ఫుటం ప్రతిపాదితః ॥౬౪॥ ఏతదనుసారేణ వరవరమునిభిరపి గీతార్థసఙ్గ్రహదీపికాఖ్యవ్యాఖ్యాయాముక్తశ్లోకవ్యాఖ్యాయామీదృశేనైవ వాక్యేనోభయేషాం పురుషార్థభేదః ప్రస్ఫుటం ప్రతిపాదితః ॥౬౫॥ అత్ర-"ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపం బ్రహ్మే" త్యస్య, "తత్త్వమసి" "సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మే"త్యాదివత్సామానాధికరణ్యనిర్దేశరూపతయాఽఽత్మశబ్దస్యాపర్యవసానవృత్త్యా పరమాత్మపర్యన్తపరత్వేన, ప్రకృతివివిక్తాత్మా స్వరూపం స్వశరీరం యస్యతదితి విగ్రహవశేనవా, ప్రకృతివివిక్తాత్మశరీరకపరత్వాత్,—పరంబ్రహ్మేత్యత్ర పరశబ్దస్య ప్రస్ఫుటషాడ్గుణ్యప్రాదుర్భావహేతుదివ్యమఙ్గళవిగ్రహవిశేషావచ్ఛిన్నపరత్వాచ్చ,- జిజ్ఞాసూనాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మావచ్ఛిన్నపరమాత్మప్రాప్తిః పురుషార్థః, జ్ఞానినాం దివ్యమఙ్గళవిగ్రహవిశేషావచ్ఛిన్నపరమాత్మప్రాప్తిః పురుషార్థః-ఇతి పురుషార్థభేదః ప్రతిపాదితో భవతి ॥౬౬॥ ఇత్థమత్ర పురుషార్థభేదం ప్రతిపాదయతామేతేషామయమాశయః—జిజ్ఞాసూనాం జ్ఞానినాఞ్చోక్తలక్షణస్వస్వప్రేప్సితపురుషార్థయోర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భితయోః ప్రకృతేఃపరస్తాత్సమన్తతః ప్రస్ఫుటాభివ్యాప్తబ్రహ్మప్రాప్తిమన్తరేణ దుష్ప్రాపతయా "బ్రహ్మగచ్ఛన్తీ" త్యుభయసాధారణతాదృశబ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదనమాత్రేణోభయేషాం పురుషార్థావిశేష ఇతిన భ్రమితవ్య

మితి ॥ ౬౭ ॥ "ప్రకృతివివిక్తాత్మస్వరూపం బ్రహ్మ" "పరం బ్రహ్మే"త్యు భయత్ర బ్రహ్మశబ్దనిర్దేశో బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భితయో స్తయోః పురుషార్థ యోః ప్రకృతేఃపరస్తాత్సమ న్తతః ప్రస్ఫుటాభివ్యక్తబ్రహ్మప్రాప్తిమ న్తరేణ, దుష్ప్రాపత్వజ్ఞాపనాయేతి బోధ్యమ్ ॥౬౮॥ గీతార్థసఙ్గ్రహకారికా స్వపి "ఐశ్వర్యాక్షరయాథాత్మ్యభగవచ్చరణార్థినామి"త్యత్ర జిజ్ఞాసూ నామక్షరయాథాత్మ్యార్థిత్వస్య జ్ఞానినాం భగవచ్చరణార్థిత్వస్యచాభిధా నేనోక్తలక్షణపురుషార్థభేదఏవ దర్శితః-అక్షరశబ్దేన ప్రకృతివియుక్తప్ర త్యగాత్మస్వరూపస్య యాథాత్మ్యశబ్దేన బ్రహ్మాత్మకత్వస్యచ వివక్షిత త్వాత్; భగవచ్ఛబ్దేన షాడ్గుణ్యవిశిష్టస్య చరణశబ్దేన విగ్రహవిశేష స్యచ వివక్షితత్వాచ్చ ॥౬౯॥ గీతాభాష్యేఽపి భాష్యకారైః, అష్టమా ధ్యాయే వింశైకవింశశ్లోకవ్యాఖ్యానే పఞ్చాగ్నివిదామపునరావృత్త్య చిత్సంసర్గవియుక్తస్వరూపావస్థితముక్తస్వరూపప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణ కైవల్యమేవ పరమప్రాప్యపురుషార్థం ప్రతిపాద్య, తతో ద్వావింశశ్లోకా వతారికాయాం "జ్ఞానినః ప్రాప్యస్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహే"తి జ్ఞానినాం పరమప్రాప్యపురుషార్థస్య పఞ్చాగ్నివిత్పరమప్రాప్యపురుషార్థా దత్యన్తవిలక్షణత్వఞ్చాభిధాయ, తత స్త్రయోవింశచతుర్వింశశ్లోకావతా రికాయాం "అథాత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపురుషనిష్ఠస్యచ సాధార ణీమర్చిరాదికాం గతిమాహే"త్యాదినా ప్రవృత్తాయాం గతిశాస్త్రం ప్ర మాణీకృత్య ప్రతిపాద్యమానా ద్వివిధాధికారిసాధారణీ బ్రహ్మప్రాప్తిర్న తత్తత్ప్రేప్సితపరమప్రాప్యపురుషార్థరూపా. కిన్తు-తత్ప్రాప్త్యర్థదేశవిశే షప్రాప్తిపర్యవసన్నా ప్రకృతేఃపరస్తాత్సమన్తతః ప్రస్ఫుటవ్యక్తబ్రహ్మ ప్రాప్తిరేవేతి ప్రస్ఫుటమేవావగమ్యతే॥౭౦॥అపిచ-గన్తౄణాం విదుషాం పరమపురుష నియమితస్వస్వసీమాన్త ప్రాపణాధికృతేష్వర్చిరాద్యాతి వాహికేషు విద్యుదభిమాన్యమానవాయత్తగతిశాస్త్రప్రతిపన్నబ్రహ్మ ప్రాప్తేర్నామాద్యన్తర్గతచరమాతివాహికాయత్త చన్ద్రమఃప్రాప్తేస్తద

ధికృతసీమాన్తర్భూత సర్వైశ్వర్యాప్తిసాధారణదేశవిశేషప్రాప్తిరూపతా
నత్వాస్వాధికృతసీమాన్తర్భూతసర్వవిధమోక్షాప్తిసాధారణదేశవిశేష ప్రా
ప్తిరూపత్వైవ భవితుమర్హతి-విదుషాం ప్రకృతిమణ్డలోత్తీర్ణదేశవిశేష
ప్రాపణమాత్రస్యార్చిరాద్యాతివాహికాయత్తతాయాః, తతో లోకవి
శేషాన్తర్గతస్థానవిశేషవర్తి దివ్యమఙ్గళవిగ్రహవిశేషావచ్ఛిన్న దేవీపరిజ
నాదిసమేతపరమపురుషలక్షణపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తయే విరజాతీరప్రభృ
తి శ్రీవైకుణ్ఠదివ్యవిమానపర్యన్తసుదూరవర్త్మని నిత్యముక్తదివ్యాప్సరస్స
ఙ్ఘైనతేయాదిభిరేవ నీయమానతాయాశ్చ, భగవచ్ఛాస్త్రాదిప్రతిపన్న
త్వేనపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తేరర్చిరాద్యాతివాహికాయత్తత్వానుపలమ్భా
త్ ॥౭౧॥ తథోక్తం భరద్వాజసంహితాయాం న్యాసోపదేశే చతుర్థాధ్యా
యే“అర్చిరాదికయా గత్వా తత్రతత్రార్చితస్సురైః।అతీత్య లోకానధ్యేతి
వైకుణ్ఠం పీతకల్మషః॥అథైనమమరాస్తత్ర సహ దివ్యాప్సరోగణైః।సోప
హారాః ప్రహర్షేణ ప్రత్యుద్గచ్ఛన్త్యుపాగతమ్॥ తతః ప్రాప్య జగన్నాథం
ప్రణిపత్య శ్రియఃపతిమ్।ఆసీనమాసనే దివ్యే భక్త్యా భగవతోర్చ్యతమి”
త్యాది ॥౭౨॥ ఏవం బృహద్బ్రహ్మసంహితాయాం తృతీయపాదే తృతీ
యాధ్యాయేఽర్చిరాదిమార్గసీమాప్రదర్శనపరేఽప్యుక్తం “సూక్ష్మం శరీ
రమాలమ్బ్య గమనాయ సముద్యతమ్। నయన్తి స్వస్వసీమాన్తమర్చిరాది
ముఖాస్సురాః॥ అర్చిర్దినం శుక్లపక్షష్షణ్మాసా ఉత్తరాయణమ్ । సంవత్స
రోఽథవాయుశ్చ భాస్కరశ్చన్ద్రవైద్యుతౌ ॥ వరుణేన్ద్రప్రజాధీశా ఏతే
మార్గాధిదైవతాః । నయన్తి స్వస్వసీమాన్తం సత్కృత్య భగవత్ప్రి
యమ్” ఇతి, “ఉల్లఙ్ఘ్య మూలప్రకృతిమర్చిరాదిమహాపథే । కోటిత్రయే
యోజనానాం గతేసతి చతుర్ముఖ।విరజాతీరమభ్యేతి” ఇతి, “ప్రధానపర
మవ్యోమ్నోరన్తరే విరజానదీ।ఉన్ముచ్య వాసనారేణుమూర్ధ్వం గచ్ఛతి
మత్పరః॥తత్ర సూక్ష్మతనుం త్యక్త్వా వాసనారేణుగుమ్భితామ్। యోగ్యో
భవతి దేవేశమత్పాదామ్భోరుహాప్తయే” ఇతిచ ॥౭౩॥ అత భరద్వాజ

సంహితావచనేషు విదుషోఽర్చిరాదిమార్గేణ ప్రాకృతలోకాతిక్రమణ
పూర్వకమప్రాకృతలోకప్రాప్తిమాత్రముక్త్వా, పశ్చాత్తత్రత్యదివ్యసూ
ర్యాదిభిరేవ దేశవిశేషావచ్ఛిన్నభగవత్ప్రాప్తయే నీయమానత్వోక్త్యా
సాక్షాత్పరమపురుషార్థభూతభగవత్ప్రాప్తిర్నార్చిరాద్యాతివాహికాన్తః
పాతివిద్యుదభిమాన్యమానవాయత్తా; కిన్తు ప్రకృతిమణ్డలోత్తీర్ణదేశవి
శేషప్రాప్తిరేవ-ఇతిస్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౨౪ ॥ ఏవం బృహద్బ్రహ్మసం
హితాయామపి తృతీయపాదే దర్శిత తృతీయాధ్యాయవచనేష్వర్చిరా
ద్యాతివాహికానామప్రాకృతప్రకృత్యుత్తీర్ణవిరజాతీరప్రాప్తిహేతుమార్గాధి
దైవతమాత్రరూపతాం తస్య మార్గస్య విరజాతీరావధికత్వాఞ్చోక్త్వా,
ప్రాకృతదేశాన్తఃపాతితాదృశమార్గకథనం తదధ్యాయేనసహ సమా
ప్య, పశ్చాచ్చతుర్థాధ్యాయే సాక్షాద్భగవత్ప్రాప్తిహేతుభూతమప్రా
కృతదేశాన్తఃపాతినం సుదూరం పన్థానం ప్రస్తుత్య, తత్ర దివ్యసూర్య
ప్సరస్సఙ్ఘప్రభృతిభిరన్యైరేవ విదుషో నీయమానతాయాస్సప్రపఞ్చం
ప్రతిపాదనాదపి యథోక్తలక్షణఏవార్థస్స్పష్టః ॥ ౨౫ ॥ తథాచ-కౌషీ
తకిబ్రాహ్మణోపనిషది ప్రథమాధ్యాయే "యే వై కే చాస్మాల్లోకాత్ప్రయ
న్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వే గచ్ఛన్తీ"తి, "ఏతద్వై స్వర్గస్య లోకస్య
ద్వారం యశ్చన్ద్రమా" ఇతిచోక్త్యా ధూమాదిమార్గాతివాహికాయత్తా
చన్ద్రమఃప్రాప్తిస్సర్వవిధానామైశ్వర్యార్థినాం స్వర్గశబ్దితతత్తత్ప్రాప్య
స్థానసాధారణద్వారదేశప్రాప్తిమాత్రమేవా యథావగమ్యతే-చతుర్ము
ఖలోకాదితత్తదైశ్వర్యార్థిప్రాప్యస్థానానాం తతస్సుదూరవిప్రకృష్ట
త్వాత్-తద్వదర్చిరాదిమార్గాతివాహికాయత్తా బ్రహ్మప్రాప్తిస్సర్వవి
ధానాంముముక్షూణాం తత్తత్ప్రాప్యస్థానసాధారణద్వారదేశప్రాప్తిమా
త్రమేవ-తత్తన్ముముక్షుప్రాప్యస్థానానాం తతస్సుదూరవిప్రకృష్టత్వా
దిత్యవగమ్యతే ॥ ౨౬ ॥ అతఏవహి-కౌషీతకిబ్రాహ్మణోపనిషది "స ఏతం
దేవయానం పన్థానమాపద్యాగ్నిలోకమాగచ్ఛతీ"త్యాదినాఽర్చిరాది

మార్గం ప్రస్తుత్య, “స బ్రహ్మలోకమి”త్యన్తేన తన్మార్గసీమాభూతాప్రాకృతదేశవిశేషప్రాప్తిమభిధాయ, తతః “తస్య హవా ఏతస్య బ్రహ్మలోకస్యాఽఽరో హ్రద”ఇత్యాదినా సుదూరవర్త్మాఽతిలఙ్ఘనీయతల్లోకాన్తఃపాతిబహుస్థానవిశేషప్రాప్త్యనన్తరమేవ పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిరభిధీయతే॥ ౭౭॥ ఉక్తఞ్చ ఛాన్దోగ్యేఽష్టమప్రపాఠకే పఞ్చమే ఖణ్డే “బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి తదైరమ్మదీయగ్ం సరస్తదశ్వత్థస్సోమసవనస్తదపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితగ్ంహిరణ్మయమి”త్యర్చిరాదిమార్గప్రాప్తే బ్రహ్మలోకేఽపి పశ్చాత్పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తయే సుదూరవర్త్మాఽతిలఙ్ఘనీయబహుస్థానజాలమ్ ॥ ౭౮ ॥ ఏతస్య స్థానజాలస్య బ్రహ్మలోకప్రాప్తేః పశ్చాదపి సుదూరవర్త్మాఽతిలఙ్ఘనీయత్వం భగవచ్ఛాస్త్రాదిషు స్పష్టముక్తమ్ ॥ ౭౯ ॥ ఉక్తబ్రహ్మలోకప్రాప్తేస్తత్ర తిరోధాయకప్రకృతివిరహేణ సమస్తతః ప్రస్ఫుటాభివ్యక్తబ్రహ్మప్రాప్తిరూపతాయాః ప్రాగేవ నిరూపితతయా, “స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ”తిశ్రుత్యుక్తం బ్రహ్మప్రాపకత్వం బ్రహ్మలోకప్రాపకస్యాప్యర్చిరాద్యాతివాహికాన్తఃపాతివిద్యుదభిమాన్యమానవస్యోచితమేవేతి నవిరోధః ॥ ౮౦ ॥ తత్ర విరజాజలస్పర్శతః ప్రాకృతసూక్ష్మశరీరసంబన్ధనివృత్తిః పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ తుల్యా. పఞ్చాగ్నివిదామాత్మైకైవల్యమాత్రాపేక్షత్వేన తావన్మాత్రేణ లబ్ధపురుషార్థాస్తే తనువర్జితాస్తత ఊర్ధ్వమధస్తాచ్చ గమనాగమనవర్జితాస్తత్రైవ యావదాత్మసత్తం స్వాత్మానుభవమాత్రతృప్తాః పరబ్రహ్మోపాసకప్రాప్యస్థానవిశేషాదర్వాచీనే స్థానే తిష్ఠన్తి. పరబ్రహ్మోపాసకాస్తు విరజోత్తరతీరస్థాశ్వత్థవిశేషమూలవర్త్యమానవవిశేషకరస్పర్శలంభితాప్రాకృతదివ్యవిగ్రహా నిత్యసూరిదివ్యాప్సరస్సఙ్ఘాదిభిస్సుదూరేణ వర్త్మనోర్ధ్వం నీయమానాః పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్త్యసాధారణం స్థానవిశేషం ప్రాప్య తాదృశబ్రహ్మానుభవం కుర్వన్తస్తిష్ఠన్తీతి చ ప్రమాణైః పూర్వాచార్యగ్రన్థైశ్చావగమ్యతే॥౮౧॥

తథాహి-బృహద్బ్రహ్మసంహితాయాం తృతీయపాదే చతుర్థాధ్యాయే "ఉత్తీర్య విరజాం బ్రహ్మన్ రజో నిర్ధూయ వైష్ణవః। స్నానే నవై సుమతిమానశ్వత్థముపయాతిహి॥తత్రాశ్వత్థతరుచ్ఛాయమాశ్రితా యే హ్యమానవాః।తేషాం పాణితలైస్స్పృష్టః క్షాళితాశేషవాసనః॥ సూక్ష్మదేహం పరిత్యజ్య సూర్యకోటిసమప్రభమ్।శరీరం దివ్యమాసాద్య భాతి చారుచతుర్భుజమ్" ఇత్యాదిభిరమానవవిశేషకరస్పర్శతో దివ్యదేహప్రాప్తిమభిధాయ, తతః "శుద్ధసత్త్వాత్మకో భూత్వా భగవత్పార్షదోత్తమః।అమానవాన్ నమస్కృత్య తథాకృత్వా ప్రదక్షిణమ్॥ తేషామనుజ్ఞయా బ్రహ్మంస్తతో యాతి సమాహితః" ఇత్యాదిభిర్భగవదుపాసకస్య సుదూరవర్త్మనా స్థానవిశేషప్రాప్తిభగవత్ప్రాప్తీ ప్రత్యపాదిషాతాం ॥ ౮౨ ॥ తత్రైవ ప్రథమపాదే ద్వితీయాధ్యాయే "సంప్రాప్యాచార్యశరణముపాయమవగత్య చ। మదాజ్ఞాకారిణో భూత్వా హ్యాజీవం ప్రాకృతాం తనుమ్॥ హిత్వా ముక్తా యే భవన్తి ద్వివిధాస్తే ప్రకీర్తితాః। కేవలాస్సేవకాశ్చేతి కేవలాస్తనువర్జితాః" ఇతి, "ఏవమ్ముక్తా మహాదేవి మమ లోకే విశన్తిహి" ఇతి, "మామేవ శరణం యాతాస్సర్వభావేన సిన్ధుజే।అతీతా దుస్తరామ్మాయాం కేవలాస్సేవకాహివా॥ బహవో మత్పదం ప్రాప్తాస్సేవకాస్సేవయా మమ।గమనాగమనైర్ముక్తాః కేవలాస్తు భవన్తిహి" ఇతిచోక్తమ్ ॥౮౩॥ అత్ర-ముక్తానామేవ కేవలసేవకభేదేన ద్వైవిధ్యం ద్వివిధానామపి దుస్తరమాయాతీతత్వం సామాన్యతో మల్లోకశబ్దితాప్రాకృతలోకగామిత్వఞ్చోక్త్వా, తత్ర సేవకశబ్దితముక్తానాంపరంమత్పదశబ్దితావాన్తరస్థానవిశేషం ప్రాప్య సేవకభావేనావస్థానం, కేవలశబ్దితానాన్తు తనువర్జితత్వం మాయాతరణదేశాదూర్ధ్వాధోదేశగమనాగమనవర్జితత్వఞ్చేతి స్పష్టముక్తమ్ ॥ ౮౪ ॥ అపిహ్యత్ర ముక్తానామేవసతాం కేవలసేవకభేదేన ద్వైవిధ్యోక్త్యా, కేవలశబ్దితానాం పఞ్చాగ్నివిదాం సేవకశబ్దితానాం పరబ్రహ్మోపాసకా

నాఞ్చ భగవత్ప్రాప్తిస్థానవిశేషప్రాప్తిప్రాప్తిలక్షణవైషమ్యాభిధానే
నచ, పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థప్రాప్తితదభావసిద్ధ్యా పరమం
ఫలమేతేషామతుల్యశీలమేవేతి స్పష్టమ్ ॥ ౮౫ ॥ ఏవముక్తభోగావశ్య
ర్చిరాదిప్రమేయశేఖరార్థపఞ్చకాదిరహస్యేష్వాచార్యైరర్చిరాదిమార్గచి
న్తనఘట్టేష్వర్చిరాద్యాతివాహికానాం విరజాపర్యన్తమాత్రానుయా
యిత్వం, తతఃపరంభగవత్ప్రాప్తయే గన్తౄణాం నిత్యసూర్యాదిభిరేవ
నీయమానత్వం, ఫలచిన్తనఘట్టేషు కైవల్యార్థినాం ప్రాకృతదుఃఖనివృ
త్తిమాత్రపర్యవసన్న ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణకైవల్య
మోక్షరూపం నిత్యమేవాల్పంఫలం, భగవత్ప్రాప్త్యర్థినామేవ పరిపూ
ర్ణబ్రహ్మానుభవలక్షణపరమమోక్షరూపం నిత్యం ఫలమిత్యాదికం స్పష్ట
మేవ నిరూపితమ్ ॥ ౮౬ ॥ ప్రకృతిమణ్డలాన్తఃపాతితత్తత్ప్రదేశవిశేషాభి
మానినామర్చిరాదిమార్గాతివాహికానాం స్వస్వప్రదేశసీమాన్తమాత్ర
విశ్వసతినాహానకారితయా ప్రమాణప్రతిపన్నానాం ప్రకృతిమణ్డలసీమా
న్తసిద్ధభూతవిరజాపర్యన్తాతివాహికత్వస్యైవ న్యాయతః ప్రాప్తత్వా
త్,—తదుపరితనభాగే తేషాం తథాత్వస్యాప్రాప్తత్వాత్,—తత్రాన్యై
రేవ విదుషాం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తయే నీయమానతాయాః ప్రమాణ
ప్రతిపన్నత్వాచ్చ,—“స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ”త్యుక్తామానవా
యత్త బ్రహ్మప్రాప్తిర్న పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిరూపా; కిన్తు- లోకవిశేష
మాత్రప్రాప్తిపర్యవసన్న ప్రకృతిమణ్డలోత్తీర్ణదేశప్రవేశాభివ్యాప్త
పరఞ్జ్యోతీరూపబ్రహ్మప్రాప్తిరూపైవేతి తావన్మాత్రేణ పఞ్చాగ్నివిద్యా
పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పరమఫలతుల్యతా న కథఞ్చిదపి సువచా ॥
౮౭ ॥ అతఏవచ-పాద్మపురాణోత్తరఖణ్డేష్టావింశత్యధిక ద్విశతతమే
పరమమోక్షధర్మప్రకరణే షష్ఠేచాధ్యాయే “త్రిపాద్విభూతేర్లోకాస్తు
అసఙ్ఖ్యాతాః ప్రకీర్తితాః” ఇతి త్రిపాద్విభూతావనన్తలోకసద్భావమభి
ధాయ, “విరజాపరమవ్యోమ్నోరన్తరం కేవలం స్మృతమ్। తత్స్థానమనుప

భోక్తవ్యమవ్యక్తబ్రహ్మసేవినామ్ ॥ స్వాత్మానుభవజానన్ద సుఖదం కేవలం పదమ్। నిశ్శ్రేయసఞ్చ నిర్వాణం కైవల్యమ్మోక్ష ఉచ్యతే॥ శ్రీశార్ఙ్గిభక్తిసేవైకరసభోగవివర్జితమ్ ।. తదిచ్ఛన్త్యల్పమతయో మోక్షం సుఖవివర్జితమ్॥ మహాత్మానో మహాభాగా భగవత్పాదసేవకాః। తద్విష్ణోః పరమం ధామ యాన్తి బ్రహ్మసుఖప్రదమ్'' ఇత్యాదివచనైః-త్రిపాద్విభూతావేవ విరజాయా ఉపరిష్టాద్భగవత్ప్రాప్తిస్థానస్యాధస్తాచ్చ కేవలాఖ్యం కైవల్యార్థినాం స్వప్రాప్యస్వాత్మానుభవస్థానమ్. తస్యోపరిష్టాదేవ భగవత్ప్రాప్త్యర్థినాం స్వప్రాప్యభగవదనుభవస్థానమ్-ఇతి ప్రాప్యస్థానవిభాగఞ్చ దర్శయిత్వా, కైవల్యార్థినాం ప్రాప్యం మోక్షరూపమేవ ఫలం భగవత్ప్రాప్తిరహితత్వేనాల్పరూపఞ్చ దర్శయిత్వా, తేషాముభయేషాం స్వస్వప్రాప్యపరమఫలయోరత్యన్తవిలక్షణత్వమేవ దర్శితమ్ । ౮౮ ॥ తదిదం సర్వమభిసన్ధాయైవచ గీతాత్రయోదశాధ్యాయావతారికాభాష్యే జ్ఞానిజిజ్ఞాస్వైశ్వర్యార్థినాం పురుషార్థభేదం ప్రతిపాదయద్భిర్భాష్యకారైర్జిజ్ఞాసుశబ్దితానాం పఞ్చాగ్నివిదామాత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షాణామితి నిర్దేశేన భగవత్ప్రాప్తిరహితమాత్మానుభవలక్షణం కైవల్యమేవ పరమంఫలమితీ స్ఫుటమేవ దర్శితమ్ ॥ ౮౯ ॥ తేషాం పశ్చాద్భగవత్ప్రాప్తేరపి సత్త్వే మాత్రశబ్దేనాత్ర తద్వ్యవచ్ఛేదాయోగేనాత్మకైవల్యస్యైవ తదధికారిపరమఫలరూపతా వ్యక్తా ॥ ౯౦ ॥ భగవత్పరాఙ్కుశదివ్యసూరిభిరపి, సహస్రగాథద్రావిడబ్రహ్మసంహితాయాం చతుర్థకాణ్డే ప్రథమనవమశ్రీముఖసూక్తిదశమగాథయోః కైవల్యపురుషార్థస్య భగవత్ప్రాప్త్యపేక్షయాఽల్పపురుషార్థరూపతాం నిత్యతాఞ్చ ప్రతిపాదయద్భిః-పఞ్చాగ్నివిదాం పరమంఫలం కైవల్యమేవ. తచ్చ భగవత్ప్రాప్తివిలక్షణపురుషార్థాద్విలక్షణమేవ- ఇతిచ ప్రతిపాదితం భవతి-తేషాం కైవల్యానుభవం విహాయ పశ్చాద్భగవదనుభవస్యాపి సత్త్వే తన్నిత్యత్వాభిధానానుపపత్తేః ॥ ౯౧ ॥ తత్ర ప్రథమశ్రీముఖ

సూక్తదశమగాథాయాం కైవల్యస్య నిత్యత్వాల్పత్వప్రతిపాదననిరూప
ణన్తు ప్రాగేవాకారి ॥ ౯౨ ॥ నవమశ్రీముఖసూక్తదశమగాథాయాం
దుర్జ్ఞానాపరిచ్ఛిన్నాల్పానన్దశబ్దేన కైవల్యపురుషార్థస్య నిర్దేశాత్త
స్య తథాత్వం దర్శితమ్-అపరిచ్ఛిన్నత్వస్యైశ్వర్యవ్యావర్తకనిత్యత్వల
క్షణకాలాపరిచ్ఛిన్నత్వరూపత్వాత్; అల్పత్వస్య భగవత్ప్రాప్తివ్యావ
ర్తకధర్మత్వాచ్చ ॥ ౯౩ ॥ అన్యత్రాపి కైవల్యపురుషార్థస్య నిత్య
త్వాల్పత్వయోర్దివ్యసూరిసూక్తిషు బహుధా ప్రతిపాదనం ప్రాగేవ
దర్శితమ్ ॥ ౯౪ ॥ అతః పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ స్వ
స్వప్రేప్సితపరమపురుషార్థయోః పరస్పరాత్యన్తవైలక్షణ్యం దుర
పహ్నవమేవ ॥౯౫॥

ఏవం తత్తదధికారిణాం తత్రతత్ర క్రియమాణా విభజ్య నిర్దేశా
స్సర్వేఽపి తేషాం పరస్పరవిలక్షణపురుషార్థభేదం స్పష్టమేవావగమయ
న్తీత్యతోఽపి పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పురుషార్థభేద
స్స్పష్టః ॥ ౯౬ ॥ తథాహి—"ఆర్తో జిజ్ఞాసురర్థార్థీ జ్ఞానీచ భరత
ర్షభే"తి గీతాసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకే, జిజ్ఞాసుశబ్దేన ప్రకృతివి
యుక్తాత్మస్వరూపావాప్తీచ్ఛుపరేణ పఞ్చాగ్నివిదస్తాదృశాత్మప్రాప్తి
రేవ పురుషార్థ ఇతి, జ్ఞానిశబ్దేన భగవత్ప్రాప్తీచ్ఛుపరేణ బ్రహ్మో
పాసకస్య భగవత్ప్రాప్తిరేవ పురుషార్థ ఇతిచ వ్యక్తముక్తం భవతి॥౯౭॥
తయోశ్శబ్దయోర్యథోక్తార్థపరతాచ "జిజ్ఞాసుః-ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వ
రూపావాప్తీచ్ఛుః. జ్ఞానమేవాస్య స్వరూపమితి జిజ్ఞాసురిత్యుక్తమ్. జ్ఞా
నీచ-'ఇతస్త్వన్యాం ప్రకృతిం విద్ధి మే పరామి'త్యాదినాఽభిహితభగవ
చ్ఛేషతైకరసాత్మస్వరూపవిత్ ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్
భగవన్తం ప్రేప్సుర్భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యమ్మన్వాన" ఇతి తచ్ఛ్లోక
భాష్యేసైవ స్పష్టా ॥ ౯౮ ॥ ఉభయోరప్యధికారిణోః ప్రకృతివియుక్త
ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యుభయతత్కాఙ్క్షిత్వయోస్సత్త్వేఽపిప్రా

ధాన్యేన తత్తత్ప్రాప్తికాఙ్క్షిత్వాభిప్రాయేణైవ విభజ్య నిర్దేశాత్ప్రా
ధాన్యేన తత్తత్ప్రాప్తిరేవ తయోః పురుషార్థ ఇతి పురుషార్థభేదసి
ద్ధిః-అన్యథా తత్తత్ప్రాప్తికాఙ్క్షిత్వమాత్రస్య విభాజకత్వాయోగేన
విభజ్య నిర్దేశాసఙ్గతేః ॥ ౯౯ ॥ ప్రాధాన్యేన తత్తత్ప్రాప్తికాఙ్క్షిత్వ
మేవ తత్ర విభాజకధర్మతయా వివక్షితమిత్యంశోఽపి దర్శితభాష్యేణైవ
సిధ్యతి-తత్ర "ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్ని"తి, "భగవన్త
మేవ పరమప్రాప్యమ్మన్వాన"ఇతిచ బ్రహ్మోపాసకవిశేషణేన పఞ్చాగ్ని
విదః ప్రాధాన్యేన ప్రత్యగాత్మప్రాప్తీచ్ఛుత్వరూపప్రకృతివియుక్తకేవలా
త్మపర్యవసన్నతాయాః ప్రాధాన్యేన భగవత్ప్రాప్త్యనిచ్ఛుత్వపర్యవసన్న
స్య భగవతిపరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయవిరహస్యచ ప్రతిపత్తేః; బ్రహ్మో
పాసకస్య తద్వ్యతిరేకప్రతిపత్తేశ్చ ॥౧౦౦॥ కార్యాధికరణవేదాన్తదీపే
ప్రథమసూత్రవిచారే "కిమర్చిరాదికోగణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపా
సీనాన్నయతి, ఉతపరంబ్రహ్మోపాసీనాన్, అథ పరంబ్రహ్మోపాసీనాన్,
ప్రత్యగాత్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతిసంశయ" ఇతివిప్రతిపత్తి
వాక్యే, "పరముపాసీనానన్యానపి నయతీ"తిసిద్ధాన్తప్రకరణే, నవమ
సూత్రవిచారే "సర్వజ్ఞం సర్వకారణం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిలహేయప్ర
త్యనీకానవధికాతిశయానన్దస్వరూపం బ్రహ్మోపాసతే యే, యేచ ప్ర
త్యగాత్మానం భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తం సర్వత్రవర్తమానం భూతసూ
క్ష్మవ్యతిరిక్తం జ్ఞానైకస్వరూపం నిత్యం నిర్వికారం 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని'
త్యాదినాఽవగతబ్రహ్మాత్మభావం పఞ్చాగ్నివిద్యోదితిముపాసతే-తానభ
యవిధాన్నయతీ"తిచ నిర్దేశః, భాష్యేఽపి ప్రథమసూత్రవిచారే
"కిమయమర్చిరాదికో గణః కార్యం హిరణ్యగర్భముపాసీనాన్నయతి,
ఉత పరబ్రహ్మోపాసీనానేవ, అథ పరబ్రహ్మోపాసీనాన్, ప్రత్యగా
త్మానం బ్రహ్మాత్మకతయోపాసీనాంశ్చేతి విశయ" ఇతి విప్రతిపత్తివాక్యే,
నవమసూత్రవిచారే "యే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతి

వియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసతే-తానుభయవిధాన్నయతీ''తి, ''అతః పరంబ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనాన్నయతీ''తి, దశమసూత్రవిచారే ''అపితు పరంబ్రహ్మోపాసీనానాత్మానఞ్చ ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసీనానాతివాహికో గణో నయతీ''తిచ నిర్దేశాః, తన్మూలభూతాః ''తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసతే'' ''య ఏవమేతద్విదుర్యేచామీ అరణ్యే శ్రద్ధాం సత్యముపాసతే'' ఇత్యాదయశ్శ్రుతినిర్దేశాశ్చ సర్వఏవైతే పఞ్చాగ్నివిదో బ్రహ్మోపాసకాంశ్చ విభజ్య ప్రతిపాదయన్తః-పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రాధాన్యేన ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరేవ పురుషార్థః. బ్రహ్మోపాసకానాం ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మప్రాప్తిరేవ పురుషార్థః - ఇత్యేతత్పరా ఏవ ప్రవృత్తా ఇతి స్పష్టమేవావగమ్యతే ॥౧౦౧॥ అత్ర పరబ్రహ్మోపాసకత్వం కేషాఞ్చిదసాధారణధర్మః, ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మోపాసకత్వం కేషాఞ్చిదసాధారణధర్మ ఇతి, తయోర్ధర్మయోరిహ నిర్దిష్టాధికారిణాం పరస్పరవ్యావృత్తవిభాజకధర్మత్వమవగమ్యతే-అన్యథా తాభ్యాం తేషాం విభజ్య నిర్దేశస్య, ''పరముపాసీనానన్యానపీ''త్యత్ర పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితప్రత్యగాత్మోపాసకానాం పరబ్రహ్మోపాసకభిన్నత్వేన నిర్దేశస్యచానుపపత్తేః ॥ ౧౦౨ ॥ అతోఽత్రోపాసికర్మవాచకపదోత్తరద్వితీయాయాః ''కర్తురీప్సితతమం కర్మ'' [॥౧॥౪॥౪౯॥] ఇత్యనుశాసనసిద్ధేప్సితతమత్వరూపకర్మత్వపరతయా, పరంబ్రహ్మోపాసీనానిత్యనేన పరబ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమత్వలక్షణకర్మతానిరూపకోపాసనాశ్రయత్వస్య, ప్రత్యగాత్మానముపాసీనానిత్యనేన ప్రత్యగాత్మనిష్ఠేప్సితతమత్వలక్షణకర్మతానిరూపకోపాసనాశ్రయత్వస్యచ, తత్తదధికారిపరస్పరవ్యావృత్తధర్మరూపస్య వివక్షితత్వలాభాత్—ప్రాధాన్యేన పరబ్రహ్మప్రాప్తిః కేషాఞ్చిత్పురుషార్థః, ప్రాధాన్యేన ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిః కేషాఞ్చిత్పురుషార్థః-ఇతి స్పష్టమేవ లభ్యతే ॥౧౦౩॥ ఇత్థఞ్చ పఞ్చాగ్ని

విదాం "అన్యాని"తి పరబ్రహ్మోపాసకభిన్నత్వేన నిర్దేశోఽపి సఙ్గచ్ఛతే-తేషాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవేప్సితతమతయా పరబ్రహ్మణోఽతథాత్వేన పరబ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమత్వలక్షణకర్మత్వనిరూపకోపాసనాశ్రయత్వలక్షణపరబ్రహ్మోపాసకత్వస్య తేష్వసంభవాత్ ॥ ౧౦౪ ॥ ఉదాహృత కార్యాధికరణనవమసూత్రవేదాన్తదీపవాక్యే "సర్వజ్ఞం సర్వకారణం సత్యసఙ్కల్పం నిఖిలహేయప్రత్యనీకానవధికాతిశయానన్దస్వరూపం బ్రహ్మోపాసత" ఇతి బ్రహ్మోపాసకోపాస్యబ్రహ్మణస్సర్వజ్ఞత్వాది విశేషణ విశిష్టతయా నిర్దేశః, పఞ్చాగ్నివిదుపాస్యకోటిప్రవిష్టబ్రహ్మణస్తాదృశవిశేషణవిశిష్టత్వేనానిర్దేశశ్చ బ్రహ్మోపాసకానాం పఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్త్యా బ్రహ్మణః ప్రాధాన్యేన ప్రాప్తిరేవ పురుషార్థ ఇత్యవగమనాయేతి స్పష్టమవగమ్యతే॥౧౦౫॥ "కర్తురీప్సితతమం కర్మే"త్యనుశాసనేన కర్మసంజ్ఞాప్రవృత్తినిమిత్తభూతకర్మత్వస్యేప్సితతమత్వరూపత్వావగమాత్,—"కర్మణి ద్వితీయా" [౨।౩।౨] ఇత్యనుశాసనేన తాదృశకర్మత్వస్యాపి ద్వితీయావాచ్యత్వావగమాచ్చ,-బ్రహ్మోపాసీనానిత్యాదిభిర్యథోక్తార్థలాభః ॥ ౧౦౬ ॥ ఈప్సితతమత్వం కర్మత్వరూపమిత్యుక్తానుశాసనసిద్ధమిత్యభిప్రాయేణైవచ, జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యాన్తే "కృతికర్మత్వఞ్చ కృత్యాప్రాప్తుమిష్టతమత్వమి"తి భాష్యకారైరపి భాషితమ్॥ ౧౦౭॥

నచ-ఈప్సితతమత్వస్య స్వరూపసత ఏవ కర్మసఞ్జ్ఞానిమిత్తత్వముక్తానుశాసనాభిమతమ్; నతుకర్మత్వమేవేప్సితతమత్వరూపమ్-ఇతి. తథా చ ద్వితీయాయాస్తాదృశేప్సితతమత్వార్థకత్వవిరహేణ నోక్తస్థలే శబ్దతో యథోక్తార్థలాభస్సువచః. ద్వితీయార్థస్తు తత్తత్క్రియాప్రయోజ్యఫలరూపసంయోగాది లక్షణసమ్బన్ధమాత్రమ్. ఈప్సితతమత్వస్యాపి తదర్థత్వస్వీకారే, చైత్రస్య రథో గ్రామం గచ్ఛతీత్యాదౌ కర్తురచేతనస్య స్పృహయాలుత్వాసంభావితత్వేన గ్రామాదేః కర్మసంజ్ఞాయా అసిద్ధ్యా

గ్రామాదిపదోత్తరం ద్వితీయానుపపత్తిప్రసఙ్గాదితివాచ్యమ్- దర్శితస్థలే ద్వితీయాయాః, "తథాయుక్తఞ్చానీప్సితమ్" [॥౧॥౪॥౫౦॥] ఇత్యనుశాసనాధీనకర్మసంజ్ఞాబలేనైవ నిర్వాహాత్; ఈప్సితతమత్వస్య ద్వితీయార్థత్వాస్వీకారేఽనేనైవానుశాసనేనాన్యత్రాపికర్మసంజ్ఞాసిద్ధ్యా ద్వితీయానిర్వాహసంభవేన "కర్తురీప్సితతమం కర్మ" [॥౧॥౪॥౪౯॥] ఇత్యనుశాసనారంభస్యైవ వైయర్థ్యప్రసఙ్గాచ్చ ॥౧౦౮॥ నచ-ఈప్సానీప్సాస్థలసాధారణ్యేన ద్వితీయానిర్వాహకకర్మసంజ్ఞాయాః "తథాయుక్తఞ్చానీప్సితమి"త్యనుశాసనేనైవ సంభవేన "కర్తురీప్సితతమం కర్మే" త్యనుశాసనవైయర్థ్యం దురపహ్నవమేవేతి న తదాపత్తిరనిష్టేతివాచ్యమ్-చైత్రో వఙ్గాద్వారాణసీం గచ్ఛతి. న పాటలిపుత్రమ్. మార్గవశాత్తు పాటలిపుత్రం గచ్ఛతి-ఇత్యాదివ్యవహారనిర్వాహాయ "కర్తురీప్సితతమం కర్మే"త్యనుశాసనస్య, తదనుశిష్టకర్మత్వస్యేప్సితతమత్వరూపతాయాశ్చావశ్యకత్వాత్ ॥౧౦౯॥ అన్యథాహ్యత్ర చైత్రస్య పాటలిపుత్రకర్మకగమనకర్తృత్వతత్ప్రతిషేధౌ నోపపద్యేయాతామ్ ॥౧౧౦॥ ఈప్సితతమత్వస్య కర్మత్వరూపత్వేతు - న పాటలిపుత్రమితి నిషేధః, "కర్తురీప్సితతమం కర్మే" త్యనుశాసనానుశిష్టేప్సితతమత్వలక్షణపాటలిపుత్రనిష్ఠకర్మతానిరూపకగమనకర్తృత్వవిషయః.పాటలిపుత్రంగచ్ఛతీతినిర్దేశస్తు,"తథాయుక్తఞ్చానీప్సితమి" త్యనుశాసనసిద్ధేప్సితానీప్సితసాధారణపాటలిపుత్రనిష్ఠకర్మతానిరూపకగమనకర్తృత్వవిషయః - ఇత్యవిరోధః ॥౧౧౧॥ ఈప్సితత్వతమప్ప్రత్యయవివక్షితోత్కర్షాతత్రతత్రాభిమానభేదనిబన్ధనాయథాభిమానం సంభవత ఏవేతి తత్తత్ప్రయోగసమన్వయః ॥౧౧౨॥ నచ - ప్రత్యగాత్మాపేక్షయా పరమాత్మనోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణాకరత్వేనేప్సితతమత్వస్యావర్జనీయత్వాత్కథంనామ కైవల్యార్థినాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమీప్సితతమంభవితుమర్హతీతి వాచ్యమ్- సర్వేషాం భోగ్యత్వతద్విపరీతత్వవ్యవస్థాయాస్స్వాత్మాభిమానా

నుగుణత్వాత్ - ముక్తిదశాయాం సేవ్యసేవకభావవైధుర్యలక్షణస్వాత
న్త్ర్యావస్థానకామానాం కైవల్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థే
తథావిధావస్థానదౌర్లభ్యేనానిష్టత్వాభిమానితయా తేషాం పరమాత్మా
పేక్షయా ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యేప్సితతమత్వసంభవాత్ ॥ ౧౧౩ ॥ ఏత
త్తత్త్వఞ్చోపరిష్టాత్ప్రపఞ్చయిష్యతే ॥ ౧౧౪ ॥ కర్తురీప్సితతమత్వఞ్చ
క్రియాకారకయోస్సంబన్ధరూపం, కారకవిశేష్యకబోధే క్రియావిశేష్య
కబోధేచ తత్తదనుగుణాకారేణ పరిణతంసద్భాసతే ॥౧౧౫॥ ప్రత్యయా
నాం పూర్వోత్తరశబ్దప్రతిపన్నప్రతియోగ్యనుయోగిక సంబన్ధవాచక
తాచ సమర్థసూత్రభాష్యే "రాజ్ఞః పురుష ఇత్యుక్తే రాజా పురుష
మపేక్షతే మమాయమితి. పురుషోఽపి రాజానమపేక్షతేఽహమస్యేతి.
తయోరభిసంబన్ధస్య షష్ఠీ వాచికా భవతి. తద్యథా-కష్టం శ్రితఇతి
క్రియాకారకయోరభిసంబన్ధస్య ద్వితీయావాచికా భవతీ"తి భాష్యమా
ణేన పతఞ్జలినా భాషితా ॥౧౧౬॥ అతఏవచ శ్రీభాష్యకారైరపి వేదార్థ
సఙ్గ్రహే "కర్తృవాచినాం ప్రత్యయానాం ప్రకృత్యర్థస్య కర్తృ
వ్యాపారసంబన్ధప్రకారోహి వాచ్య" ఇత్యభిదధానైః "స్వర్గకామో
యజేతే"త్యాదౌ యజధాతూత్తరప్రత్యయస్య కర్తృక్రియయోస్సం
బన్ధవాచకతా భాషితా ॥౧౧౭॥ ఇత్థఞ్చ జ్ఞానినాం బ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమ
త్వలక్షణకర్మత్వనిరూపకోపాసనాకర్తృత్వపరబ్రహ్మోపాసకశబ్దేన, జిజ్ఞా
సూనాం ప్రత్యగాత్మనిష్ఠేప్సితతమత్వలక్షణ కర్మత్వనిరూపకోపాసనాక
ర్తృత్వపర ప్రత్యగాత్మోపాసకశబ్దేనచ విభజ్య నిర్దేశాస్సాధు సఙ్గచ్ఛ
న్తే ॥౧౧౮॥ తతశ్చ తేషాం పరమప్రాప్యభూతపురుషార్థభేదోఽపి స్పష్ట
మేవోపదిష్టో భవతి ॥౧౧౯॥

అథైవంసతి "ఉభయేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసతే ముఖ
భేదేన-స్వాత్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన; బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానమితర" ఇతి
వేదాన్తసారగ్రన్థః కథం సఙ్గచ్ఛతే-౧-అత్రహి పఞ్చాగ్నివిదామితరేషా

ఞ్చావిశేషేణ పరిపూర్ణబ్రహ్మోపాసకత్వ మభిహితమ్-౨-తతశ్చోభ
యేషాం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిరవిశిష్టేత్యవగమ్యతే - తత్క్రతున్యా
యేన ఫలస్యోపాసనానుగుణ్యావశ్యకత్వాత్-౩-విభజ్య నిర్దేశే కార
ణన్తు-పఞ్చాగ్నివిదః ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారకోపాసన
పరాః.అన్యేతు ప్రత్యగాత్మశరీరకత్వప్రకారకబ్రహ్మవిశేష్యకోపాసనప
రాః-ఇత్యుపాసనే విశేష్యవిశేషణభావవ్యత్యాసమాత్రమిత్యపిహి తతప
వవిజ్ఞాయతఇతి చేత్ ॥౧౨౦॥

అత్రోచ్యతే-అయంతావద్గ్రన్థో జ్ఞానినాం జిజ్ఞాసుశబ్దితానాం
పఞ్చాగ్నివిదాఞ్చైకజాతీయపరమప్రాప్యపురుషార్థప్రాప్త్యుద్దేశ్యకోపా
సననిష్ఠత్వం ప్రతిపాదయితుం న ప్రవృత్తః-౧-కిన్తు-భూతానాముత్పత్తి
స్థితిలయప్రయోజకత్వలక్షణబ్రహ్మగుణలేశయోగేన యథాకథఞ్చిద్బ్ర
హ్మశబ్దాభిలపనీయానన్నప్రాణాదీన్ స్వరూపేణ బ్రహ్మదృష్ట్యోపాసీనా
నాం "అన్నం బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్" "ప్రాణో బ్రహ్మేతి వ్యజానాత్"
ఇత్యాదిషూక్తానామివ, పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మగుణలేశయోగాదుప
చారతో బ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశ్యప్రత్యగాత్మమాత్రోపాసకత్వేనావగమ్య
మానానాం సాక్షాద్బ్రహ్మోపాసకత్వవిరహేణ ప్రతీకాలంబనకోటి
ప్రవిష్టతాయా అవర్జనీయతయా స్వోపాస్యప్రతీకభూతవస్తుప్రాప్తేరేవ
న్యాయ్యత్వేన కథమేతేషాం "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మ
ప్రాప్తిశ్రవణం సఙ్గచ్ఛతే. తదనురోధేనైనైతేషామపి సాక్షాద్బ్రహ్మో
పాసకతా స్వీకారేచ జ్ఞానినామేతేషాఞ్చైకకోటిఘటకత్వైన నిర్దే
శస్య న్యాయ్యతయా "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప
ఇత్యుపాసతే" ఇత్యాదిషు జ్ఞానినామేతేషాఞ్చ విభజ్య పృథక్పృథఙ్ని
ర్దేశే కిం కారణమిత్యాశఙ్కాయాం ప్రాప్తాయాం-అన్నప్రాణాదిబ్ర
హ్మప్రతీకోపాసకాఇవ నైతే పఞ్చాగ్నివిదః ప్రతీకాలంబనాస్సువచాః-
బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా తత్క్రతున్యాయబలేన జ్ఞానినా

మిష్వపి తేషామపి సాక్షాద్బ్రహ్మోపాసకతాయా అవర్జనీయత్వాత్. కి
న్త్వమీషాముభయేషాం సాక్షాద్బ్రహ్మోపాసకతాయాం సత్యామపి
స్వస్వోపాసనోద్దేశ్యప్రధానప్రాప్యభేదేనతదాయత్తముపాసనవైచిత్ర్యం
పరమస్తి. అతఏవచైతేషాం విభజ్య పృథక్పృథఙ్నిర్దేశ ఇత్యేవం
తత్సమాధానపరోఽయం ప్రవృత్తః-౧-అత్ర "ఉభయేషామపి హి పరిపూ
ర్ణం బ్రహ్మోపాసత" ఇత్యేతత్-అన్నప్రాణాద్యుపాసకా ఇవ బ్రహ్మసా
ధారణతయా ప్రతిపన్నానాం గుణానాం స్వల్పమన్తరేణ తల్లేశమా
త్రయోగేనాపరిపూర్ణబ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశ్యప్రతీకమాత్రోపాసకా నై
తే పఞ్చాగ్నివిదః. కిన్తు జ్ఞానిన ఇవైతేఽపి తత్తదసాధారణగుణపరిపూర్ణబ్ర
హ్మరూపసాక్షాద్బ్రహ్మోపాసకా ఏవ - ఇత్యేతత్పరమ్-౩- "ముఖభేదేనే"
త్యేతత్, స్వస్వోపాసనోద్దేశ్యప్రధానప్రాప్యభేదేనేత్యేతత్పరం సత్ "స్వా
త్మశరీరకం బ్రహ్మ కేచన, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానమితరే" ఇత్యుక్తోపాసనవైచి
త్ర్యహేతుప్రదర్శనపరమ్-౪-ఇత్థముభయేషామప్యుపాసనయోర్బ్ర
హ్మప్రాప్తిఫలకతద్విషయకోపాసనరూపత్వావిశేషేణ న ప్రతీకాలంబన
తా పఞ్చాగ్నివిదామ్. కిన్తు జ్ఞానినాం ప్రధానప్రాప్యం పరమేవ బ్రహ్మ.
తద్విశేషణతయా తు ప్రత్యగాత్మస్వరూపమపి ప్రాప్యమేవ. పఞ్చాగ్నివి
దాన్తు ప్రధానప్రాప్యం ప్రత్యగాత్మస్వరూపమేవ. తదన్తఃపాతిత్వాది
నా తు పరం బ్రహ్మాపి ప్రాప్యమేవేతి ప్రధానప్రాప్యభేదమాత్రనిబన్ధన
మేవోపాసనవైచిత్ర్యమితి భావః-౫-బ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మస్వ
రూపస్య ప్రధానప్రాప్యత్వేఽపి హి తత్ప్రాప్తౌ జాయమానాయాం తదన్తః
పాతితయా బ్రహ్మప్రాప్తిరప్యవర్జనీయైవేతి పఞ్చాగ్నివిదాం తత్ప్రాప్తి
శ్రవణం న విరుద్ధమ్-౬-ఏతదభిప్రాయేణైవ చ, వేదార్థసఙ్గ్రహే "సర్వ
కర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భేతి పఞ్చాగ్నివిచ్ఛ
బ్దితకైవల్యాధికప్రాప్యప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తేర్బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భిత
త్వమభిహితం భాష్యకారైః-౭-అత ఏవ చ "పఞ్చాగ్నివిదో హి ప్రకృతివి

విముక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య పునర్ననివర్త-
న్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్ర
హ్మైవ ప్రాప్య పునర్ననివర్తన్త" ఇతి వేదాన్తదీపగ్రన్థే "తేచ త
త్ప్రాప్య పునర్ననివర్తన్త" ఇత్యత్ర, తచ్ఛబ్దస్య ప్రకృతివివిక్త
బ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపపరతయా, పఞ్చాగ్నివిదాం తత్ప్రాప్తౌ జాయ
మానాయాం తదన్తఃపాతితయైవ బ్రహ్మప్రాప్తిరపి జాయతఇతి, ప్రత్య
గాత్మస్వరూపస్యైవ తదీయప్రధానప్రాప్యతాం బ్రహ్మణస్తు తదన్తః
పాతిత్వేనాప్రధానప్రాప్యతాఞ్చావేద్య, తదుపరి పరబ్రహ్మోపాసకా
నాం యథావస్థితపరిపూర్ణపరబ్రహ్మణఏవ ప్రధానతయా ప్రాప్యతా
జ్ఞాపనేనోభయేషాం ప్రధానప్రాప్యభేదస్స్పష్టమేవ జ్ఞాపితః-౮-ఇత్థం
వేదార్థసఙ్గ్రహవేదాన్తదీపగ్రన్థయోః, పఞ్చాగ్నివిదాం స్వాభీప్సితప్ర
కృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తౌ జాయమానాయాం తదానీమేవ తద
న్తఃపాతితయా బ్రహ్మప్రాప్తేరపి జాయమానతాయా భాష్యకారైస్స్పష్ట
మభిధానేన, పూర్వపక్షిభిః-పఞ్చాగ్నివిదాం మధువిద్యాన్యాయేన పూ
ర్వమేవ ప్రత్యగాత్మప్రాప్తిః. పశ్చాచ్చిరకాలవిళంబానన్తరమేవ బ్రహ్మ
ప్రాప్తిః-ఇత్యభిధానమయుక్తమేవేతి సిద్ధమ్-౯-ఇత్థఞ్చ భాష్యాదిషు భా
ష్యకారైః, "అర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివి
ద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసకఏవే" తి కార్యాధికరణభాష్యటీకాయాం వ్యా
సార్యైశ్చ, పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మోపాసకత్వబ్రహ్మప్రాప్త్యోరభిధా
నం-తేషామపి శ్రూయమాణబ్రహ్మప్రాప్త్యన్యథానుపపత్త్యా ప్రతీకా
లంబనవ్యావృత్తబ్రహ్మోపాసకత్వమవశ్యమఙ్గీకర్తవ్యమేవ. జ్ఞానిభ్య
ఏతేషాం విభజ్య నిర్దేశాన్యథానుపపత్త్యాచైతేషాం బ్రహ్మణ ఉపాసనం
ప్రాప్తిశ్చాప్రాధాన్యేనేత్యేవచ స్వీకార్యం-ఇత్యేతదభిప్రాయకమితి స్ఫు
టమ్-౧౦-తదుపరితనటీకాయాం "తత్ర"తద్య ఇత్థంవిదుర్యేచేమేఽరణ్యే
శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత' ఇతివిభాగాన్యథానుపపత్త్యా స్వాత్మవిశిష్టబ

హ్మోపాసనం బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మోపాసనఞ్చేతి గల్ప్యమ్—బ్రహ్మప్రాప్త్య
నుగుణ్యాత్పృథఙ్నిర్దేశావైయర్థ్యాచ్చేత్యర్థః — ఇత్యేవంరూపాయా
శ్చాయమర్థస్స్పష్టః-౧౧- "స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనమి" త్యత్ర బ్ర
హ్మపదోత్తరం లుప్తాయాః కర్మణిషష్ఠ్యా ఈప్సితతమత్వరూపకర్మత్వా
ర్థకతయా స్వాత్మవిశిష్టబ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమత్వరూపకర్మతానిరూపక
త్వస్యోపాసనే లాభేన-తథావిధోపాసనకారిణాం జ్ఞానినాం ప్రాధాన్యేన
బ్రహ్మైవోపాస్యం ప్రాప్యఞ్చ. ప్రత్యగాత్మస్వరూపన్తు తద్విశేషణ
త్వేనాప్రాధాన్యేనైవోపాస్యం ప్రాప్యఞ్చ—ఇతి, బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మో
పాసనమిత్యత్ర స్వాత్మపదోత్తరం లుప్తాయాః కర్మణిషష్ఠ్యా ఈప్సిత
తమత్వరూపకర్మత్వార్థకతయా బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మనిష్ఠేప్సితతమత్వరూ
పకర్మతానిరూపకత్వస్యోపాసనే లాభేన - తథావిధోపాసనకారి
ణాం పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రాధాన్యేనోపాస్యః ప్రాప్యశ్చ ప్రత్యగాత్మైవ.
బ్రహ్మతు తదన్తఃపాతిత్వేనాప్రాధాన్యేనైవోపాస్యం ప్రాప్యఞ్చ-ఇతిచ,
దర్శితటీకాగ్రన్థేనైవహి లభ్యతే స్పష్టమ్-౧౨- "అర్చిరాదినా గతా
నాం బ్రహ్మప్రాప్తిరపునరావృత్తిశ్చ శ్రూయతే. పఞ్చాగ్నివిదస్తు ప్ర
కృతివియుక్తాత్మస్వరూపం 'య ఆత్మని తిష్ఠన్ని' త్యాదినాఽవగతబ్రహ్మా
త్మకముపాసత ఇత్యప్రతీకాలంబనత్వం తత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చ. ఉభ
యేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసతే ముఖభేదేన. స్వాత్మశరీరకం బ్ర
హ్మ కేచన. బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానమితర ఇతి" తి వేదాన్తసారగ్రన్థోఽపీమమే
వార్థం ప్రతిపాదయతి-౧౩-అత్ర పఞ్చాగ్నివిదామప్రతీకాలంబనత్వో
పపాదనాయ ప్రవృత్తః "ఉభయేఽపిహి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసత"
ఇతిగ్రన్థః, పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మశబ్దవ్యపదేశ్యతాప్రయోజకగుణలేశా
శ్రయప్రతీకాలంబనవ్యావృత్తతాదృశగుణపౌష్కల్యాశ్రయముఖ్యబ్ర
హ్మోపాసకత్వమాత్రేణ ప్రతీకాలంబనేభ్యో వ్యావృత్తిమాత్రం ప్రతిపా
దయతి; నతు జ్ఞానితుల్యఫలబ్రహ్మోపాసకత్వమ్—ఉపాసనప్రాప్తివైష

మ్యప్రతిపాదకావ్యవహితోత్తరగ్రన్థవిరోధాత్; "పఞ్చాగ్నివిదోఽపి ప్రకృతివివిక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య పునరనివర్తన్తే. పరంబ్రహ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్య పునర్నినివర్తన్త" ఇతి ప్రస్ఫుటోపాసనఫలవైషమ్యప్రతిపాదకవేదాన్తదీపగ్రన్థవిరోధాచ్చ - ౧౮ - దర్శితవేదాన్తదీపగ్రన్థోఽపి, పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూపమాత్రోపాసనం, తాదృశప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిమాత్రరూపం ఫలఞ్చ ప్రతిపాదయతి. పరబ్రహ్మోపాసకానామసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణవిగ్రహాదిపరిపూర్ణయథావస్థితపరబ్రహ్మోపాసనం, తథావిధపరబ్రహ్మప్రాప్తిఞ్చ ప్రతిపాదయతీతి స్ఫుటమ్-౧౯-తథాచ "ఉభయేఽపి హి పరిపూర్ణం బ్రహ్మోపాసత" ఇత్యత్ర బ్రహ్మపదోత్తరద్వితీయా "కర్తురీప్సితతమం కర్మ" [౧॥౪॥౪౯॥] ఇత్యనుశాసనసిద్ధకర్మసంజ్ఞామూలా న భవితుమర్హతి. అపితు "తథాయుక్తఞ్చానీప్సితమ్" [౧॥౪॥౫౦॥] ఇత్యనుశాసనసిద్ధకర్మసంజ్ఞామూలైవ—ఇతి తస్యాః క్రియాజన్యఫలాశ్రయత్వమాత్రరూపకర్మత్వార్థకత్వేన ప్రకృతస్థలేచోపాసనాధీనవిరజోర్ధ్వదేశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రలక్షణఫలప్రతిపాదకత్వాన్నాత్రకశ్చిద్విరోధగన్ధఇతి ॥౧౨౧॥

ఏతేన— "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మప్రాప్తేః పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ తుల్యతయా శ్రవణాద్బ్రహ్మప్రాప్తిరూపం పరమం ఫలన్తుల్యమేవేతి పూర్వపక్షివాదో నిరస్తః— "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ" త్యాదిశ్రుతిభిరర్చిరాదిమార్గగామినాం సర్వేషామభిధీయమానాయా బ్రహ్మప్రాప్తేః, "యేవై కేచాస్మాల్లోకాత్ప్రయన్తి చన్ద్రమసమేవ తే సర్వేగచ్ఛన్తి" త్యాదిశ్రుతిభిర్ధూమాదిమార్గగామినాం సర్వేషామభిధీయమానాయాశ్చన్ద్రప్రాప్తేశ్చ, తత్తన్మార్గచరమావధిభూతప్రాపణీయనియమాభూమిభూత

తత్తన్మార్గగామిసర్వసాధారణదేశప్రాప్తిమాత్రరూపతాయాః, తాదృశ
దేశప్రాప్తేస్తుల్యత్వమాత్రేణ తత్తన్మార్గగామినాం సర్వేషాం తదు
త్తరప్రాప్యస్థానభేదపురుషార్థ భేదాదీనాం దురపహ్నవతాయాశ్చ
ప్రాగేవాసకృదావేదితత్వాత్,- అన్యథా ధూమాదిమార్గగామినా
మపి చన్ద్రమసం ప్రాప్తానాం పశ్చాత్స్వర్గలోకాదిసత్యలోకపర్యన్తనా
నాలోకవిశేషప్రాప్తేస్తత్రతత్రానుభావ్య నానావిధ పురుషార్థ విశేష
ప్రాప్తేశ్చాపలపనీయతాప్రసఙ్గాచ్చ, — ఈదృశబ్రహ్మప్రాప్తేరుభయసా
ధారణత్వేపితతఃపశ్చాత్ప్రాప్యస్థానభేదపురుషార్థభేదయోస్సత్త్వేనై
తేషాం పరమప్రాప్యపురుషార్థతుల్యతాయా దుర్వచత్వాత్ ॥౧౨౨॥
సర్వకర్తృవినిర్మోకేసతి ఫలవైషమ్యే కారణాభావవాదస్తూత్తరతరఙ్గే
ప్రత్యాఖ్యాస్యతే ॥౧౨౩॥

పఞ్చాగ్నివిదామితరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ విభజ్య నిర్దేశ
స్యోపాసనగతవిశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసః కారణమితివాదోఽప్యయు
క్తః — ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారకోపాసనే ప్రత్యగాత్మ
శరీరకత్వావచ్ఛిన్నబ్రహ్మవిశేష్యకత్వస్య, బ్రహ్మవిశేష్యకప్రత్యగాత్మశ
రీరకత్వప్రకారకోపాసనే బ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారకత్వావచ్ఛిన్నప్రత్యగాత్మ
విశేష్యకత్వస్యచ తుల్యవిత్తివేద్యతాన్యాయసిద్ధతయా తయోః పరస్ప
రోపాసనవ్యావర్తకత్వాయోగేన విభాగప్రయోజకతాయా ఏవాసంభ
వాత్; పఞ్చాగ్నివిద్యేతరవిద్యాప్రకరణేష్వపి "యస్యాత్మా శరీరం,
యస్య పృథివీ శరీరం, యస్యసర్వాణి భూతాని శరీరమి" త్యాదిషు చేత
నాచేతనాదీనాం విశేష్యతయా నిర్దేశే దృశ్యమానే, పఞ్చాగ్నివిదితర
సర్వబ్రహ్మోపాసకానామేకగోష్ఠీత్వేన, పఞ్చాగ్నివిదాంపరమపరగో
ష్ఠీత్వేనచ విభజ్య నిర్దేశే వినిగమకస్య దుర్వచత్వాచ్చ ॥౧౨౪॥
కిఞ్చ — అసత్యపి ప్రాప్యఫలభేదే విద్యాసు పరస్పరవ్యావర్తకవిశేషణ
భూతానాం గుణానాంపరం విభాగనిర్దేశప్రయోజకత్వేనాస్వీకారః,

వస్తుతః పరస్పరావ్యావర్తకస్య విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసస్యపరం తథాత్వేన స్వీకారశ్చ కిమ్మూలకఇతిప్రశ్నే మూకీభావఏవ శరణం పూర్వపక్షిణామ్ ॥౧౭॥ కిఞ్చ పఞ్చాగ్నివిద్యాభిన్నాసు బ్రహ్మవిద్యాసు పరస్పరవ్యావర్తకవిశేషణభూతబహుగుణభేదే విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసేచ సత్యపి తన్నిష్ఠానాం పృథక్పృథగ్విభజ్యనిర్దేశపూర్వకం గత్యుపదేశః కుతో నకృతఇతిచేత్ప్రాప్యఫలభేదాభావాదిత్యేవహి వక్తవ్యమ్ ॥౧౮॥ ఏవంసతి పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామపి తైస్సహ ప్రాప్యఫలభేదాభావే తుల్యే తేషాంపరం పృథగ్విభజ్య నిర్దేశపూర్వకం గత్యుపదేశే కారణంహి దుర్వచం పూర్వపక్షిణామ్ ॥౧౯॥ అస్తుతర్హి —పౌర్వాపర్యానుభావ్యఫలద్వయసద్భావాదర్వాచీనఫలాన్తరసద్భావః పఞ్చాగ్నివిదాంపృథఙ్నిర్దేశే కారణమితిచేత్ — తర్హి, ఉపాసనగతస్యావ్యావర్తకస్య విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసస్య తత్ర కారణత్వగాథాగానం నిరర్థకమ్. పౌర్వాపర్యానుభావ్యఫలద్వయవాదోఽపిచ పూర్వోత్తరగ్రన్థే నిరస్తఏవేతి తత్రాపి పృథఙ్నిర్దేశకారణత్వప్రత్యాశాయా నావకాశఇత్యన్తతః పృథఙ్నిర్దేశాన్యథానుపపత్త్యా ప్రాగుక్తరీత్యా— పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మాత్మకత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మా ప్రధానప్రాప్యః; తదన్తఃపాతిత్వాదినా బ్రహ్మత్వప్రధానప్రాప్యమ్. పరబ్రహ్మోపాసకానాన్తు పరంబ్రహ్మైవ ప్రధానప్రాప్యమ్; తద్విశేషణత్వేనాప్రధానతయా ప్రత్యగాత్మాపి ప్రాప్యః—ఇతి ప్రాప్యభేదసద్భావమూలకఏవ విభజ్య నిర్దేశఇత్యేవావశ్యమఙ్గీకార్యమ్ ॥౨౦॥

ఇదంపునరత్రావధేయమ్-జైమినిపక్షస్వరూపం బాదరాయణపక్షస్వరూపఞ్చ కింరూపమితితావదత్ర ప్రథమం వివేచనీయమ్-౧-పరబ్రహ్మప్రాప్తి పరమోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠానేవార్చిరాద్యాతివాహికగణో నయతి. తదితరప్రాప్తిపరమోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠాంస్తు న నయతి.

"స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతి" ఇతి శ్రుతిః పరమోద్దేశ్యభూతాం పరబ్రహ్మప్రాప్తిమేవ ప్రతిపాదయతి; నతు కార్యబ్రహ్మప్రాప్తిమ్—బ్రహ్మశబ్దస్య పరస్మిన్నేవ బ్రహ్మణి ముఖ్యవృత్తత్వాత్; తత్రాభిధీయమానబ్రహ్మప్రాప్త్యపేక్షయా ప్రాప్త్యన్తరప్రాప్త్యప్రతిపాదనాచ్చ. "తద్య ఇత్థంవిదుర్యే చేమేऽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇతి విభజ్య నిర్దేశస్తు, క్రమేణాఙ్గాఙ్గిభావాపన్నప్రత్యగాత్మోపాసనపరమాత్మోపాసననిష్ఠానన్తతఏకవిధాధికారిపర్యవసన్నానేవోద్దిశ్య ప్రవృత్త ఇతి వా, విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసలక్షణోపాసనాకారభేదాద్ద్వివిధానేవాధికారిణ ఉద్దిశ్య ప్రవృత్త ఇతి వా, యథాకథఞ్చిన్నేయ ఇత్యేవ జైమినిపక్ష ఇత్యవగమ్యతే - ౧ - విభజ్య నిర్దేశస్య జైమినిపక్షాభిప్రేతదర్శితయుక్తిద్వయమేవ బాదరాయణపక్షేప్యభిమతమితి తు న సువచమ్—తథాసతి జైమినిపక్షాద్బాదరాయణపక్షస్య వ్యావృత్తేరేవాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్; అవిచాల్యస్థాయిత్వవిరహేణాపాతతస్సంభవదుక్తికస్య దర్శితయుక్తిద్వయస్య జైమినిపక్షే గత్యన్తరవిరహేణ యథాకథఞ్చిత్స్వవచత్వేపి తత్పక్షం ప్రతిక్షిప్య పరమసిద్ధాన్తతయా ప్రవృత్తే బాదరాయణపక్షే తస్య వివక్షితత్వాసంభవేనావిచాల్యస్థాయియుక్తేరేవ వివక్షితతాయా వక్తవ్యత్వాచ్చ-౩- "తద్య ఇత్థంవిదుః" ఇత్యస్య పరవిద్యాఙ్గభూతప్రత్యగాత్మవిద్యాపరత్వన్తు న విచారసహమ్— "యేచేమేऽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత" ఇత్యుక్తపరవిద్యానిష్ఠత్వస్యాఙ్గభూతప్రత్యగాత్మవిద్యామన్తరేణాసంభావితత్వేన పరవిద్యానిష్ఠోక్త్యైవ తన్నిష్ఠతాయా అపి సిద్ధ్యా తయైవ చారితార్థ్యేన తన్నిష్ఠతాయాః ప్రత్యేకముక్తేః ప్రయోజనవిరహేణానావశ్యకత్వాత్ -౪- ఉపాసనానాం విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసలక్షణాకారభేదస్య తుల్యవిత్తివేద్యతానయేన సర్వవిద్యాసాధారణత్వేనావ్యావర్తకతయా తస్య పృథఙ్నిర్దేశప్రయోజకత్వాసంభవోऽపి ప్రాగుక్త ఏవ-౫-ఏవం—పరిపూర్ణపరబ్రహ్మప్రాప్తి

లక్షణపురుషార్థస్యేహ వివక్షితసర్వాధికారిసాధారణత్వే తదుద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠత్వస్య, "యేచేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత" ఇత్యత్ర శబ్దతఏవ స్వరసతస్సులభస్య సర్వాధికారిసాధారణత్వసంభవేన తేనైవ సర్వక్రోడీకారసంభవే ప్రయోజనలేశవిధురావ్యావర్తకవిశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసలక్షణాకారభేదమాత్రమాశ్రితోఽయోపాసకానాం పృథగ్నిర్దేశనిర్వాహోఽప్యవిచారితరమణీయఏవ-౯-తస్మాద్దర్శితయుక్తిద్వయస్యావిచాల్యస్థాయిత్వాసంభవేన సర్వత్రైవ బాదరాయణపక్షాభిమతతాయా దుర్వచతయా ప్రాగ్దర్శితరీత్యా—పరస్పరవిభిన్నప్రధానప్రాప్యోద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠద్వివిధాధికారిపరతయైవ దర్శితపృథఙ్నిర్దేశః ప్రవృత్తః."స ఏనాన్ బ్రహ్మగమయతీ"తిని ర్దేశస్తూభయసాధారణావాన్తరబ్రహ్మప్రాప్తిమాత్రవిషయః—ఇత్యేవ బాదరాయణపక్షో వక్తవ్యఇతి పఞ్చాగ్నివిదాం తదితరపరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పరమంఫలం న కథఞ్చిదపి తుల్యశీలం భవితుమర్హతి-౭-అతఏవ—శ్రీమత్కృష్ణగురుసూను జ్ఞానాధిరాజసూరిభిరప్యుక్తం రహస్యత్రయకారికాగ్రన్థే చరమశ్లోకప్రకరణే - "ప్రధానత్వేన జిజ్ఞాసుస్స్వముపాస్తే యతస్తతః। స్వమేవానుభవన్నాస్తే ప్రధాత్వేన నేశ్వరమితీతి ॥౧౨౯॥

ఏవం-పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రథమం ప్రకృతివఙ్ణులఏవ క్వచిత్ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిః. పశ్చాద్బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థశ్చభవతి—ఇతిఫలద్వయసద్భావలక్షణవైషమ్యం.పృథఙ్నిర్దేశకారణమితికథాపి న బాదరాయణాభిమతా సువచా - "తద్యఇత్థంవిదురి" త్యాదిశ్రుతేర్బాదరిపక్షాభిమతక్రమముక్తిపరతావాదం జైమినిపక్షోపన్యాసముఖేన ఖణ్డయతా బాదరాయణేన, "దర్శనాచ్చ" [॥౪॥౩॥౧౩॥] "నచ కార్యే ప్రత్యభిసన్ధిః" [॥౪॥౩॥౧౩॥] ఇతిసూత్రద్వయేన దర్శితశ్రుతేరవ్యవధానేన బ్రహ్మప్రాప్తిప్రతిపాదనపరత్వవిరోధప్రసఙ్గేన బాదరిపక్షఖణ్డనేనైవాస్యాఅపి కథాయాః ఖణ్డితత్వాత్

॥౧౩౦॥ తస్మాత్ —ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణం యత్ఫలం పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిమణ్డలఏవ ప్రథమమనుభావ్యమర్వాచీనఫలమ్మన్యన్తే పూర్వపక్షిణః—తదేవ ఫలం తేషాం ప్రకృతిమణ్డలోపరిష్టాన్నిత్యవిభూతావేవార్వాచీనే క్వచిల్లోకవిశేషే చరమమేవానుభావ్యం పరమమేవ ఫలమితి నైతేషాం పౌర్వాపర్యానుభావ్యం ఫలద్వయం ప్రామాణికమ్ ॥౧౩౧॥ యాచ్చైతేషాం "స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ"తి బ్రహ్మప్రాప్తిశ్శ్రూయతే—సాపి ప్రకృతిమణ్డలోపరిష్టాత్తిరోధానవిరహేణ సమన్తతః ప్రస్ఫుటం వ్యాప్తస్య ప్రత్యగాత్మాన్తర్యామితయాపి వ్యాప్తస్య బ్రహ్మణోఽప్రధానప్రాప్తిరూపా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిసమకాలమేవ తదన్తర్భూతైవ భవతీతి న కాలాన్తరభావినీ ॥౧౩౨॥ అతఏవ-గీతాసప్తమాధ్యాయషోడశశ్లోకభాష్యే "ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్ భగవన్తం ప్రేప్సుర్భగవన్తమేవ పరమప్రాప్యమ్మన్వాన" ఇత్యనేన జ్ఞానిపదార్థనిర్వచనపరేణ గ్రన్థేన, జిజ్ఞాసుశబ్దితపఞ్చాగ్నివిదః ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మస్వరూపైకచరమప్రాప్యపరమఫలకత్వరూపం ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మపర్యవసన్నత్వం జ్ఞానివ్యావృత్తం, జ్ఞానినః పఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్తం భగవదేకపరమప్రాప్యఫలకత్వం "సర్వకర్మవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భా" ఇతి వేదార్థసఙ్గ్రహగ్రన్థేన, పఞ్చాగ్నివిదో జాయమానప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపావాప్తేరేవతదానీమేవజాయమానాప్రధానబ్రహ్మప్రాప్తిగర్భత్వఞ్చ భాష్యకారైః ప్రస్ఫుటమేవాభిహితమ్॥౧౩౩॥ యత్తు "కేవలాత్మన్యపర్యవస్యన్నితి-నగరం ప్రవివిక్షోరధ్వగస్య ఛాయాతరుమూలస్వాపవదాత్మానుభవవిళంబఇతిభావ" ఇతి తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం పూర్వపక్షిణాం వ్యాఖ్యానమ్ ॥౧౩౪॥ తత్తూదక్షరత్వాదనుపాదేయమేవ— ప్రకృతివియుక్తకేవలాత్మపర్యవసన్నత్వస్య తత్ప్రాప్త్యుత్తరఫలాన్తరప్రాప్తీచ్ఛా తదుద్యోగరహితత్వరూపస్యైవ

శబ్దతో లాభాత్; నగరం ప్రవివిక్షోరధ్వగస్య కిఞ్చిత్కాల మాత్రం ఛాయాతరుమూలవిశ్రాన్తస్యాపి తత్రైవ పర్యవసన్నత్వకథా యాః కథఞ్చిదపి కేనాపి దుర్వచత్వాచ్చ ॥ ౧౩౫ ॥ తథాచ—పఞ్చా గ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిరేవ పరమం ప్రధానఞ్చ ఫలం. జ్ఞానినాన్తు పరమాత్మప్రాప్తిరేవ పరమం ప్రధానఞ్చ ఫలం— ఇతి తేషాం పరమప్రాప్యఫలభేదో దురపహ్నవఏవ ॥ ౧౩౬ ॥ తదిదం సర్వమభిప్రేత్యైవ, గీతాభాష్యే, అష్టమాధ్యాయఏకవింశశ్లోకవ్యాఖ్యా నే, "అచేతనప్రకృతిరేకం నియమనస్థానం, తత్సంసృష్టరూపా జీవప్ర కృతిర్ద్వితీయం నియమనస్థానం, అచిత్సంసర్గవియుక్తం స్వరూపేణా వస్థితం ముక్తస్వరూపం పరమంనియమనస్థానమిత్యర్థః. తచ్చాపునరా వృత్తిరూపమి"త్యాదినా జిజ్ఞాసుప్రాప్యపరమఫలవిషయం "పరమం ధామే"తిశబ్దం ప్రాధాన్యేన నిశ్శేషాచిత్సంసర్గవియుక్తస్వస్వరూపా వస్థితముక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తివిషయతయా వ్యాకృత్య, తతః, జ్ఞానిప్రాప్యపరమఫలవిషయం "పురుషస్సపరః పార్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వ నన్యయే"త్యాదిద్వావింశశ్లోకమవతారయద్భిర్భాష్యకారైః "జ్ఞానిప్రా ప్యన్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహే"తి జిజ్ఞాసుప్రాప్యపరమఫలాజ్జ్ఞాని ప్రాప్యపరమఫలమత్యన్తవిలక్షణమితి స్పష్టమేవ జ్ఞాపితమ్ ॥ ౧౩౭ ॥ నచేదం జిజ్ఞాసుప్రాప్యం ముక్తాత్మస్వరూపం ప్రథమప్రాప్యమర్వాచీనా వాన్తరఫలమాత్రమితి సువచమ్-చరమప్రాప్యపరమఫలస్యైవ "పరమం ధామే"తిశబ్దార్థతాసంభవాత్; చరమప్రాప్యఫలాన్తరసత్త్వే తస్యైవ తత్పదబోధ్యత్వసంభవేన ప్రథమప్రాప్యార్వాచీనఫలస్యతథావిధశబ్దబో ధ్యత్వాసంభవాత్; చరమప్రాప్యస్య పరమస్య ఫలాన్తరస్యాపి కస్య చిత్ క్వాప్యనభిధానాచ్చ ॥ ౧౩౮ ॥ తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిదాం పర బ్రహ్మోపాసకానాం పరమంఫలన్తుల్యశీలమితి న కథఞ్చిదపి సువచ మితి సిద్ధమ్ ॥ ౧౩౯

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలానన్త పురుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచితకార్యాధికరణవాదకల్లోలే పఞ్చాగ్నివిదాం పరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పరమఫలతుల్యశీలత్వాతుల్యశీలత్వవిషయా ప్తమవిప్రతిపత్తివిచారో నామ దశమస్తరఙ్గః॥

అథ కార్యాధికరణవాదే ఏకాదశ తరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ—ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశే పురుషార్థభేదోఽప్రామాణికో వా-ప్రామాణికో వేతి నవమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥ ౧ ॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే-ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశే నిత్యవిభూతావర్చిరాదిపథేన గమనం సర్వకర్తవినిర్మోకపూర్వకమేవ సంభవతి;నాన్యథా.తథా తత్ర గతానాం ప్రకృతిసంబన్ధకర్మసంబన్ధలక్షణ కారణనివృత్త్యా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తిరపి సంభవతి.తత్సంభవేచ జ్ఞాన సఙ్కోచే కారణాభావాన్నిరతిశయజ్ఞానవికాసే జాతే పరిపూర్ణభగ వదనుభవలక్షణః పరమపురుషార్థోఽనవర్జనీయఏవేతి తత్ర గతానా మ్ముక్తానాం సర్వేషామవిశిష్టఏవ పురుషార్థః. అతస్తత్ర పురుషార్థభేదోఽ ప్రామాణికఏవేతి ॥ ౨ ॥ ఈదృశపూర్వపక్ష్యభిమతార్థప్రతిపాదకత దీయగ్రన్థాః పూర్వతరఙ్గాదౌ చతుర్థతరఙ్గాదౌ స్థలాన్తరేషుచ పూర్వ ముదాహృతాః ॥ ౩ ॥ ఉదాహరిష్యన్తేచ యథావసరముపరిష్టాదపి॥ ౪ ॥

అథాత్ర సిద్ధాన్తిపక్ష ఉచ్యతే ॥ ౫॥ ప్రమాణైః పూర్వాచార్య శ్రీసూక్తిభిర్న్యాయతశ్చ ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశేపి పురుషార్థభే దోఽస్త్యేవ ముక్తానామపీత్యేవావగమ్యతే ॥ ౬ ॥ జిజ్ఞాసుపఞ్చాగ్ని విదాదిశబ్దాభిలప్యమానకైవల్యార్థినాం, పరబ్రహ్మోపాసకాదిశబ్దాభిలప్య మానజ్ఞానినాఞ్చ ప్రాప్యస్థానపురుషార్థాదిభేదః ప్రాగపి న్యరూప్యే వ ॥ ౭ ॥ ఛాన్దోగ్యే పఞ్చమప్రపాఠకే దశమఖణ్డే "అథహ య ఏతా నేవం పఞ్చాగ్నీన్ వేద న సహ తైరప్యాచరన్ పాప్మనా లిప్యతే శు ద్ధః పూతః పుణ్యలోకో భవతి య ఏవం వేద య ఏవం వేద" ఇతి దశ

మఖణ్డైకయా పఞ్చాగ్నివిద్యాప్రకరణాన్తస్థయా పఞ్చాగ్నివిదాం ఫలం ప్రతిపాద్యతే॥ ౮ ॥ అత్ర-పూతఇత్యనేన నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్తిమత్త్వస్య, శుద్ధఇత్యనేన స్వస్వరూపావస్థితపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తేః, పుణ్యలోకఇత్యనేన తదసాధారణప్రాగుక్తనిత్యవిభూత్యన్తర్గతావాన్తరలోకవిశేషప్రాప్తేశ్చాభిధానేన కైవల్యార్థినాం నిత్యవిభూత్యన్తర్గతఏవావాన్తరలోకవిశేషే ప్రకృతివియుక్తపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపావాప్తిరేవ ప్రధానం ఫలమిత్యవగమ్యతే—తదుపరితనోత్కృష్టఫలాన్తరాప్రతిపాదనాత్ ॥ ౯ ॥ మోక్షరూపత్వమేవచాస్య పురుషార్థస్య శుద్ధపూతశబ్దాభ్యామవగమ్యతే ॥ ౧౦ ॥ ఏవం సాలోక్యసారూప్యసామీప్యసాయుజ్యలక్షణచతుర్విధపురుషార్థానామపి సత్త్వేన తేషాఞ్చతుర్ణామపి మోక్షరూపత్వేన ప్రకృతిమణ్డలేఽనుభావ్యత్వాసంభవేనచ ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశే నిత్యవిభూతావేవానుభావ్యతయా తత్ర పురుషార్థభేదాపలాపో న కథఞ్చిదపి కర్తుం శక్యః ॥ ౧౧ ॥ శ్రూయతేహి, ఋగ్వేదఖిలే జితన్తఇతిస్తోత్రే "మోక్షం సాలోక్యసారూప్యసామీప్యం ప్రార్థయే నచ। ఇచ్ఛామ్యహం మహాబాహో సాయుజ్యం తవ సువ్రతే"తి సాలోక్యాదిపురుషార్థభేదః॥ ౧౨॥ అత్ర చతుర్ణామపి సాలోక్యాదీనాం పురుషార్థానాం మోక్షరూపత్వశ్రవణేన ప్రకృతిమణ్డలాన్తరనుభావ్యత్వాభావస్తదూర్ధ్వంనిత్యవిభూతావేవానుభావ్యతాచ సిధ్యతః॥౧౩॥ఏవమత్ర సాలోక్యాదిమోక్షరూపపురుషార్థత్రయప్రార్థనాప్రహాణపూర్వకం సాయుజ్యమోక్షరూపపురుషార్థమాత్రప్రార్థనేన తస్య సర్వోత్తమమోక్షరూపతాపి సువ్యక్తా ॥ ౧౪ ॥ ఇత్థఞ్చ "లోకేషు విష్ణోర్నివసన్తి కేచిదన్యేతు రూపం సదృశం భజన్తే సమీపమృచ్ఛన్తిచ కేచిదన్యే సాయుజ్యమన్యే సతు మోక్ష ఉక్తః" ఇత్యత్ర మోక్షపదం సాయుజ్యస్యోత్తమమోక్షరూపతాప్రతిపాదనమాత్రపరమ్; నతు సాలోక్యాదీనామ్మోక్షరూపతా

ప్రతిషేధపరమ్- అన్యథా ప్రాగుదాహృతవచనే చతుర్ణామవిశేషేణ మోక్షరూపతాప్రతిపాదనవిరోధాత్; అత్రాపి సాయుజ్యపదస్య మోక్షపరతానిర్వాహాయ తదన్వయినో విష్ణోరితిపదస్య శ్రీవైకుణ్ఠనాథపరత్వావశ్యకతయా తస్యైకస్యైవ పదస్య లోకాదిపదేష్వప్యన్వయే నైతద్వచనోక్తసాలోక్యాదీనామపి మోక్షరూపతాసిద్ధేర్దురపహ్నవతయా, "సతు మోక్ష ఉక్త" ఇత్యత్ర తుశబ్దప్రతిపన్నమోక్షాన్తరవైలక్షణ్యనిర్వాహాయ మోక్షపదస్యోత్తమమోక్షపరతాయా దుర్వారత్వాచ్చ ॥ ౧౫ ॥ "సా విద్యా యా విముక్తయే" ఇత్యత్ర విద్యాశబ్దస్య సామాన్యస్యాపి "విద్యాన్యాశిల్పనైపుణమి"త్యాదిభిరన్యాసామపి విద్యానాం విద్యాత్వస్య సంప్రతిపన్నత్వేన తన్నిషేధాయోగేన ప్రశస్తవిద్యాపరత్వవత్, ఇహాపి సాలోక్యాదీనామపి వచనాన్తరప్రతిపన్నమోక్షత్వనిషేధాయోగేన సాయుజ్యవిషయస్య సామాన్యస్యాపి మోక్షశబ్దస్య ప్రశస్తమోక్షపరతైవహి సువచా ॥౧౬॥ ఏతేన దర్శితవచనావలంబనేన సాలోక్యాదీనాం మోక్షరూపత్వాభావవర్ణనం పూర్వపక్షిణామయుక్తమేవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౧౭ ॥ త్రిపాద్విభూతావపి నానావిధానేకలోకసద్భావస్యాపి పూర్వం నిరూపితత్వేన తత్రతత్రానుభావ్యపురుషార్థభేదాసత్త్వే తాదృశానేకలోకానాం నిష్ప్రయోజనకత్వప్రసఙ్గాత్తత్రతత్రానుభావ్యపురుషార్థభేదసద్భావో దురపహ్నవ ఏవ ॥ ౧౮ ॥

అథ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ స్వీక్రియమాణాయాం తేషాం తదితరబ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ కీదృశః పురుషార్థభేద ఇతిచేత్ —ఇదమత్రావధేయమ్— "జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే" [౭॥౭॥౨౯॥]ఇతిస్మృత్యుపబృంహితపఞ్చాగ్నివిద్యాపరశ్రుతిస్వారస్యపర్యాలోచనే, భారాతిపీడితస్య సుఖవిశేషలిప్సాం వినా తాదాత్త్వికదుఃఖవిశేషనివృత్తిమాత్రలిప్సావదాధ్యాత్మికాదితా

పత్రయాధీనదుఃఖవిశేషాతురస్య పురుషార్థాన్తరలిప్సాంవినా తాదృశ
దుఃఖనివృత్తిమాత్రవిశిష్టస్వాత్మస్వరూపలిప్సాశాలినోఽపి కస్యచిత్సంభ
వేన తాదృశాధికారివిషయతా పఞ్చాగ్నివిద్యాయాః ప్రతీయతే—౧—
పఞ్చాగ్నివిద్యాయాంహి-ప్రత్యగాత్మా భూతసూక్ష్మసంపరిష్వక్తస్తత
ఏవహేతో స్తదాతదా తత్తదాకారపరిణతప్రకృతిసఙ్గవశాత్తాన్తాం ద
శాం ప్రాప్నువన్ పునఃపునర్బంభ్రమ్యతే-ఇత్యుక్త్వా, వ్యతిరేకముఖేన
ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపస్య న తాదృశదశేతిపర్యవసానసిద్ధ్యా ప్రకృ
తిసఙ్గజుగుప్సయా తద్వియుక్తత్వవిశిష్టాత్మస్వరూపప్రాప్తిమాత్రపర్య
వసానే తద్విద్యాపరశ్రుతేస్తాత్పర్యమవగమ్యతే-౨-అతఏవ తద్విద్యా
ప్రకరణాన్తే "తస్మాజ్జుగుప్సేత" [ఛాం॥౫॥౧౦॥౮॥] ఇతి, "శుద్ధః పూ
తః పుణ్యలోకో భవతి" [ఛాం॥౫॥౧౦॥౧౦॥] ఇతిచ శ్రూయతే-౩-
అతఏవచ-ఆత్మకైవల్యమాత్రాపేక్షత్వేన ప్రకృతివియుక్తాత్మస్వరూపా
వాప్తీచ్ఛుత్వేనచాయమధికారీ తత్రతత్ర భాష్యకారైర్నిర్దిశ్యతే-౪-
వేదాన్తదీపేఽస్యాధికారిణః ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టబ్రహ్మాత్మకాత్మస్వ
రూపప్రాప్తి బ్రహ్మోపాసకస్య యథావస్థితగుణవిగ్రహాదివిశిష్టపరిపూర్ణ
బ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ తైరేవాభిహితా-౫-వేదార్థసఙ్గ్రహే తస్యాధికారిణో
జాయమానాయాం సర్వకర్మబన్ధవినిర్ముక్తాత్మప్రాప్తౌ గర్భభూతతయైవ
బ్రహ్మప్రాప్తిమభిదధానైస్తైస్తస్యాప్రధానతయైవ ప్రాప్తిజ్ఞాపనేన-ఉ
భయోరప్యధికారిణోర్బ్రహ్మప్రాప్తౌసత్యాం కథం పురుషార్థభేదః-ఇతి
శఙ్కాపిదూరోత్సారితా-౬-తస్మాదుభయోరపి బ్రహ్మప్రాప్తౌ సత్యామపి
పఞ్చాగ్నివిదా ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రాధాన్యేనో
పాసనేన, జ్ఞానినా బ్రహ్మస్వరూపస్యైవ తథోపాసనేనచ తత్క్రతున్యా
యేన తస్యతస్య తథాతథైవ తత్తత్ప్రాప్తిః -౭- ప్రాధాన్యే
తత్తత్ప్రాప్తిర్నామానుకూలతమత్వేన తత్తదనుభవఏవ-౮-తథాచ-
అనన్తకల్యాణగుణవిగ్రహాదివిశిష్ట పరిపూర్ణబ్రహ్మణోఽనుకూలతమత్వే

నానుభవజనితానవధికాతిశయానన్దో జ్ఞానినామ్. ప్రకృతివియుక్తపరిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యానుకూలతమత్వేనానుభవజనిత ఆనన్దః పఞ్చాగ్నివిదామ్ — ఇతి పురుషార్థతారతమ్యమనుభవవిషయవస్తుతారతమ్యాయత్తం సంభవత్యేవేతి ॥ ౧౯ ॥

అథ—వేదార్థసఙ్గ్రహే “సర్వకర్మబన్ధవినిర్ముక్తాత్మస్వరూపావాప్తిర్భగవత్ప్రాప్తిగర్భా—‘త ఇమే సత్యాః కామా అనృతాపిధానా’ ఇతి భగవతో గుణగణస్య తిరోధాయకత్వేనానృతశబ్దేన స్వకర్మణః ప్రతిపాదనాది”తి భాష్యకారశ్రీసూక్త్యా, తద్వ్యాఖ్యాయాం తాత్పర్యదీపికాయాం “తిరోధాయకసర్వకర్మవినాశేహ్యాత్మప్రాప్తిః. భగవద్గుణానామపి తిరోధాయకం కర్మేతి తన్నివృత్తిపూర్వకాత్మప్రాప్తౌ భగవద్గుణతిరోధాయకనివృత్తేరపి భావాద్భగవత్ప్రాప్తిస్సిధ్యతీత్యర్థః” ఇతివ్యాసార్యశ్రీసూక్త్యాచ, పఞ్చాగ్నివిదాం జాయమానప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తౌ గుణవిశిష్టబ్రహ్మణోఽప్యవర్జనీయైవ ప్రాప్తిః-తత్తిరోధాయకసర్వకర్మనిశ్శేషవినాశే గుణవిశిష్టపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రకాశస్య నిష్ప్రత్యూహత్వాత్ -ఇతిహి సిద్ధ్యతి. ఏవంసతి పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పురుషార్థతారతమ్యం కథముచ్యత ఇతి చేత్.

ఇదమత్రావధేయమ్-న వయం పఞ్చాగ్నివిదాం సర్వగుణవిశిష్టేన బ్రహ్మప్రాప్తిం బ్రూమః-స్వాపృథక్సిద్ధగుణవియోగేన బ్రహ్మణః క్వచిదప్యనవస్థానేన ప్రత్యక్షే జాయమానే సగుణస్యైవ తస్య ప్రత్యక్షసంభవాత్; తృతీయాధ్యాయతృతీయపాదే, ఆనన్దాద్యధికరణాక్షరధ్యధికరణయోస్సర్వేషు బ్రహ్మవిషయకోపాసనేషు బ్రహ్మస్వరూపప్రతీత్యన్తర్భూతైర్బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకగుణైస్సర్వైర్విశిష్టేన వేషేణైవ బ్రహ్మణోఽనుసన్ధానస్య స్థాపితత్వేన తత్క్రతున్యాయేన యథోపాసనమేవ తత్ప్రాప్తేస్సంభవాచ్చ-౧-కింబహునా-నిష్ప్రకారకసాక్షాత్కా-

రప్యస్యైవాప్రామాణికతాయాస్సిద్ధాన్తసిద్ధత్వేన పఞ్చాగ్నివిదాం జాయ
మానో బ్రహ్మసాక్షాత్కారోఽపి తద్గుణవిషయక ఏవ జాయత ఇతి గుణ
విశిష్టవేషేణైవ బ్రహ్మణః ప్రాప్తిరవర్జనీయా-౨-పరన్తు-స్వాన్తర్బ
హిర్వ్యాప్తస్య బ్రహ్మస్వరూపస్య ప్రజ్వలితాఙ్గారమాత్రదశాపన్నాగ్ని
స్వరూపస్యేవాభివ్యక్తివిశేషవిధుర స్వరూపమాత్రావస్థితగుణవిశిష్టవే
షేణ ప్రాప్తిసంభవేపి, స్వాసాధారణషాడ్గుణ్యమయవిగ్రహవిశేషశాలి
స్థానవిశేషావచ్ఛిన్నస్యాభివ్యక్తగుణవిశిష్టస్య భగవతః ప్రాప్తిరేవ
పఞ్చాగ్నివిదాం నాస్తి-అతత్క్రతుత్వాదితి బ్రూమః-౩-ఉత్పత్త్యసం
భవాధికరణతృతీయసూత్రభాష్యే "సూక్ష్మన్తు కేవలషాడ్గుణ్యవిగ్రహం
వాసుదేవాఖ్యం పరబ్రహ్మే"తి విగ్రహవిశేషస్య షాడ్గుణ్యమయత్వాభి
ధానేన భగవతష్షాడ్గుణ్యాభివ్యక్తివిశేషస్తాదృశవిగ్రహవిశేషావచ్ఛేదేనై
వ నిత్యేచ్ఛాసిద్ధ ఇత్యవగమ్యతే-అన్యథా తస్య షాడ్గుణ్యమయత్వేన
వ్యావృత్తతయాఽభిధానాయోగాత్; గుణాభివ్యక్తివిశేషస్య భగవది
చ్ఛానురోధేన క్వాచిత్కత్వానఙ్గీకారే సఙ్కర్షణాదీనామేకైకగుణ
ద్వయాశ్రయత్వాభిధానాసంభవాచ్చ-౪-బ్రహ్మణి సర్వత్ర షాడ్గుణ్య
సత్త్వేపి, భగవదిచ్ఛావిశేషసిద్ధతదీయాభివ్యక్తివిశేషతారతమ్యాభి
ప్రాయకతయైవహి క్వాచిత్కగుణన్యూనాధికభావనిర్దేశా నిర్వా
హ్యాః-౫-తథాచ- దర్శితాభివ్యక్తివిశేషవిశిష్టషాడ్గుణ్యవిగ్రహవిశేషశా
లిస్థానవిశేషావచ్ఛిన్నపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిర్బ్రహ్మోపాసకానాం ప్ర
కృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మప్రాప్తికామానాం పఞ్చాగ్నివిదాన్తు స్వా
న్తర్బహిర్వ్యాప్తవిగ్రహవిశేషానవచ్ఛిన్నదర్శితాభివ్యక్తివిశేషవిధుర
గుణసద్భావమాత్రశాలి బ్రహ్మస్వరూపస్య న్వాత్మస్వరూపప్రాప్త్యన్త
ర్భూతా ప్రాప్తిరితి ప్రాప్యభేదస్స్పష్టః-౬-బ్రహ్మోపాసకానాం సేవ్యసే
వకభావేనైవ భగవన్నిత్యయోగకాఙ్క్షిణాం తత్క్రతున్యాయేనైవ దర్శి
తపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిః పురుషార్థభూతా; పఞ్చాగ్నివిదాన్తు ప్రకృ

తివియుక్తాత్మప్రాప్తిరేవ తథా. తదర్థతయైవ తదన్తర్భూతా బ్రహ్మ
ప్రాప్తిస్తైః కాఙ్క్ష్యత ఇతి న సా ప్రధానపురుషార్థభూతేతి తేషాం తత్క్ర
తున్యాయేనైవ పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్త్యభావ ఇతి భాష్యాదిహృదయ
మ్-౭-కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణమోక్షద్వైవిధ్యం, తత్ర కైవల్యస్యా
ల్పానన్దరూపత్వం, స్వరూపాననుగుణత్వం, భగవత్ప్రాప్తేరనవధికాతి
శయానన్దరూపత్వం స్వరూపానుగుణత్వఞ్చ పూర్వాచార్యైర్బహుధా
ప్రతిపాదితమితి చ పూర్వమేవ న్యరూపి-౮-బ్రహ్మస్వరూపస్య తద్గతాస
ఙ్ఖ్యేయజ్ఞానాదిగుణానాఞ్చానవధికాతిశయస్వరూపత్వాత్,-ఏతేషాం స
ర్వేషాం పురుషార్థవిధయా భానాచ్చ,-బ్రహ్మోపాసకానామనవధికాతి
శయ ఆనన్దః. ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య పరిచ్ఛిన్నత్వాత్తద్గతగుణానాం స
ఙ్ఖ్యేయత్వాత్తత్రాపి జ్ఞానేతరగుణానాం పరిచ్ఛిన్నత్వాత్,- జ్ఞానస్యాపి
జగద్వ్యాపారాహర్త్వలక్షణోత్కర్షవిరహాత్,- పఞ్చాగ్నివిదామే
తావన్మాత్రస్యైవ పురుషార్థవిధయాభానాచ్చ,-తేషామానన్దో బ్రహ్మో
పాసకానన్దాదతితరామల్పఏవేతి పురుషార్థతారతమ్యమేతేషాం దు
రపహ్నవమ్-౯-కైవల్యనిష్ఠానాం పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానా
ఞ్చ స్వస్వపురుషార్థభేదతదనుభవస్థానభేదప్రతిపాదనపరపాద్మపురాణ
వచనజాతఞ్చ ప్రాగేవోదాహృతమ్-౧౦-తస్మాత్పఞ్చాగ్నివిదాం సత్యపి
సర్వకర్మవినిర్మోకే, ప్రాప్యవస్తుతారతమ్యాత్,— ప్రాప్యస్థానతారత
మ్యాత్,-తత్క్రతున్యాయవశాచ్చ,- బ్రహ్మోపాసకాపేక్షయా పురు
షార్థతారతమ్యం సూపపాదమితి ॥ ౨౦ ॥ తదిదంసర్వమభిసన్ధాయైవ
గీతాద్వాదశాధ్యాయేఽష్టమశ్లోకభాష్యే ‘‘అతోఽతిశయితపురుషార్థ
త్వాదచిరలభ్యత్వాచ్చ మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ—మయి మనస్సమా
ధానం కురు. మయి బుద్ధిం నివేశయ-అహమేవ పరమప్రాప్య ఇత్యధ్యవ
సాయం కురు. అత ఊర్ధ్వం మయ్యేవ నివసిష్యసి-అహమేవ పరమ
ప్రాప్య ఇత్యధ్యవసాయపూర్వకమనోనివేశనానన్తరమేవ మయి నివసిష్య

సీత్యర్థః" ఇత్యేవంరూపే, కైవల్యార్థిపురుషార్థాపేక్షయా భగవత్ప్రా
ప్తికామపురుషార్థస్య వైలక్షణ్యప్రతిపాదనపరే, భగవత్ప్రాప్తేః ప్రత్య
గాత్మప్రాప్త్యపేక్షయాఽతిశయితపురుషార్థరూపత్వం, తస్య భగవత్యే
వపరమప్రాప్యత్వాధ్యవసాయనిబన్ధనత్వఞ్చ స్పష్టమేవ జ్ఞాపితం భాష్య
కారైః ॥ ౨౧ ॥

నచ సర్వకర్మవినిర్మోకానన్తరం జ్ఞానసఙ్కోచే కారణాభావేన
సర్వకర్మవినిర్ముక్తానాం పఞ్చాగ్నివిదామప్యనవధికాతిశయజ్ఞానవికాస
సంభవేన దేశవిశేషావచ్ఛిన్నయథోక్తలక్షణగుణవిగ్రహవిశేషాదివిశిష్ట
పరిపూర్ణబ్రహ్మసాక్షాత్కారస్యాపి దురపహ్నవతయా కథం తేషాం
జ్ఞానినాఞ్చ పురుషార్థభేదవచనం సఙ్గచ్ఛత ఇతి వాచ్యమ్-సర్వకర్మవిని
ర్మోకే తేషాముభయేషాం తుల్యే సత్యపి సన్నికర్షవిప్రకర్షయోరను
భవవైశద్యావైశద్యప్రియత్వాప్రియత్వాదిప్రయోజకత్వేన పురుషా
ర్థవైషమ్యస్య దురపహ్నవత్వాత్ ॥ ౨౨ ॥ యథాహి సునిర్మలనభ
స్థితానామపి సుదూరవిప్రకృష్టానాం నక్షత్రాదీనాం సన్నికర్ష ఇవ
విప్రకర్షేఽపి విమలచక్షుషోఽపి విశదతమసాక్షాత్కారో నభవతి, య
థాచ ప్రజ్వలితస్యాపి వహ్నేస్సన్నికర్షవిప్రకర్షయోరౌష్ణ్యప్రకా
శానుభవతారతమ్యం సర్వసాక్షికం, సుదూరవిప్రకర్షే చౌష్ణ్యప్రకా
శాద్యనుపలంభోఽప్యస్తి-తథైవ త్రిపాద్విభూతావపి పరిపూర్ణబ్రహ్మాను
భవస్థానాదతిదూరవిప్రకృష్టాధోదేశస్థితానాం పఞ్చాగ్నివిచ్ఛబ్దితానాం
కైవల్యముక్తిభాజాం పరిపూర్ణబ్రహ్మణః పరోక్షజ్ఞానమాత్రసంభవే
ప్యపరోక్షజ్ఞానమేవ నాస్తీతివా, తత్సత్త్వేఽపి తదనుభవే విశదతమత్వ
ప్రియతమత్వాదికం నాస్తీతివా సువచమేవ పురుషార్థభేదప్రతిపాదకా
నన్యథాసిద్ధప్రమాణావైయర్థ్యాయేతి తన్నిబన్ధనం పురుషార్థవైష
మ్యం సంభవత్యేవ ॥ ౨౩ ॥ సన్నికర్షవిశేషస్యానుభవవిశేషాజన
కత్వే త్రిపాద్విభూతిం ప్రత్యర్చిరాదివర్త్మనా ముక్తానాం గమనమేవా

నావశ్యకమ్-ముక్తస్యానన్తరం స్వైరచారేణ లీలావిభూతావాగమనేపి తేషాం జ్ఞానసఙ్కోచాభావవత్ప్రథమమేవాత్ర విద్యామాహాత్మ్యేన తత్సంభవస్య సువచత్వాత్ ॥ ౧౮ ॥ కథఞ్చిద్విరజోత్తరదేశగమనస్యావశ్యకమితి స్వీకారేపి వా తదూర్ధ్వమతిదూరవిప్రకృష్టలోకవిశేషగమనం సుతరామేవానావశ్యకమ్—విరజోత్తరదేశప్రాప్తిమాత్రేణ నిశ్శేషావిద్యాకర్మవాసనాదినివృత్తిసంభవేన తత్రైవ సర్వవిధానుభవసంభవస్య సువచత్వాత్ ॥ ౧౯ ॥ "సర్వంహ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" [ఛాం॥౭॥౨౬॥౨॥] ఇతిఛాన్దోగ్యభూమవిద్యాప్రకరణస్థశ్రుతౌ ముక్తస్య సర్వదర్శనాతిరిక్తతయాభిధీయమానా సర్వప్రాప్తిర్హి సన్నికర్షవిశేషజన్యవిశదతమానుభవవిశేష ఏవ—అన్యథా పృథక్తన్నిర్దేశవైయర్థ్యాత్ ॥ ౧౬ ॥ విరజోత్తరదేశేష్వమానవకరస్పర్శప్రాపితదివ్యవిగ్రహాణాం జ్ఞానినాం శ్రీవైకుణ్ఠలోకదివ్యసూరిభిస్సుదూరం నీయమానానామేవ తత్రతత్ర తత్తద్విశేషప్రాప్తిః, అన్తతోఽభివ్యక్తివిశేషవిశిష్టగుణవిగ్రహాదియుక్తపరిపూర్ణపరబ్రహ్మానుభవవిశేషలక్షణప్రాప్తిశ్చాభిధీయతే॥ ౧౭ ॥ శ్రూయతే హి కౌషీతకీబ్రాహ్మణే ప్రథమాధ్యాయే-"స ఆగచ్ఛతి విరజాం నదీం తాం మనసైవాత్యేతి తత్సుకృతదుష్కృతే ధూనుత" ఇత్యనేన, "స ఏష విసుకృతో విదుష్కృతో బ్రహ్మవిద్వాన్ బ్రహ్మైవాభిప్రైతి. స ఆగచ్ఛతీల్యం వృక్షమ్; తం బ్రహ్మగన్ధః ప్రవిశతి. స ఆగచ్ఛతి సాలజ్జం సంస్థానమ్; తం బ్రహ్మరసః ప్రవిశతి. స ఆగచ్ఛత్యపరాజితమాయతనమ్; తం బ్రహ్మతేజః ప్రవిశతి. స ఆగచ్ఛతీన్ద్రప్రజాపతీ ద్వారగోపౌ; తావస్మాదపద్రవతః. స ఆగచ్ఛతి విభుప్రమితమ్; తం బ్రహ్మయశః ప్రవిశతీ"త్యనేన, "స ఆగచ్ఛత్యమితౌజసం పర్యఙ్కమి"త్యనేన, "తస్మిన్ బ్రహ్మాస్తే. తమిత్థంవిత్పాదేనైవాగ్ర ఆరోహతి. తం బ్రహ్మాహ కోఽసీతీ" త్యాదినాఽచార్చిరాదివర్త్మనా విరజాపర్యన్తం గతస్య ముక్తస్య తత్రైవ సర్వకర్మబన్ధనివృత్తిమతోపి తతస్సు

దూరం గచ్ఛత ఏవ తత్రతత్ర బ్రహ్మగన్ధరసతేజోయశఃపర్యఙ్కాదిప్రాప్తిః, అన్తత ఏవ పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిశ్చ ॥ ౨౮ ॥ అత్ర—విరజోత్తరతీర ఏవ నివృత్తసర్వకర్మబన్ధస్యాపి బ్రహ్మగన్ధాదిప్రాప్త్యకథనాత్,-తతస్సుదూరమూర్ధ్వం గతస్యైవ తత్తత్ప్రాప్త్యభిధానాచ్చ,-విరజోత్తరదేశ ఏవ తత్తద్విషయకవిశదానుభవాభావో హి దునివార ఏవ ॥ ౨౯ ॥ ఏవం—ఛాన్దోగ్యేఽష్టమప్రపాఠకే పఞ్చమఖణ్డే "అరశ్చహ వై ణ్యశ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే తృతీయస్యామితో దివి తదైరమ్మదీయగ్ం సరస్తదశ్వత్థస్సోమసవనస్తదపరాజితాపూర్బ్రహ్మణః ప్రభువిమితగ్ం హిరణ్మయమ్ ॥ ౩ ॥ తద్య ఏవైతావరఞ్చ ణ్యఞ్చార్ణవౌ బ్రహ్మలోకే బ్రహ్మచర్యేణానువిన్దన్తి తేషామేవైష బ్రహ్మలోకస్తేషాగ్ం సర్వేషు లోకేషు కామచారో భవతి ॥ ౪ ॥" ఇతిముక్తానాం లోకవిశేషం ప్రాప్తానామపి తత్రైవ స్థానవిశేషం ప్రాప్తానామేవ బ్రహ్మవిద్యావిశేషఫలభూతపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్త్యాదికం సిధ్యతీత్యుక్త్యా విరజోత్తరలోకవిశేషప్రాప్తిమాత్రేణ సర్వేషాం పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్త్యభావస్యైవ జ్ఞాపనేన సన్నికర్షవిశేషస్యానుభవవిశేషహేతుత్వం దురపహ్నవం సిధ్యతి ॥ ౩౦ ॥ ఏవం భరద్వాజసంహితాయాం న్యాసోపదేశే చతుర్థాధ్యాయేపి "అర్చిరాదికయా గత్యా తత్రతత్రార్చితస్సురైః ॥ అతీత్య లోకానభ్యేతి వైకుణ్ఠం వీతకల్మషః ॥ ౮౨ ॥ అథైనమమరాస్తత్ర సహదివ్యాప్సరోగణైః । సోపహారాః ప్రహర్షేణ ప్రత్యుద్గచ్ఛన్త్యుపాగతమ్ ॥ ౮౩ ॥ తతః ప్రాప్య జగన్నాథం ప్రణిపత్య శ్రియః పతిమ్ । ఆసీనమాసనే దివ్యే భక్తైర్భాగవతైర్వృతమ్ ॥ ౮౪ ॥ ఆప్లుతస్స్మితాలాపమధురాలోకనామృతైః ॥ పాదమూలం భజత్యస్య దాస్యేనానన్దనిర్భరః ॥ ౮౫ ॥ సచ సర్వేషు లోకేషు తమేవధ్యానుసఞ్చరన్ । సమ్మోదతే సమగుణైః కామాన్నశ్నీ కామరూపధృత్ ॥ ౮౬ ॥" ఇతివీతకల్మషం లోకవిశేషగమనానన్తరమపి స్థానవిశేషగతస్యైవ బ్ర

ష్ఠావిద్యావిశేషఫలపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్త్యాదికమభిహితమ్ ॥ ౩౧ ॥
ఏవం బృహద్బ్రహ్మసంహితాయాం తృతీయపాదే “ప్రధానపరమవ్యోమ్నోరన్తరే విరజానదీ। ఉన్ముచ్య వాసనారేణుమూర్ధ్వం గచ్ఛతి మత్పరః। తత్ర సూక్ష్మతనుం త్యక్త్వా వాసనారేణుగుంభితామ్ । యోగ్యో భవతి దేవేశ మత్పదారోహణాయహి” ఇతితృతీయాధ్యాయాన్తేఽర్చిరాదినా గతస్య జ్ఞానినో ముక్తస్య విరజాపర్యన్తం గత్వా తత్ర నిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధనివృత్త్యా పరమపదారోహణయోగ్యతామాత్రమభిధాయ, తతశ్చతుర్థాధ్యాయే “ఉత్తీర్య విరజాం బ్రహ్మరజో నిర్ధూయ వైష్ణవః। స్నానేనవై సుమతిమానశ్వత్థముపయాతిహి॥ తత్రాశ్వత్థతరుచ్ఛాయామాశ్రితా యేహ్యమానవాః। తేషాం పాణితలైస్స్పృష్టః క్షాళితాశేషవాసనః॥ సూక్ష్మదేహం పరిత్యజ్య సూర్యకోటిసమప్రభమ్। శరీరం దివ్యమాసాద్య భాతి చారుచతుర్భుజమ్” ఇత్యాదినా విరజోత్తరభాగస్థాశ్వత్థతర్వధోభాగస్థితదివ్యపురుషకరస్పర్శతో దివ్యవిగ్రహప్రాప్తిమభిధాయ, తతః “శుద్ధసత్త్వాత్మకో భూత్వా భగవత్పార్షదోత్తమః। అమానవాన్నమస్కృత్య తథా కృత్వా ప్రదక్షిణమ్। తేషామనుజ్ఞయా బ్రహ్మన్తతో యాతి సమాహితః” ఇత్యాదినా తత్రత్యామానవానుజ్ఞయా తదూర్ధ్వం బహుదూరగమనానన్తరం మహాజ్జనవృక్షప్రాప్తిం, తదూర్ధ్వం బహుదూరగమనానన్తరం నదీవిశేషప్రాప్తిం, తత్ర స్నానాదినా విలక్షణజ్ఞానోత్పత్తిం, తతస్సుదూరగమనానన్తరం లక్ష్మీపద్మసరస్తిలవృక్షతిలపుష్కరిణీప్రాప్తిం, తిలపుష్కరిణీస్నానేన సుఖరూపతాప్రాప్తిఞ్చాభిధాయ, తత్తీరస్థితస్యాస్య తత్రాగతైర్దివ్యాప్సరోగణైస్సత్కృతస్య పశ్చాద్వైకుణ్ఠాఖ్యలోకవిశేషమణిమణ్డపాదిప్రాప్తిపూర్వకం పరిపూర్ణభగవత్ప్రాప్తిరభిహితా ॥ ౩౨ ॥ అత్రాపి విరజోత్తరతీరదేశప్రాప్తిమాత్రేణ నివృత్తావిద్యాకర్మవాసనాదికస్యాపి తత్రైవ పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తేరనభి

ధానేన, పశ్చాత్సుదూరదేశగమనానన్తరమేవ తదభిధానేనచ సన్నిక
ర్షవిశేషస్యైవ విలక్షణఫలవిశేషప్రయోజకతాసిద్ధ్యా తావద్దూరగ
మనవిరహిణస్తాదృశసన్నికర్షవిశేషవిధురస్య కైవల్యముక్తిభాజస్తా
దృశబ్రహ్మప్రాప్త్యభావస్యోపపాదఏవ ॥ 33 ॥ సన్నికర్షవిశేషస్యాను
భవవిశేషహేతుత్వాభావే, ఛాన్దోగ్యేఽష్టమప్రపాఠకే ద్వితీయఖణ్డే "స
యది పితృలోకకామో భవతి సఙ్కల్పాదేవాస్య పితరస్సముత్తిష్ఠన్తి
తేన పితృలోకేన సంపన్నో మహీయతే ॥ ౧ ॥" ఇత్యాదికాసు దశసు
ఖణ్డికాసు ముక్తస్య సఙ్కల్పమాత్రేణ పితృలోకాదిసముత్థానపూర్వ
కం తత్తత్సంపన్నస్యైవ భోగవిశేషాభిధానంహి న ఘటతే॥ ౩౪ ॥ అత
ఏవచ భాష్యకారైః, శ్రీవైకుణ్ఠగద్యే "ప్రవిష్టానున్మాదయద్భిః క్రీడోద్దే
శైర్విరాజిత" ఇతి క్రీడోద్దేశానాం సన్నికర్షవిశేషబలేనైవ ప్రవిష్టో
న్మాదకత్వవర్ణనం, నిత్యగ్రన్థే "భగవన్తమాలోకయన్తం దర్శనానన్ద
బృంహితముఖమి"తి సుదర్శనస్య, "భగవత్స్పర్శనానన్దబృంహితసర్వ
గాత్రమి" త్యనన్తస్యచ భగవత్సన్నికర్షవిశేషేణైవ విలక్షణానుభవ
భాక్త్వవర్ణనఞ్చ కృతమ్ ॥ 3౫ ॥ కల్యాణతమవిగ్రహగుణాద్యనుభవ
విశేషస్య తత్ప్రయోజకసన్నికర్షవిశేషస్యచ దేశవిశేషఏవ సంభవ
నియమాదేవచ నిత్యముక్తైరప్యవతారవిశేషవాత్సల్యాదికల్యాణగుణా
నుభవవిశేషో లీలావిభూతావాగతైరేవ ప్రాప్యతఇతి తత్రతత్రోచ్యతే॥
3౬ ॥ తదిదంసర్వమభిసన్ధాయైవచ శరణాగతిగద్యే "పరిపూర్ణానవర
తనిత్యవిశదతమానన్యప్రయోజనానవధికాతిశయప్రియభగవదనుభవజ
నితానవధికాతిశయప్రీతికారితాశేషావస్థోచితాశేషశేషతైకరతిరూపని
త్యకైఙ్కర్యప్రాప్త్యపేక్షయే" తి పురుషార్థస్వరూపం ప్రదర్శయద్భి
ర్భాష్యకారైస్సన్నికర్షవిశేషైకలభ్య విలక్షణజ్ఞానైకప్రాప్యానుభవ
విశేషస్వరూపమపి దర్శితమ్ ॥32॥ ఏవం బృహద్బ్రహ్మసంహితాయాం
ప్రథమపాదే ద్వితీయాధ్యాయే "సంప్రాప్య ప్రకృతేర్యోగం జ్ఞానసఙ్క-

చమాశ్రితాః।సంప్రాప్యాచార్యశరణముపాయమవగత్యచ ॥ మదాజ్ఞాకారిణో భూత్వాహ్యేజీవం ప్రాకృతాం తనుమ్।హిత్వా ముక్తా యే భవన్తి ద్వివిధాస్తే ప్రకీర్తితాః ॥ కేవలాస్సేవకాశ్చేతి కేవలాస్తనువర్జితాః। సేవకా ద్వివిధా జ్ఞేయాః కిఙ్కరా రూపసేవకాః ॥ కైఙ్కర్యం గన్ధమాల్యాదిమార్జనాలేపవర్తనమ్ । పక్షపాతాసహప్రేమవీక్షణం రూపసేవనమ్ ॥ ఏవముక్తా మహాదేవి మమ లోకే విశన్తిహి ॥ ౧౩ ॥"

ఇతివచనైర్ముక్తానాం సామాన్యతః కేవలసేవకభేదేన ద్వైవిధ్యం, సేవకానామపి కిఙ్కరరూపసేవకభేదేన ద్వైవిధ్యఞ్చ ప్రదర్శ్య, తత్ర కేవలానాం నిశ్శేషప్రకృతిసంసర్గనివృత్తిలక్షణ తనువర్జితత్వరూపకైవల్యముక్తిమాత్రపర్యవసాయితాం, సేవకేషు కిఙ్కరాణాం విలక్షణానుభవజనితాతిమాత్రప్రీతికారిత గన్ధమాల్యాదిసమర్పణాదిలక్షణపరిచర్యారూపకైఙ్కర్యపర్యవసాయితాం, రూపసేవకానాం దివ్యవిగ్రహాద్యనుభవమాత్రపర్యవసాయితాఞ్చాభిదధానైర్ముక్తానామేవ పురుషార్థభేదస్స్పష్టముపదిష్టః ॥ ౩౮ ॥ అత్ర రూపగుణానుభవోక్తిః కల్యాణగుణాన్తరానుభవస్యాప్యుపలక్షణం బోధ్యమ్ ॥ ౩౯ ॥ అత ఏవచ— యోగిమునిశబ్దాభ్యాం దేవపర్యాయమునిపర్యాయశబ్దాభ్యాఞ్చ కైఙ్కర్యనిష్ఠగుణనిష్ఠభేదభిన్నా నిత్యముక్తలక్షణాస్సూరయస్తత్రతత్ర దివ్యసూరిభిరపి నిర్దిశ్యన్తే ॥ ౪౦ ॥ ఏవం సహస్రనామభాష్యే శ్రీపరాశరభట్టార్యైరపి, "ముక్తానాం పరమాగతిరి"తి నామవ్యాఖ్యానావసరే, "ప్రకృతిబన్ధావిద్యాకర్మసంస్కారరుచివిపాకేభ్య ఆవణేభ్య ఏకాన్తతోఽత్యన్తఞ్చ విశ్లిష్టాముక్తా" ఇతివ్యాఖ్యానేన ముక్తానాం సర్వేషామవిశేషేణ ప్రకృతిబన్ధాదినిశ్శేషనివృత్తిమత్త్వం, "ముక్తానామి"తిబహువచనేన తేషాం భేదో బహుత్వఞ్చ స్పష్టమి"త్యుక్త్వా ముక్తానాం బహువిధత్వం, "పరమే"తివిశేషణేన ముక్తానామేవ కేషాఞ్చిదర్వాచీనా గతిగర్వమ్యతే. గృహ్యతేచ నిముక్తజరామరణాత్మ

కకైవల్యలక్షణా ‘జరామరణమోక్షాయ మామాశ్రిత్య యతన్తి యే’ [గీ॥౭॥౨౯॥] ఇతి, సంసారపరమపదయోర్మధ్యే తేషాం స్థానఞ్చ ‘యోగినామమృతం స్థానం స్వాత్మసన్తోషకారిణామ్’ [వి॥౧॥౬॥౩౮॥] ఇతీ”తి కైవల్యార్థినాం జ్ఞాన్యపేక్షయా ప్రాప్యపురుషార్థభేదం తదనుభవస్థానభేదఞ్చ ప్రతిపాదయద్భిర్మోక్షదశాయామపి పురుషార్థభేదస్స్పష్టమేవోపదర్శితః ॥౪౧॥ తథాచ—సన్నికర్షవిశేషాదినిబన్ధనస్తత్క్రతున్యాయనిబన్ధనశ్చ ముక్తానామపి పురుషార్థభేదః ప్రామాణిక ఇతి సిద్ధమ్ ॥౪౨॥

కింబహునా—“పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాది”తిసూత్రే—పరంబ్రహ్మోపాసీనానేవ నయత్యర్చిరాదిరాతివాహికగణ ఇతి జైమినిపక్షముపక్షిప్య స్వయం తత్పక్షమసమఞ్జసమ్మత్వా, పరంబ్రహ్మోపాసీనానేవేతి తత్పక్షాభిమతనియమనిరాసాయ— అప్రతీకాలమ్బనాన్ సర్వాన్నయతీతి స్వపక్షముపదర్శయతా బాదరాయణేన, పరబ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమత్వరూపకర్తృత్వనిరూపకోపాసకేభ్యః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానాం పురుషార్థభేదస్స్పష్టమేవాఙ్గీకృత ఇత్యేతద్దురపహ్నవమ్ - అన్యథా పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామపి పరబ్రహ్మనిష్ఠేప్సితతమత్వరూపకర్తృత్వనిరూపకోపాసననిష్ఠతాయా బాదరాయణాభిమతత్వే, జైమినిపక్షప్రతిక్షేపకారణలేశానుపలమ్భాత్ ॥౪౩॥ నచ—ఉపాసనే ప్రత్యగాత్మపరమాత్మనోర్విశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసమాత్రమేవాత్రోభయేషాం పరస్పరవ్యావర్తకమభిమతం జైమినిబాదరాయణయోరితి వాచ్యమ్—ఉభయేషాం పరస్యైవ బ్రహ్మణస్స్వోపాసనే సేప్సితతమతాయా అవిశిష్టత్వే, ఉపాసనగతవిశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసమాత్రస్యాప్రయోజకస్య విభిన్నాధికారితయా విభజ్య నిర్దేశోపకారకత్వాసమ్భవాత్; పఞ్చాగ్నివిద్భిన్నానామపి ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకోపాసననిష్ఠతాశ్రవణస్య, తుల్యవిత్తివేద్యతానయేనోభయేషాముభయవిధోపాసననిష్ఠతాయా అ

వర్జనీయతాయాశ్చ ప్రాగుపదర్శితత్వేన విశేషణవిశేష్యభావవ్య త్యాసమాత్రస్య పరస్పరవ్యావర్తకత్వాసంభవాత్; పరంబ్రహ్మోపాసీనానితి జైమినిపక్షపరసూత్రనిర్దేశస్య పరబ్రహ్మైకవిశేష్యకప్రత్యగాత్మవిశేషణకోపాసననిష్ఠమాత్రపరతాయా వా, "అప్రతీకాలంబనాన్నయతీ"తి బాదరాయణపక్షపరసూత్రనిర్దేశస్యోక్తోభయవిధోపాసననిష్ఠపరతాయా వా శబ్దవ్యుత్పత్త్యలభ్యత్వేనోదక్షురతయా దర్శితోపాసనగతవిశేషణవిశేష్యభావవ్యత్యాసమాత్రస్యోభయాధికారిణాం పరస్పరవ్యావర్తకాకారత్వేన తచ్ఛబ్దలభ్యతాయా వ్యుత్పన్నమాత్రేణ దుర్వచత్వాచ్చ ॥ ౨౪ ॥ కిఞ్చ-ఇదంతావదత్ర పూర్వపక్షిణః ప్రష్టవ్యాః— "తద్య ఇత్థం విదుర్యేచేమేరణ్యేశ్రద్ధాతపఇత్యుపాసత" ఇత్యాదిషు విభజ్య నిర్దేశపరాసు శ్రుతిషు-ప్రథమనిర్దిష్టా అధికారిణః పఞ్చాగ్నివిద్యామాత్రరూపాః, పశ్చాన్నిర్దిష్టా అధికారిణ స్తద్వ్యతిరిక్తపరబ్రహ్మవిశేష్యకప్రత్యగాత్మశరీరకత్వప్రకారకోపాసననిష్ఠస్వరూపాః-ఇతి భవదభిమతం వా, ఆహోస్విత్ -ప్రథమనిర్దిష్టాః ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకపరబ్రహ్మాత్మకత్వప్రకారకోపాసననిష్ఠస్వరూపాః, పశ్చాన్నిర్దిష్టాః పరబ్రహ్మవిశేష్యకప్రత్యగాత్మశరీరకత్వప్రకారకోపాసననిష్ఠస్వరూపాః—ఇతి భవదభిమతం వేతి ॥ ౨౫ ॥ నాత్ర ప్రథమః పక్షో యుక్తః—మూలమన్త్రిమన్త్రిరత్నాదిప్రతిపన్నవిద్యానిష్ఠానామర్చిరాదిగతేరేవాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్ - తేషాం ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకభగవదనన్యార్హశేషత్వాదిప్రకారకవిద్యానిష్ఠత్వేన దర్శితకోటిద్వయఘటకత్వాసంభవాత్ ॥ ౨౬ ॥ నాపి ద్వితీయః పక్షో యుక్తః—తథాసతి-మూలమన్త్రిమన్త్రిరత్నాదిప్రతిపన్నవిద్యానిష్ఠానామస్మదీయపూర్వాచార్యాణామపి ప్రథమకోటిఘటకతాయా ఏవ సంభవేన విభజ్య నిర్దేశప్రయోజకతయా భవదభిమతావాన్తరకైవల్యపురుషార్థప్రాప్తేస్తేషామపి ప్రసఙ్గాత్; తేషాం తత్ప్రాప్తేర్భగవతామప్యసంప్రతిపన్నత్వాచ్చ ॥ ౨౭ ॥ అస్మత్పక్షేతు-ప్రకృతివి

యుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణ కైవల్యపురుషార్థోద్దేశ్యకోపాస
ననిష్ఠాధికారిణామేవ ప్రథమనిర్దిష్టాధికారిరూపతాయాః, పరిపూర్ణ
పరబ్రహ్మప్రాప్త్యుద్దేశ్యకోపాసననిష్ఠాధికారిణాం సర్వేషామేవ పశ్చాన్ని
ర్దిష్టాధికారిరూపతాయాశ్చాభిమతత్వాన్నోక్తదోషావకాశః ॥ ౪౮ ॥

నచ—“తదా విద్వాన్ పుణ్యపాపే విధూయ నిరఞ్జనః పరమం
సామ్యముపైతి” [ముం॥౧॥౩॥౩॥] ఇతిశ్రుత్యా, “ఇదం జ్ఞానముపాశ్రిత్య
మమ సాధర్మ్యమాగతాః। సర్గేఽపి నోపజాయన్తే ప్రళయే న వ్యథన్తి
చ” [గీ॥౧౪॥౨॥] ఇతి స్మృత్యా చ ముక్తానాం పరేణ బ్రహ్మణా పరమం
సామ్యమవిశేషేణ ప్రతిపాద్యతే. ఇదం శ్రుతిస్మృతిద్వయం, గీతాద్వా
దశాధ్యాయచతుర్థశ్లోకభాష్యే కైవల్యముక్తిభాగ్విషయతయాపి భా
ష్యకారైర్యోజితమ్. ఏవం సర్వేషాం ముక్తానామవిశేషేణ పరబ్రహ్మసా
మ్యే ప్రతిపాద్యమానే కథం తేషాం పురుషార్థతారతమ్యకథనం సఙ్గచ్ఛ
త ఇతి వాచ్యమ్- సర్వాంశే బ్రహ్మపరమసామ్యస్య, “న తత్సమశ్చాభ్య
ధికశ్చ దృశ్యతే”(శ్వే॥౬॥౮॥)“న త్వత్సమోఽస్త్యభ్యధికః కుతోఽన్యః”
(గీ॥౧౧॥౪౩॥) ఇత్యాదిశ్రుతిస్మృతిభిరేవ నిరాకృతత్వాదసంభవాచ్చాం
శవిశేషవిషయఏవ తస్య వక్తవ్యతయా, శ్రుత్యన్తరాద్యనురోధేన, య
స్య యస్య యాదృశయాదృశాంశవిషయే సామ్యం ప్రతిపన్నం, త
స్య తస్య తాదృశతాదృశాంశవిషయే పరమసామ్యవిషయతయైవ తా
దృశశ్రుత్యాదేర్నేతవ్యతయా కైవల్యనిష్ఠస్య ప్రకృతివినిర్మోకావిర్భూ
తాపహతపాప్మత్వాదిలక్షణయథావస్థిత స్వస్వరూపవత్త్వరూపశుద్ధివి
శేషమాత్రస్యైవ శ్రుత్యాదిప్రతిపన్నతయా తాదృశశుద్ధివిశేషవ
త్త్వలక్షణబ్రహ్మపరమసామ్యవిషయతయా పరమసామ్యశ్రుత్యాదేః
కైవల్యనిష్ఠవిషయత్వసంభవే బాధకాభావాత్ ॥౪౯॥ బ్రహ్మోపాసకవి
షయే తు దర్శితశ్రుత్యాదికం భోగాంశేఽపి బ్రహ్మపరమసామ్యవిషయం
భవితుమర్హతి—“సోఽశ్నుతే సర్వాన్ కామాన్ సహ బ్రహ్మణా విపశ్చి

తేతి''(తై॥౨॥౧॥౨॥)ఇతిశ్రుత్యా భోగాంశేఽపి బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనా
త్ ॥౫౦॥ఇదమత్రబోధ్యమ్- యాదృశపురుషార్థం యోఽపేక్షతే—తస్మై
తాదృశపురుషార్థాంశే భగవాన్ స్వసామ్యం ప్రదదాతీతి భగవతస్స్వ
భావః. ఇత్థఞ్చ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతిసంసర్గతన్నిబన్ధనదుఃఖాదిని
వృత్తియథావస్థితస్వస్వరూపావిర్భావలక్షణకైవల్యమాత్రాపేక్షతయా
తదంశే స్వసామ్యం దత్తమ్. బ్రహ్మోపాసకానాం బ్రహ్మానుభవస్యాపే
క్షితతయా తదంశేఽపి సామ్యం దీయతే. అతస్సామాన్యతో ముక్తానాం
బ్రహ్మపరమసామ్యప్రతిపాదనపరశ్రుతిస్మృత్యాదికం యథార్హంతత్తద
ధికారివిషయమబాధితమేవ భవతీతి ॥౫౧॥ పరమసామ్యశ్రుత్యాదేర్బ్ర
హ్మసమానశుద్ధివిషయత్వఞ్చ భాష్యకారైరేవావిభాగాధికరణ భా
ష్యే దర్శితం "సామ్యసాధర్మ్యవ్యపదేశో బ్రహ్మప్రకారభూతస్యైవ
ప్రత్యగాత్మనస్స్వరూపం తత్సమమితి దేవాదిప్రాకృతరూపప్రహాణేన
బ్రహ్మసమానశుద్ధిం ప్రతిపాదయతీ"తి॥౫౨॥ గీతాద్వాదశాధ్యాయచ
తుర్థశ్లోకభాష్యేఽపి "తేఽపి మాం ప్రాప్నువన్త్యేవ—మత్సమానాకారమ
సంసారిణమాత్మానం ప్రాప్నువన్త్యేవేత్యర్థః. 'మమ సాధర్మ్యమాగ
తా' ఇతిహి వక్ష్యతే. శ్రూయతేచ 'నిరఞ్జనః పరమంసామ్యముపైతీ'
తీ" తివ్యాకుర్వద్భిర్భాష్యకారైః కైవల్యముక్తిభాగ్విషయేఽప్యసంసారి
త్వనిబన్ధనసామ్యవిషయత్వమాత్రేణ దర్శితశ్రుతిస్మృతీ యోజితే
॥౫౩॥ఏవం—"భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ" (౪॥౪॥౨౧॥) ఇతి జగద్వ్యా
పారవర్జాధికరణపఞ్చమసూత్రభాష్యటీకాసు దర్శితశ్రుత్యాదేర్భో
గసామ్యవిషయతయాపి నయనాద్బ్రహ్మోపాసకవిషయే తద్విషయత్వ
మపిసంభవతీతి బోధ్యమ్ ॥౫౪॥నచేదంసర్వముక్తవిషయమితి శఙ్క్యమ్-
ప్రమాణాభావాత్ ॥౫౫॥ నచ ప్రకృతిసంసర్గతన్నిబన్ధనావిద్యాకర్మ
వాసనాదినివృత్త్యా సత్యసఙ్కల్పత్వాదిగుణావిర్భావస్య సర్వముక్త
సాధారణతయా కైవల్యముక్తిభాజోఽపి సత్యసఙ్కల్పత్వబలాద్దర్శితభో

గసామ్యం దుర్వారమితి వాచ్యమ్-సృష్టిస్థితిలయాదిజగద్వ్యాపారాణాం
సత్యసఙ్కల్పత్వాదిబలేన ముక్తేష్వపి ప్రసఙ్గే, "జగద్వ్యాపారవర్జం
ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ" (౪॥౪॥౧౭॥) "భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గా
చ్చ"(౪॥౪॥౨౧॥) ఇతిసూత్రయోః, ప్రకరణాసన్నిధానబలాద్భోగమా
త్రసామ్యదర్శనలిఙ్గబలాచ్చ భాగపశున్యాయేన సత్యసఙ్కల్పత్వసఙ్కో
చ్యముక్తైశ్వర్యం జగద్వ్యాపారవర్జమేవ యథాస్థాపితమ్-తథాపఞ్చా
గ్నివిద్యాప్రకరణే "శుద్ధః పూతః పుణ్యలోకో భవతీ"తి కైవల్యమాత్ర
స్యఫలతయా శ్రూయమాణత్వాత్,- బ్రహ్మోపాసకవిషయేషు పరిపూ
ర్ణబ్రహ్మానుభవప్రకరణేషు పఞ్చాగ్నివిదః క్వాప్యసన్నిహితత్వాచ్చ,- తే
నైవ న్యాయేన తస్యాపి సత్యసఙ్కల్పత్వసఙ్కోచేన భోగాంశే బ్రహ్మసా
మ్యాభావనిర్ణయసంభవేన దోషాభావాత్ ॥౫౬॥ భోగమాత్రసామ్య
లిఙ్గాచ్చే"తిసూత్రం హి న సర్వముక్తానాం "భోగాంశే బ్రహ్మపరమసా
మ్యస్థాపనప్రవృత్తమ్; అపితు—పరమసామ్యశ్రుతేర్భాగపశున్యాయేన
భోగసామ్యవిషయత్వప్రదర్శనముఖేన ముక్తానాం జగద్వ్యాపారాన
న్వయస్థాపనమాత్రపరమేవ— జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణస్య తదర్థ
మేవ ప్రవృత్తత్వాత్; తదధికరణాన్తఃపాతిత్వాచ్చాస్య సూత్రస్య
॥౫౭॥ ఇదఙ్కిలాత్ర సూత్రతాత్పర్యమ్- ముక్తానాం బ్రహ్మపరమసా
మ్యశ్రవణేఽపి విద్యాఫలప్రకరణేషు బ్రహ్మసమానశుద్ధిభోగాదిభిర్నానా
ప్రకారబ్రహ్మసామ్యేఽభిధీయమానే భోగాద్యధికేన న కేనచిద్ధర్మేణ సా
మ్యప్రతిపాదనం దృశ్యతే క్వాపి; అపితు భోగమాత్రేణ. అశ్రుతసామ్య
విశేషపరత్వఞ్చ శ్రుతేర్న కల్పయితుం శక్యమ్-శ్రుతహానాశ్రుతకల్పన
ఘోరన్యాయ్యత్వాత్. తథాచ—ముక్తేషు కస్యచిదపి క్వచిదపి భో
గాదధికేన కేనచిదపి వ్యాపారేణ బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాదర్శనేనము
క్తానాం న జగద్వ్యాపారాన్వయ ఇతి ॥౫౮॥ శుద్ధిసామ్యాద్భోగసామ్య
స్యోత్కృష్టధర్మత్వాదపకృష్టధర్మేణ సామ్యవతో జగద్వ్యాపారానన్వ

యస్థాపనేప్యుత్కృష్టధర్మేణసామ్యవత స్తత్సంభవశఙ్కానపగమాత్,-
ఉత్కృష్టస్య తత్స్థాపనేఽపకృష్టస్య కైముత్యన్యాయేన తత్సిద్ధిసంభవా
చ్చ,- ఉత్కృష్టగతసామ్యగ్రహణపూర్వకమేవ జగద్వ్యాపారానన్వ
యస్థాపితో ముక్తానామ్ ॥౫౯॥ నచైతావతా సర్వాత్మనా సర్వము
క్తానాం తుల్యభోగత్వప్రసఙ్గః ॥౬౦॥ నాపిచైతావతా ముక్తానాం బ్ర
హ్మపరమసామ్యప్రతిపాదకశ్రుత్యాదికం క్వచిదముఖ్యం భవతి—యేనా
కారేణ సామ్యం వివక్షితమ్- తస్యాకారస్య నిరవధికతాయాః పరమ
శబ్దాభిప్రేతత్వేనార్థబాధాభావాత్ ॥౬౧॥ అతఏవోక్తం, ముక్త
జీవబ్రహ్మణోస్స్వరూపైక్యనిరాసపర జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యటీకాయాం
“యదా పశ్యఇతివాక్యే సామ్యశబ్దస్సాదృశ్యపరః. యేనాకారేణ సా
మ్యం తస్యాకారస్య నిరవధికత్వం పరమశబ్దాభిప్రేతమి”తి ॥౬౨॥ త
స్మాన్నిశ్శేషావిద్యారహితత్వలక్షణశుద్ధివిశేషాంశే బ్రహ్మపరమసామ్యం
పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యాప్యస్త్యేవేతి న తద్విషయేపి దర్శితశ్రుతేరము
ఖ్యతా ॥౬౩॥ ఏతేన-సర్వలోకకామచారస్య ముక్తైశ్వర్యరూపతాశ్ర
వణాత్తద్బలేన కదాచిత్కైవల్యముక్తిభాజోపి భగవత్ప్రాప్తికామలో
కేపి గమనసంభవేన భగవత్ప్రాప్తికామభోగవిశేషహేతుదేశవిశేషా
వచ్ఛిన్నపరిపూర్ణబ్రహ్మసన్నికర్షవిశేషస్యాపి దుర్వారతయా తా
దృశభోగవిశేషప్రాప్తిరపి దురపహ్నవైవేతి ముక్తేషు భోగవైషమ్యం
దుర్వచమితి శఙ్కాపి దూరోత్సారితా-కైవల్యముక్తిభాజం ప్రకృత్య
క్వాపి సర్వలోకకామచారలక్షణైశ్వర్యస్యానామ్నానాత్,- ప్రత్యుత
స్వీయపురుషార్థప్రాప్త్యర్థం “శుద్ధఃపూతఃపుణ్యలోకో భవతీ”తి యత్కి
ఞ్చిల్లోకవిశేషప్రాప్తేరేవశ్రవణాత్,- సర్వలోకకామచారలక్షణముక్తై
శ్వర్యప్రతిపాదనప్రకరణేషు తస్యాసన్నిధానాచ్చ,- ముక్తేషు బ్రహ్మపర
మసామ్యస్య జగద్వ్యాపారవర్జతావ్యవస్థాపకప్రకరణాసన్నిధానన్యాయే
నైవ కైవల్యనిష్ఠముక్తైశ్వర్యస్యాపి సర్వలోకకామచారవర్జతావ్య

వస్థాసిద్ధేః ॥౬౪॥ ఇదంపునరత్రావధేయమ్ - కైవల్యనిష్ఠస్య ప్రకృతివి యుక్తబ్రహ్మాత్మకప్రత్యగాత్మస్వరూపప్రాప్తిలక్షణకైవల్య మాత్రకామతయా తత్క్రతున్యాయ బలేన తావన్మాత్రస్యైవ తత్పురుషార్థతయా సిద్ధిస్సంభవితుమర్హతి; నాతిరిక్తస్యాపి. అతఏవ “శుద్ధః పూతః పుణ్యాలోకో భవతీ” తి ప్రకృతివియుక్తత్వమాత్రసంభావితపురుషార్థప్రాప్తిరేవ తస్య శ్రూయతే. దేశవిశేషావచ్ఛిన్నపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిస్తు స్వమానవకరస్పర్శవిశేషలంభితాప్రాకృతవిగ్రహవిశేషశాలినామేవ భవతీతి ప్రాగుదాహృతప్రమాణబలాద్విజ్ఞాయతే. కైవల్యనిష్ఠానాన్తు ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టప్రత్యగాత్మ స్వరూపమాత్రప్రాప్తికామానామశరీరతైవ సిధ్యతి. నత్వప్రాకృతశరీరవత్త్వమపి. అతఏవ “కేవలాస్తనువర్జితా” ఇత్యాదిప్రాగుదాహృతప్రమాణైరప్యశరీరత్వమేవ తేషాం ప్రతిపద్యతే. తస్మాద్భగవత్ప్రాప్తికామలభ్యభోగవిశేషస్య కైవల్యనిష్ఠానామలాభేన తేషామేషాఞ్చ భోగవైషమ్యం దురపహ్నవమేవేతి ॥ ౬౫ ॥

తథాచ—కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థభేదస్య తత్రాపి సాలోక్యసారూప్యసామీప్యసాయుజ్యాదిలక్షణపురుషార్థభేదస్యచ ప్రమాణప్రతిపన్నతయా ప్రకృతిమణ్డలాదూర్ధ్వదేశేపి పురుషార్థభేదః ప్రామాణికఏవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౬౬ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలానన్తగురుమశ్రీరఙ్గాచార్యవిరచితకార్యాధికరణవాదకల్లోలే ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశపురుషార్థభేద ప్రామాణికత్వాప్రామాణికత్వవిషయ నవమ విప్రతిపత్తివిచారోనామైకాదశస్తరఙ్గః॥

అథ కార్యాధికరణవాదే ద్వాదశతరఙ్గః ప్రారభ్యతే.

అథ తత్క్రతున్యాయోఽయోగవ్యవచ్ఛేదపరో వాఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరో వేతి దశమవిప్రతిపత్తిర్విచార్యతే ॥౧॥

అత్ర పూర్వపక్షిణో మన్యన్తే—తత్క్రతున్యాయోఽయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఏవ—అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే చ నానావిధానాం విద్యానాం ప్రతినియతతత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మవిషయతయా తన్నిష్ఠానాం తత్తద్గుణవిశేషమాత్రవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తేరేవ వక్తవ్యతయా ఫలభేదప్రసఙ్గాత్—౧—తథా సతి "వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్" [॥౩॥ ౩॥ ౫౭] ఇత్యధికరణవిరోధః—తత్ర విద్యానామవిశిష్టఫలత్వోక్తేః—౨—ఏవం "సర్వం హ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" [॥ఛాం॥ ౭॥ ౨౬॥ ౨] ఇత్యాదిశ్రుత్యా ముక్తస్య సర్వజ్ఞతాయాస్సర్వప్రాప్తేశ్చ శ్రవణేన తద్విరోధశ్చ—విదుష ఏకైకవిద్యానిష్ఠస్య తత్తద్విద్యావిషయగుణవిశిష్టబ్రహ్మమాత్రానుభవస్యైవ సంభవేన సవిభూతికసకలకల్యాణగుణవిశిష్టపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తేరసంభవస్యైవ ప్రసఙ్గాత్-౩-అయుక్తశ్చ తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమ్-ఘటదర్శనాయారోపితేన దీపేనాన్ధకారనివృత్తౌ పటాదిపదార్థాన్తరాణామప్యనుభవవత్, తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మానుభవాయానుష్ఠితయాపి విద్యయా తిరోధాయకనిశ్శేషావిద్యానివృత్తౌ బ్రహ్మణి తత్తద్గుణవిశేషాణామివ తత్ర విద్యమానస్య సమస్తకల్యాణగుణగణస్య కృత్స్నస్య జగతశ్చానుభవస్య దురపహ్నవత్వాత్-౪-తథా చ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామితరవిద్యానిష్ఠానాఞ్చ నిశ్శేషావిద్యాదినివృత్తౌ తుల్యాయాం ఫలమపి తుల్యమేవ స్వీకర్తుముచితమ్. విద్యాసు గుణోపసంహారవదేవ ఫలోపసంహారస్యాపి సుకరతయా క్వచిత్క్వచిత్ఫలవిశేషస్యాశ్రవణమాత్రేణ ఫలవైషమ్యస్య దుర్వచత్వాదితి॥ ౨॥

తదేతత్సర్వమభిసన్ధాయైవ తైరుక్తం రహస్యత్రయసారే నవమ

ఉపాయవిభాగాధికారే-ఉపాయభూతజ్ఞానవికాసవిశేషః కరణసాపేక్ష శ్శాస్త్రవిహితసత్యత్వాదిస్వరూపనిరూపకధర్మపఞ్చకసమేతైస్తత్త ద్విద్యావిశేషప్రతినియతగుణాదిభిర్నియతబ్రహ్మవిషయశ్చ స్యాత్-౧- ఉపేయో జ్ఞానవికాసవిశేషః కారణనిరపేక్షస్స్వభావప్రాప్తో గుణవిభూ త్యాదిభిస్సర్వైరపి పరిపూర్ణబ్రహ్మవిషయశ్చ స్యాత్-౨- "ఉపాసిత గుణాదేర్యా ప్రాప్తావప్యబహిష్క్రియా। సా తత్క్రతునయగ్రాహ్యా నాకారాన్తరవర్జనమి"తి. ఇత్థం ప్రపన్నైర్భక్తైశ్చాధికారివిశేషాపేక్ష యా తుల్యఫలత్వసత్త్వాద్వికల్పో భవేత్. అనయోః "నానా శబ్దాదిభే దాత్" (౩॥ ౩॥ ౫౬)॥ ఇత్యధికరణే భేదశ్చ సిద్ధః. "వికల్పోఽవిశిష్ట ఫలత్వాత్" ॥ (౩॥౩॥౫౭॥) ఇత్యధికరణే వికల్పోపి సిద్ధః. ఉపాసనే విశే షాఇవ శాఖాభేదేషు భగవచ్ఛాస్త్రసంహితాభేదేషుచోక్తాయాం న్యాస విద్యాయామపి మన్త్రాదివిశేషా ద్రష్టవ్యాఇతిచ॥ ౩॥ తథాచ విద్యానాం ప్రతినియతకతిపయగుణవిశిష్టబ్రహ్మవిషయకత్వేపి ఫలస్య సవిభూతికసమ స్తకల్యాణగుణవిగ్రహాదివిశిష్టపరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణస్య శ్రవణ బలాద్వికల్పాధికరణానురోధాచ్చ తత్క్రతున్యాయోఽయోగవ్యవచ్ఛే దపరఏవేత్యేషఏవ పూర్వపక్ష్యభిమతః పూర్వః పక్షః॥ ౪॥

అథాత్ర సిద్ధాన్త్యభిమత ఉత్తరః పక్ష ఉచ్యతే॥౫॥ సూత్రకార భాష్యకారటీకాకారవచనైర్యుక్తిభాజామపి ఫలభేదస్య ప్రాగుదాహృత ప్రమాణగణసిద్ధత్వేనచ తత్క్రతున్యాయోఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఏవ స్వీకర్తుముచితః॥ ౬॥

"అప్రతీకాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దో షాత్తత్క్రతుశ్చ" (౪॥ ౩॥ ౧౪॥) ఇతిసూత్రే తత్క్రతుశ్చేతి నిర్దేశ తా సూత్రకారేణ, పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం బ్రహ్మవిషయకత్వాభావేపి బ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలశ్రవణబలేన తత్క్రతున్యాయేన ప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానాపేక్షకత్వ సమర్థనేన

తత్క్రతున్యాయస్యానుపాసితప్రాప్తివ్యవచ్ఛేదరూపాన్యయోగవ్యవచ్ఛే దపరత్వమేవహి దర్శితమ్. తస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే “సఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ” తి శ్రుతిబలేనాస్యా విద్యాయా యథాశ్రుతస్వరూపా యాఏవ బ్రహ్మప్రాప్తిం ప్రత్యపి కారణత్వస్వీకారసంభవేనానుపాసితస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రాప్తౌ శ్రుతివిరహేణ బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణబలేనాస్యాం విద్యాయామశ్రుతస్యాపి బ్రహ్మవిషయకత్వస్య బలాత్ స్థాపనాయోగాత్ ॥౭॥ తత్సూత్రభాష్యే “తత్క్రతుః-తథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీత్యర్థః-‘యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి-తథేతః ప్రేత్య భవతి’ ‘తం యథాయథోపాసతే’ ఇతిన్యాయాత్; పఞ్చాగ్నివిదోఽప్యర్చిరాదినా గతిశ్రవణాత్; అర్చిరాదినా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తిశ్రవణాచ్చ. అతఏవ తత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివియుక్తబ్రహ్మాత్మకాత్మానుసన్ధానం సిద్ధమి” త్యేవంరూపే, పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా తత్క్రతున్యాయాత్ప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్య బ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధానసిద్ధివర్ణనాత్, —“తథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీ” తి తత్క్రతున్యాయస్వరూపవివరణాచ్చ,- తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవ భాష్యకారైరపి ప్రస్ఫుటం ప్రదర్శితం భవతి॥ ౮॥ “తథోపాసీనస్తథైవ ప్రాప్నోతీ” తి వివరణవాక్యస్థఏవకారోఽప్యన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరస్స్పష్టః॥ ౯॥ తద్వ్యాఖ్యటీకాయామపి “తద్యఇత్థంవిదుర్యే చేమేఽరణ్యే శ్రద్ధాతప ఇత్యుపాసత ఇత్యత్ర పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్యార్చిరాదిగతిశ్రవణాత్,-తయా గతస్య బ్రహ్మప్రాప్త్యపునరావృత్తి శ్రవణాత్,-ఫలస్యచ యథోపాసనభావిత్వాత్,-అర్చిరాదినా బ్రహ్మప్రాప్తిఫలోపాసననిష్ఠః పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో బ్రహ్మోపాసకఏవే” త్యేవంరూపాయాం, పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠస్య బ్రహ్మప్రాప్తిఫలశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యైవ బ్రహ్మోపాసకత్వసమర్థనాత్ఫలస్య యథోపాసనభావిత్వవర్ణనాచ్చ టీకాకారైరపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవ

దర్శితమ్ ॥౧౦॥ ఫలస్య యథోపాసనభావిత్వముపాసనవిషయస్యైవ ప్రాప్తిపర్యవసన్నమేవేతి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవాభిహితం తాదృశనిర్దేశేన॥ ౧౧ ॥ ఏవం—"వ్యతిరేకస్తద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్" (౩॥౩॥౫౨॥) ఇతిసూత్రభాష్యటీకాభిరపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవావగమ్యతే - తత్ర ప్రత్యగాత్మన్యపహతపాప్మత్వాదిధర్మజాతస్య ముక్తిదశాయామావిర్భవిష్యత ఉపాసనదశాయామనుసన్ధానేసత్యేవ తద్దశాయామావిర్భావస్య తదభావే తదసంభవస్యచ ప్రతిపాదనపూర్వకముపాసనదశాయామేవ తదనుసన్ధానావశ్యకత్వస్థాపనాత్ ॥౧౨॥ "అస్యాత్మనస్సంసారదశాయాం మోక్షదశాయాం యో వ్యతిరేకః- సోఽపహతపాప్మత్వాదికోఽనుసన్ధేయః- అస్య మోక్షదశాయాం యాదృశం రూపం-తాదృగ్రూపమేవోపాసనవేళాయామాత్మానుసన్ధేయ ఇత్యర్థః. కుతః. తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేః. 'యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి-తథేతః ప్రేత్య భవతి' 'తం యథాయథోపాసతే తథైవ భవతీ'తి యథోపాసనమేవహి ప్రాప్తిశ్శ్రూయతే" ఇతిహి తత్సూత్రభాష్యమ్॥ ౧౩ ॥ అత్ర, యథోపాసనమేవేత్యేవకారేణ తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవహి స్పష్టముపలభ్యతే ॥ ౧౪ ॥ తద్భాష్యటీకాయాం "తద్భావభావిత్వాత్తద్రూపాపత్తేరితి-అపహతపాప్మత్వాదిరూపాపత్తేస్తథాఽనుసన్ధానసద్భావభావిత్వాదిత్యర్థ" ఇతిపఙ్క్త్యా, "ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవహి ప్రాప్యచిన్తనముచ్యత ఇత్యర్థ" ఇతిపఙ్క్త్యాచాయమేవార్థస్స్ఫుటః ॥ ౧౫ ॥ తత్క్రతున్యాయస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేచ తిరోధాయకావిద్యావినిర్మోకానుసన్ధానమాత్రేణాన్యస్య సర్వస్య స్వతఏవ సిద్ధిస్సంభవతీత్యుపాసనదశాయాం న తదనుసన్ధానస్యావశ్యకతా సువచా ॥ ౧౬ ॥ ఏవమీక్షతికర్మాధికరణభాష్యేపి "యథాక్రతురస్మిన్ లోకే పురుష ఇతిన్యాయేన ధ్యానవిషయస్యైవ

ప్రాప్యత్వాది"తినిర్దేశేనాపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేద
పరత్వమేవ స్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౧౭ ॥ ఏవం గీతాష్టమాధ్యాయత్ర
యోవింశశ్లోకావతారికాభాష్యేపి "ఆత్మయాథాత్మ్యవిదః పరమపు
రుషనిష్ఠస్యచ 'స ఏనాన్ బ్రహ్మ గమయతీ'తి బ్రహ్మప్రాప్తివచనాదర్చి
ర్వాద్యుక్తమాత్మవస్తు బ్రహ్మాత్మకతయా బ్రహ్మశేషతైకరసమిత్యనుసన్ధే
యమ్- తత్క్రతున్యాయాచ్చే"తిగ్రన్థేనాపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్య
యోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం స్పష్టమవగమ్యతే ॥ ౧౮ ॥ ఏతద్వ్యాఖ్యాన
తాత్పర్యచన్ద్రికాయాం "అయం పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠో న కేవలాత్మోపా
సకః. అపితు బ్రహ్మాత్మకస్వాత్మానుసన్ధాయీతి భావః. అన్యథా తత్క్రతు
న్యాయవిరోధ ఇత్యభిప్రాయేణాహ - తత్క్రతున్యాయాచ్చేతీ" తిగ్రన్థేన
పూర్వాచార్యైరపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం భా
ష్యకారాభిమతం వ్యాకుర్వద్భిరేవ రహస్యత్రయసారేపరం తస్య యథో
క్తరీత్యాఽయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వవర్ణనం స్వవచనవిరుద్ధఞ్చేత్యపి స్ప
ష్టమ్ ॥ ౧౯ ॥ అత్రహి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర
త్వమస్వీకృత్యాయోగవ్యవచ్ఛేదమాత్రపరత్వస్వీకారే, పఞ్చాగ్నివిద్యా
యాం ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధానావశ్యకత్వాస్వీకారే వి
రోధఏవ నోపలభ్యతే—ఉపాసితప్రాప్త్యావశ్యకతాయాఏవ తన్న్యాయ
తో లాభాదనుపాసితప్రాప్తివ్యవచ్ఛేదాలాభాచ్చ విద్యాబలాదేవాను
పాసితస్యాపి బ్రహ్మణః ప్రాప్తిస్వీకారే క్షతిలేశాదర్శనాత్ ॥ ౨౦ ॥
తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే సత్యేవచ తద్విరోధ
ప్రసఙ్గేన పఞ్చాగ్నివిద్యాయాం ప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మాత్మకత్వానుసన్ధా
నావశ్యకత్వసమర్థనం సఙ్గచ్ఛతే—తాదృశానుసన్ధానాభావేఽనుపాసిత
స్య బ్రహ్మణః ప్రాప్త్యయోగేన తత్ప్రాప్తిశ్రవణస్య తన్న్యాయవిరోధ
ప్రసఙ్గసమ్భవాత్ ॥ ౨౧ ॥ కింబహునా— "అప్రతీకాలమ్బనాన్నయ
తీ"త్యాదిసూత్రే, తత్క్రతుశ్చేత్యుక్తేః, పఞ్చాగ్నివిద్యాయామశ్రుత

బ్రహ్మానుసన్ధానాయాం బ్రహ్మప్రాప్తిఫలశ్రవణాన్యథానుపపత్త్యా న్యాయ బలేన ప్రత్యగాత్మని బ్రహ్మాత్మకత్వవిషయకత్వకల్పనయా తదనుసన్ధాన పూర్వకాఙ్గమేవ ప్రవృత్తతయా, తత్క్రతున్యాయస్యాయోగవ్యవచ్ఛేద మాత్రపరత్వవర్ణనం దర్శితసూత్రభాష్యాద్యర్థయథావదనవధా రణమూలమేవేతి స్పష్టమ్ ॥ ౨౨ ॥

న చైవం సతి—"వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్" [॥ 3 ॥ 3 ॥ ౫౭॥] ఇత్యధికరణవిరోధః కథం పరిహ్రియతే— తత్ర సర్వాసాం మోక్షవిద్యా నామవిశిష్టఫలత్వేన వికల్పసమర్థనేన మోక్షే ఫలతారతమ్యనిరస స్య దర్శితత్వాత్; తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే విద్యానాం ప్రతినియతభిన్నభిన్నగుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మవిషయతయా నా నాప్రకారాణాం ప్రతినియతతత్తద్గుణవిశేషమాత్రవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తి ఫలతాయా ఏవ వక్తవ్యత్వేన ఫలభేదస్య దురపహ్నవత్వాచ్చ. తథా చ తత్క్రతున్యాయస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరతాయాం మోక్షే ఫలతార తమ్యాభావస్య చ స్వీకారమన్తరేణ గతిరేవ నాస్తీతి పఞ్చాగ్నివిద్యా యా అపి మోక్షవిద్యారూపత్వమేవ స్వీకృత్య తస్యా ఇతరవిద్యానాఞ్చ మోక్షదశాయామేవ ఫలతారతమ్యవర్ణనమయుక్తమితి వాచ్యమ్ - వికల్పాధికరణస్య, సమానఫలతయా క్లృప్తానాం మోక్షవిద్యానాం సమానఫలతయా క్లృప్తానామగ్నిహోత్రదర్శపూర్ణమాసజ్యోతిష్టో మాదీనామివ బహూనాం సముచ్చయేనానుష్ఠానమధికప్రయోజనలా భేన సప్రయోజనం భవతి నవేతి విచారే తథావిధప్రయోజనాసంభ వేన వికల్ప ఏవేత్యేతావన్మాత్రస్థాపనపరత్వేన పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇత రవిద్యానాఞ్చ సమానఫలత్వేన వికల్పస్థాపనపరత్వాభావాత్ ॥౨౩॥

ఇదమత్రావధేయమ్—వికల్పాధికరణం హి సమానఫలత్వేన క్లృ ప్తానాం పరవిద్యానామేవ తేనైవ హేతునా వికల్పస్థాపనపరమ్ - ౧ - నతు పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇతరమోక్షవిద్యానాఞ్చ తత్స్థాపనపరమ్-

తయాసహ తాసాం సమానఫలత్వస్యోక్తత్వాత్ - ౨ - గీతాశా
స్త్రే జిజ్ఞాసుశబ్దేన నిర్దిష్టస్య పఞ్చాగ్నివిదః, అష్టమాధ్యాయే విం
శైకవింశశ్లోకయోస్తద్భాష్యగ్రన్థేచాచిత్సంసర్గవియుక్త ప్రత్యగాత్మ
స్వరూపమేవ పరమప్రాప్యమితి దర్శయిత్వా తదనుభవస్యైవ తదీ
యపరమఫలతాం, ద్వావింశ శ్లోకతద్భాష్యయోర్జ్ఞానిశబ్దనిర్దిష్టస్య
బ్రహ్మోపాసకస్య బ్రహ్మైవ పరమప్రాప్యమితి దర్శయిత్వా తదనుభవ
స్యైవ తదీయపరమఫలతాఞ్చ జ్ఞాపయిత్వా తయోః ఫలయోరత్యన్తవిల
క్షణతాయాశ్చ ప్రతిపాదనేన పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇతరమోక్షవిద్యా
నాఞ్చ సమానఫలత్వం వ్యక్తమ్-౩-యథోక్తం "పురుషస్సపరః పా
ర్థ భక్త్యా లభ్యస్త్వనన్యయే"త్యాదిద్వావింశశ్లోకావతారికాభాష్యే
"జ్ఞానినః ప్రాప్యన్తు తస్మాదత్యన్తవిభక్తమిత్యాహే"త్యనేన జిజ్ఞాసుప్రా
ప్యపురుషార్థాజ్జ్ఞానిప్రాప్యపురుషార్థస్యాత్యన్తవిలక్షణత్వమ్ - ౪ - ఏవం
కార్యాధికరణప్రథమసూత్రదీపేపి "పఞ్చాగ్నివిదో హి ప్రకృతివివిక్తబ్ర
హ్మాత్మకాత్మస్వరూపవిదః. తేచ తత్ప్రాప్య పునర్నివర్తన్తే. పరంబ్ర
హ్మోపాసీనాస్తు యథావస్థితం పరిపూర్ణం పరంబ్రహ్మైవ ప్రాప్య పున
ర్ననివర్తన్త" ఇతిగ్రన్థేన పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ
పరమప్రాప్యతాం, పరబ్రహ్మోపాసకానాన్తు యథావస్థితపరిపూర్ణపర
బ్రహ్మణఏవ పరమప్రాప్యతాఞ్చ ప్రదర్శయతా, తేషాముభయేషాం
పరమప్రాప్యఫలయోరత్యన్తవైలక్షణ్యం ప్రస్ఫుటం దర్శితమ్ - ౫ -
ఏవం—పఞ్చాగ్నివిదాం "ఆత్మస్వరూపవిద" ఇత్యాదినిర్దేశేన, ఇత
రేషాం "పరంబ్రహ్మోపాసీనా" ఇత్యాదినిర్దేశేనచ దీపభాష్యాదిషు స
ర్వత్ర విభజ్యక్రియమాణేన తేషాముభయేషాముపాసనప్రధానవిషయ
భేదోపి దర్శితః -౬- ఇత్థఞ్చ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాః ప్రధానవిషయః
ప్రత్యగాత్మస్వరూపం, ప్రధానఫలం తదనుభవః, తదితరపరవిద్యానాన్తు
ప్రధానవిషయః పరంబ్రహ్మ, ప్రధానం ఫలం తదనుభవఇతి పఞ్చాగ్నివి

ద్యాయా ఇతరపరవిద్యానాఞ్చ విషయఫలయోర్భిన్నత్వాత్,—“నా
నా శబ్దాదిభేదాత్” [॥3॥3॥౫౬॥] ఇతిసూత్రభాష్యే “ఇహ
బ్రహ్మవిద్యాస్సర్వా బ్రహ్మప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలాస్సద్విద్యాభూమవి
ద్యాదహరవిద్యోపకోసలవిద్యాశాణ్డిల్యవిద్యావైశ్వానరవిద్యానన్దమయ
విద్యాక్షరవిద్యాదికా ఏకశాఖాగతాశ్శాఖాన్తరగతాశ్చోదాహరణమ్-
అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చ” ఇత్యేవంరూపే, విద్యానామేకవిష
యఫలానామేవ నానాత్వప్రతిపాదనోద్దేశ్యత్వా- తత్సూత్రవివక్షితతా
యాః ప్రతిపాదనాత్,- పఞ్చాగ్నివిద్యాతదితరవిద్యానామేకవిషయఫ
లత్వాభావేన పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇతరవిద్యాసాహచర్యేణ తత్సూ
త్రోద్దేశ్యత్వాసిద్ధేః,-తత్సూత్రోద్దేశ్యపరవిద్యానామేవ వికల్పసమర్థన
పరతాయాః “వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్” (॥3॥3॥౫౭॥) ఇతి సూ
త్రస్య “బ్రహ్మప్రాప్తిఫలానాం సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం నానాత్వ
ముక్తమ్ - ఇదానీమాసాంవిద్యానామేకస్మిన్పురుషే ప్రయోజనవత్త్వే
న సముచ్చయోఽపి సంభవతి - ఉత ప్రయోజనాభావాద్వికల్పఏవేతి విశ
యే” ఇత్యేవంరూపేతద్భాష్యే వ్యక్తత్వాచ్చ,—వికల్పాధికరణే పఞ్చా
గ్నివిద్యాతదితరపరవిద్యానామవిశిష్టఫలత్వేన వికల్పసమర్థనప్రసఙ్గ
ఏవనాస్తీతి న తదధికరణవిరోధలేశావకాశః-౭ - పఞ్చాగ్నివిద్యాయా
ఇతర పరవిద్యాభిస్తుల్యవిషయఫలత్వవిరహాభిప్రాయేణైవచోదాహృత
భాష్యే పరవిద్యాగోష్ఠ్యాం సద్విద్యాదిసాహచర్యేణానుదాహరణమ్-
౮-నచోదాహృతభాష్యే, అక్షరవిద్యాదికా ఇత్యాదిశబ్దబలేన పఞ్చా
గ్నివిద్యాయాఅపి గ్రహణం వివక్షితమేవేతి వాచ్యమ్— తట్టీకాయాం
“ఆదిశబ్దేన న్యాసో వివక్షిత” ఇతి వ్యాసార్యైరుక్త్యా న్యాసవిద్యాయా
వివక్షితత్వసంభవేపి పఞ్చాగ్నివిద్యాయాః వివక్షితత్వే ప్రమాణాభావాత్;
అనిర్దిష్టపరవిద్యాన్తరాణాం తుల్యవిషయఫలత్వేనాదిశబ్దబలేన వివ
క్షితత్వసంభవేపి భిన్నవిషయఫలాయాః పఞ్చాగ్నివిద్యాయాస్సద్వి

ద్యాదిసాహచర్యేణ గ్రహణగమకతాయా స్తత్ర త్యాదిశబ్దస్య దుర్వచ త్వాచ్చ - ౯ - యద్యపి పఞ్చాగ్నివిద్యాతత్సమానవిషయఫలవిద్యా న్తరాణామపి నానాత్వవికల్పప్రతిపాదనార్థం "నానాశబ్దాదిభేదాత్" (3॥3॥౫౬॥) "వికల్పోఽవిశిష్టఫలత్వాత్" (3॥3॥౫౭॥) ఇత్యధికరణద్వయే గ్రహణమావశ్యమ్ - ౧౦ - తథాపి శ్రుతిషు తథావిధవిద్యాన్తరప్ర స్ఫుటశ్రవణానుపలంభాత్పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఏకస్యాఏవ ప్రస్ఫుటశ్రవ ణోపలంభాచ్చ విశిష్య తథావిధవిద్యాగ్రహణం న కృతంభాష్యకారైః- ౧౧ - తథావిధవిద్యానాం క్వాపి శ్రుతావస్ఫుటశ్రుతానామాగమాది ప్రమాణాన్తరేషు ప్రస్ఫుటం శ్రుతానాఞ్చ సత్త్వేపి తాసాం నానాత్వ వికల్పసమర్థనం దర్శితన్యాయగత్యైవ నిర్వాహ్యమ్ - ౧౨ - అస్తు వా కామం "అన్యాః ప్రాణాద్యేకవిషయఫలాశ్చే"త్యత్రభాష్యే, ఆది శబ్దేన సామాన్యతస్తాసామపి గ్రహణమ్ - ౧3 - తథాపి సద్విద్యాది పరవిద్యాసాహచర్యేణతు తాసాం గ్రహణం న సంభవత్యేవ - పరవి ద్యాసమానవిషయఫలత్వాభావాత్ -౧౪- అతఏవచ - అత్ర "బ్రహ్మ ప్రాప్తిరూపమోక్షైకఫలా" ఇత్యనేనాత్ర ప్రాప్తిరూపమోక్షఫలపఞ్చా గ్నివిద్యావ్యావృత్తిః కృతా - ౧౫ - నచ పఞ్చాగ్నివిద్యాయాఅపి బ్రహ్మవిషయకత్వబ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వయోర్భాష్యాద్యుక్తత్వేన తస్యా అప్యత్ర గ్రహణం వివక్షితమేవేతి కుతో న వక్తుం శక్యమితివాచ్యమ్- అత్రత్యస్య బ్రహ్మప్రాప్తిశబ్దస్య ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మప్రాప్తిపరతాయాః, ఫలశబ్దస్య పరమప్రయోజనపరతాయాశ్చ వివక్షితత్వేన పఞ్చాగ్నివి ద్యాయా అత్ర గ్రహణాసంభవాత్; తస్యాః ప్రాధాన్యేన బ్రహ్మప్రాప్తి ర్వా బ్రహ్మప్రాప్తిః పరమఫలరూపావా నేత్యంశస్య ప్రాగేవావేదిత త్వాత్; అన్యథా—మోక్షమాత్రస్య బ్రహ్మప్రాప్తిరూపత్వేన బ్రహ్మ ప్రాప్తిరూపమోక్షేతి మోక్షవిశేషణస్య నిరర్థకత్వాపాతాచ్చ - ౧౬ - తస్మాద్వికల్పాధికరణే వికల్పసమర్థనమేకవిషయఫలత్వేన క్లృప్తానామేవ

విద్యానాం ఫలైక్యేనానుష్ఠానవికల్పవిషయమితి న తతః పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇతరపరవిద్యానాఞ్చ ఫలైక్యసిద్ధేరవకాశలేశఇతి ॥ ౨౪ ॥ పరస్యబ్రహ్మణో విషయత్వమాత్రేణ ప్రత్యగాత్మవిద్యారూపా పఞ్చాగ్నివిద్యా న పరవిద్యారూపా—పరమప్రయోజనరూపతయా పరబ్రహ్మప్రాప్త్యుద్దేశ్యకవిద్యాయాఏవ పరవిద్యారూపత్వాత్. అన్యథా—ఐశ్వర్యార్థికృతపరమపురుషోపాసనస్యాపి పరవిద్యాత్వప్రసఙ్గేన తేనాపి సమం సద్విద్యాదీనామేకఫలత్వాభిప్రాయకతాయాస్సూత్రస్య వక్తవ్యతాపాతాత్ ॥ ౨౫ ॥ "కర్తురీప్సితతమం కర్మ" (॥౧॥౪॥౪౯॥) ఇత్యనుశాసనేన క్రియయా ప్రాప్తుమిష్టతమస్యైవ కర్మరూపత్వావగమేన, బ్రహ్మోపాసతఇత్యాదౌ దర్శితానుశాసనసిద్ధకర్మసంజ్ఞావివక్షణే, ప్రేప్సితతమబ్రహ్మప్రాప్తిపురుషార్థకోపాసననిష్ఠాఏవ ముఖ్యతయా వివక్షితా భవన్తి; న పఞ్చాగ్నివిదః—తేషాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపస్యైవ ప్రాప్తుమిష్టతమత్వేన బ్రహ్మణస్తథాత్వాభావాత్ ॥ ౨౬ ॥ ఇష్టతమత్వఞ్చేతరేచ్ఛానధీనేచ్ఛావిషయత్వరూపమ్. తచ్చ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపఏవ సంభవతి - తత్ప్రాప్త్యర్థతయైవ ప్రకృతిమణ్డలోర్ధ్వదేశావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తేస్తదిష్టత్వాదితి న బ్రహ్మణి తేషామిష్టతమత్వమ్ ॥ ౨౭ ॥ అతఏవహి—"యే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసత" ఇత్యాదయో భాష్యకృతాం వ్యాసన్యాసనిర్దేశాస్సఙ్గచ్ఛన్తే ॥ ౨౮ ॥ "పరం జైమినిర్ముఖ్యత్వాది"తిసూత్రయితా బాదరాయణేనాపి పఞ్చాగ్నివిద్యాయాః పరవిద్యాత్వాభావఏవ జ్ఞాపితః- పరబ్రహ్మోపాసకతాయాః పఞ్చాగ్నివిద్వ్యావృత్తత్వమభిసన్ధాయ తన్మూలప్రత్యఙ్నిష్ఠానాం ...

షై శ్వర్యార్థిసాధారణబ్రహ్మోపాసకత్వనిర్దేశః ॥ ౩౦ ॥ యత్తు-పరబ్రహ్మవిశేష్యకప్రత్యగాత్మప్రకారకోపాసనకర్తారో "యే పరంబ్రహ్మోపాసత" ఇత్యాదిపఞ్చాగ్నివిద్యావ్యావృత్తనిర్దేశవిషయాః. ప్రత్యగాత్మవిశేష్యకబ్రహ్మప్రకారకోపాసనకర్తారః పఞ్చాగ్నివిదః "యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసత" ఇత్యాదివ్యావృత్తనిర్దేశవిషయాః-ఇతి పూర్వపక్షిమతమ్॥౩౧॥తదయుక్తమ్—తథాసతి మూలమన్త్రాదికరణకబ్రహ్మోపాసననిష్ఠానామపి, "యే పరంబ్రహ్మోపాసత" ఇతినిర్దేశావిషయతాయాః, పఞ్చాగ్నివిద్విషయనిర్దేశవిషయతాయాశ్చ ప్రసఙ్గాత్; తేషాం తథాత్వాభావస్య సర్వసంప్రతిపన్నత్వాచ్చ ॥ ౩౨ ॥ ఉపాసనకర్తృత్వస్యోపాసనప్రేప్సితతమత్వరూపత్వాభిప్రాయేణైవచ, ప్రతీకాధికరణభాష్యే "ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీకఏవోపాస్యః; న బ్రహ్మ. బ్రహ్మతు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్రమి"తి బ్రహ్మణ ఉపాసనవిషయత్వం స్వీకృత్యాప్యుపాసనకర్తృత్వరూపోపాస్యత్వప్రతిషేధస్సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౩౩ ॥ తస్మాత్ "యే పరంబ్రహ్మోపాసతే, యేచాత్మానం ప్రకృతివియుక్తం బ్రహ్మాత్మకముపాసత" ఇత్యాదివ్యావృత్తనిర్దేశేషు ద్వితీయాభిహితకర్తృత్వస్యేప్సితతమత్వరూపతాయా దురపహ్నవతయా తాదృశనిర్దేశైరేవ తేషాం ఫలభేదస్స్పష్టీక్రియతఇత్యలంప్రయాసాన్తరేణ ॥ ౩౪ ॥

అత్రైవమపి వికల్పాధికరణే సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాం ఫలైక్యేన వికల్పసమర్థనం న సఙ్గచ్ఛతే— సద్విద్యాదీనాం పరస్పరవ్యావృత్తప్రతినియతతత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనరూపాణాం తత్క్రతున్యాయేన తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలభేదస్య దుర్వారతయా ఫలైక్యనిబన్ధనవికల్పాసంభవాదితిచేత్- అత్రోచ్యతే—అత్ర విద్యానామభిన్నమానమవిశిష్టఫలత్వం కింరూపమితితావద్వివేచనీయమ్ -౧- నతావదభిన్నఫలసామాన్యకత్వరూపం తదితి సువచమ్-అత్ర

ద్విద్యాజనితానాం తత్తన్ముక్తగతానన్దవ్యక్తీనాం తత్తద్బ్రహ్మసంయోగ
వ్యక్తీనాఞ్చ భిన్నభిన్నత్వేన కథఞ్చిదప్యేకత్వాసంభవాత్; సాలో
క్యాదిమోక్షాకారాణాం భిన్నరూపత్వాత్; గుణనిష్ఠకైఙ్కర్యనిష్ఠాది
ముక్తభేదస్యాపి ప్రామాణికత్వేన గుణానుభవకైఙ్కర్యాదిలక్షణతదీ
యఫలభేదస్యాపి దురపహ్నవత్వాచ్చ - ౨ - అపితు—అనవధికాతి
శయానన్దస్వానుభవజనకత్వసంబన్ధేన బ్రహ్మలక్షణైకఫలవత్త్వరూపమే
వావిశిష్టఫలత్వమితి వక్తవ్యమ్ -౩- తదిదం తదధికరణభాష్య ఏవ స్పష్ట
ముపదిష్టం "సర్వాసాంహి బ్రహ్మవిద్యానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మా
నుభవః ఫలమవిశిష్టం శ్రూయతే" ఇతి -౪- దర్శితభాష్యవాక్యస్యాపి
దర్శితసంబన్ధేన బ్రహ్మలక్షణైకఫలవత్త్వ ఏవ తాత్పర్యమ్ -౫- అత
ఏవ—జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యే "అనన్తస్థిరఫలబ్రహ్మజిజ్ఞాసాహ్యనన్తరభా
వినీ" త్యత్ర బ్రహ్మణ ఏవానన్తస్థిరఫలరూపత్వేన నిర్దేశః -౬- వ్యా
ఖ్యాతఞ్చ టీకాయాం వ్యాసార్యైస్తద్భాష్యం "అనన్తస్థిరఫలరూపస్య
బ్రహ్మణో జిజ్ఞాసేత్యర్థ" ఇతి -౭- అత ఏవ చ సమన్వయాధికరణభాష్యే
పి "పరమపురుషార్థతయాఽన్వయస్సమన్వయః— పరమపురుషార్థభూ
తస్యైవ బ్రహ్మణోఽభిధేయతయాఽన్వయా" దితి బ్రహ్మణ ఏవ పరమపురు
షార్థరూపతా భాషితా -౮- తథాచ— తత్తత్కైఙ్కర్యనిష్ఠాద్వారా
తత్తద్గుణానుభవనిష్ఠాద్వారా వా తత్తదధికారిణాం బ్రహ్మైవ తత్త
ద్రుచ్యానుగుణ్యేనానవధికాతిశయానన్దం స్వానుభవేన జనయతీతి బ్ర
హ్మవిద్యానాం నావిశిష్టఫలత్వవిరోధః -౯- యద్వా ఫలశబ్దస్య బ్రహ్మా
నుభవపరత్వేపి నక్షతిః— అనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవత్వావచ్ఛి
న్నప్రతియోగికభేదాభావపరత్వాదవిశిష్టపదస్య -౧౦- ఇత్థఞ్చ స
ర్వాసామేవ పరవిద్యానామేకైకశ ఏవ తథావిధానుభవజనకత్వేన తత్రా
నేకవిద్యానుష్ఠానే ప్రయోజనాతిశయాభావాదనవధికాతిశయానన్దబ్ర
హ్మానుభవకామానాం పరవిద్యాసు నానావిధాస్వపి వికల్పేన తత్రై

త్రైకస్యైవానుష్ఠానమావశ్యకమ్. న సముచ్చయేనానేకాసామనుష్ఠాన మిత్యేవ వికల్పాధికరణేన సిద్ధ్యతి -౧౧- నతు పఞ్చాగ్నివిద్యాయా ఇతరపరవిద్యాయాశ్చ వికల్పోఽపి— తయోరవిశిష్టఫలత్వస్యాక్ల్ప్తత్వా త్; క్ల్ప్తేన తేనైవ హేతునాఽత్ర వికల్పస్య సిసాధయిషితత్వాచ్చ- ౧౨- పఞ్చాగ్నివిద్యాయా అపి సమఫలవిద్యాన్తరాణాం క్ల్ప్తత్వే తై స్సహ కామం వికల్పోఽనేన సిధ్యతు న్యాయతౌల్యాత్ -౧౩- పరవి ద్యానాన్తు తయా సహ వికల్పస్యానేనాధికరణేనావివక్షితత్వాన్న తాభి స్సహాస్యాస్తుల్యఫలత్వకథాగన్ధావకాశోఽస్మిన్నధికరణ ఉపలభ్యతే— ౧౪— నాపిచ సద్విద్యాదహరవిద్యాదీనాముపాస్యగుణభేదమాత్రేణ తత్క్రతున్యాయేనావిశిష్టఫలత్వహానిః- తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టత్వేనోపా సితస్యాపి బ్రహ్మణః, తృణారణిమణిన్యాయేన తత్తదుపాసకాభిమతా నవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మానుభవలక్షణైకజాతీయఫలవిశేషజనకత్వానపా యాత్ -౧౫- అతో నాత్రవికల్పాధికరణవిరోధగన్ధ ఇతి ॥ ౩౫ ॥

యద్యపి సాలోక్యసారూప్యసామీప్యసాయుజ్యలక్షణమోక్షేషు పూర్వస్మాత్పూర్వస్మాదుత్తరోత్తరస్య శ్రైష్ఠ్యం ప్రాగుదాహృతవచన స్వారస్యాదవగమ్యతే ॥౩౬॥ తథాపి తత్తదధికారిణాం స్వస్వాపేక్షాభేద ప్రాప్తేషు తత్తత్పురుషార్థేషు తత్తదభిమానానుగుణైవోత్కృష్టాప కృష్టవ్యవస్థా; న పునరానన్దతారతమ్యమ్ - తత్ర సర్వత్ర ప్రాప్యస్య సకలకల్యాణగుణాదిపరిపూర్ణబ్రహ్మణ ఏవానుభావ్యత్వాత్,- గుణవిగ్ర హాద్యభివ్యక్తియోగ్యలోకవిశేషస్యైవ సాలోక్యాద్యధికారిణాం సర్వే షాం ప్రాప్యస్థానరూపత్వాచ్చ,- ఆనన్దతారతమ్యే కారణాభావాత్ ॥ ౩౭॥ పఞ్చాగ్నివిదాన్తు ప్రధానప్రాప్యతయాభిమతస్య ప్రకృతివియుక్త ప్రత్యగాత్మనః పరిచ్ఛిన్నస్వరూపస్వభావస్యైవ పురుషార్థతయాఽను భావ్యత్వాత్,-తదన్తర్యామిత్యాదినా వ్యాప్తస్య బ్రహ్మణోప్యనుభూయ మానత్వేప్యప్రధానప్రాప్యతయా తదభిమతస్య తస్య ప్రధానపురుషా

ర్థతయా భానాభావాత్,- తదీయానవధికాతిశయానన్దానుభవహేతు
గుణవిగ్రహాద్యభివ్యక్తివిశేషప్రతినియతస్థానార్వాచీనస్థానవిశేషస్యైవ
ప్రాప్యస్థానత్వాచ్చ,- బ్రహ్మవిదానన్దాన్న్యూనఏవానన్దః ॥ ౩౮ ॥ సర్వే
చైతే తత్క్రతున్యాయేన వ్యవస్థితఫలాః ॥ ౩౯ ॥ స్వస్వాభిమానాను
గుణభోగ్యవ్యవస్థాభేదేపి సర్వేషాం బ్రహ్మవిదామానన్దస్తుల్యఏవ—అ
నుభావ్యస్యానన్దహేతోర్బ్రహ్మణః పరిపూర్ణస్యావిశిష్టత్వేన తత్తారత
మ్యావకాశాభావాత్ ॥ ౪౦ ॥ తథాచ— యథాహ్యత్ర, ఇక్షుక్షౌద్ర
గుడాదిరసవిశేషేషు సర్వేషు మధురేష్వపి పురుషాణాం తత్రతత్ర రుచి
భేదేన ప్రవృత్తిభేదః- తథా పరమపదేపి కేషాఞ్చిత్తత్తల్లోకవాసమా
త్రే, కేషాఞ్చిత్తత్సారూప్యమాత్రే, కేషాఞ్చిత్తత్సామీప్యమాత్రే,
కేషాఞ్చిత్తత్సాయుజ్యేచ రుచివశాత్తత్తత్ప్రాప్త్యుద్దేశేనోపాసనప్రవృ
త్త్యా తత్క్రతున్యాయేన నియమతస్తత్తదధికారిణాం తత్తత్ప్రాప్తి
మాత్రమ్; నపునరానన్దతారతమ్యమిత్యనఖేయమ్ ॥ ౪౧ ॥ అవాన్త
రభోగ్యభేదవ్యవస్థాయామప్యానన్దావైకల్యం జగద్వ్యాపారవర్జాధికర
ణచతుర్థసూత్రటీకాయాముపపాదితం వ్యాసార్యైః "ముక్తస్య నియ
న్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యమ్; ప్రత్యుత తత్సాఫల్యమేవ. సర్వే
షాంహి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థాచ.
తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే" ఇత్యాదినా ॥ ౪౨ ॥ త్రిపాద్వి
భూతావపి శ్రుతిస్మృతీతిహాసపురాణాదిభిరవాన్తరలోకభేదసద్భావావగ
మాత్,- అష్టాక్షరాదితత్తన్మన్త్రకల్పేషు వైకుణ్ఠాదిసంజ్ఞతత్తదవా
న్తరలోకభేదానాం తత్తన్మన్త్రనిష్ఠాధికారిప్రాప్యత్వప్రతిపాదనదర్శ
నాచ్చ,- రుచిభేదాయత్తతత్తదధికారిప్రాప్యస్థానాదిభేదవ్యవస్థా ప్రా
మాణికీ ॥ ౪౩ ॥ బ్రహ్మానుభవానన్దే తారతమ్యన్తు నావశ్యమభ్యుపేయ
మ్- ఆనన్దయితుర్బ్రహ్మణస్సర్వత్రానవధికాతిశయానన్దహేతుత్వసంభ
వాత్ ॥ ౪౪ ॥ లక్ష్మ్యాదిమహిషీవర్గేణ సగరుడవిష్వగ్సేనాదినిత్య

సూరివర్గయోరివ ముక్తవర్గస్యాపి తత్తదభిమానానుగుణవ్యవస్థిత
గుణానుభవకైఙ్కర్యాదివిశేషవిషయరుచిభేదేపి తత్తదధీనానన్దస్తుల్య
ఏవాఙ్గీక్రియతే ॥ ౮౫ ॥ తత్తదభిమానభేదస్తు ప్రథమద్వితీయవర్గ
యోర్నిత్యేచ్ఛాసిద్ధః; తృతీయస్యతు వర్గస్య తత్తదుపాసనకాలికత
త్తదిచ్ఛావిశేషానుగుణభగవత్సఙ్కల్పవిశేషసిద్ధ ఇత్యాస్థీయతే ॥ ౮౬ ॥
యద్వా — భగవతో లక్ష్మ్యాదిమహిషీవర్గస్యానన్తగరుడవిష్వక్సే
నాదిప్రతినియతకైఙ్కర్యనిష్ఠసూరివర్గస్య ముక్తవర్గస్యచ యథా
ర్హమానన్దతారతమ్యస్వీకారోపి న విరుద్ధః—నిఖిలజగన్నియమనభో
గ్యవిశేష సన్నికర్షవిప్రకర్షవిశేషకైఙ్కర్యవిశేషాదిభిస్తత్తారతమ్య
స్యాపి సంభావితత్వాత్; భోగసామ్యప్రతిపాదనపరప్రమాణజాత
స్య గుణవిగ్రహాదివిశిష్టభగవదనుభవాయత్తానన్దమాత్రతుల్యత్వవిషయ
తయాపి నిర్వాహసంభవాచ్చ ॥ ౮౭ ॥ ఇత్థఞ్చానన్దమయాధికరణమప్యనుగృ
హీతం భవతి ॥ ౮౮ ॥ తత్రహి, ప్రత్యగాత్మస్వసంభావితస్యానన్దవల్ల్యుక్త
స్య కస్యచిదనవధికాతిశయానన్దవిశేషస్య పరమాత్మగతస్య పరమాత్మే
తరసర్వప్రత్యగాత్మవ్యావర్తకత్వమభిధీయతే ॥ ౮౯ ॥ పరమపదస్థితా
నామపి వా ప్రత్యగాత్మనాం బ్రహ్మణశ్చ సర్వవిధోప్యానన్దస్సమాన ఇతి
స్వీకారేపి తద్విరోధో దుర్వారః ॥ ౯౦ ॥ నిఖిలజగదుదయరక్షాప్ర
లయలీలా నిరతిశయవ్యామోహజనకలక్ష్మ్యాదిదేవీపరిష్వఙ్గా నన్తగరు
డవిష్వక్సేనాదినిత్యసూరిబృన్దక్రియమాణనిరన్తరపరిచర్యావిశేష సకల
నిత్యముక్తసదావిధేయమానానావిధసేవన సకలలోకవిరచితసర్వవిధా
రాధన సర్వచేతనాచేతనానువర్త్యమాననిరఙ్కుశశాసనత్వాదిజనితా
నవధికాతిశయమహానన్దవిశేషోహి సకలేతరవ్యావృత్తో బ్రహ్మణి దుర
పహ్నవస్సవేషో న తాదృశానన్దః క్వచిత్ప్రత్యగాత్మని కదాచిత్సంభావ
యితుం శక్యః — తథాసతి తాదృశానన్దవత్త్వేన హేతునా ప్రత్యగా
త్మవ్యావృత్తతాయాః పరమాత్మని సాధనస్యానన్దమయాధికరణవివక్షిత

స్యైవాసిద్ధిప్రసఙ్గాచ్చ ॥ ౫౧ ॥ యథాహ్యనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరత్వం సకలేతరవ్యావృత్తం బ్రహ్మణ్యభ్యుపగమ్యతే-తథైవేన్మ్రకానన్దస్యాపి సకలేతరవ్యావృత్తస్య ప్రమాణసిద్ధస్య బ్రహ్మణ్యభ్యుపగమో నానుపపన్నః-అనుభావ్యవస్తువిశేషానుభవాయత్తానన్దస్య సర్వత్ర తుల్యత్వేఽపి స్వభావాదిప్రతినియతగుణవిశేషవ్యాపారవిశేషాద్యాయత్తానన్దస్య వైషమ్యస్వీకారే ప్రమాణవిరోధాభావాత్; వికల్పాధికరణభాష్యే "బ్రహ్మహి స్వస్య పరస్యచ స్వయమనుభూయమానమనవధికాతిశయానన్దం భవతీ"తిభాష్యమాణైర్భాష్యకారైరపి బ్రహ్మానుభవజనితానన్దస్యైవ తుల్యతాప్రతిపాదనాచ్చ ॥ ౫౨ ॥ కిఞ్చ త్రిపాద్విభూతౌ ఫలభేదానభ్యుపగమే ప్రమాణశతసిద్ధతత్రత్యలోకభేదనైరర్థక్యం దుర్వారమ్ ॥ ౫౩ ॥ ఏవం లక్ష్మీప్రముఖమహిషీసాయుజ్యచక్రాద్యాయుధసాయుజ్యానన్తగరుడవిష్వక్సేనాదిసాయుజ్యలక్షణఫలభేదానాం ప్రమాణగణైః పరమవ్యోమన్యేవ సంపద్యమానతయా ప్రతిపాద్యమానానాం సఙ్గతిర్నకథఞ్చిదపి సంభవతి ॥ ౫౪ ॥ తస్మాత్సత్యస్యవాన్తరఫలవైషమ్యే బ్రహ్మానుభవజనితానన్దతుల్యత్వమేవ వికల్పాధికరణవివక్షితమ్-సద్విద్యాదీనామేకత్వేన తాదృశానన్దసిద్ధ్యై తాదృశవిద్యాద్వయానుష్ఠానే తదధికఫలాభావేనచ వికల్పఏవ న్యాయ్యః. అస్తునామావాన్తరఫలభేదకామానాముపాసనాన్తరైః ఫలభేదోఽపి. తావతా సద్విద్యాదీనామేకవిధఫలజనకత్వేన వికల్పో న విరుద్ధఇతి న్యాయతదవలంబనేన పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠతదితరపరవిద్యానిష్ఠానాం తుల్యఫలత్వప్రసఞ్జనావకాశలేశఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౫౫ ॥ నచ ముక్తావపి ఫలభేదస్య ప్రామాణికత్వే కిమిత్యుక్తముమేవ ఫలభేదం సర్వే హేతవస్తఇతివాచ్యమ్—రుచిభేదస్య సుకృతతారతమ్యాయత్తతాయాః "చతుర్విధా భజన్తే మాం జనాస్సుకృతినోఽర్జున" ఇత్యాదిప్రమాణైరేవ ప్రతిపన్నత్వాత్ ॥ ౫౬ ॥ నచేహవిద్యాసత్తాదశాయాం కర్మాధీనరుచిభేదస్య ప్రా

మాణికత్వేపి నిశ్శేషావిద్యావినిర్మోకదశాయాం ప్రస్ఫురతి పరమానన్దమయే పరబ్రహ్మణి సర్వేషామవిశిష్టైవ రుచిర్భవితుమర్హతి- విషయవైలక్షణ్యాయత్తత్వాద్రుచేః. తథాచ మోక్షే ఫలభేదో న యుక్తిసహా ఇతి వాచ్యమ్ - కైవల్యభగవత్ప్రాప్తిలక్షణఫలభేదే, భగవత్ప్రాప్తావపి గుణానుభవకైఙ్కర్యలక్షణఫలభేదే, సాలోక్యసారూప్యసామీప్యసాయుజ్యాదిలక్షణఫలభేదేచ ప్రమాణగణైః ప్రతిపద్యమానే యుక్తేరకార్యకరత్వాత్; ప్రమాణైకసిద్ధేష్వతీన్ద్రియేష్వర్థేషు తర్కవిరోధస్యాకిఞ్చిత్కరతాయాః, శాస్త్రయోన్యధికరణ వియదధికరణ కృత్స్నప్రసక్త్యధికరణాదిసిద్ధత్వాచ్చ ॥ ౫౭ ॥ నహి వచనవిరోధే న్యాయః ప్రభవతీతిచ న్యాయవిదః ॥ ౫౮ ॥

ఇదంపునరత్రావధేయమ్— ఉపాసనదశాయాం యద్వస్తుభోగ్యతయాఽభిసన్ధాయ య ఉపాస్తే- ఫలదశాయాం తస్య తదేవ వస్తు స్వాదుతయాఽనుభవవిషయో భవతి—తత్క్రతున్యాయేన యథోపాసనమేవ ఫలప్రాప్తిసంభవాత్ - ౧ - ఇత్థఞ్చ కైవల్యార్థినాం సత్యపి బ్రహ్మసాక్షాత్కారే బ్రహ్మ న స్వాదుతయా భాసతే - తైః ప్రకృతివియుక్తత్వవిశిష్టస్వాత్మస్వరూపస్యైవ తథోపాసనేన బ్రహ్మస్వరూపస్య తథానుపాసనాత్ - ౨ - నచ లోకేఽపి సర్వేష్వనుభవవిషయేషు వస్తుషు సర్వేషాం ప్రియత్వానుభవనియమో దృశ్యతే - ౩ - యేష్వనుభవవాసనా యేషాం విశేషతోఽస్తి - తాన్యేవ తేషాం ప్రియతయా భాసన్తే - ౪ - లోకేహ్యవభ్యాసేన తిలపిణ్యాకముఖాదతో గవాదీన్ ప్రథమం తైలలిప్తముఖాన్ కృత్వా శనైశ్శనైస్తైలలిప్తముఖం జిహ్వయా సంలిహ్య సంలిహ్య కృతతిలవికారవస్త్వనుభవవాసనాంస్తానేవ పశ్చాత్తిలపిణ్యాకం ఖాదయన్తి జనాః - ౫ - తత్రచ గవాదీనాం ప్రథమమస్వాదూభవన్నపి తిలపిణ్యాకో యథా వాసనావశాత్స్వ

శ్చాత్స్వాదూభవతి – తథోపాసనాధీనవాసనావశాదుపాసితవిషయవి
శేషఏవోపాసకానాం స్వాదుతయాఽనుభవగోచరో భవితుమర్హతి-
౬ – తస్మాదవిద్యావినిర్మోకమాత్రేణ బ్రహ్మసాక్షాత్కారసంభవేపి సర్వే
షాం స్వాదుతయా తదనుభవో నాపాదయితుం శక్యఇతి న ఫలభేద
స్తత్కారణానుగుణః - అత్రత్యోపాసనావైచిత్ర్యస్యైవ సుకృతపరిపాక
భేదాయత్తేనాముత్రాపి రుచిభేదాధీనకైవల్యభగవత్ప్రాప్తిగుణానుభవ
కైఙ్కర్యాదిలక్షణఫలభేదస్వాదుతాసంభవస్యోపపన్నతరత్వాత్ -౭-
అత్రత్యోపాసనాధీనాయాస్సంస్కారవిశేషరూపాయా వాసనాయాః
పరమవ్యోమన్యప్యనువృత్తిర్హి సంభవత్యేవేతి నాత్ర కశ్చిద్విరోధ
ఇతి ॥ ౫౯ ॥

నచాత్ర కర్తృతారతమ్యాధీనజ్ఞానసఙ్కోచమూలరుచిభేదాధీ
నాన్యాదృశోపాసనాభేదసంభవేప్యముత్రప్రకృతివినిర్మోకదశాయామస
ఙ్కుచితజ్ఞానసంభవేన తత్రత్యకతిపయముక్తగతాతిశయితానన్దానుభవ
విజ్ఞానే తత్సంపాదనప్రవృత్తేరవశ్యంభావజననాత్,- "తదుపర్యపి బాద
రాయణస్సంభవాత్" [౧।౩।౨౬] ఇతిసూత్రోక్తన్యాయేన తత్రా
ప్యుపాసనానుష్ఠానసంభవేన సర్వోత్తమపురుషార్థహేతూపాసనావిశే
షానుష్ఠానసంభవాచ్చ,-తత్ర గతానాం సర్వేషామధికారిణామన్తతఏక
జాతీయసర్వోత్తమఫలపర్యవసానం దురిపహ్నవమేవేతివాచ్యమ్- కైవ
ల్యాదినిష్ఠానాం కైవల్యాదేరేవ చరమపురుషార్థతయా తత్రతత్ర శాస్త్రే
షు ప్రతిపాదనాత్; తత్ప్రాప్త్యనన్తరం ఫలాన్తరప్రాప్తేః ప్రమా
ణాన్తరాప్రతిపన్నాయాః కేవలతర్కేణ కల్పయితుమశక్యత్వాత్; పూ
ర్వోదాహృతబృహద్బ్రహ్మసంహితావచనే "గమనాగమనైర్ముక్తా" ఇతి
కైవల్యనిష్ఠానాంకైవల్యప్రాప్త్యనన్తరమూర్ధ్వాధోగమనాగమన ని
షేధస్య కణ్ఠోక్త్యా, శ్రీపరాఙ్కుశగవ్యసూర్యాదిపూర్వాచార్యైస్స్వ
ప్రబన్ధేషు కైవల్యప్రాప్త్యనన్తరం భగవత్ప్రాప్త్యసంభవాభిప్రాయేణ

తత్కాఙ్క్షిభిః కైవల్యనిష్ఠాం విహాయ ప్రథమమేవ భగవన్నిష్ఠాయా ఆశ్రయణీయత్వోపదేశదర్శనేనచ పశ్చాత్పురుషార్థాన్తరప్రాప్త్యసంభవస్యైవ సిద్ధేశ్చ ॥ ౬౦ ॥ కిఞ్చాత్ర నశ్వరత్వాదినా విదితమైశ్వర్యాదికం జుగుప్సయా విహాయ నిత్యఫలతయా విదితేషు తత్తన్మోక్షేషు యావదాత్మభావిప్రాప్యత్వాధ్యవసాయపూర్వకమేవ తత్తదనుగుణేషూపాసనేషు తత్తదధికారిణాం ప్రవృత్త్యా, యథోపాసనమేవ ఫలస్య భగవతా దీయమానతయాచ పశ్చాత్ఫలాన్తరప్రేప్సాయాం సత్యామపి తత్ప్రాప్తిర్నసంభావితా ॥ ౬౧ ॥ అతఏవహి - ఉత్తరశ్రీరామాయణే చత్వారింశసర్గే, ఋక్షవానరరక్షసామయోధ్యాతః ప్రతిప్రయాణసమయే భగవతి శ్రీరామే స్వస్య పరమాం భక్తిం ప్రదర్శ్య యావద్రామకథాసఞ్చారకాలం పృథివీతలజీవిత్వలక్షణం వరం ప్రార్థ్య లబ్ధవతో హనూమతః, పునర్భగవతశ్శ్రీరామస్య సర్వస్వభక్తజనైస్సహ స్వలోకప్రయాణసమయే సహగమనమిచ్ఛతోపి పూర్వప్రార్థనావిరోధేన భగవతా సహానయనం నాభ్యనుజ్ఞాతమష్టశతతమసర్గే ॥ ౬౨ ॥ యథోక్తం చత్వారింశే సర్గే "తేషామేవం బ్రువాణానాం వానరాణాం సరక్షసామ్। హనూమాన్ ప్రణతో భూత్వా రాఘవం వాక్యమబ్రవీత్ ॥ స్నేహో మే పరమో రాజంస్త్వయి నిత్యం ప్రతిష్ఠితః। భక్తిశ్చ నియతా వీర భావో నాన్యత్ర గచ్ఛతి ॥ యావద్రామకథాం వీర శ్రోష్యేఽహం పృథివీతలే। తావచ్ఛరీరే వత్స్యన్తి ప్రాణా మమ న సంశయః॥ ఏవం బ్రువాణం రాజేన్ద్రో హనూమన్తం తథాసనాత్। ఉత్థాయచ పరిష్వజ్య వాక్యమేతదువాచహ ॥ ఏవమేతత్కపిశ్రేష్ఠ భవితా నాత్ర సంశయః। లోకాహి యావత్స్థాస్యన్తి తావత్స్థాస్యతి మే కథా॥ చరిష్యతి కథా యావల్లోకానేషా హి మామికా। తావచ్ఛరీరే వత్స్యన్తి ప్రాణాస్తవ న సంశయః" ఇతి ॥ ౬౩ ॥ అష్టశతతమసర్గేచోక్తం "తమేవముక్త్వా కాకుత్స్థో హ

నూమన్తమథాబ్రవీత్ । జీవనే కృతబుద్ధిస్త్వం మా ప్రతిజ్ఞాం విలోపయ ॥ మత్కథాః ప్రచరిష్యన్తి యావల్లోకే హరీశ్వర । తావత్త్వం ధారయ ప్రాణాన్ ప్రతిజ్ఞామనుపాలయన్'' ఇతి ॥ ౭౪ ॥ తస్మాత్స్వధ్యవసాయానుగుణ్యేన యావదాత్మభావితయా స్వప్రాప్యం ప్రాప్తానాం కైవల్యాదినిష్ఠానాం పశ్చాత్ప్రాప్యాన్తరప్రాప్తేర్నావకాశలేశః ॥౭౫॥ కిఞ్చ-కైవల్యాదిపురుషార్థానామపి మహానన్దమయత్వాత్తన్నిర్మగ్నానాం సురాపానానిమత్తానామివ పురుషార్థాన్తరార్థిత్వసామర్థ్యయోరేవాసంభవాదపి న పురుషార్థాన్తరప్రసక్తిసంభవ ఇత్యపి సువచమ్ ॥ ౭౬ ॥ దృశ్యతే హి శ్రీరామసన్నిధిం ప్రత్యేవ ప్రస్థితానామపి భరద్వాజకృతాతిథ్యవిశేషాయత్తసుఖవిశేషభాజాం భరతసైనికానాం తాదృశసుఖలేశవశేనైవ పునరయోధ్యాగమనరామసన్నిధిగమనవైతృష్ణ్యమ్॥ ౭౭ ॥ యథోక్తమయోధ్యాకాణ్డైకనవతితమసర్గే "తతస్తాస్సర్వకామైస్తై రక్తచన్దనరూషితాః । అప్సరోగణసంయుక్తాస్సైన్యా వాచముదైరయన్ ॥ నైవాయోధ్యాం గమిష్యామో న గమిష్యామ దణ్డకాన్ । కుశలం భరతస్యాస్తు రామస్యాస్తు తథా సుఖమ్'' ఇతి ॥ ౭౮ ॥ ఇత్థం శ్రీరామసన్నిధిగమనార్థమేవ ప్రస్థితానామపి మార్గమధ్యే సుఖలవలాభమాత్రేణ శ్రీరామసన్నిధిగమనవిస్మరణే, అనవధికాతిశయకైవల్యసుఖనిలీనానాం తదర్థమేవాదితః ప్రభృత్యుపాసనాదికమనుష్ఠాయ ప్రస్థితానాం కాలావధివిధురఖేదలేశప్రసఙ్గవిరహిణాం తాదృశదశాప్రాప్త్యనన్తరం భగవత్ప్రాప్తిస్పృహా న జాయత ఏవేతి కిము వక్తవ్యమ్ ॥ ౭౯ ॥ స్వర్గాద్యైశ్వర్యార్థినాన్తు స్వపురుషార్థనివృత్తికాలావధిజ్ఞానజనితఖేదవశాదుపరితన నిత్య పురుషార్థాన్తరలిప్సాసంభవేన, తదుపర్యపీత్యాదిసూత్రోక్తన్యాయేన తదర్థోపాసనాధికారస్సంభవతి ॥ ౮౦ ॥ తథోక్తం శ్రీవిష్ణుపురాణే "స్వర్గేఽపి పాతభీతస్య క్షయిష్ణోర్నాస్తి నిర్వృతిః'' [౬।౫।౫౦] ఇత్యైశ్వర్యపురుషార్థభాజాం పురుషార్థాన్తరా

ర్థిత్వప్రయోజకఖేదనిర్వేదాదిరస్తీతి ॥ ౨౧ ॥ తస్మాత్కైవల్యం ప్రాప్తా
నాం తాదృశఖేదాద్యభావేన పురుషార్థాన్తరార్థిత్వస్యైవ నావకాశః ॥
౨౨ ॥ ఏవం భర్జితముద్గానాం వితుషవ్రీహీణాఞ్చాఙ్కురణయో
గ్యతావిలయవన్నిర్దగ్ధనిశ్శేషప్రకృతిసంబన్ధానాం పునశ్శరీరసంబన్ధాదిగ
న్ధవిధురాణాం కైవల్యముక్తిభాజాముపాసనానుష్ఠానోపయోగిసామర్థ్య
స్యాపి విలయ ఏవ శాస్త్రైరవగమ్యతే ॥ 23 ॥ తస్మాదర్థిత్వసామర్థ్య
యోరుపాసనాన్తరాధికారప్రయోజకయోరభావేన కైవల్యభాజాం,
తదుపర్యపీత్యాదిసూత్రోక్తనయేన పునరుపాసనాన్తరస్య వా పురుషా
ర్థాన్తరప్రాప్తేర్వా నావకాశలేశ ఇతి సిద్ధమ్ ॥ ౨౪ ॥

అథైవం సతి—పునః కదాచిదపి భగవదనుభవవిశేషలాభాయో
గ్యతయా నిగృహీతా ఏవైతే కైవల్యనిష్ఠా నిష్కారణమేవ భగవ
తేతి భగవతో నైర్ఘృణ్యాపత్తిర్దుర్వారేతి చేత్ - నిగ్రహానుగ్రహ
స్వరూపావివేకవిలసితమేవైతత్ — ఆదితః ప్రభృతి తత్తదధికారిభిస్తత్త
త్పురుషార్థానుగుణోపాసనకారిభిరపేక్షితస్యైవ తత్తత్పురుషార్థస్య త
త్తదుపాసనఫలతయా భగవతా దీయమానతయా తథా దానస్య భ
గవదనుగ్రహకార్యతాయా ఏవావగమేన తత్ర నిగ్రహకథాప్రసఙ్గస్యై
వానవకాశేన భగవతి దోషప్రసఙ్గాభావాత్; "యే యథా మాం
ప్రపద్యన్తే తాంస్తథైవ భజామ్యహమ్" [॥గీ॥౪॥౧౧॥] ఇతి "యో
యో యాం యాం తనుం భక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి । తస్య త
స్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్" [॥గీ॥౭॥౨౧॥] ఇతి చా
పేక్షానుగుణార్థప్రదానస్యైవ స్వస్వభావతయా భగవతైవ గీతత్వా
చ్చ ॥ ౨౫ ॥ తత్తత్పురుషార్థనిష్ఠానాం పురుషార్థాన్తరాలాభస్తు భగవ
న్నిత్యేచ్ఛాసిద్ధనియతస్వభావతత్తత్పురుషార్థార్థిపురుషదోషమూల ఏ
వేతి న తత్ర భగవతో దోషప్రసఙ్గలేశావకాశః ॥ ౨౬ ॥ కిఞ్చ - ఏతే
కైవల్యనిష్ఠా న స్వయం నాత్మానం భగవతో నిగ్రహపాత్రమన్యన్తే;

అపిత్వనుగ్రహపాత్రమేవ—భగవదనుగ్రహేణైవ స్వాపేక్షితలాభమా
నిత్యాద్దుఃఖలేశసంభావనావిరహాచ్చ ॥ ౭౭ ॥ అన్యబుద్ధ్యా తే భగవ
తో నిగ్రహపాత్రభూతా ఏవేతి చేదీదృశం నిగృహీతత్వం తద్బుద్ధ్యాఽన్యే
షామప్యస్తీత్యవిశిష్టమ్— తేషాం దాస్యరసవైముఖ్యాదన్యేషాం తదా
భిముఖ్యాత్ ; తత్తత్పురుషార్థభేదానాం తత్తదభిమానభేదవ్యవస్థితతా
యాః ప్రాగేవావేదితత్వాచ్చేతి కోఽత్ర భగవతో దోషగన్ధః ॥ ౭౮ ॥
అతస్తత్తత్పురుషార్థభోగిబుద్ధ్యా నిగృహీతత్వమేవచ దోషఇతి సువ
చమ్. సచేహ నాస్త్యేవేతి నాత్ర భగవతో దోషగన్ధః ॥ ౭౯ ॥ తత్త
దభిమానవైచిత్ర్యాయత్తఫలభేదమేవచ, యథాక్రతురిత్యాది స్తత్క్ర
తున్యాయప్రదర్శినీ శ్రుతిరప్యభిదధాతి ॥౮౦॥ తస్మాత్పరమవ్యోమన్యపి
తత్క్రతున్యాయేన ఫలభేదో దురపహ్నవ ఏవేతి సిద్ధమ్ ॥ ౮౧ ॥

అథ - "యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి తథేతః
ప్రేత్య భవతి" [౩॥౧౪॥౧] ఇతిఛాన్దోగ్యశ్రుత్యా, "తం యథాయథో
పాసతే తథైవ భవతి" [ము॥౩] ఇతిముద్గలోపనిషద్గతశ్రుత్యాచ త
త్క్రతున్యాయప్రతిపాదిన్యా కోఽర్థః ప్రతిపిపాదయిషితఇతి తావత్ప్రథ
మః-౧-ద్వితీయశ్రుతావేవకారశ్రవణాత్తస్యచాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర
త్వాత్ప్రథమశ్రుతేరపి తదైకకణ్ఠ్యాచ్చ శ్రుతిద్వయప్రతిపిపాదయిషితో
ర్థః-యద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిషయకోపాసనవాన్ యః పురుషః - సతద్ధ
ర్మావచ్ఛిన్నప్రాప్తిమానేవ భవతి; నాన్యప్రాప్తిమాన్-ఇత్యేవంరూపఇతి
తావన్న సువచమ్ - ఉపాసనే సర్వవిషయకత్వాభావేపి జ్ఞానవికాసప్రతి
బన్ధకావిద్యాసంబన్ధనిశ్శేషనివృత్తివశాదపరిచ్ఛిన్న జ్ఞానవికాసశాలినో
ముక్తస్య "సర్వంహ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" [ఛాం॥౭॥
౨౬॥౨] ఇతిశ్రుత్యా నిరంకుశం సర్వసాక్షాత్కారప్రాప్త్యోః ప్రతి
పాదనేన తద్విరోధాత్ ;ఏవం తత్రతత్ర విద్యాస్వక్ష్యాదిత్యాదిస్థానభేదా
నామిన్ద్రాదిశరీరవిశేషావచ్ఛిన్న బద్ధాత్మనాం తత్తదచిద్విశేషాణాఞ్చ

బ్రహ్మాణి సాక్షాత్పరంపరయాచ విశేషణతయా భాసమానానాం పరమ వ్యోమని ముక్తప్రాప్యత్వాభావాత్; తథా-శాణ్డిల్యవిద్యాదహరవిద్యా న్తరాదిత్యవిద్యాదిషు యాదృశయాదృశపరిమాణాకారాదివిశిష్టవిగ్రహ గుణాదివిశిష్టం బ్రహ్మోపాస్యతే - తాదృశతాదృశపరిమాణాకారాదివిశి ష్టవిగ్రహగుణాద్యవచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రాప్తేరన్యాదృశవిగ్రహగుణాద్యవచ్ఛి న్నబ్రహ్మప్రాప్తివ్యవచ్ఛేదవిశిష్టాయాః పరమవ్యోమని ముక్తానాం శా స్త్రప్రతిపన్నత్వాచ్చ-౨-ఏతేన-దర్శితశ్రుతావేవకారం భవత్యేవేతి కథఞ్చిత్క్రియయా సంయోజ్య తస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాశ్రయణ మపి ప్రత్యుక్తమ్-ఉపాసనవిషయస్థానవిగ్రహాదీనామపి పరమవ్యోమని ప్రాప్తినియమాదర్శనాత్ -3-తస్మాద్దర్శితశ్రుతిద్వయవివక్షితతత్క్రతు న్యాయస్వరూపమేవ దుర్వచమితిచేత్ -

ఇదమత్రావధేయమ్— సర్వాసు పరవిద్యాసు స్వరూపనిరూ పకైరానన్దాదిభిర్గుణైర్బ్రహ్మణోఽనుసన్ధానావశ్యకతాయాః "ఆనన్దా దయః ప్రధానస్య" [3 ॥ 3 ॥ ౧౧] ఇత్యధికరణే స్థాపితత్వా త్,— "ఇతరేత్వర్థసామాన్యాత్" (3 ॥ 3 ॥ ౧3) ఇతితదధికర ణతృతీయసూత్రభాష్యే "తేచ గుణాస్సత్యజ్ఞానానన్దామలత్వాన న్త త్వాని" త్యానన్దాదిస్వరూపనిరూపకగుణానాం వివృతత్వాత్,-తత్రా నన్తత్వస్యాప్యన్తర్భూతత్వాత్,-జన్మాద్యధికరణభాష్యే "సత్యం జ్ఞాన మనన్తం బ్రహ్మ" తిశోధకవాక్యవ్యాఖ్యానే "అనన్తపదం దేశకాల వస్తుపరిచ్ఛేదరహితం స్వరూపమాహ,సగుణత్వాత్స్వరూపస్య స్వరూ పేణ గుణైశ్చానన్త్యమి" త్యనన్తత్వస్వరూపస్య నిరూపితత్వాత్,— అత్ర నన్తపరిచ్ఛేదాత్మకసర్వవస్తు సామానాధికరణ్యాంతర్భూతస్వరూప సత్వేన స్వశరీరకత్వ సకలకల్యాణగుణాకరత్వయోరన్తర్భూతత్వాచ్చ,- తద్విషయకత్వస్య సర్వవిద్యాసు సత్త్వేన సామాన్యతస్సర్వాణి ప్రా ప్యవస్తూని సర్వేచ ప్రాప్యగుణా విషయతామాపద్యన్తఏవ-సర్వావస్థా

వస్థితచిదచిద్విశిష్టత్వపర్యవసన్న సర్వశరీరకత్వేన స్వస్వాకారవిశిష్టసర్వ వస్తూనాం, స్వస్వాకారవిశిష్టసర్వకల్యాణగుణాకరత్వపర్యవసన్న గుణానన్త్యేన కరుణాత్వాదిస్వస్వాకారవిశిష్టసర్వగుణానాఞ్చ సామాన్యతస్సఙ్గృహీతత్వాత్ -౧- ఇత్థఞ్చ సామాన్యరూపేణోపాసనవిషయాణామేవ ముక్తిదశాయాం విశేషాకారేణ సాక్షాత్కారప్రాప్త్యసమ్భవేన తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే న కాచిదపి క్షతిః-౨- ముక్తిదశాయాం యేషాం ధర్మాణాం స్వరూపతో భానం భవతి-తేషాముపాసనదశాయాం తత్తద్వస్త్వాకారత్వలక్షణసామాన్యరూపేణ భానేపి న క్షతిః-మోక్షదశాభావివిలక్షణసాక్షాత్కారప్రాప్తిం ప్రతి తత్సమానాకారస్యైవోపాసనస్య కారణత్వమితి నియమాభావాత్; ఉపాసకేన స్వోపాసనఫలతయాఽపేక్షితయోస్తాదృశసాక్షాత్కారప్రాప్త్యో రుపాసనప్రీతభగవత్ప్రసాదేనైవ సిద్ధిసమ్భవాత్; అన్యథా విభూతిద్వయగతసర్వవస్తుసర్వాకారాణాం కేనాప్యుపాసనే విశేషతస్సఙ్గ్రహస్యాశక్యత్వాసమ్భవేన కదాచిదపి కస్యచిదపి మోక్షాసిద్ధిప్రసఙ్గాచ్చ-౩-అతఏవ వేదార్థసఙ్గ్రహే "యద్యపి సచ్చిత్తో న నిర్భుగ్నగుణగణం దైవతం మనసానుధావేత్-తథాప్యన్తర్గుణామేవ దేవతాం భజత" ఇతిగ్రన్థమిదభాష్యపఙ్క్తి-వ్యాఖ్యానావసరే "యద్యపి సచ్చిత్తో న నిర్భుగ్నగుణగణం దైవతమ్మనసాఽనుధావేత్-అపహతపాప్మత్వాదిగుణగణం దైవతాద్విభక్తం యద్యపి దహరవిద్యానిష్ఠ ఇవ సచ్చిత్తో న స్మరేత్. తథాప్యన్తర్గుణామేవ దేవతాం భజతే-దేవతాస్వరూపానుబన్ధిత్వాత్సకలకల్యాణగుణగణస్య కేనచిత్పరదేవతాసాధారణేన నిఖిలజగత్కారణత్వాదినా గుణేనోపాస్యమానాపి దేవతా వస్తుస్వరూపానుబన్ధి సర్వకల్యాణగుణవిశిష్టైవోపాస్యతే. అతస్సగుణమేవ బ్రహ్మ తత్రాపి ప్రాప్యమితి సద్విద్యాదహరవిద్యయోర్వికల్ప ఇత్యర్థ" ఇతి వ్యాకుర్వద్భిర్భాష్యకారైస్తత్ర తత్ర విద్యాసు బ్రహ్మణః కైశ్చిదేవ గుణైర్విశేషాకారేణో

పాస్యమానస్యాపి సామాన్యతస్సకలకల్యాణగుణవిశిష్టత్వేనోపాస్యమాన
తామాత్రేణ సర్వత్రావిశిష్టా సకలకల్యాణగుణవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిస్స్పష్ట
తరమభిహితా-౪-తద్వ్యాఖ్యాయాం వ్యాసార్యైరపి "జగత్కారణ
త్వాదికతిపయగుణవిశిష్టత్వేనోపాస్యమానం బ్రహ్మ స్వతోఽపరిమిత
కల్యాణగుణమితి సామాన్యేనాన్యూనాపరిమిత గుణత్వేనోపాస్యమాన
త్వాత్తస్యాపి ప్రాప్యం సగుణమేవ బ్రహ్మేత్యర్థః.అనన్తత్వస్య సర్వవి
ద్యాసాధారణత్వాద్గుణలోప్యానన్త్యస్య తదన్తర్గతత్వాత్సామాన్యేనా
పరిమితగుణత్వంహి సర్వవిద్యానుయాయి" తివ్యాకుర్వద్భిః, సామా
న్యత ఉపాసితస్యాపి విశేషతః ప్రాప్తిసంభవః, తావతాప్యనుపాసితా
ప్రాప్తివ్యవస్థాపకతత్క్రతున్యాయావిరోధశ్చ స్పష్టముపపాదితౌ భవ
తః-౫-తథాచ-సామాన్యరూపేణ విశేషరూపేణ వా సర్వస్యాపి వస్తు
నో గుణస్యచ పరవిద్యాసు విషయతానైయత్యేన సర్వపరవిద్యానిష్ఠా
నాం ముక్తౌ "సర్వంహ పశ్యః పశ్యతి సర్వమాప్నోతి సర్వశః" (ఛాం॥
౭॥౨౬॥౨)ఇతిశ్రుత్యుక్తసర్వసాక్షాత్కారప్రాప్త్యోస్సంభవేపి న తత్క్ర
తున్యాయస్యాస్య యోగపరత్వే కశ్చిద్విరోధః-౬-ఏవం-భగవన్తముపా
సీనానామేవైశ్వర్యార్థినాం భగవత్ప్రాప్త్యదర్శనేన యథాకథఞ్చిదుపా
సనవిషయతామాత్రం న ప్రాప్తిప్రయోజకమ్-అపితు-అయమర్థ ఇత్థం
మే ప్రాప్యో భవత్వితీచ్ఛాధ్యవసాయపూర్వకం క్రియమాణతత్తద్గుణ
విగ్రహాదివిశిష్టబ్రహ్మవిషయకానుసన్ధాన విశేషాత్మకతత్తద్విద్యారూపో
పాసననిరూపితవిలక్షణవిషయత్వమేవ తత్తదిచ్ఛాధ్యవసాయాను గుణ
తత్తదర్థప్రాప్తిప్రయోజకమిత్యవగమ్యతే- ౭ -సంభావనాయామాత్క
ట్యలక్షణకోటివిశేషగతవిలక్షణవిషయతావదనుమిత్యావుద్దేశ్యత్వవిధేయ
త్వాలక్షణవిషయతావిశేషవచ్చోపాసనేష్వపి తత్తదిచ్ఛావిశేషానుగుణ
ప్రాప్తివిశేషప్రయోజికా ప్రాప్యత్వోద్దేశ్యత్వోపాదేయత్వాద్యాఖ్య
విలక్షణవిషయతా స్వీక్రియతే-౮-అతఏవహి- ఈదృశవిషయతావిశేష

సద్భావరాహిత్యాభిప్రాయేణైవచ ప్రతీకోపాసనేషు బ్రహ్మణోపి విష
యత్వేపి ప్రతీకస్యైవోపాస్యత్వం న బ్రహ్మణ ఇత్యభిధానం సఙ్గచ్ఛతే-
౯-యథోక్తం ప్రతీకాధికరణభాష్యే “ప్రతీకోపాసనేషు ప్రతీకఏవో
పాస్యః; నతు బ్రహ్మ. బ్రహ్మతు తత్ర దృష్టివిశేషణమాత్ర”మితి - ౧౦ -
నచాత్ర విశేష్యత్వతదభావాభ్యామేవ ప్రతీకబ్రహ్మణోరుపాస్యత్వతద
భావౌ నభిమతావితి వాచ్యమ్-తథాసతి-“యతో వా ఇమాని భూతాని
జాయన్తే” ఇత్యాదౌ, “భీషాఽస్మాద్వాతః పవతే భీషోదేతి సూర్యః”
ఇత్యాదౌ, “యస్య పృథివీ శరీరమి”త్యాదౌ, “ఏతస్యవా అక్షరస్య
ప్రశాసనే గార్గి సూర్యాచన్ద్రమసౌ విధృతౌ తిష్ఠతః” ఇత్యాదౌ,
“నారాయణాద్బ్రహ్మా జాయతే” ఇత్యాదౌచ బ్రహ్మణోఽనుపాస్యత్వస్యే
తరేషామేవోపాస్యత్వస్యచ ప్రసఙ్గాత్ -౧౧- తస్మాద్విశేష్యత్వం విశేషణ
త్వంవా నోపాస్యత్వవ్యపదేశప్రయోజకమ్; అపితు తత్ప్రాప్తీచ్ఛాధ్య
వసాయప్రయోజ్యః ప్రాప్యత్వోద్దేశ్యత్వోపాదేయత్వాదిశబ్దాభిలపనీయ
ఉపాసననిరూపితవిషయతావిశేషఏవ తత్ప్రయోజక ఇత్యాస్థేయమ్-
౧౨ - ప్రాప్తిప్రయోజకమీదృశవిషయతావైచిత్ర్యమేవ గీతాయాం
ద్వాదశాధ్యాయే ద్వితీయశ్లోకే “మయ్యావేశ్య మనో యే మాం
నిత్యయుక్తా ఉపాసతే। శ్రద్ధయా పరయోపేతాస్తే మే యుక్తతమా
మతా” ఇత్యేవంరూపే భగవత్ప్రాప్తివిశేషప్రయోజకతయా భగవ
తైవాభిధీయతే-౧౩-తద్భాష్యేచ “అత్యర్థమత్ప్రియత్వేన మనో
మయ్యావేశ్య శ్రద్ధయా పరయోపేతాః. నిత్యయుక్తాః - నిత్యయోగం
కాఙ్క్షమాణాః. యే మాముపాసతే - ప్రాప్యవిషయం మనోమయ్యా
వేశ్య మాముపాసత ఇత్యర్థః. తే యుక్తతమా మే మతాః - మాం
సుఖేనాచిరాత్ప్రాప్నువన్తీత్యర్థ” ఇత్యేవంరూపే, ప్రాప్యతాఖ్యవి
లక్షణవిషయత్వమేవ ప్రాప్తిప్రయోజకం భవతీత్యభిహితమితి స్ప
ష్టమ్-౧౪-“మయ్యేవ మన ఆధత్స్వ మయి బుద్ధిం నివేశయ। నివసి

ష్యసి మయ్యేవ అత ఊర్ధ్వం న సంశయః" ఇత్యుక్తమశ్లోకతద్భాష్య
యోరపీదమేవ సువ్యక్తముక్తమ్-౧౫-తథాచోపాసకస్యోపాసనేన ప్రా
ప్తుమిష్టస్యైవ తాదృశవిలక్షణవిషయతయోపాసనే భానసంభవాత్తా
దృశవిలక్షణవిషయతయోపాసనే భాసమానస్యైవ ప్రాప్యత్వమ్;న
యథాకథఞ్చిద్భాసమానస్యాపీతి సిద్ధమ్-అన్యథా ప్రతీకోపాసనేష్వపి
ప్రతీకాంశే బ్రహ్మణస్తాదాత్మ్యేన విశేషణతయా భానాత్తేషామపి బ్రహ్మో
పాసనత్వస్య తత్క్రతున్యాయేన బ్రహ్మప్రాప్తిఫలకత్వస్యచ ప్రసఙ్గాత్-
౧౬-బ్రహ్మణ ఈదృశవిషయత్వాభావాదైశ్వర్యాద్యుపాసనేషు బ్రహ్మ
విషయకేష్వపి తేషాం న బ్రహ్మప్రాప్తిః ఫలమ్-౧౭-ఈదృశోద్దేశ్యత్వ
లక్షణవిషయతాతారతమ్యాదేవచ పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకా
నాఞ్చ ప్రత్యగాత్మపరమాత్మలక్షణప్రాప్యభేదః - ఉభయేషాముభయ
ప్రాప్త్యవప్యుపాసనవిషయత్వావైచిత్ర్యేణ ప్రాప్తిదశాయాం యథోపాస
నం ప్రియతమత్వప్రియత్వలక్షణప్రాధాన్యాప్రాధాన్యయోర్భానాత్ -
౧౮ - ఇత్థఞ్చాదిత్యాదిస్థానావస్థితపుణ్డరీకాక్షాదివిద్యాసు ప్రతర్దనాది
విద్యాసుచాదిత్యమణ్డలేన్ద్రాదివిషయకత్వసత్త్వేపి తన్నిష్ఠానాం న పర
మవ్యోమ్న్యాదిత్యమణ్డలేన్ద్రాదిప్రాప్తిప్రసఙ్గః - తద్దేశావచ్ఛేదేన త
త్ప్రాప్తీచ్ఛాధ్యవసాయయోస్తన్నిష్ఠానామస్వీకారేణ దర్శితోపాసనే
ష్వాదిత్యమణ్డలేన్ద్రాదీనాం తథావిధప్రాప్తిప్రయోజకవిషయతయా భా
నాభావాత్; ప్రత్యుత యథాస్వదేశకాలావస్థానమేవ తేషాం సాక్షా
త్కారప్రాప్త్యోరిచ్ఛాధ్యవసాయస్వీకారాచ్చ-౧౯- తన్నిష్ఠానోపాసితా
ప్రాప్తిప్రసఙ్గావకాశ ఇతి సిద్ధమ్-౨౦- నచైవమప్యన్తరాదిత్యాదివిద్యాసు
వైకుణ్ఠలోకాద్యనవగాహనేన తాసాం వైకుణ్ఠాద్యనవచ్ఛిన్నభగవత్ప్రా
ప్తిలక్షణం ఫలం తత్క్రతున్యాయవిరుద్ధమితి వాచ్యమ్- తథావిధభగవ
త్ప్రాప్తీచ్ఛాధ్యవసాయపూర్వకమేవ తాదృశోపాసనకరణే తథావిధ
ప్రాప్తిసంభవే బాధకాభావాత్; ప్రాగుక్తరీత్యా సామాన్యరూపేణ

సర్వపరవిద్యాసు సర్వపదార్థభానసత్త్వాత్ ;తథోపాసనవిషయాణామపి విశేషాకారేణ ప్రాప్తేర్విశేషాకారేణ ప్రధానభూతబ్రహ్మోపాసనబలేనైవ సంభవస్య ప్రాగుపపాదితత్వాత్; యథాఽర్చిరాదిపురుషాణాం ప్రధానోపాసనావిషయత్వేపి సామాన్యరూపేణోపాసనవిషయతాయా అవర్జనీయతయా ప్రధానభూతబ్రహ్మోపాసనమహిమ్నైవ ప్రాప్తిరుపపద్యతే—తథైవ లోకవిశేషాదిప్రాప్తేరపి సంభవాచ్చ-౨౧-యది చ - అర్చిరాదిపురుషాణాం ప్రధానోపాసనావిషయత్వేపి మార్గచిన్తనాఖ్యతచ్ఛేషభూతోపాసనవ్యక్త్యన్తరవిషయత్వసంభవేన తత్ప్రాప్తిర్నానుపపన్నా.అఙ్గోపాఙ్గభూతోపాసనవ్యక్తీనాంసర్వాసామపిప్రధానోపాసనేనైకసామగ్రీభావాపన్నత్వాచ్చ న కశ్చిద్విరోధః. ప్రధానోపాసనశేషతయా మార్గచిన్తనమప్యతఏవ తత్రతత్ర ప్రతిపాద్యతే-"యోగినఃప్రతి స్మర్యేతే స్మార్తేచైతే" (౪॥౨॥౨౦) ఇతి సూత్రే, "నైతే సృతీ పార్థ జానన్ యోగీ ముహ్యతి కశ్చన। తస్మాత్సర్వేషు కాలేషు యోగయుక్తో భవార్జున" (గీ॥౮॥౨౭) ఇతిస్మృతౌ, ఏవమన్యత్రాపి శ్రుతిషుచ మార్గచిన్తనావశ్యకత్వప్రతిపాదనం ద్రష్టవ్యమ్. అతః ప్రధానోపాసనావిషయాణామప్యర్చిరాదిపురుషాణాం ప్రాప్తిర్నవిరుధ్యత ఇత్యుచ్యతే -౨౨- తథేహాచ్ఛాభ్యవసాయాదావనుసన్ధానాన్తరేషుచ ప్రధానోపాసనేనైకసామగ్రీభావాపన్నేషు లోకవిశేషాదీనామప్యనుసన్ధీయమానత్వసత్త్వాన్నవిరోధలేశః-౨౩-అతఏవహి - మూలమన్త్రమన్త్రరత్నాది ప్రతిపన్నవిద్యాయాం సామాన్యతోనారపదార్థతయా కస్యాప్యంశస్య ప్రచ్యుతిమన్తరేణ సర్వస్యాప్యనుసన్ధానం, విశేషతశ్శ్రీవైకుణ్ఠగద్యాదిష్వర్చిరాదిరహస్యాదిషుచ ప్రధానవిద్యాశేషతయాఽనుష్ఠేయేచ్ఛాభ్యవసాయాదిప్రకారలోకవిశేషార్చిరాది పురుషాద్యనుసన్ధానప్రకారాశ్చ సవిస్తరం పూర్వాచార్యైః ప్రదర్శితాః-౨౪- ఏవం-ససర్వవిభూతికస్య సమస్తకల్యాణగుణాకరస్య బ్రహ్మణః పరిపూ

ణకవిశదతమానుభవతజ్జనితానవధికాతిశయప్రీతికారితాశేషావస్థోచితాశేషశేషవృత్తిలక్షణకైఙ్కర్యప్రాప్త్యపేక్షయాహి బ్రహ్మవిద్యానిష్ఠానాం తత్ర ప్రవృత్తిః-౨౫-యథోక్తం శరణాగతిగద్యే శ్రీభాష్యకారైః "పారమార్థికభగవచ్చరణారవిన్దయుగళైకాన్తికాత్యన్తికపరభక్తిపరజ్ఞానపరమభక్తికృతపరిపూర్ణానవరతనిత్యవిశదతమానన్యప్రయోజనానవధికాతిశయప్రీతికారితాశేషావస్థోచితాశేషశేషతైకరతిరూపనిత్యకైఙ్కర్యప్రాప్త్యపేక్షయా పారమార్థికీ భగవచ్చరణారవిన్దశరణాగతిర్యథావస్థితాఽవిరతాఽస్తు మే" ఇతి - ౨౬ - అత్రానుభవే విశదతమత్వస్య విషయాణాం యథావస్థితస్వరూపేణావగాహనరూపత్వాత్,- పరిపూర్ణత్వస్య బ్రహ్మణి సాక్షాత్పరంపరయావా సంబద్ధానాం విశేషణానామవగాహనరూపత్వాచ్చ, - దర్శితవిశేషణాభ్యాం విశిష్టరూపే బ్రహ్మణి విశేష్యాంశే, సాక్షాత్పరంపరయావా సంబద్ధకృత్స్నవిశేషణాంశేచ యథావస్థితస్వరూపావగాహిత్వస్యైవ వివక్షితత్వేన సామాన్యతస్సర్వాంశానాముపాస్యత్వసిద్ధిర్హి నిరాబాధా-౨౭-ఇత్థం సర్వాంశానాముపాస్యకోటావన్తర్భావకిరణాచ్చ తత్క్రతున్యాయబలేన ప్రాప్తిదశాయాం కస్యాప్యంశస్య ప్రచ్యుతిప్రసఙ్గో మాభూదిత్యేతదర్థమేవేతి పరవిద్యానిష్ఠానాం యథోక్తలక్షణేచ్ఛాధ్యవసాయవతాం ప్రాప్తిదశాయాం న కస్యాప్యంశస్య ప్రచ్యుతిప్రసఙ్గః-౨౮-ఇత్థఞ్చ సామాన్యేనోపాసనవిషయాణాం యథాశక్తివిశేషరూపేణానుసన్ధానే సత్యసతి వా ముక్తిదశాయాముపాసనాయత్తభగవత్ప్రసాదబలేన ప్రాప్తివిషయత్వోపపత్తేరేవేతి న కశ్చిద్విరోధః-ఇతి ॥ ౮౨ ॥

ఏతేన—తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే నానావిధానాం విద్యానాం ప్రతినియతతత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మవిషయకతయా తన్నిష్ఠానాం తత్తద్గుణవిశేషమాత్రవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తేరేవ వక్తవ్యతయా ఫలభేదప్రసఞ్జనం పూర్వపక్షిణాం పరాస్తమ్-ప్రాగుక్తరీత్యా

సామాన్యరూపేణ సర్వగుణానాముపాసనవిషయత్వమాత్రేణాపి విశే
షరూపేణ ప్రాప్తిసంభవాత్ ॥ ౮౩ ॥ నచైవంసతి-శరీరేభావాధికరణే
ప్రత్యగాత్మన్యపహతపాప్మత్వాదిగుణానాం, ఆనన్దాద్యధికరణాక్షరధ్యధి
కరణయోః పరమాత్మన్యానన్దాద్యక్షరత్వాదిగుణానాఞ్చ తాద్రూప్యే
ణావశ్యానుసన్ధేయత్వకథనంవ్యర్థమ్-నిరుక్తలక్షణస్యానన్తత్వస్యైకస్యా
నుసన్ధానేనైవ సామాన్యతస్సర్వాంశస్యోపాసితత్వసిద్ధ్యా సర్వాసాం వి
ద్యానామభిమతఫలప్రయోజకత్వసంభవాదితివాచ్యమ్-యద్వస్తు ప్రాప్య
తయోపాస్యం-తస్య వస్తునస్స్వేతరసకలవ్యావృత్తస్వాసాధారణస్వరూ
పనిరూపకాకారైరనుసన్ధానమన్తరేణ తదుపాసనస్యైవాసిద్ధేస్తథోపా
సనమన్తరేణ తత్ప్రాప్తేరసంభవాచ్చాపహతపాప్మత్వాది గుణానాం
ప్రాప్యభూతప్రత్యగాత్మస్వరూపనిరూపకాసాధారణధర్మత్వేన తైస్తదు
పాసనస్య, ఆనన్దాద్యక్షరత్వాదిగుణానాం ప్రాప్యభూతపరమాత్మస్వరూ
పనిరూపకాసాధారణధర్మత్వేనతైస్తదుపాసనస్యచావశ్యకర్తవ్యతాయా
దర్శితాధికరణాభిప్రేతత్వేన విరోధాభావాత్ ॥ ౮౪ ॥ సర్వేషాం
హి వస్తూనాం సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపనిరూపకాసాధారణాకారో
నిరూపితస్వరూపవిశేషణాకారశ్చేత్యాకారద్వయమస్తి ॥౮౫॥ తత్ర
ప్రథమాకారేణవినాఽన్యాకారేణ జ్ఞానేపి తత్తద్వస్తునో న జ్ఞాతత్వ
వ్యవహారః ॥ ౮౬ ॥ అతఏవోక్తమ్- అక్షరధ్యధికరణే, ప్రథమసూత్ర
భాష్యే "అసాధారణాకారేణ గ్రహణంహి వస్తునో గ్రహణమి"తి, ద్వి
తీయసూత్రభాష్యే "యేన గుణజాతేనవినా బ్రహ్మస్వరూపస్యేతరవ్యా
వృత్తస్యానుసన్ధానం న సంభవతి-తదేవ సర్వత్రానువర్తనీయమి"తి,
ఆనన్దాద్యధికరణే, అవతారికాభాష్యే "బ్రహ్మస్వరూపానుసన్ధానం యై
ర్గుణైర్వినా నోపపద్యతే-తే బ్రహ్మవిద్యాసు సర్వాస్వనుసన్ధేయా"
ఇతి, తృతీయసూత్రభాష్యే "యేత్వర్థసమానాః—అర్థస్వరూపనిరూ
పణధర్మత్వేనార్థప్రతీత్యనుబన్ధినః - తేఽర్థస్వరూపవత్సర్వత్రానువర్త

స్తే" ఇతి, "ఉపాస్యబ్రహ్మస్వరూపావగమాయ సర్వాసు విద్యాస్వాన
న్దాదయోఽనువర్తన్తే. యేతు నిరూపితస్వరూపస్య బ్రహ్మణః కారు
ణ్యాదయో గుణాః ప్రతిపన్నాః-తేషాం గుణ్యపృథక్స్థితత్వేపి ప్రతీత్య
నుబన్ధిత్వాభావాత్,-యే యత్ర శ్రుతాః-తే తత్రోపసంహార్యా" ఇతి
చ ॥౮౭॥ అత్రచ-బ్రహ్మణో యే స్వరూపనిరూపకా ధర్మాః-తైః వినా
తదుపాసనస్వరూపస్యైవానిష్పత్త్యా సర్వాసు బ్రహ్మవిద్యాసు తేఽవశ్య
మేవానుసన్ధేయాః. యేతు నిరూపితస్వరూపవిశేషణగుణాస్తేతు ప్రతి
విద్యం వ్యవస్థితా ఇతిహి నిరూపితమ్ ॥ ౮౮ ॥ అతఏవ "వ్యతిరేకస్త
ద్భావభావిత్వాన్నతూపలబ్ధివత్" [3॥3॥౫౩] ఇతిసూత్రే సూత్రకృ
తా సంసారదశావ్యావృత్తముక్తిదశానుభావ్యాపహతపాప్మత్వాదిలక్ష
ణప్రత్యగాత్మాకారస్యోపాసనదశాయామనుసన్ధేయత్వసమర్థనం, "య ఆ
త్మాఽపహతపాప్మా విజరో విమృత్యుర్విశోకో విజిఘత్సోఽపిపాస స్స
త్యకామ స్సత్యసఙ్కల్ప స్సోఽన్వేష్టవ్య స్సవిజిజ్ఞాసితవ్య స్ససర్వాగ్ంశ్చ
లోకానాప్నోతి సర్వాగ్ంశ్చ కామాన్యస్తమాత్మానమనువిద్య విజానా
తీతిహ ప్రజాపతిరువాచ" (ఛాం॥౮॥౭॥౧)ఇతి ప్రజాపతివాక్యపర ఛాన్దో
గ్యశ్రుత్యా ప్రత్యగాత్మనోఽపహతపాప్మత్వాదిలక్షణయథోక్తాకారవిశి
ష్టత్వేనోపాస్యత్వాభిధానఞ్చ-ప్రత్యగాత్మన స్తథావిధాకారఏవ సకలేత
రవ్యావృత్తస్వరూపనిరూపకాకారః. తాదృశాకారానుసన్ధానేనవినా
తదుపాసనస్వరూపమేవ న నిష్పద్యతే. సకలేతరవ్యావృత్తస్వరూపని
రూపకాకారేణ తత్తద్వస్తూపాసనంవినా తత్తద్వస్తుప్రాప్తిరపి న సం
భవతి-ఇత్యభిప్రాయేణైవచ కృతం దృశ్యతే ॥ ౮౯ ॥ తదిదంసర్వమభి
ప్రేత్యైవోక్తం తత్సూత్రభాష్యే భాష్యకారైరపి "యథా బ్రహ్మోప
లబ్ధిర్విహితా యథావస్థితబ్రహ్మస్వరూపవిషయా - తథాత్మోపలబ్ధిరపి
యథావస్థితాత్మస్వరూపవిషయేత్యర్థః" ఇతి ॥ ౯౦ ॥ తథాచ-తత్తద్వ
స్తునో యథావస్థితస్వరూపనిరూపకసకలేతరవ్యావృత్తాకారాణాం తా

ద్రూప్యేణోపాసనంవినా తత్ప్రాప్తిర్న సంభవత్యేవ. తద్భిన్నాకారాణా మేవచ సామాన్యరూపేణోపాసితానామపి ప్రాప్తిస్సంభవతీతిసిద్ధ్యా నోక్తాకారాణామానన్త్యలక్షణసామాన్యరూపానుసన్ధానేన చారితార్థ్యం సంభవతీతి సిద్ధమ్ ॥ ౮౧ ॥

అథాస్తు, స్వరూపనిరూపకాసాధారణాకారాన్తఃపాతినాం గుణానాం,అనభిమతవస్తులాభేన చారితార్థ్యపరిహారాయ, అవ్యభిచారేణాభిమతవస్తులాభపర్యవసానాయోపాసనస్వరూపనిష్పత్తయేచోపాసనే తాద్రూప్యేణానుసన్ధానావశ్యకతా-తథాపి తదితరేషాం గుణానాం సామాన్యరూపేణోపాసితానామపి విశేషరూపేణ ప్రాప్తిసంభవేఽనన్తగుణత్వస్య స్వరూపనిరూపకాన్తర్గతస్య సర్వవిద్యానువృత్తిమాత్రేణ సర్వగుణానాముపాసితత్వసిద్ధ్యా, తావన్మాత్రేణ యథావత్ప్రాప్తేరపి సంభవేచసత్యుపనిషత్సు ప్రతివిద్యవ్యవస్థితబహువిశేషగుణానాం తత్తద్విద్యాకారతయా ప్రతిపాదనం, తదేవ మూలీకృత్య విద్యాభేదస్య విద్యావికల్పస్యచ సమర్థనప్రయాసశ్చేత్యేతత్సర్వంవిఫలమ్-ప్రత్యగాత్మపరమాత్మనోస్స్వరూపనిరూపకాసాధారణాకారమాత్రావగాహనస్వీకారేణ సర్వవిద్యానామేకవిద్యాత్వస్యైవ సూపపాదత్వాదితిచేన్న-సత్యత్వాదిస్వరూపనిరూపకాసాధారణాకారమాత్రేణ బ్రహ్మణోఽనుసన్ధానస్య సకలేతరవ్యావృత్తధర్మిస్వరూపానుసన్ధానమాత్రపర్యవసన్నత్వేపి నిరూపితస్వరూపవిశేషణభూతగుణానాం తాద్రూప్యేణాననుసన్ధానే ప్రరోచనానుత్పత్త్యా నిరతిశయప్రీతిరూపాపన్నత్వలక్షణోపాసనాకారాసిద్ధ్యా తదర్థం తాదృశగుణానాం తథాఽనుసన్ధానావశ్యకత్వాదేవ ప్రతివిద్యం వ్యవస్థితకతిపయతాదృశగుణానాముపనిషత్సు తథాఽనుసన్ధానప్రతిపాదనాత్ ॥ ౮౨ ॥ సామాన్యతోఽనన్తగుణవత్త్వస్య బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకాన్తఃపాతితయా సర్వవిద్యానుయాయిత్వేపి తత్తద్గుణానాం తాద్రూప్యేణానుసన్ధానేనవినా ప్రరోచనా న జాయతే - లోకే

క్షమాదయావాత్సల్యాదీనాం తాద్రూప్యేణానుసన్ధీయమానానామేవ తాదృశగుణవత్సు ద్రష్టౄణాం ప్రీత్యుత్పాదకత్వదర్శనాత్; సామాన్యతో గుణవత్త్వజ్ఞానమాత్రేణ తథాప్రీత్యనుత్పత్తిదర్శనాచ్చ ॥ ౯౩ ॥ తస్మాత్తత్తద్విద్యాసు నిరతిశయప్రీతిరూపతాసిద్ధయే కతిపయగుణవిశేషాణాం తాద్రూప్యేణానుసన్ధానవిధానం సుష్ఠూపపన్నమ్ ॥౯౪॥ నచైవం సతి ప్రతిపాదితగుణవిశేషేషు కతిపయన్యూనతాయామపి న దోష ఇతి వాచ్యమ్-ఉపాసనాకారశీఘ్రనిష్పత్తయే ప్రత్యుతాధికగుణానుసన్ధానస్య ప్రాప్తత్వేన ప్రతిపాదితేష్వేవ కతిపయప్రహాణాసమ్భవాత్; వ్రీహ్యవహననాదీనామివ విధానావైయర్థ్యాయ విహితయావద్గుణానుసన్ధానస్యాదృష్టార్థతయాఽవశ్యానుష్ఠేయతాసిద్ధేశ్చ ॥౯౫॥ అతఏవహి సర్వవేదాన్తప్రత్యయన్యాయేన వేదాన్తాన్తరశ్రుతానామపి వేదాన్తాన్తరస్థవిద్యాసూపసంహారః క్రియతే ॥ ౯౬ ॥ నచైవంసతి పరస్పరవ్యావృత్తకతిపయగుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మవిషయాణాం విద్యానాం తత్తద్గుణవిశేషవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణం ఫలం పరస్పరవ్యావృత్తమేవ భవితుమర్హతీతి ఫలావిశేషో నోపపద్యతఇతివాచ్యమ్ - బ్రహ్మణి ప్రియతమత్వానుసన్ధానసిద్ధ్యర్థముపాసనదశాయాం కతిపయగుణవిశేషాణామేవ తాద్రూప్యేణానుసన్ధానేఽపి, సామాన్యతోఽనుసంహితానాం బ్రహ్మసంబన్ధినామశేషాణామేవ విశేషాణాం ప్రాప్తిదశాయాం ప్రియతమతయాఽనుభూయమానబ్రహ్మసంబన్ధితయైవ సాక్షాత్క్రియమాణానాం తతఏవహేతోరనుకూలతయాఽనుభవసమ్భవేన ఫలావిశేషోపపత్తేః ॥ ౯౭॥

ఉక్తంహి భూమాధికరణభాష్యే "యథాహి రాజపుత్రస్య పితుర్లీలోపకరణమతథాత్వేనానుసన్ధీయమానం ప్రియత్వమనుపగతం తథాత్వానుసన్ధానే ప్రియతమం భవతి-తథా నిరతిశయానన్దస్వరూపస్య బ్రహ్మణోఽనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయ కల్యాణగుణాకరస్య లీలోపకరణం తదాత్మకత్వానుసన్ధీయమానం జగన్నిరతిశయప్రీతయే భవత్యేవే"తి॥౯౮॥

ఇత్థఞ్చ-యద్వస్తునః పురుషార్థవిధయా ప్రాప్తిః కాఙ్క్షితా భవతి-తద్వస్తు, స్వరూపనిరూపకయావదసాధారణగుణైః, ప్రరోచనాహేతుకతిపయనిరూపితస్వరూపవిశేషణగుణైశ్చ తాద్రూప్యేణానుసన్ధీయమానైః, తదితరతత్సంబన్ధికృత్స్నాకారైశ్చ సామాన్యతోఽనుసన్ధీయమానైర్విశిష్టతయోపాసితంసదేవ ప్రాప్యం భవతి-నాన్యథేతి ఫలితమ్ ॥౯౯॥

నన్వేవం—సకలపరవిద్యానిష్ఠానామవిశిష్టఫలత్వే యథాక్రతున్యాయావతారిణీ శ్రుతిః కిమర్థం ప్రవృత్తా. సాహి శ్రుతిః, స్వరసతః తత్తదుపాసకానాం స్వస్వోపాసనానుగుణాన్ పరస్పరవ్యావృత్తానేవ విచిత్రాన్ ఫలభేదాన్ ప్రతిపాదయన్తీ స్వస్వోపాసనవిజాతీయోపాసనాన్తరఫలభేదాన్ వ్యవచ్ఛిన్దన్తీచ దృశ్యతే. ఫలవైషమ్యాసత్త్వే సైషా శ్రుతిస్స్వారసికమర్థమపి న లభతే. న లభతేచ తత్ప్రవృత్తిరపి కిఞ్చిత్ప్రయోజనమితివాచ్యమ్- కతిపయవిద్యానిష్ఠానాం కేనచిత్ప్రకారేణావిశిష్టఫలత్వసంభవేపి భగవదుపాసకానామేవసతామైశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభార్థినాం పరస్పరవ్యావృత్తఫలభేదసత్త్వాత్,— అపరవిద్యానాం బహూనాం సత్త్వేన తన్నిష్ఠానాం పరవిద్యానిష్ఠానాఞ్చ పరస్పరవ్యావృత్తఫలభేదసత్త్వాత్,—పరవిద్యానిష్ఠేష్వపి భోగహేతుతయా స్వస్వాభిమానపరిగృహీతగుణకైఙ్కర్య గుణవిశేషకైఙ్కర్యవిశేష లోకవిశేషాదిలక్షణ ప్రతినియతావాన్తరప్రాప్యఫలభేదసత్త్వాచ్చ,- తదేతత్సర్వవిషయతయా దర్శితన్యాయావతారపరశ్రుతేస్స్వారసికార్థపరతాయాస్తత్ప్రవృత్తేస్సార్థకతాయాశ్చ నిష్ప్రత్యూహత్వాత్ ॥౧౦౦॥ అత ఏవహి నిత్యవిభూతావపి పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవపరేష్వేవ స్వస్వాభిమానపరిగృహీతగుణవిశేషాదిభోగ్యతావివాద సద్భావోఽభిధీయమానస్సఙ్గచ్ఛతే ॥ ౧౦౧ ॥ ఇత్థం పరిపూర్ణబ్రహ్మానుభవభాజాం స్వస్వాభిమానపరిగృహీతభోగహేతుపరికరవైషమ్యేపి భోగస్యానవధికాతిశయత్వేన తుల్యత్వాదేవ పరవిద్యానిష్ఠానామవిశిష్టఫలత్వసమర్థనమ్॥౧౦౨॥

తథాచ-పరవిద్యానిష్ఠానాం పరస్పరవ్యావృత్తస్వస్వాభిమానపరిగృహీత భోగహేతుపరికరభేదపరతయా, పరాపరవిద్యానిష్ఠానాం పరస్పరవ్యావృత్తభోగవైలక్షణ్యతత్పరికరవైలక్షణ్యోభయపరతయాచ దర్శితస్యాఽథావతారపరశ్రుతిస్స్వారసికార్థభాగినీ సఫలవృత్తికాచ భవితుమర్హత్యేవేతి నాత్ర కశ్చిద్విరోధః ॥ ౧౦౩ ॥

నచైవం పఞ్చాగ్నివిదామపి బ్రహ్మోపాసకేభ్యః ఫలావిశేషాపత్తిర్దుర్వారా—బ్రహ్మవిషయకే తదీయోపాసనేపి ప్రాగుక్తరీత్యా శోధకవాక్యోక్తస్వరూపనిరూపకగుణప్రకారేణైవ బ్రహ్మణో విషయత్వావశ్యకతయా తదన్తఃపాతినో గుణాన్తరస్య తద్విషయత్వేన సామాన్యతస్సర్వేషామపి గుణానాం విషయత్వసంభవేన దర్శితభూమాధికరణభాష్యోక్తరీత్యా సకలకల్యాణగుణవిశిష్ట పరిపూర్ణబ్రహ్మప్రాప్తేస్తేషామపి సంభవాదితివాచ్యమ్-తేషాం బ్రహ్మణః పరమపురుషార్థవిధయా ప్రాప్యకోటినివేశాభావేన తాదృశనివేశప్రయోజకతయాఽనుసన్ధేయప్రకారోచనాసేతుగుణవిగ్రహాదివిశేషాణాం ప్రాప్యవిధయాతాద్రూప్యేణోపాసనవిషయత్వాభావేన ప్రాప్తిదశాయాం బ్రహ్మణస్తద్గుణానాఞ్చ యథాకథఞ్చిద్భానేపి ప్రియతమత్వేనాభానాత్,-ప్రత్యగాత్మనఏవ ప్రధానభోగ్యతయా తైస్స్వాభిమానపరిగృహీతత్వేన తస్యైవ తాన్ప్రతి తథాభానాచ్చ,-భోగతారతమ్యస్య దుర్వారత్వాత్ ॥౧౦౪॥

నచ - అనవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణగణమయస్య బ్రహ్మణస్సత్యనుభవే కాంశ్చిత్ప్రతి ప్రియతమతయా భానం, కాంశ్చిత్ప్రతి తథాత్వేనాభానఞ్చానుపపన్నమ్. నఖలు ఖణ్డశర్కరాఽనుభూయమానా నిర్దోషస్య కస్యచిన్మధురాయతే, కస్యచిన్నేతి సువచమ్. అతఏవ సమన్వయాధికరణభాష్యే, సర్వావస్థాపన్నసర్వచేతనానాం సత్యనుభవేఽపి శేషేణానవధికాతిశయానన్దజనకతయా బ్రహ్మణస్స్వతః పరమపురుషార్థరూపతా సమర్థితా భాష్యకారైరితి వాచ్యమ్-సమన్వయాధికర

ణభాష్యస్య, అనవధికాతిశయానన్దజనకతయా క్లృప్తస్వీయానుభవవిశేషసంభవే బ్రహ్మణస్సర్వచేతనాన్ ప్రతి తథావిధానన్దజనకత్వస్యైవాభిప్రేతత్వాత్; యథాకథఞ్చిదనుభవేపి తథావిధానన్దజనకతాయాస్తదభిప్రేతత్వాభావాత్; అన్యథా ప్రమేయత్వాదిమాత్రేణ తదనుభవేపి తథావిధానన్దాపత్తేర్దుర్వారత్వాత్; అనవధికాతిశయానన్దజనకతయా క్లృప్తబ్రహ్మానుభవస్య పఞ్చాగ్నివిదామసంభవేనైవ తేషాం భోగతారతమ్యే బాధకాభావాచ్చ ॥ ౧౦౫ ॥ అతఏవ "అవిశేషేణానుభవసంభవే స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరనవధికాతిశయానన్దజననం పరం బ్రహ్మే"త్యభిహితం తద్భాష్యే ॥ ౧౦౬ ॥ తత్రాభిమతానుభవవిశేషస్వరూపమపి, స్వరూపరూపగుణవిభవచేష్టితైరిత్యనేన తావద్విషయకం విలక్షణమితి తత్రైవ దర్శితమ్ ॥౧౦౭॥ నచేదృశానుభవవిశేషః పఞ్చాగ్నివిదాం సంభవతి - తస్య షాడ్గుణ్యాభివ్యక్తివిశేషవిశిష్టవిగ్రహవిశేషావచ్ఛిన్నభగవదధిష్ఠానభూతశ్రీవైకుణ్ఠాదిలోకవిశేషేషు తత్సన్నికర్షవిశేషభాజామేవ సులభత్వేన పఞ్చాగ్నివిదామతత్క్రతూనామసులభత్వాత్; భగవతో జ్ఞానాదిగుణానాం విభూనాం స్వరూపసత్తాయాస్సర్వత్రావ్యాహతత్వేప్యనుభవవిశేషాదిలక్షణ ఫలవిశేషాధాయకస్యాభివ్యక్తివిశేషస్యాసార్వత్రికత్వేన కైవల్యలోకే భగవతో గుణవిగ్రహవిభవచేష్టితాద్యభివ్యక్తివిశేషస్యాసద్భావాచ్చ ॥౧౦౮॥ "బృన్దావనం భగవతా కృష్ణేనాక్లిష్టకర్మణా। శుభేన మనసా ధ్యాతం గవాం వృద్ధిమభీప్సతా" (వి॥౫॥౬॥౨౮) ఇత్యాదిషు దృశ్యతేహి భగవతో జ్ఞానస్యాపి స్వరూపసత్తాతిరేకీ ఫలవిశేషాధాయకోఽభివ్యక్తివిశేషః ॥౧౦౯॥ ఏవమేవ సౌలభ్యసౌశీల్యకారుణ్యాదీనామపి స్థలవిశేషేష్వభివ్యక్తివిశేషాః ప్రతిపాద్యమానాః ద్రష్టవ్యాః ॥౧౧౦॥ నచ నివృత్తావిద్యాతిరోధానానామసఙ్కుచితజ్ఞానతయా యత్రకుత్రచిదవస్థితానామపి స్వస్వస్థానావస్థితయథావస్థితసర్వసాక్షాత్కారసంభవేన సుదూరదేశకాలస్థప్ర

కృష్టానామపి భగవద్రూపగుణవిభవచేష్టితాదీనామనుభవస్యావర్జనీయ
తయా పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మవిత్సమానభోగత్వమవర్జనీయమేవేతివా
చ్యమ్ - సర్వజ్ఞేషు నిత్యముక్తేష్వపి విషయసన్నికర్షవిశేషస్యానుభ
వవిశేషహేతుతాయాః క్ల్ప్తతయా సుదూరవిప్రకృష్టార్థానాం విలక్ష
ణానుభవాసంభవేన భోగతారతమ్యస్యాపరిహార్యత్వాత్ ॥౧౧॥ అత
ఏవహి - నిత్యముక్తానామపి లీలావిభూతౌ భగవతస్సౌలభ్యసౌశీల్యాది
గుణానుభవార్థమాగమనం తత్రతత్రాభిధీయతే ॥౧౨॥ నిత్యవిభూతౌ
సతామేవ తేషాం తాదృశానుభవసంభవే లీలావిభూత్యాగమనంహి
విఫలమ్॥౧౩॥ కిఞ్చ—ముక్తానాం విరజాతరణోత్తరమేవ నిశ్శేషనివృ
త్తావిద్యానాం నహి తత్రైవ తదానీమేవ సకలేతరవిస్తారకస్య మహామ
ణిమణ్డపదేశావచ్ఛిన్నస్య విగ్రహవిశేషావచ్ఛిన్నభగవత్సాక్షాత్కార
విశేషజన్యస్యానన్దవిశేషస్య సంభవః క్వచిదభిధీయతే ॥౧౪॥ అపితు
పశ్చాత్సుదూరమధ్వానమతిక్రమ్య గతానామేవాభిధీయతే ॥ ౧౫ ॥
ఏవం పరిసరవర్తినామేవ సుదర్శనానన్తాదీనాం భగవద్దర్శనానన్దబృం
హితముఖత్వ తత్స్పర్శనానన్దబృంహితసర్వగాత్రత్వ ప్రస్ఫురితవికసిత
ఫణత్వాదివికారవిశేషహేతురానన్దవిశేషో నహ్యన్యస్య క్వచిదభిధీయ
మానో దృశ్యతే ॥౧౬॥ ఏవం - నిత్యవిభూతావేవ ప్రవిష్టానాం ప్రత్యే
కోన్మాదయితృత్వం క్రీడోద్దేశానామభిధీయతే ॥౧౭॥ కింబహునా - ని
త్యవిభూతౌ యత్రకుత్రచిత్సతామేవ సర్వవిధభోగసంభవే లోకభేద
జనపదభేద విమానమణ్డపాదిప్రదేశభేద జనితభోగవిశేషాణాం తత్రతత్ర
ప్రతినియతతయా ప్రతిపాద్యమానానాం ప్రతినియతత్వాభిజ్ఞాపకత్వాత్ స
న్నికర్షవిశేషస్య భోగవిశేషహేతుత్వం దురపహ్నవమేవేతి తాదృశ
సన్నికర్షవిశేషసద్భావాసద్భావాభ్యాం బ్రహ్మవిదాం పఞ్చాగ్నివిదా
ఞ్చ భోగతారతమ్యం సూపపాదమ్॥౧౮॥ నచ కైవల్యలోకే భగవ
తో దివ్యమఙ్గళవిగ్రహాదిసంసర్గవిశేషాసమ్భవేపి దివ్యాత్మస్వరూపస్య

నిరతిశయానన్దమయస్యానుభూయమానస్య సన్నికర్షసమ్భవేన తదను
భవజనితానన్దస్యానవధికతయా స్వాత్మస్వరూపానుభవజన్యానన్దస్యాల్ప
తామాత్రేణ కైవల్యనిష్ఠానన్దస్య న్యూనత్వవర్ణనం న యుక్తిసహమి
తివాచ్యమ్ - స్వభావతో రమణీయస్యాపి వస్తునో భోక్తౄణాం స్వస్వా
భిమానభేదేన ప్రియతమత్వేనాతథాత్వేనచ భానసమ్భవేన కైవల్య
నిష్ఠానాం స్వాత్మస్వరూపస్యైవ పరమభోగ్యతయా స్వాభిమానపరిగృ
హీతత్వేన తేషాం తస్యైవ ప్రియతమతయా భానాద్భగవద్దివ్యాత్మస్వ
రూపస్య తథాభానాసమ్భవాచ్చ తదీయానన్దస్య న్యూనతాయా దుర
పహ్నవత్వాత్ ॥౧౧౯॥ నచ-ప్రియతమతయా తత్తత్పదార్థానుభవః-
తత్తద్విషయస్వభావాయత్తోవా, ఆహోస్విద్భోక్తౄణాం తథావిధాభి
మానవిశేషాయత్తోవా. ప్రథమే కైవల్యనిష్ఠానాం బ్రహ్మానుభవే బ్ర
హ్మనిష్ఠతదనుభవాద్వైలక్షణ్యం దుర్వచమ్ - అనుకూలసమస్తకల్యాణ
గుణమయస్య స్వరూపతోప్యనుకూలస్య బ్రహ్మణస్స్వస్వభావేన సర్వే
షామేవానుభవే తుల్యమేవానుకూలతయా భానస్య దుర్వారత్వాత్.
ద్వితీయేతు, వస్తుతః ప్రతికూలత్వైకస్వభావానామపి పదార్థానాం పిచు
మన్దఫలాదీనాం భోక్త్రభిమానమాత్రేణాసతిదోషే తాదృక్ప్రత్యనుకూ
లతయా భానాపత్తిః, వస్తుతోఽనుకూలత్వైకస్వభావానాం ఖణ్డశర్క
రాదీనాం భోక్త్రభిమానవిశేషానాస్పదానామప్యసతిదోషే తాదృక్ప్ర
త్యనుకూలతయా భానస్య సర్వానుభవసాక్షికస్యాపలాపాపత్తిశ్చ దు
ర్వారేతివాచ్యమ్-క్వచిద్భోక్త్రభిమానవిశేషస్య, క్వచిద్వస్తుస్వభావవి
శేషస్య, క్వచిదుభయోరపిచ, పదార్థానాం ప్రియతమతయా భానప్ర
యోజకతాయాః సర్వానుభవసాక్షికతయా ప్రామాణికత్వేన తదప
హ్నవాయోగాత్ ॥౧౨౦॥ అభిమానవిశేషసత్త్వేచ స్నేహవశాత్స్వ
తోఽభోగ్యానామపి ప్రియతయా భానంహి ప్రామాణికమ్ - యతస్స
ద్యఃప్రసూతే వత్సే స్నేహవశాత్తదీయకలుషజాలం ప్రియత్వేనాస్వాద

యతి గోః; యతశ్చ స్వాశ్రితసమ్బన్ధిషు దోషేష్వపి గుణత్వధీలక్షణం వాత్సల్యం భగవతోఽపి స్నేహవిశేషవశాద స్తీత్యభ్యుపగతమ్॥౧౨౧॥ యథోక్తం జిజ్ఞాసాధికరణభాష్యటీకాయాం వ్యాసార్యైః "సమ్బన్ధవిశేషాన్వితేషు ప్రీతిస్స్నేహః. యస్య విపాకా అస్థానభయశఙ్కిత్వం దోషానవభాసో దోషేష్వపి గుణత్వబుద్ధిరిత్యాదయ" ఇతి ॥ ౧౨౨ ॥ స్నేహశ్చ, కర్మవిశేషవశాత్స్వేచ్ఛాప్రయత్నాధీనపరిచయవిశేషవశాదుపాసనవిశేషాత్సంబన్ధవిశేషానుసన్ధానవశాత్స్వాభిమానవిశేషవశాత్స్వాభావికతత్తద్వస్తుగతగుణవశాచ్చ జాయతే ॥ ౧౨౩ ॥ వాక్యాన్వయాధికరణభాష్యే "పరమాత్మాహి కర్మభిరారాధితస్తత్తత్కర్మానుగుణం ప్రతినియతదేశకాలస్వరూపపరిమాణమారాధకానాం తత్తద్వస్తుగతం ప్రియత్వమాపాదయతి— 'ఏష హ్యేవానన్దయతీ'తి శ్రుతేరి"తి భాష్యకారైః కర్మవిశేషనిబన్ధనభగవదిచ్ఛావిశేషవశాద్వస్తూనాం ప్రియతయా భానం నిరూపితమ్ ॥౧౨౪॥ స్వేచ్ఛాప్రయత్నాధీనపరిచయవిశేషవశాద్బలీవర్దాదీనాం తిలపిణ్యాకాదిషు భోగ్యతా జాయత ఇతిచ ప్రసిద్ధమ్ ॥౧౨౫॥ సంబన్ధవిశేషానుసన్ధానమూలా ప్రీతిశ్చ, కాకస్య స్వకిశోరస్స్వర్ణకిశోరః, కాన్తమాత్మీయం పశ్యతీత్యాదిలోకవాదప్రసిద్ధా ॥౧౨౬॥ అతఏవహి - కురూపేపి నిజపుత్రే యాదృశీ ప్రియతా, సురూపేపి పరపుత్రే న తాదృశీ ప్రియతా కస్యచిదుదేతి॥ ౧౨౭॥ స్వాభిమానవిశేషాయత్తా ప్రీతిశ్చ, జగద్వ్యాపారవర్జాధికరణభాష్యటీకాయాం "ముక్తస్య నియన్తృత్వాభావాన్నానన్దవైకల్యమ్. ప్రత్యుత తత్పౌష్కల్యమేవ. సర్వేషాంహి స్వాత్మాభిమానానుగుణా భోగ్యవ్యవస్థా తద్విపర్యయవ్యవస్థాచ. తథా పురుషపశ్వాదిషు దృశ్యతే. తస్మాదాత్మన ఆవిర్భూతయథావస్థితస్వరూపస్య శేషత్వమేవ స్వాభావికం రూపమపరోక్షయతస్స్వశేషిపరమపురుషపరిచరణమేవ ప్రియతమం స్యాత్. తస్మాన్నానన్దవైకల్యమ్. అపితు తత్పౌష్కల్యమేవే"తి

గ్రన్థేన వ్యాసార్యైస్సమ్యగుపపాదితా ॥౧౨౮॥ స్వాభావికగుణవశా
త్ప్రీతిశ్చ సర్వతః ప్రసిద్ధైవ ॥ ౧౨౯ ॥ ఉపాసనవిశేషవశాధీనప్రీతిస్వ
రూపఞ్చ తత్క్రతున్యాయసిద్ధమ్ ॥౧౩౦॥ తథాచ—యథా భగవతి భో
గహేతుత్వమేవ దృశ్యమానం నియన్తృత్వం ముక్తం ప్రతి స్వాభిమాన
విశేషవశేన ప్రతికూలమేవ భాతి, శేషత్వమేవ చానుకూలమ్-తథైవ
దాస్యరసవిముఖానాం పఞ్చాగ్నివిదామపి స్వాభిమానవిశేషవశేన స్వా
త్మస్వరూపమేవానుకూలతమం భాసతే; నతు తత్కృతగుణం రమణీయ
మపి భగవతస్స్వరూపాదికమ్. ఈదృశాభిమానభేదశ్చోపాయానుష్ఠాన
కాలికసుకృతవిశేషాధీనరుచిభేదాయత్తోపాసనవైచిత్రీమూలః ప్రాప్తి
దశాయామప్యనువర్తత ఇతి న పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మస్వరూపగుణాది
సాక్షాత్కారసంభవేపి బ్రహ్మవిద్భిస్సమానభోగతా సంభవతి-స్వస్వాభి
మానభేదమూలభోగవైచిత్ర్యా దుర్వారత్వాత్ ॥ ౧౩౧ ॥ యద్యపి
పఞ్చాగ్నివిదాంస్వాభావికానుకూల్యాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాదివిశిష్టాపరి
చ్ఛిన్నబ్రహ్మస్వరూపస్య యథావస్థితానుకూల్యాకారమాత్రభానమూ
లః, అపరిచ్ఛిన్నజ్ఞానవైభవస్వాత్మస్వరూపస్య యథావస్థితానుకూల్యా
కారభానస్వాభిమానవిశేషాయత్తానుకూల్యవిశేషభానాది మూలశ్చాన
న్దోప్యపరిచ్ఛిన్న ఏవ-తథాపి-బ్రహ్మవిదాం తథావిధబ్రహ్మస్వరూపగుణవి
గ్రహాది యథావస్థితానుకూల్యాభివ్యక్తివిశేషాపన్న తదానుకూల్యవిశే
షాభిమానికపరిగ్రహనిబద్ధానుకూల్యవిశేష సన్నికర్షవిశేషనిబన్ధన
తదానుకూల్యవిశేషాదిభాన తత్సమశీలస్వాత్మస్వరూపానుకూల్యభాన
మూలాదానన్దవిశేషాదతితరాంన్యూనఏవేతి తేషాముభయేషాం సమా
నభోగతా న కథఞ్చిదపి సువచా ॥౧౩౨॥ కింబహునా - యావత్త్రిస్థా
ద్విభూతావపి పరస్పరవిలక్షణలోకభేదతత్సన్నికర్షవిశేషాద్యాయత్త
భోగభేదాస్స్నేహవిశేషాయత్తభోగభేదాశ్చాభ్యుపగమ్యన్తే - తావ

త్వఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మవిదాఞ్చ భోగభేదోఽవర్జనీయ ఏవేతి న తేషాం సమానభోగతా కథఞ్చిదపి సమ్భవతి ॥౧౩౩॥

అథ—"అథ ఖలు క్రతుమయః పురుషో యథా క్రతురస్మిన్ లోకే పురుషో భవతి-తథేతః ప్రేత్య భవతి. స క్రతుం కుర్వీత" [ఛాం॥ ౩॥౧౪॥౧] ఇతి ఛాన్దోగ్యశ్రుత్యా, "తం యథా యథోపాసతే తథైవ భవతి" [౩] ఇతి ముద్గలోపనిషద్గతశ్రుత్యా చ ప్రతిపిపాదయిషితస్య తత్క్రతున్యాయస్య స్వరూపం విచార్యతే ॥౧౩౪॥ భోగరూపః ప్రకార ఏవ ధాత్వర్థః ప్రత్యయార్థః ॥౧౩౫॥ క్రతుశబ్దోపాసిధాత్వర్థోపాసనే స్వనిరూపితవిషయతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రయోజ్యత్వ స్వసాధ్యత్వప్రకారకస్వాశ్రయపురుషేచ్ఛాగోచరత్వ స్వసాధ్యత్వప్రకారకపరమపురుషేచ్ఛాగోచరత్వైతత్త్రితయసమ్బన్ధావచ్ఛిన్నాధేయతాసమ్బన్ధేన తస్యాన్వయః ॥౧౩౬॥ తథా శబ్దార్థప్రకారస్య భూధాత్వర్థసత్తాయామవచ్ఛేద్యతాసమ్బన్ధేనాన్వయః॥౧౩౭॥ భవత్యుపాస్తిక్రియాకర్తృపరయచ్ఛబ్దతచ్ఛబ్దౌ వాక్యార్థసమన్వయాయాధ్యాహార్యౌ ॥౧౩౮॥ ఉపాసత ఇతి వచనవ్యత్యయశ్ఛాన్దసః ॥౧౩౯॥ ఏవకారశ్చాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరః॥౧౪౦॥ స చ శ్రుతిద్వయైకకణ్ఠ్యానురోధేన ప్రథమశ్రుతావప్యనుసన్ధేయః॥౧౪౧॥ తథా చ-యః పురుషోఽస్మిన్ లోకే యాదృశభోగవిశిష్టబ్రహ్మోపాసనవాన్ భవతి-తద్బలేన స పురుషః పరస్మిన్ లోకే తాదృశభోగవాన్ భవతి-నాన్యాదృశభోగవానితి శ్రుతిద్వయస్య వాక్యార్థః పర్యవస్యతి ॥ ౧౪౨ ॥ ఉపాసక ఉపాసనానురూపమేవ ఫలం ప్రాప్నోతి నాన్యదితి చ ఫలితమ్ ॥౧౪౩॥ అత ఏవేక్షత్యధికరణశ్రుతప్రకాశికాయాం "యథా క్రతురితి - ఉపాసనానురూపఫలభాక్త్వం శ్రూయతే" ఇత్యుక్తమ్ ॥౧౪౪॥ ఇత్థఞ్చేచ్ఛావిశేషప్రతినియతసాలోక్యాదిఫలభేదోఽపి సఙ్గతో భవతి ॥ ౧౪౫॥ అత ఏవ తత్క్రతున్యాయస్య తాదృశోపాసనవత్పరతయా, తాదృశభోగవిశిష్టోపాసనవాన్ పురుషస్తాదృశభోగవాన్ భవతీతి తాదృశవాక్యజన్య

బోధే, ధనవాన్ సుఖీత్యాదావివోద్దేశ్యవిధేయభావస్థలసిద్ధవ్యుత్పత్తివిశే షేణోద్దేశ్యతావచ్ఛేదకస్య ప్రయోజ్యతాసంబన్ధేనవిధేయే భానాత్తాదృశ భోగంప్రతి తాదృశభోగవిశిష్టోపాసనం కారణమితి కార్యకారణభావస్సి ధ్యతి ॥౧౪౬॥ తథాచ - కారణసత్త్వే కార్యసత్త్వం, కారణాభావే తదభావఇతిసిద్ధ్యా తద్వస్తూపాసనాభావే తద్వస్తుప్రాప్త్యసిద్ధేస్తత్క్రతు న్యాయోఽనుపాసితప్రాప్తివ్యవచ్ఛేదపరఏవ విశ్రామ్యతి ॥ ౧౪౭ ॥ ఏతేన తత్క్రతున్యాయస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరతావాదినాం దర్శితశ్రు తావేవకారం కథఞ్చిత్క్రియాసఙ్గతం యోజయిత్వా తస్యాయోగవ్య వచ్ఛేదపరత్వోపపాదనప్రయాసోఽపి న సార్థకః-తథాకరణేఽపి తస్య కా ర్యకారణభావప్రదర్శనపరతాయా ఏవ సిద్ధ్యా ప్రాగుక్తరీత్యా తన్ముఖేనాపి తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఏవ విశ్రమాదితిసిద్ధమ్॥౧౪౮॥ ఇదంపునరత్రావధేయమ్-తత్క్రతున్యాయపరంహి దర్శితశ్రుతిద్వయం పారలౌకికతత్తద్వస్తుప్రాప్త్యధీనభోగంప్రతి తత్తద్వస్తూపాసనస్య కా రణత్వం ప్రతిపాద్య తన్ముఖేనోపాసనే ప్రవృత్తివిధానపరం ప్రవృత్తమి త్యత్ర న వివాదః-అన్యథా దర్శితశ్రుతేః ప్రవృత్తేరేవ నైరర్థక్యప్రస ఙ్గాత్. సిద్ధేచ తత్తద్వస్తుప్రాప్త్యధీనభోగతత్తద్వస్తూపాసనయోః కా ర్యకారణభావే కారణంవినా న కార్యసిద్ధిరసంభవేనానుపాసితవస్తుప్రా ప్త్యసిద్ధ్యా తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరతా దురపహ్న వైవ సిధ్యతీతి ॥ ౧౪౯ ॥ అత్ర భోగవైశిష్ట్యఘటకాధేయతాసంబన్ధే స్వసాధ్యత్వప్రకారకస్వాశ్రయపురుషేచ్ఛాగోచరత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వ స్య ప్రవిష్టత్వాదేవోపాసనానామపేక్షానురోధేన సాలోక్యాదిమోక్ష భేదవ్యవస్థాసిద్ధిః ॥౧౫౦॥ స్వసాధ్యత్వప్రకారకపరమపురుషేచ్ఛాగోచ రత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నత్వస్య ప్రవిష్టత్వాచ్చ జగజ్జన్మాదికారణత్వోపాస నేన తత్ప్రియస్వభోగస్యోపాసకేషు ప్రసఙ్గానవకాశః ॥ ౧౫౧ ॥ నచైత త్తేష్టాపత్తిస్సుకరం-జగజ్జన్మాదికారణత్వస్య పరబ్రహ్మాసాధారణతయా శ్రు

తస్యాన్యత్ర స్వీకారాసంభవాత్, తత్స్వీకారస్యచ ముక్తౌ జీవపరయోరైక్యస్వీకారఏవ పర్యవసానేన, "పరమాత్మాత్మనోర్యోగః పరమార్థఇతీష్యతే। మిథ్యైతదన్యద్ద్రవ్యంహి నైతి తద్ద్రవ్యతాం యతః" [వి॥౨॥౧౪॥౨౭] ఇతిస్మృత్యాఽన్యద్రవ్యస్యాన్యద్రవ్యతాపత్త్యసంభవప్రతిపాదనముఖేన తత్ప్రతిషేధవిరోధస్య, "జగద్వ్యాపారవర్జం ప్రకరణాదసన్నిహితత్వాచ్చ" [శా॥౪॥౪॥౧౭] ఇత్యధికరణే సూత్రకారేణ ముక్తం ముక్తానాం జగద్వ్యాపారప్రతిషేధవిరోధస్యచ ప్రసఙ్గాత్ ॥౧౫౨॥ ఏవం - భూతకాలవినష్టార్థవిశేషాధీనభోగవ్యక్తివిశేషస్య పునఃప్రాప్తేస్సర్వథైవాసంభావితాయా ఉపాసనబలేన భవిష్యత్కాలే ప్రసఙ్గభియా శాస్త్రస్యాసాధ్యార్థసిద్ధౌ తాత్పర్యాభావస్య సాధ్యార్థసిద్ధావేవ తాత్పర్యస్యచావశ్యం వక్తవ్యతయాపూర్వోక్తవిశేషణస్యావశ్యకత్వేన ప్రత్యగాత్మనాం పరబ్రహ్మసాధారణజగజ్జన్మాదికారణత్వప్రయుక్తభోగప్రాప్తేరపి తదైక్యప్రాప్తిపర్యవసాయిన్యాస్సర్వథైవాసంభావితత్వేనాసాధ్యకోటిప్రవిష్టాయాశ్శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వాస్వీకారోఽహీనదోషాయ. జగజ్జన్మాదికారణత్వాదిసర్వకల్యాణగుణాదివిశిష్టబ్రహ్మస్వరూపానుభవరూపభోగసామ్యస్యైవ బ్రహ్మోపాసనఫలే తదుపాసకానాం శాస్త్రతాత్పర్యవిషయత్వేన జగజ్జన్మాదికారణత్వాదిస్వరూపప్రయుక్తభోగస్యాస్వీకారే క్షతిలేశాభావాచ్చ ॥౧౫౩॥ తదిదం, "భోగమాత్రసామ్యలిఙ్గాచ్చ" (శా॥౪॥౪॥౨౧) ఇత్యేతత్సూత్రం "బ్రహ్మయాథాత్మ్యానుభవరూపభోగమాత్రే ముక్తస్య బ్రహ్మసామ్యప్రతిపాదనాచ్చలిఙ్గాజ్జగద్వ్యాపారవర్జమిత్యవగమ్యత" ఇతివ్యాకుర్వద్భిర్భాష్యకారైస్స్పష్టమేవ ప్రదర్శితమ్॥ ౧౫౪ ॥ నచ - దర్శితతత్క్రతున్యాయప్రతిపాదకశ్రుతివాక్యస్థ యథాశబ్దస్య సామాన్యతః ప్రకారమాత్రపరతయా-ఽయత్క్రతుకారకబ్రహ్మవిశేష్యకోపాసనవాన్ యః-స తత్ప్రకారవానేన భవతీత్యేవ స్వారసతస్తత్క్రతున్యాయస్యావగమోపలంభాత్, — భోగరూపప్రకారవిశేషమాత్ర

పరతయా సఙ్కోచః, తాదృశప్రకారవిశేషస్య దర్శితసంబన్ధవిశేషవి-
శిష్టోపాసనేఽన్వయశ్చేత్యేతావాన్ ప్రయాసః కిమర్థమాశ్రయణీయ ఇతి
వాచ్యమ్- ఏవం సతి కస్యాపి బ్రహ్మప్రకారకబ్రహ్మవిశేష్యకోపాసనాభా
వేన బ్రహ్మప్రాప్తేరేవాసిద్ధిప్రసఙ్గాత్; బ్రహ్మాసాధారణధర్మాణాం కల్యా
ణగుణాదీనాముపాసకేష్వపి సిద్ధిప్రసఙ్గాత్; వస్తుత్వవాచ్యత్వాద్యనేకో
దాసీనానన్తధర్మాణామప్యుపాసకైరుపాసనేనైవ సంపాదనీయత్వప్రసఙ్గా
త్; తాదృశానన్తకోట్యుదాసీనధర్మాణాముపాసనస్య కేనాపి కర్తుమశ
క్యత్వాత్తథా తద్విధానస్యాపి క్వాప్యనుపలంభాచ్చ ॥౧౫౫॥ "అప్రతీ
కాలంబనాన్నయతీతి బాదరాయణ ఉభయథాచ దోషాత్తత్క్రతుశ్చ"
(శా॥౪॥౩।౧౪) ఇతిసూత్రే పఞ్చాగ్నివిదాముపాసనే బ్రహ్మవిషయకత్వం
సంయోజ్య తత్క్రతున్యాయేన తేషాం బ్రహ్మప్రాప్త్యుపపాదనస్య, ఛా
న్దోగ్యోపనిషది "యథాక్రతురస్మిఁల్లోకే పురుషో భవతి- తథేతః ప్రే
త్య భవతి. స క్రతుం కుర్వీత" (౩॥౧౪) ఇత్యాదినా తత్క్రతున్యాయ
ముపదర్శ్య బ్రహ్మోపాసనప్రకారమభిధాయాన్తే తాదృశన్యాయేనైవ
"ఏతమితః ప్రేత్యాభిసంభవితాస్మీతి యస్య స్యాదద్ధా న విచికిత్సాఽస్తీ"
తి పూర్వోక్తతత్తదుపాస్యాకారవిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్త్యుపపాదనస్యచ స్పష్ట
మేవ కృతతయా తదనుపపత్తిర్హి దుర్వారా స్యాత్ ॥౧౫౬॥ అస్తు
త్వేష హేతు-సమస్తకల్యాణగుణాదివిశిష్టబ్రహ్మప్రాప్తిప్రయోజ్యభోగవిశేష
స్య కాఙ్క్షితతయా తాదృశబ్రహ్మోపాసనమన్తరేణ తథావిధభోగవిశే
షాసంభవేన తత్క్రతున్యాయేన తథావిధబ్రహ్మోపాసనం తాదృశ
భోగకాఙ్క్షిణామావశ్యకమితిసమర్థనం సఙ్గచ్ఛతే ॥౧౫౭॥ పఞ్చాగ్నివి
దాం ప్రకృతేః పరస్తాత్సమన్తతో వ్యాప్తస్య స్వాన్తరాత్మతయాపి భా
సమానస్య సర్వకల్యాణగుణమయస్య జ్ఞానానన్దైకస్వరూపస్య బ్రహ్మణో
ప్యసఙ్కుచితశక్తికర్మాదిలక్షణతిరోధాయకనివృత్త్యా తత్ప్రాప్తిగర్భితాయాం
ఏవ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మస్వరూపసాక్షాత్కారస్వల్పభోగలక్షణాయాం

వేదార్థసఙ్గ్రహే౽వర్జనీయతయా సంభవస్య భాష్యకారైస్సమర్థిత
త్వేన తదన్తఃపాతిబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణభోగస్యాపి వినాతదుపాసనలక్షణ
కారణమసంభవేన స్వాపేక్షితభోగావినాభూతతాదృశభోగస్యాపి స్వాపే
క్షితభోగార్థమపేక్షాయా ఆవశ్యకత్వేన తత్క్రతున్యాయేన తత్సిద్ధ్య
ర్థం తేషామపి బ్రహ్మోపాసనావశ్యకత్వసమర్థనఞ్చ సూత్రకారాది
కృతం సాధు సఙ్గచ్ఛతే ॥౧౫౭॥ ఏతేన—పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివి
యుక్తప్రత్యగాత్మోపాసనమాత్రేణ ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వ
నిబన్ధనభోగమాత్రం జాయతామ్, తేషాం బ్రహ్మభోగాపేక్షాయా స్తద
ర్థం తదుపాసనస్యచ కల్పనం కిమర్థమితిశఙ్కాపి దూరోత్సారితా -
ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వభోగస్య దేశవిశేషభావిన స్తత్రావశ్య
భావ్యతిరోహితబ్రహ్మప్రాప్తివ్యాప్యత్వాత్, - బ్రహ్మప్రాప్తేర్భోగరూపతా
నైయత్యాత్, - వ్యాప్యధర్మావచ్ఛిన్నే జననీయే వ్యాపకధర్మావచ్ఛిన్నజ
నకసామగ్ర్యా అవశ్యాపేక్షితతయా తాంవినా తదసంభవాచ్చ, - పఞ్చా
గ్నివిదామపి స్వాపేక్షితభోగార్థతయా బ్రహ్మభోగాపేక్షాయా స్తదర్థం
తదుపాసనస్యచ కల్పనావశ్యకత్వాత్ ॥౧౫౮॥ నచ తత్క్రతున్యాయ
స్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమేవాశ్రిత్య, ఘటదర్శనాయారోపితేన దీపే
నాన్ధకారనివృత్తౌ ఘటాదిపదార్థాన్తరాణామప్యనుభవసిద్ధివత్, పఞ్చా
గ్నివిదామపి స్వవిద్యయా ప్రకృతివియుక్తవిశుద్ధప్రత్యగాత్మస్వరూప
ప్రాప్త్యర్థం క్రియమాణయా నిశ్శేషావిద్యానివృత్తౌ సవిభూతికసమస్త
కల్యాణగుణాకరవిశిష్టబ్రహ్మానుభవస్యాపి సిద్ధస్స్వీకారసంభవే, తస్యాన్య
యోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వమాశ్రిత్య తదవిరోధాయ పఞ్చాగ్నివిదామపి
బ్రహ్మోపాసనకల్పనాప్రయాసస్య కిం ఫలమితివాచ్యమ్ - త్రిపాద్విభూతా
వపి భోగభేదానాం సాలోక్యాదిలక్షణానాం ప్రాగుదాహృతానన్యథా
సిద్ధబహుప్రమాణసిద్ధానాం దురపహ్నవత్వాత్, —గతిశ్రుతిషు పఞ్చా
గ్నివిదాం పృథఙ్నిర్దేశస్య సుదూరమపి గత్వా ప్రధానప్రాప్యతత్త్వ

భేదనిబన్ధనభోగభేదం వినా స్వారసతస్సర్వత్రైవానుపపన్నతాయాః ప్రాగు
పపాదితత్వాత్, -తత్క్రతున్యాయప్రతిపాదకశాస్త్రేషు సర్వత్రైవకార
స్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరసమభివ్యాహారసంయుతతాయా అదర్శనా
త్, -స్వాప్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరసమభివ్యాహారసంయుతత్వాదర్శనా
చ్చ, -ఏవకారస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరతాయాస్తదనురోధేనదర్శితత్
ప్రయాసాతిశయస్యచావశ్యాశ్రయణీయత్వాత్ ॥౧౬౦॥ ఇత్థఞ్చ-ఘటద
ర్శనాయేత్యాద్యుక్తన్యాయేన కైవల్యార్థినామపి బ్రహ్మోపాసకైస్సమా
నభోగత్వాపాదనమపి సమాహితమ్-ఉక్తన్యాయేన కైవల్యార్థినాం స్వా
త్మానుభవస్థానవిశేషావస్థితానాం తత్స్థానసంభావితయథావస్థితత
ద్వస్తుస్వరూపానుభవమాత్రస్య భోగవిశేషాత్మకస్యసంభవేప్యుపాస
నవిశేషసన్నికర్షవిశేషాదిసాధ్యస్యానుకూలతమతత్తత్పదార్థానుభవవిశే
షస్య భోగవిశేషాత్మకస్య తత్ర తేషాం సంభవానవకాశాత్ ॥౧౬౧॥
తాదృశన్యాయేన భోగవిశేషాత్మకసన్నికృష్టోదాసీనవస్త్వనుభవమా
త్రలాభ ఏవ సూపపాదః; నతు భోగవిశేషాత్మకవస్త్వనుభవోఽపి-అన్య
థా భోగవిశేషాత్మకతత్తదనుభవవిశేషలాభార్థం శాస్త్రేషూపాయవిశే
షానుష్ఠానవిధానవైయర్థ్యప్రసఙ్గాత్ ॥౧౬౨॥ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతి
వియుక్తప్రత్యగాత్మప్రాప్తిలక్షణపురుషార్థస్య బ్రహ్మప్రాప్తిగర్భతాయా,
స్తాదృశబ్రహ్మప్రాప్తేర్భోగరూపతాయాశ్చ నైయత్యాత్తథావిధబ్రహ్మ
ప్రాప్తేస్తదుపాసనమన్తరేణసంభవానవకాశాచ్చైవమపి పఞ్చాగ్నివిద్యా
యా బ్రహ్మవిషయకతాకల్పనం సూత్రకారాదిభిః కృతమితి న కశ్చిద్విరో
ధః॥౧౬౩॥ పఞ్చాగ్నివిదాం ప్రకృతివియుక్తత్వాదివిశిష్టవిశుద్ధస్వాత్మస్వ
రూపప్రాప్తేరేవేప్సితతమత్వేపి తత్సిద్ధ్యర్థం దేశవిశేషావచ్ఛిన్నబ్రహ్మప్రా
ప్తేరపి కాఙ్క్షితతయా దర్శితన్యాయేన భోగశబ్దేన భోగరూపతయా తా
దృశబ్రహ్మప్రాప్తేరపి సఙ్గ్రహసంభవేన తేషామపి దర్శితన్యాయేన బ్ర
హ్మప్రాప్తిసమర్థనం యుజ్యతే ॥౧౬౪॥ అన్తరాదిత్యాదివిద్యాస్వాద్యత

న్మణ్డలాదీనాం శాణ్డిల్యాదివిద్యాసుహృదయాదిస్థానానాం ప్రతర్దనాది విద్యాస్విన్ద్రశరీరాదీనా మైశ్వర్యార్థివిద్యాయాం పరమపురుషస్యచ విషయత్వేపి తత్తద్విద్యానిష్ఠానాం తత్తత్ప్రాప్తిప్రయోజ్యభోగవిశేషేచ్ఛావిరహాదేవ తత్తద్విద్యాఫలానుభవస్థానేషు తత్తత్ప్రాప్తితత్ప్రయోజ్యభోగవిరహః ॥౧౬౫॥ కస్యచిత్కదాచిదసాధ్యవిషయకేచ్ఛాయాస్సత్త్వేపీశ్వరేచ్ఛాయా స్తథావిధవస్తుప్రయోజ్యభోగాదావసత్త్వాదేవతదభావః ॥౧౬౬॥ ఏతన్నిర్వాహాద్యర్థమేవచ దర్శితన్యాయశరీరే భోగవైశిష్ట్యఘటకతయా తత్తదుపాసకేచ్ఛా, పరమపురుషేచ్ఛాఘటితసంబన్ధావచ్ఛిన్నా ధేయతానివేశః ॥౧౬౭॥ పఞ్చాగ్నివిద్యానిష్ఠానామనుకూలతమస్వాత్మస్వరూపానుభవేచ్ఛాయాః, బ్రహ్మోపాసకానాం తథావిధబ్రహ్మానుభవేచ్ఛాయాశ్చవ్యవస్థితత్వాత్, - తథావిధాత్మస్వరూపప్రాప్తిబ్రహ్మప్రాప్త్యోస్స్వస్వప్రతినియతదేశవిశేషవ్యవస్థితత్వాచ్చ, - తేషాంప్రాప్యస్థానపురుషార్థభేద స్తత్క్రతున్యాయేనైవ వ్యవస్థితః ॥౧౬౮॥ ఏవమేవ సాలోక్యసామీప్యసారూప్యసాయుజ్యాదిపురుషార్థభేదోపి వ్యవస్థితో బోధ్యః ॥౧౬౯॥

అథాత్రాన్యభోగవ్యవచ్ఛేదః కథం సంభవతి- యః పురుషోస్మిన్లోకే యాదృశభోగవిశిష్టోపాసనవాన్ భవతి-తద్బలేన స పురుషః పరస్మిన్ లోకే తాదృశభోగవాన్ భవతి; నాన్యాదృశభోగవాన్-ఇత్యేవంరూపే న్యాయస్వరూపే నాన్యాదృశభోగవానిత్యనేన ప్రతిపన్నస్య తాదృశభోగభిన్నభోగవత్త్వస్యోపాసకే బాధాత్ - ప్రాజ్ఞానావిధకర్త్రాదిప్రయోజ్యానేకవిధస్వర్గైశ్వర్యభోగవత్త్వస్యాప్యుపాసకే సత్త్వాదితిచేన్న-తద్బలేన పరస్మిన్లోకఇత్యస్య, నాన్యాదృశభోగవానిత్యత్రాప్యన్వయేన, ఉపాసనప్రయోజ్యత్వదేశవిశేషావచ్ఛిన్నత్వయోరన్యాదృశభోగాశ్రయతాయామసత్త్వేనోక్తదోషాభావాత్ ॥౧౭౦॥ నచ-తద్బలేన పరస్మిన్లోకఇత్యస్య, నాన్యాదృశభోగవానిత్యత్రాప్య

న్వయస్వీకారేప్యన్యాదృశభోగశబ్దేన తదుపాసనాప్రయోజ్యభోగస్యైవ వివక్షణీయతయా తదుపాసనప్రయోజ్యతదాశ్రయత్వస్యైవాప్రసిద్ధ్యా తద్వదన్యత్వస్య వివక్షితుమశక్యతయా పునరపి బాధో దురుద్ధర ఏవేతి వాచ్యమ్-తదుపాసనప్రయోజ్యదేశవిశేషావచ్ఛిన్నాశ్రయతాసంబన్ధేనాన్యాదృశభోగాభావాశ్రయత్వస్యైవేహ వివక్షితతయా స్వర్గాద్యైశ్వర్యభోగస్యోక్తసంబన్ధేనాభావాశ్రయత్వస్యోపాసకే సంభవేనోక్తదోషాభావాత్ ॥౧౭౧॥ తథాచ-నాన్యాదృశభోగవానిత్యత్ర, వ్యుత్పత్తివైచిత్ర్యేణ భోగపదార్థస్యోక్తసంబన్ధావచ్ఛిన్నస్వనిష్ఠప్రతియోగితాకత్వసంబన్ధేన నఞర్థాభావే, తస్య మతుబర్థఘటకాశ్రయత్వేచాన్వయేన, ప్రకృతోపాసనప్రయోజ్యదేశవిశేషావచ్ఛిన్నాశ్రయతాసంబన్ధావచ్ఛిన్నాన్యాదృశభోగత్వావచ్ఛిన్నప్రతియోగితాకాభావాశ్రయఇత్యేవబోధస్య, నాన్యాదృశభోగవానిత్యనేన జననేన నాత్ర బాధావకాశలేశః ॥౧౭౨॥ నచ సమానాధికరణవిశేషణవిశేష్యవాచకపదసమభివ్యాహృతనఞో భేదబోధకతాయామేవ, అయం న బ్రాహ్మణఇత్యాదౌ దర్శనాదిహాపి భేదస్యైవ నఞా బోధనీయతయా కథమత్ర బాధపరిహారఇతివాచ్యమ్ - సతితాత్పర్యే దర్శితస్థలేష్వపి బ్రాహ్మణత్వాద్యత్యన్తాభావస్యాపి నఞా బోధనసంభవేనేహాప్యన్యాదృశభోగాత్యన్తాభావబోధనే క్షతివిరహాత్. అన్యథా-జ్యోతిష్టోమాదికర్మభిః పురుషస్స్వర్గవానేవ భవతి; న మోక్షవానిత్యాదావర్థబాధాపత్తేర్దుర్వారత్వాత్ ॥౧౭౩॥ అత్రహివాక్యే, జ్యోతిష్టోమాదికర్మభిరిత్యస్య, న మోక్షవానిత్యత్రాన్వయేన తాదృశకర్మప్రయోజ్యాశ్రయతాసంబన్ధేన మోక్షాభావఏవ నఞా బోధ్యతఇత్యఙ్గీకార్యమ్. అన్యథా-మోక్షే తాదృశకర్మప్రయోజ్యత్వస్య బాధేన తాదృశాన్వయమాశ్రిత్య తాదృశకర్మప్రయోజ్యమోక్షవదన్యఇత్యర్థస్య వా, కాలాన్తరే పరవిద్యాబలేన తస్యైవ పురుషస్య మోక్షసంభవేన మోక్షవదన్యత్వబాధాత్తాదృశాన్వయమనాశ్రిత్య, సామా

న్యతో, మోక్షవదన్య ఇత్యర్థస్యవా బోధయితుమశక్యత్వాత్ ॥౧౭౪॥
నచ - విదుషాముత్తరాయణదక్షిణాయనలక్షణమరణకాలవిశేషవశేనా
ర్చిరాదిమార్గమధ్యే సూర్యచన్ద్రసాయుజ్యలక్షణభోగయోః ప్రాప్తిశ్ర
వణాత్,-తయోశ్చ తదప్రేప్సితత్వేనాన్యాదృశభోగకోటిప్రవిష్టత్వాత్,-
తత్తదుపాసనబలేనైవ ప్రాప్తత్వాచ్చ,-ప్రకృతోపాసనప్రయోజ్యప్రశ్ర
యతాసంబన్ధేనాన్యాదృశభోగాభావవత్త్వమపి విద్వత్సు బాధితమితి
వాచ్యమ్-అర్చిరాదిమార్గగామినామపి తాదృశభోగప్రేప్సూనామే
వ మరణకాలవిశేషవశాత్తాదృశభోగస్సంభవతి, న తదప్రేప్సూనామితి
తాదృశభోగస్యానియతత్వస్వీకారే క్షతివిరహాత్; పఞ్చాగ్నివిదాం స్వా
పేక్షితాత్మభోగాన్తఃపాతితయా నియతబ్రహ్మభోగస్యాపి తదర్థతయా
తదపేక్షాగోచరత్వనైయత్యవత్, సర్వేషామప్యర్చిరాదిగామినాంతా
దృశభోగస్య నియతత్వే స్వాపేక్షితభోగవిశేషార్థగమనే మధ్యేమా
ర్గమవర్జనీయసంభావితతాదృశభోగస్యాయాఅపి స్వాపేక్షితభోగవిశే
షార్థతయా స్వీకారేవా క్షతివిరహాచ్చ ॥౧౭౫॥ తథాచ-ఉపాసనసా
మాన్యముపాసనవిశిష్టమితి తత్క్రతున్యాయనిష్కర్షః ॥౧౭౬॥ ఉపా
సనవిశిష్టత్వముపాసనే - స్వవిశిష్టభోగవిశిష్టత్వ స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాక
ప్రతియోగితాకభేదవిశిష్టభోగవిశిష్టత్వసంబన్ధావచ్ఛిన్నస్వనిష్ఠావచ్ఛేదక
తాకప్రతియోగితాకభేదవత్త్వ తాదాత్మ్యేతత్త్రితయసంబన్ధేన ॥౧౭౭॥
భోగే స్వవిశిష్టత్వం, ప్రథమా స్వనిష్ఠావచ్ఛేదకతాచ-స్వనిరూపితవిష
యతావచ్ఛేదకావచ్ఛిన్నప్రయోజ్యత్వ స్వసాధ్యత్వప్రకారకస్వాశ్రయ
పురుషేచ్ఛాగోచరత్వ స్వసాధ్యత్వప్రకారకపరమపురుషేచ్ఛాగోచర
త్వైతత్త్రితయసంబన్ధేన ॥౧౭౮॥ భోగవిశిష్టత్వం ప్రథమం స్వసామా
నాధికరణ్యసంబన్ధేన. ద్వితీయస్తు స్వసామానాధికరణ్య స్వప్రయోజక
త్వోభయసంబన్ధేనేత్యవధేయమ్ ॥ ౧౭౯॥ అత్ర ద్వితీయే భోగవైశి
ష్ట్యే స్వప్రయోజకత్వసంబన్ధనివేశాచ్చ,-సంప్రతిముక్తస్య ప్రాక్కాలా

న్తరే జ్యోతిష్టోమాదిజన్యస్వర్గాదిభోగాన్తరాశ్రయత్వేపి న క్షతిః— తస్య ప్రకృతోపాసనప్రయోజ్యత్వాభావాత్ ॥౧౮౦॥ ఇత్థముక్తన్యాయేన, తద్ధర్మావచ్ఛిన్నప్రయోజ్యభోగవిశేషంప్రతి తద్ధర్మావచ్ఛిన్నవిలక్షణవిషయతాశాల్యుపాసనం కారణమితి కార్యకారణభావవిశేషస్యైవ ఫలితత్వేన కారణాభావే కార్యాసిద్ధ్యా తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదఏవ పర్యవసానేన, "ఉపాసితగుణాదేర్యా ప్రాప్తావప్యబహిష్క్రియా। సా తత్క్రతునయగ్రాహ్యా నాకారాన్తరవర్జనమి"తి రహస్యత్రయసారనవమాధికారస్థవేదాన్తాచార్యోక్తిరనుపపన్నైవేతి సిద్ధమ్ "౧౮౧" తత్క్రతున్యాయస్యాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే, కార్యాధికరణభాష్యే, పఞ్చాగ్నివిదుపాసనే ప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మనో బ్రహ్మాత్మకత్వేనానుసన్ధానావశ్యకతాయాః, శరీరేభావాధికరణభాష్యే, ముముక్షోస్స్వాత్మస్వరూపస్యాపహతపాప్మత్వాద్యాకారేణైవానుసన్ధానావశ్యకతాయాశ్చ, సాఙ్గ్యదశాయాం బ్రహ్మప్రాప్త్యపహతపాప్మత్వాదిలక్షణస్వరూపావిర్భావాన్యథానుపపత్త్యాతత్క్రతున్యాయేనైవభాష్యకారైస్సముత్థితత్వేన తద్విరోధోపి దుర్నివారస్స్యాత్ ॥౧౮౨॥ "తం యథాయథోపాసతే తథైవ భవతీతి యథోపాసనమేవహి ప్రాప్తిశ్శ్రూయతే" ఇతి, "అతః ప్రజాపతివాక్యోదితాపహతపాప్మత్వాదిగుణకప్రత్యగాత్మశరీరపరమాత్మోపాసనస్య తథారూపమేవ ప్రాప్యమిత్యుక్తం భవతీ"తి చ-శరీరేభావాధికరణభాష్యగ్రన్థస్యైవకారస్య క్రియాసఙ్గతత్వాభావేనాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాసంభవాత్, —తథాత్వేఽపహతపాప్మత్వాద్యాకారానుసన్ధానావశ్యకతాసమర్థనపరత్వాసంభవాచ్చ,- అన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వంహి దురపహ్నవమ్॥౧౮౩॥ ఏవం తత్రత్యటీకాయామపి "ప్రాప్యాకారస్యానుసన్ధేయత్వాదేవహి ప్రాప్యచిన్తనముచ్యత ఇత్యర్థ" ఇతిపఙ్క్త్యా తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వం స్పష్టీకృతమ్ ॥౧౮౪॥ ఏవం—"అప్రతీకాలంబనాన్నయతీ"తి కార్యాధి

కరణసూత్రభాష్యే, "తత్క్రతుః - తథోపాసీన స్తథైవ ప్రాప్నోతీత్య ర్థ" ఇతిపఙ్క్త్యా, "తత్ర ప్రతిపన్నయోరుభయోరప్యప్రతీకాలంబనత్వం సాధయితుం సూత్రకారః 'తత్క్రతుశ్చ' త్యుక్తవానిత్యర్థ" ఇతిటీకా పఙ్క్త్యా, "ప్రాప్యాకారస్యచోపాస్యత్వం తత్క్రతున్యాయసిద్ధమి"తి జన్మాద్యధికరణటీకాపఙ్క్త్యాపిచాయమేవాంశస్స్పష్టముపదిష్టః ॥౧౭౫॥ శ్రుతావపి, తథైవ భవతీత్యేవ శ్రూయతే; నతు, తథా భవత్యేవేతి॥ ౧౭౬॥ తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వేసత్యేవచ సుద ర్శనాన న్తగరుడాదిసాయుజ్యాదిలక్షణఫలభేదాదికమపి సుష్ఠూపపన్నం భవతి ॥౧౭౭॥ ఇత్థఞ్చ - ప్రకృతితత్త్వనిబద్ధనిరతిశయభోగ ఐశ్వర్యా ర్థినః, ప్రత్యగాత్మతత్త్వనిబద్ధనిరతిశయభోగః కైవల్యార్థినః, పరమా త్మతత్త్వనిబద్ధనిరతిశయభోగో భగవత్ప్రాప్తికామస్యేతి ఫలభేదోఽ నుసన్ధేయః ॥౧౭౮॥ భోగోనామ విలక్షణవిషయసన్నికర్షాధీనాను కూలత్వావస్థాపన్నానుభవః ॥ ౧౭౯ ॥ త్రయాణామప్యధికారిణాం త త్త్వత్రయసాక్షాత్కారలక్షణభోగసంభవేపి స్వస్వాభిమానపరిగ్రహ విశేషజనితసంస్కారసహకృతతత్తద్విలక్షణవిషయసన్నికర్షవిశేష దేశ విశేషాదిజనితధర్మభూతజ్ఞానగతానుకూలత్వావస్థానాం విజాతీయత్వేన భోగభేదోప్యవర్జనీయఏవ ॥౧౮౦॥ ఇత్థఞ్చ-ఐశ్వర్యార్థినః ప్రకృతిత త్త్వఏవ ప్రధానభోగ్యత్వాభిమానేన తచ్ఛేషత్వాకారేణైవాన్యేషాం భోగ్యత్వధీః; కైవల్యార్థినః ప్రత్యగాత్మన్యేవ ప్రధానభోగ్యత్వాభిమా నేన తచ్ఛేషతయైవేతరత్ర భోగ్యతాధీః; భగవత్ప్రాప్తికామస్య భగ వత్యేవ ప్రధానభోగ్యత్వాభిమానేన తచ్ఛేషతయైవ విభూతిద్వయభో గ్యతాధీః-ఇతి తత్తదధికారిణాం స్వస్వాభిమానవిశేషపరిగృహీతప్ర ధానవస్తువిశేషానుభవఏవ నిరతిశయభోగరూపో భవతి ॥౧౮౧॥ ఉక్తా నుకూలత్వావస్థానాఞ్చ సుదూరాన్ముక్త-సాధకకర్మలక్షణం తారత మ్యమస్త్యేవ దురపహ్నవమ్- దేశవిశేష స్వస్వభావవిశేష సన్నికర్ష

విశేష స్వస్వాభిమానవిశేషాదిలక్షణసామగ్రీవైచిత్ర్యాత్ ॥౯౨॥ తథాచ-ముక్తిదశాయాం భగవత్ప్రాప్తికామధర్మభూతజ్ఞానగతబ్రహ్మానుభవజనితనిరతిశయానుకూలత్వావస్థోత్పత్తిర్విశిష్టదేశవిశేషప్రవేశాదిసామగ్రీసాపేక్షేతి న కైవల్యార్థిధర్మభూతజ్ఞానేషు తాదృశావస్థోత్పత్త్యాపత్తిః - తాదృశావస్థాం ప్రతి దేశవిశేషప్రవేశాదిసహకృతబ్రహ్మసన్నికర్షవిశేషస్య హేతుతాయాః ప్రమాణబలేనోపగమాత్ ॥౯౩॥ ఇత్థఞ్చ-సర్వపాపమోక్షపూర్వకం తమసః పరస్తాద్విరజాపారస్థితిసార్వజ్ఞ్యాదిసంభవేపి కేవలస్య కథం జ్ఞానిభిన్నమానానన్దాసిద్ధిరితిశఙ్కాయా నావకాశః-తత్రాపి కేవలానాం జ్ఞానినాఞ్చ స్వస్వప్రాప్యస్థానభేదేన ప్రాగుక్తహేతుభేదేనైవ తదుపపత్తేః ॥౯౪॥ నచైవం - చరమశ్లోకే ఫలానభిధానేపి సర్వపాపమోక్షే సతి స్వత ఏవ ఫలం సిధ్యతీతి తదనభిధానం న దోషాయేత్యాచార్యాణాం భావవర్ణనం కథముపపద్యతే—కేవలస్య సర్వపాపమోక్షే సత్యపి విశిష్టఫలాసిద్ధ్యఙ్గీకారాదితి వాచ్యమ్-భగవత్ప్రాప్తికామానాం స్వాభీప్సితభగవత్ప్రాప్తిప్రతిబన్ధకకైవల్యాపేక్షాయా అపి పాపరూపత్వేన తన్నివృత్తౌ సత్యామేవ సర్వపాపమోక్షసంభవేన తన్నివృత్తేర్భగవత్ప్రాప్తికామనాయామేవ పర్యవసానేన, సర్వపాపమోక్షే సతి స్వత ఏవ ఫలం సంభవతీత్యభిధానే క్షతిలేశాభావాత్ ॥౯౫॥ కేవలానాం సర్వపాపవినిర్ముక్తత్వవ్యవహారస్తు కైవల్యాపేక్షాయాస్తాన్ప్రతి పాపరూపత్వాభావేన, ప్రకృతిసంసర్గజసుఖదుఃఖహేతుకర్మణామేవ తాన్ప్రతి తథాత్వేనచ తథావిధకర్మసామాన్యాభావవిషయఇతి న విరోధః ॥౯౬॥ ఐశ్వర్యకైవల్యభగవల్లాభార్థినాం త్రయాణామప్యధికారిణాం బ్రహ్మోపాసనవత్త్వాత్,—బ్రహ్మవిషయకోపాసనేషు సర్వేష్వపి తత్స్వరూపనిరూపకయావదాకారవిషయకత్వావశ్యకతాయాః సిద్ధాన్తితత్వాత్,-బ్రహ్మస్వరూపనిరూపకాకారేష్వనన్తత్వస్యాప్యన్తర్గతత్వాత్,-తత గుణతః ఇద స్వస్య స్వాసాధార

ణాయాపదాకారవిశిష్టసమస్తకల్యాణగుణాకరత్వరూపస్య, వస్తుపరిచ్ఛే
దరాహిత్యస్య సర్వావస్థావస్థితనిఖిలచిదచిద్వస్తుశరీరకత్వరూపస్యచా
న్తర్భూతత్వేన సర్వేషామేవ భోగోపకారకాకారాణాం సామాన్యతో
బ్రహ్మోపాసనవిషయతాయా అవశ్యంభావాత్,—ఉపాసకేన కశ్చిత్పు
రుషార్థవిశేషం ప్రాధాన్యేన స్వప్రాప్యతయాఽభిసన్ధాయ, తదనుషఙ్గిణ
స్తదవినాభూతాస్సర్వేచ భోగా మమ సంభవన్త్వితి సామాన్యతః ఫ
లసంభావితసర్వభోగవిషయకేచ్ఛాయా అపి సంభవాచ్చ,-అనుపా
సితవస్తుప్రయోజ్యానపేక్షితభోగప్రసఙ్గస్యైవాభావేన తత్క్రతున్యా
యస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే న కశ్చిద్విరోధగన్ధః ॥౯౭॥ ప్రాప్త
వ్యప్రధానపురుషార్థాదీనాం ప్రధానాంశానాం కేషాఞ్చిదేవ స్వాసాధా
రణాకారైః, అన్యేషామంశానాం సామాన్యాకారేణచేచ్ఛోపాసనేఏవ
సంభవత ఇతి తేఏవ శాస్త్రేణ విధిత్స్యతే - అన్యథా శాస్త్రేషు కేషా
ఞ్చిదేవ విశేషతోఽనుసన్ధానవిధినైయర్థ్యాపత్తేః; సర్వేషామంశా
నామసర్వజ్ఞేనోపాసకేన కేనాపి విశేషతోఽనుసన్ధాతుమశక్యత్వాత్;
నహ్యశక్యం శాస్త్రం విదధాతీతి న్యాయేనాశక్యస్య శాస్త్రేణ విధానా
సంభవాచ్చ ॥౯౮॥ తథాచోక్తసామాన్యాకారేణానుసన్ధానం తత్ర
తత్ర విహితయావద్విశేషాకారానుసన్ధానసహితమేవ కార్యమితి స్వీ
కారే న కశ్చిద్దోషః॥౯౯॥ తస్మాత్త్రిపాద్విభూతావపి ఫలభేదస్యేచ్ఛో
పాసనభేదేన సిద్ధేరేవ తత్క్రతున్యాయాభిప్రేతత్వాత్,—వికల్పానిక
ర్షణస్య బ్రహ్మోపాసకానామనవధికాతిశయానన్దబ్రహ్మప్రాప్తిలక్షణఫలై
క్యమాత్రవిషయత్వాచ్చ,-పఞ్చాగ్నివిదాం బ్రహ్మోపాసకానాఞ్చ పర
మం ఫలం నైకరూపమ్; బ్రహ్మోపాసకానామపిచ సర్వేషామవాన్తర
ఫలభేదోఽప్యస్త్యేవ-గుణనిష్ఠకైఙ్కర్యనిష్ఠాదిభేదదర్శనాదితిసిద్ధమ్॥౧౦౦॥
· ఫలభేదస్త్వేషాం భగవచ్ఛాస్త్రాదిషు ముక్తానాం ప్రతిపాదిత
ఏవ దృశ్యతే ॥౧౦౧॥ యథోక్తం బృహద్బ్రహ్మసంహితాప్రథమపాదే

ద్వితీయాధ్యాయే “సంప్రాప్యాచార్యశరణముపాయముపగిత్యచ। మదా
జ్ఞాకారిణోభూత్వాప్యాజీవం ప్రాకృతాం తనుమ్ ॥ హిత్వా ముక్తా యే
భవన్తి ద్వివిధాస్తే ప్రకీర్తితాః। కేవలాస్సేవకాశ్చేతి కేవలాస్తనువర్జి
తాః॥ సేవకా ద్వివిధా జ్ఞేయాః కిఙ్కరా రూపసేవకాః । కైఙ్కర్యం
గన్ధమాల్యాదిమార్జనాలేపవర్తనమ్ ॥ పక్షపాతాసహప్రేమవీక్షణం
రూపసేవనమ్ । ఏవముక్తా మహాదేవి మమ లోకే విశన్తిహి ॥ శైలప్రా
సాదహర్మ్యాణి సభాసోపానభూమయః। మణిమణ్డపకాసారహంససారసప
క్షిణః॥సింహాసనాయుధస్థానయానభూషణమూర్తయః। నిత్యాముక్తాః కే
వలాశ్చ జీవా ఏవ న సంశయః॥సర్వేఽసఙ్కుచితజ్ఞానాస్సర్వే సర్వార్థకారి
ణః । సర్వే సమానసంభోగాశ్శ్రియస్తే పరమంపదమ్ ॥ స్వాభిలాషా
నుసారేణ మత్ప్రసాదేన భూయసా। భక్త్యా మల్లోకమాయాన్తి భూత్వా
సేవానురూపిణః॥ కర్మిణాం నాగతిశ్చాత్ర నానాదేవైకసేవినామ్। యోగి
నామపి నైవేహ నానాసిద్ధ్యభికాఙ్క్షిణామ్ ॥ మామేవ శరణం యాతా
స్స్వభావేన సిన్ధుజే। అతీతా దుస్తరామ్మాయాం కేవలాస్సేవకాహి వా॥
బహవో మత్పదం ప్రాప్తాస్సేవకాస్సేవయా మమ । గమనాగమనైర్ము
క్తాః కేవలాస్తు భవన్తిహీ”తి ॥ ౧౦౨ ॥ ఏవమన్యత్రాపీదృశవచనజా
తం ద్రష్టవ్యమ్। ౧౦౩॥ అత్ర ముక్తేషు కేవలసేవకభేదేన ద్వైవిధ్యం,
సేవకేష్వపి గుణానుభవపరత్వలక్షణరూపసేవకత్వ కైఙ్కర్యపరత్వలక్ష
ణకిఙ్కరత్వాభ్యాం ద్వైవిధ్యఞ్చాభిధాయ త్రివిధానామప్యేషాం ఫల
భేదభాక్త్వం స్పష్టీకృతమ్॥ ౧౦౪॥ అత్ర కేవలత్వం రూపసేవకత్వం కిఙ్క
రత్వఞ్చేత్యేతత్త్రయం తత్తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వ
నిబన్ధనఫలభేదరూపమేవేతి స్పష్టమ్ ॥ ౧౦౫॥ అత్ర రూపసేవకకిఙ్కర
శబ్దాభ్యామభిహితో గుణనిష్ఠకైఙ్కర్యనిష్ఠభేద ఏవ, ముఖ్యామరశబ్దాభ్యాం
మునియోగిశబ్దాభ్యాఞ్చ తత్రతత్ర ద్రావిడవేదభాగేషు, “యత్రర్ష
యః ప్రథమజా యే పురాణాః” [కృ-య-బ్రా-అ-3-ఖం-౬3] “య

త్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః"[కృ-యా-ఆ-ప్ర-౩-ఖం-౩౯] ఇత్యా
దిసంస్కృతవేదభాగేషు, ఋషిదేవశబ్దాదిభిశ్చ శ్రూయతే ॥ ౨౦౬ ॥
నచోదాహృతసంహితాగ్రన్థే "సర్వే సమానసంభోగా" ఇతి కేవలసా
ధారణ్యేన సర్వేషాం ముక్తానాం తుల్యభోగత్వవర్ణనం కథముపపద్యత
ఇతి వాచ్యమ్-ముక్తానాం బ్రహ్మైక్యాపత్తిభ్రమపరిహారాయ పూర్వ
శ్లోకే "నిత్యా ముక్తాః కేవలాశ్చ జీవా ఏవ న సంశయః" ఇతి నిత్యము
క్తకేవలానామవిశేషేణ జీవత్వైకకథనార్థం తేషాం సాహచర్యేణ గ్రహణే
ప్యుత్తరశ్లోకస్థసర్వశబ్దస్య కేవలపరత్వే ప్రమాణాభావాత్; తత్ర "శ్ర
యన్తః పరమం పదమి"తి సర్వశబ్దవిశేషణేన కైవల్యస్థిరప్రాప్యస్థాన
వ్యావృత్తజ్ఞానిప్రాప్యస్థానవిశేషవాచిపదేన కేవలానాం వ్యావర్తనేన
తాదృశస్థానవిశేషమాశ్రితానాం సర్వేషామేవ సమానభోగత్వస్య త
త్ర వివక్షితత్వాత్; అన్యథా-కేవలానాం స్వస్థానాదూర్ధ్వాగమ
నాగమనవర్జితత్వతనువర్జితత్వాదిప్రతిపాదనముఖేన వైషమ్యప్రతి
పాదనవిరోధస్య దుష్పరిహరత్వాపత్తేశ్చ ॥ ౨౦౭ ॥ న చైవమపి జ్ఞానిప్రా
ప్యస్థానవిశేషం ప్రాప్తేష్వపి ముక్తేషు గుణానుభవకైఙ్కర్యనిష్ఠభేదప్రతి
పాదనేన వైషమ్యస్యాగమాత్తేషాం వా సర్వేషాం కథం సమానభోగ
త్వోపపత్తిరితి వాచ్యమ్-తేషాం స్వస్వాభిమానపరిగృహీతగుణానుభవ
కైఙ్కర్యలక్షణసామగ్రీవైచిత్ర్యేపి తజ్జన్యభోగస్య తుల్యత్వే క్షతివిర
హాత్ ॥ ౨౦౮ ॥

ఇదం పునరత్రావధేయమ్ - గుణానుభవకైఙ్కర్యయోర్భోగహే
తుత్వం హి న స్వతః-తథా సతి దేవతాన్తరగుణానుభవకైఙ్కర్యయో
రన్తరాణాం ద్వేషిగుణానుభవకైఙ్కర్యయోరపి చ తథాత్వప్రసఙ్గాత్ -౧-
కిన్తు ప్రియతయా భాసమానతయా కేవ-౨- ప్రియతయా భాసమపి తయో
నః స్వతః-ఉక్తాన్తేః-౩-అపితు-ప్రతియోగినస్సునః ప్రియత్వనిబన్ధనమే
వ తయోస్తత్-౪-ఇత్థఞ్చ హ గుణానుభవకైఙ్కర్యప్రతియోగిభూత

స్య భగవత ఏకస్యైవ జ్ఞానినాం సర్వేషామపి స్వాభిమానవిశేషేణ స్వభోగహేతుతయా పరిగృహీతపరమప్రాప్యవస్తుతయా తస్యచానవధికాతిశయాసఙ్ఖ్యేయకల్యాణగుణాదివిశిష్టస్య ప్రాప్తిదశాయాం విశదతమం సాక్షాత్క్రియమాణస్యానవధికాతిశయప్రీతివిషయతయా తదధీనస్య తదీయగుణానుభవయోః ప్రియతయా భానస్య తుల్యశీలస్యైవసంభవేన తన్మూలకభోగస్తుల్యశీలఏవ సంభవతీతి న గుణనిష్ఠకైఙ్కర్యనిష్ఠయోస్సమానభోగత్వహానిః-౫- ఐశ్వర్యార్థికైవల్యార్థినోస్తు స్వస్వాభిమానవిశేషేణ స్వభోగహేతుతయా పరిగృహీతయోర్విలక్షణప్రకృతితత్త్వప్రకృతివియుక్తప్రత్యగాత్మతత్త్వయోరల్పగుణయోరన్యోన్య సమానగుణత్వస్య భగవత్సమానగుణత్వస్యవా విరహేణ పరస్పరసమానభోగత్వస్య భగవత్సమానభోగత్వస్యవానావకాశలేశః-స్వస్వభోగహేతుప్రధానప్రాప్యవస్తుస్వభావవైచిత్ర్యనిబన్ధనభోగవైచిత్ర్యస్య దుర్వారత్వాత్-౬-అస్తువా భగవదుపాసకేష్వవాన్తరసామగ్రీవైచిత్ర్యనిబన్ధనమవాన్తరభోగవైచిత్ర్యమ్-౭-తథాపి-జ్ఞానినాం సర్వేషామపి పరస్య బ్రహ్మణ ఏకస్యైవ స్వస్వభోగహేతుప్రధానప్రాప్యవస్తుతయా తద్విషయకానవధికాతిశయప్రియానుభవలక్షణభోగతుల్యత్వాభిప్రాయేణేహ సమానభోగత్వనిర్దేశ ఉపపద్యతఏవ-౮-యథా-జగద్వ్యాపారనిబన్ధనభోగాన్యస్య భగవతి సత్త్వేపి తదనుభవనిబన్ధనభోగమాత్రతౌల్యేన భగవతా ముక్తానాం సమానభోగత్వవ్యపదేశః-౯-ఇత్థం నైవషికసామ్యపరతయానిర్వాహాశయనే, దర్శితసంహితావచనే ''సర్వే సమానసంభోగా'' ఇత్యస్య కేవలసాధారణసర్వముక్తవిషయకత్వేపివా నక్షతిః-ఐశ్వర్యార్థిభోగవ్యావృత్తౌ పునరావృత్తిలక్షణబ్రహ్మప్రాప్తి పూర్వకతమఃపరదేశవర్తినిత్యభోగహేతుతాతుల్యత్వవిషయతయాపి నిర్వాహసంభవాదితి ॥౧౦౯। ఏతేన సాలోక్యాదిసాయుజ్యాన్తమోక్షఫలేషూత్తరోత్తరోత్కృష్టతాయాః క్వచిదవగమేపి, ''సాలోక్య సార్ష్టి సామీ

ష్య సాయుజ్యైకత్వమిత్యుత। దీయమానం న గృహ్ణన్తి జనా మత్సేవ నంవినా" [౩॥౨౯॥౧౩] ఇతి శ్రీభాగవతవచనేన, "న పారమేష్ఠ్యం న మహేన్ద్రధిష్ణ్యం న సార్వభౌమం న రసాధిపత్యమ్। న యోగసిద్ధీరపు నర్భవం వా మయ్యర్పితాత్మేచ్ఛతి మద్వినాఽన్యత్" [౧౧॥౧౪॥౧౪] ఇత్యేవంరూపేణైశ్వర్యాపునర్భవశబ్దితపఞ్చాగ్నివిదభిమతకైవల్యమోక్షస్యాపి భగవత్ప్రాప్తిలక్షణపరమపురుషార్థాద్భిన్నత్వం ప్రకృష్టాధికార్యపేక్షితత్వఞ్చ స్పష్టం ప్రతిపాదయతా శ్రీభాగవతవచనేన, శరణాగతిగద్యే "పారమార్థికభగవచ్చరణారవిన్దయుగళైకాన్తికాత్యన్తికపరభక్తిపరజ్ఞానపరమభక్తికృతపరిపూర్ణానవరత నిత్యవిశదతమానన్యప్రయోజనానవధికాతిశయప్రియభగవదనుభవజనితానవధికాతిశయప్రీతికారితాశేషావస్థోచితాశేష శేషతైకరతిరూపనిత్యకైఙ్కర్యప్రాప్త్యపేక్షయా పారమార్థికీ భగవచ్చరణారవిన్దశరణాగతిర్యథావస్థితాఽవిరతాఽస్తు మే" ఇతి శ్రీభాష్యకారవచనేన, ఏవఞ్జాతీయకైరన్యైరపి ప్రమాణాన్తరపూర్వాచార్యవచనాన్తరైశ్చ మోక్షఫలాన్తరాణ్యపేక్ష్య భగవత్పరిచర్యావిశేషస్యైవ పరమఫలతయా పరిగ్రహప్రతిపాదనపరైః కైవల్యసాలోక్యాదిసాయుజ్యాన్తమోక్షఫలాన్తరాపేక్షయా భగవత్పరిచర్యావిశేషలక్షణఫలస్యైవోత్కృష్టత్వావగమేపిచ నక్షతిరితిసిద్ధమ్-సమానభోగిత్వనిర్దేశస్య దర్శితరీత్యా నిర్వాహసంభవాత్ ॥౨౧౦॥ వికల్పాధికరణన్తు-ప్రధానఫలస్యైకత్వే తదధీనావాన్తరఫలస్యైవ ముముక్షోరుపాసకావాన్తరేచ్ఛాభేదమాత్రమూలత్వేన సత్యామిచ్ఛాయాం సర్వాసామపి పరవిద్యానాం యావదపేక్షితావాన్తరఫలజనకతాయామపి సంభవాభిప్రాయేణైకప్రధానఫలహేతుతయా క్లృప్తానామనేకపరవిద్యానాం సముచ్చయేనానుష్ఠానావశ్యకత్వప్రతిషేధనపరమితి న విరోధః ॥౨౧౧॥

అథ తత్ర ప్రపన్నాయో భగవద్విషయకత్వాముపాసనే నివేశనీ

యం వా నవేతి పృచ్ఛామః - ౧ - నివేశనేచ కీటభృఙ్గన్యాయవిరోధః-
కీటస్య భృఙ్గభావనాయాం బ్రహ్మవిషయకత్వాభావేపి భృఙ్గభావప్రాప్తి
దర్శనాత్ - ౨ - ఏవమాదిభరతస్య బ్రహ్మభావనాప్రచ్యుతిపూర్వకం
మృగభావనామాత్రవతస్తయా మృగత్వప్రాప్తివిరోధశ్చ - ౩ - ఏవం
"యం యం వాపి స్మరన్ భావం త్యజత్యన్తే కళేబరమ్। తం తమేవైతి
కౌన్తేయ సదా తద్భావభావితః" [గీ ॥ ౮ ॥ ౬] "యద్ధ్యాయతి తదా
ప్నోతీతి ధ్యానగుహ్యమ్" [వి ॥ స్మృ ॥ అ ॥ ౯౮] ఇత్యాదిస్మృతివిరో
ధశ్చ - తత్తత్తద్భావనామాత్రేణ తత్తత్ప్రాప్తిప్రతిపాదనాత్ -౪-
అనివేశనేచ "తం యథాయథోపాసతే తథైవ భవతీ"తి శ్రుతివిరోధః-
తత్ర ద్వితీయాన్తతచ్ఛబ్దేన బ్రహ్మపరేణోపాసనే బ్రహ్మవిషయకత్వ
బోధనేన తత్క్రతున్యాయ ఉపాసనే బ్రహ్మవిషయకతాయా ఆవశ్య
కత్వావగమాత్ - ౫ - కిఞ్చ - తత్క్రతున్యాయశరీరే తత్తద్వస్తువిష
యకకేవలస్మృతిసన్తతిమాత్రం ప్రవిష్టం వా, ప్రీతిరూపాపన్నధ్రువా
నుస్మృతిలక్షణోపాసనం ప్రవిష్టం వేతి పృచ్ఛామః -౬- ఆద్యే బ్రహ్మో
పాసనస్య ప్రీతిరూపాపన్నధ్రువానుస్మృతిరూపతాయాః, తథావిధస్మృ
తిసన్తతేరేవ బ్రహ్మప్రాప్త్యుపాయతాయాః, అతథావిధాయాస్తస్యా
అనుపాయతాయాశ్చ భాష్యాదౌ స్థాపితత్వేన తద్విరోధః - ౭ - ద్వితీ
యే - ద్వేషభయాభ్యామేవ భగవన్తం భృఙ్గఞ్చ భావయతోః కం
సకీటయోర్బ్రహ్మభృఙ్గభావప్రాప్తివిరోధః-౮-అపిచ-ముక్తైశ్వర్యపాదే,
సర్వేషాం ముక్తానామవిశేషేణేచ్ఛాధీనసశరీరత్వాశరీరత్వవికల్పబ్రహ్మప్రా
ప్త్యాదిలక్షణనానావిధముక్తైశ్వర్యప్రతిపాదనదర్శనేన కేవలానాం జ్ఞాని
నాఞ్చాశరీరత్వసశరీరత్వప్రత్యగాత్మప్రాప్తిభగవత్ప్రాప్త్యాదిలక్షణ ఫల
వైషమ్యం స్వీకృత్య తత్క్రతున్యాయస్యాస్య యోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వ
స్వీకారే తద్విరోధశ్చ దుర్వారః-౯-ఏవం ముక్తానపి భోగవైషమ్యస్వీకారే

ముక్తానన్దతారతమ్యవాదిమాధ్వమతాదవిశేషప్రసఙ్గశ్చేతిచేత్ -

ఇదమత్రావధేయమ్—తత్క్రతున్యాయే బ్రహ్మస్వరూపవిషయకత్వముపాసనస్య న నివేశనీయమేవ—"తం యథాయథోపాసత" ఇత్యాదిశ్రుతౌ తచ్ఛబ్దార్థస్య సర్వచిదచిచ్ఛరీరకత్వవిశిష్టబ్రహ్మణః - స్వనిరూపితత్వస్వాంశనిరూపితత్వాన్యతరసంబన్ధేన స్వవిశిష్టాధేయతా సంబన్ధేన ద్వితీయార్థకర్తృతాయామన్వయస్య వివక్షితత్వేన విరోధాభావాత్ -౧- పత్రపుష్పఫలశాఖాద్యంశవిశిష్టస్కన్ధరూపే వృక్షే విశేషణవిశేష్యాంశయోరేకైకమాత్రసంబన్ధేనాపి - వృక్షం గతః పక్షీ. వృక్షం గతో వానరః-ఇత్యాదిప్రయోగానురోధేన దర్శితాధేయతాసంబన్ధేన ప్రకృత్యర్థస్య ప్రత్యయార్థకర్తృతాయామన్వయస్యావశ్యకః— అన్యథా - పక్షివానరయోః పత్రస్కన్ధస్థితిదశాయాముక్తప్రయోగానిర్వాహప్రసఙ్గాత్ -౨- ఇత్థఞ్చ తత్క్రతున్యాయేనైవ కీటాదీనాం భృఙ్గాదిభావనామాత్రేణ భృఙ్గభావాదిప్రాప్త్యా న విరోధః-౩-ఫలసిద్ధిస్తు, భృఙ్గాదిభావనామాత్రశాలినామపి కీటాదీనాం "యో యో యాం యాం తనుం భక్తశ్శ్రద్ధయార్చితుమిచ్ఛతి । తస్యతస్యాచలాం శ్రద్ధాం తామేవ విదధామ్యహమ్॥ స తయా శ్రద్ధయా యుక్తస్తస్యారాధనమీహతే। లభతేచ తతః కామాన్ మయైవ విహితాన్ హి తాన్" (౭॥-౨౨) ఇత్యాదిగీతాశాస్త్రోక్తనీత్యా భగవతఏవ భవితుమర్హతీతి న విరోధః-౪-స్వచిత్తప్రబలఫలవిశేషప్రాప్తయే భగవదుపాసనస్యావశ్యకతాయాశ్శాస్త్రప్రమాణబలాదాస్థీయతే-౫-ఏవం-తత్క్రతున్యాయశరీరే శ్రుతిప్రాపన్నభ్రమరానుస్మృతిలక్షణోపాసనస్యైవ ప్రవేశేపి న విరోధః కీటాదీనాం ప్రథమతో ద్వేషభయాభ్యామేవ స్మృత్యారమ్భేపి క్రమేణ భావనాప్రకర్షవశాత్ "సన్నికర్షాచ్చ స్నేహాదినా స్థావరేష్వపి జాయతే" ఇత్యుక్తన్యాయేనాపి తత్తదీయస్మృతౌ ప్రీతిరూపతాయామపి సంభవస్య స్వరూపపారతన్త్ర్యాత్ -౬- ఏవమ్ముక్తేష్వప్యనుపాదే సాంసారికధర్మముక్తేః

శ్వర్యచిన్తనేపి తత్ర చిన్తితసర్వవిధైశ్వర్యస్య ముక్తైశ్వర్యరూపతా
మాత్రస్యాభిమతతయా సర్వస్య తస్య సర్వవిధముక్తసాధారణత్వే
నియామకాదర్శనేన, ప్రమాణాన్తరబలేన 'యాదృశముక్తస్య తత్ర
యావత్సంభవతి, తస్య తావన్మాత్రస్వీకారేపి న కాచిదస్తి క్షతిః -౭-
ఏవమ్ముక్తావుపాసనవైషమ్యతో భోగవైషమ్యస్వీకారేపి సిద్ధాన్తేన మా
ధ్వమతాదవైలక్షణ్యప్రసఙ్గః- స్వాభావికాత్మవైజాత్యనిబన్ధనభోగభేదస్య
తన్మతసిద్ధస్య సిద్ధాన్తేఽనఙ్గీకారేణ వైషమ్యస్య దురపహ్నవత్వాత్ -౮-
తస్మాత్తత్క్రతున్యాయస్యాన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వే న కశ్చిద్విరోధ
ఇతి ॥౨౧౨॥ తథాచ-తత్క్రతున్యాయోఽన్యయోగవ్యవచ్ఛేదపర ఏవేతి
సిద్ధస్సిద్ధాన్తః ॥౨౧౩॥

తస్మాద్వేదాన్తాచార్యతదనుయాయినామన్యాదృశైః కైవల్యవిష
యవాదో దర్శితవిప్రతిపత్తిదశకవివేచితరీత్యాఽనుపపన్నతయా నిష్ఫా
లకోలాహలఏవేతి సాంప్రదాయికైరవగన్తవ్యమ్ ॥౨౧౪॥ ప్రబలపణ్డిత
మానినా వేదాన్తాచార్యేణ, వేదాన్తశాస్త్రే సకలసంసారదురవ
గాహే పరమకారుణికపరమపురుషనిర్హేతుకసంవర్ధితస్వప్రసరణ
విస్మృమరవిజ్ఞానవికాసవిశదవిదితపరావరసకలతత్త్వయాథాత్మ్యైః శ్రీప
రాఙ్కుశపరకాలాదిదివ్యసూరినాథయామునయతివరాదిపూర్వాచార్య
పరిక్షుణ్ణాం ప్రాచీనం పన్థానముత్సృజ్య, తతస్స్వాభినవమార్గోపము
త్ప్రేక్ష్య, స్వాభిమానానుగుణాం కఞ్చన నూతనం పన్థానముత్ప్రేక్ష్య,
తత్ర ప్రవర్తితాస్తదనుయాయినో జనా అన్యమార్గావసానజ[illegible]గూఢపా
తదుష్పరిహారపరస్పరానుపపత్తిపఙ్కపరావృత్యమానగతయో
ఽలబ్ధసువర్త్మగతయ ఏవ బంభ్రమ్యన్తే-యథా-అతిమహతి సాగరే య
థేష్టం సర్వైస్సర్వతోముఖం దురవగాహే పూర్వైః పరిక్షుణ్ణాం ప్రాచీ
నం నౌపథముత్సృజ్య, కేనచిత్స్వేచ్ఛానుగుణం కఞ్చన నూతనం పథముత్ప్రే
క్ష్య, తత్ర ప్రవర్తితా నావికాస్సమన్తతోఽస్థిరగతిసఙ్కటపరం

పరావ్యాహన్యమానగతయోఽలబ్ధసుమార్గగతయః పరితో భ్రమన్త్యే
రన్ ॥ ౨౧౫ ॥ కింబహునా—స్థాలీపులాకన్యాయేనేహ కిఞ్చిత్ప్రదర్శి
తమ్. సర్వత్రసావధానై ర్నిరస్తత్సరై ర్నిరభినివేశై ర్నిజహృదయతత్త్వ
నిర్ధారయిషావశంవదశాస్త్రస్వాన్తై ర్విద్వద్భి స్తదీయగ్రన్థసమ్యక్పరి
శీలనే ప్రాయశః ప్రాచీనసమ్ప్రదాయవిరుద్ధమేవ తదీయసఞ్చరణమితి స
ర్వతస్సుగమమేవేత్యలమితివిస్తరేణేతి విరమ్యతే ॥ ౨౧౬ ॥

బ్రహ్మాయురుత్తరార్ధే శ్రీశ్వేతవరాహకల్ప ఆద్యేఽస్మిన్ । వైవస్వ
తాఖ్యసప్తమమన్వన్తరగే చతుర్యుగే చలతి ॥ ౨౧౭ ॥ అష్టావింశేచ కలా
వరుదష్టాఙ్గాంబురాశిసఙ్ఖ్యాయాః । పరిపూరణేచ పార్థివవర్షేఽర్కే
మేషగేదినేచాద్యే ॥ ౨౧౮ ॥ శ్రీమద్వేఙ్కటశైలశ్రీమదనన్తార్యసింహపీఠ
జుషా । కార్యాధికరణవాదశ్శ్రీరఙ్గార్యేణ విరచితో జయతు ॥ ౨౧౯ ॥ మీ
మాంసాయాముదఞ్చ్యాం మమ హృదయరథం స్వామియన్త్రీశ్వరూపా
శ్రీశ్రీభాష్యకారో భువనగురువరో రమ్యజామాతృయోగీ । సఞ్చా
రంశ్చారయన్తో వ్యదధత దృఢసఙ్ఘటితప్రాచ్యలేఖాం నిబాధాం పద్ధ
తిం తాం విహారణరసికా నిర్విశఙ్కం శ్రయన్తామ్ ॥ ౨౨౦ ॥

ఇతి శ్రీశారీరకమీమాంసామహార్ణవాన్తఃపాతిని శ్రీశైలానన్త
పాదరుష శ్రీరఙ్గాచార్యవిరచితకార్యాధికరణవాదకల్లోలే
తత్క్రతున్యాయాయోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వాన్య
యోగవ్యవచ్ఛేదపరత్వవిషయవిచారః
[illegible]
ద్వాదశస్తరఙ్గః

కార్యాధికరణవాదః సమాప్తః.

ప్రెసిడెన్సి ప్రెస్, చేపాక్, మదరాసు.

/

10960